องค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉา บ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

COMMUNITY ORGANIZATION WITH OF WATER RESOURCES ENVIRONMENT MANAGEMENT : A CASE STUDY UTTAYANMUJJA BAN KHONG KUT WAI, TAMBON KOENG, AMPHUR MUANG, CHANGWAT MAHASARAKHAM

พระมหาสุนทร ปัญญะพงษ์

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
พ.ศ. 2544

องค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉา บ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

พระมหาสุนทร ปัญญะพงษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น
พ.ศ. 2544

COMMUNITY ORGANIZATION WITH OF WATER RESOURCES ENVIRONMENT MANAGEMENT : A CASE STUDY UTTAYANMUJJA BAN KHONG KUT WAI, TAMBON KOENG, AMPHUR MUANG, CHANGWAT MAHASARAKHAM

PM.SOONTHORN PANYAPONG

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENT
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
IN DEVELOPMENT SOCIOLOGY
GRADUATE SCHOOL KHON KAEN UNIVERSITY
2001

สุนทร ปัญญะพงษ์. 2544. **องค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉาบ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม.** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

คณะกรรมการที่ปรึกษา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์
อาจารย์สมใจ ศรีหล้า

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการขององค์กรชุมชน รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการในแต่ละขั้นตอนขององค์กรชุมชน 2) เพื่อศึกษาโครงสร้าง หน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในฐานะที่องค์กรชุมชนทำหน้าที่ในด้านการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ และ 3) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและการวิจัยภาคสนาม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้รู้ ผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการขององค์กรชุมชน กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน ชาวบ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ขณะที่ทำการวิจัยผู้วิจัยได้อาศัยอยู่วัดในชุมชนใช้เวลาในการศึกษา ภาคสนามเป็นเวลา 1 ปี

ผลการวิจัย พบว่า พัฒนาการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย จัดตั้งขึ้นตามนโยบายของทางราชการ มีหน่วยงานสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) เป็นผู้ให้แนวคิด หลักการและแผนงานปฏิบัติการอย่างเป็นขั้นตอน ขณะเดียวกันได้รับการตอบสนองจากหน่วยงานในพื้นที่คือสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม และผู้นำชุมชนให้ความร่วมมือในการจัดตั้ง โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านโขงกุดหวายเป็นเพียงผู้ดำเนินงานตามแผนงาน ซึ่งไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดตั้งแต่ประการใด ความสำนึกในความเป็นเจ้าของทรัพยากรและการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการจึงมีน้อย แม้ผู้นำชุมชนจะมีความเข้มแข็งและสามารถรวมพลังจัดตั้งกลุ่มได้ แต่การทำงานกระจุกตัวอยู่เฉพาะกลุ่มเครือญาติของกรรมการบางคน จึงนำไปสู่การเข้าถึงทรัพยากรและแย่งชิงผลประโยชน์ ส่งผลให้เกิดความไม่เป็นธรรมในชุมชน

ผลการวิจัย พบว่าโครงสร้างการบริหารจัดการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้จัดโครงสร้างองค์กรเป็นรูปแบบทางการแต่มีลักษณะหลวม ๆ ซึ่งเน้นวางตัวบุคคลให้ครบตามตำแหน่งงาน ทำให้องค์กรชุมชนไม่สามารถพัฒนาด้านโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการเป็นไปอย่างชัดเจน มีสภาพอ่อนแอ ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงองค์กรตามความต้องการของหน่วยงานราชการเป็นสำคัญ รวมทั้งอำนาจในการตัดสินใจไม่ได้เกิดจากความต้องการของคนในชุมชน

ผลการวิจัย พบว่าการเรียนรู้การทำงานขององค์กรชุมชนโดยส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่เฉพาะผู้นำชุมชนเพียงคนเดียว โดยมีประสบการณ์การอบรมและศึกษาดูงานบ่อยครั้ง ส่วนสมาชิกไม่มีโอกาสการเรียนรู้งานต้องอาศัยการถ่ายทอดความรู้จากผู้นำชุมชนเป็นหลัก ส่วนการมีส่วนร่วมของสมาชิกภายในองค์กรชุมชนยังมีน้อย ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยในการบริหารจัดการ ทำให้การทำงานขาดความร่วมมือจากชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของทรัพยากรในชุมชน

นอกจากนี้ ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการคงอยู่ขององค์กรชุมชน ได้แก่ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีทุนหรืองบประมาณและการกระจายผลประโยชน์ ทำให้การดำเนินงานขององค์กรชุมชนประสบผลสำเร็จ กล่าวคือองค์กรชุมชนได้รับการยอมรับและเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย มีหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ เข้าไปศึกษาดูงานเป็นประจำ ดังนั้น ผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชนแห่งนี้เป็นแนวทางเลือกหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมต้องเป็นไปอย่างเหมาะสมกับความต้องการของชุมชนและสภาพภูมิประเทศ โดยสามารถนำไปปรับใช้กับองค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ ในระดับรากหญ้าของท้องถิ่นต่อไป

Soonthorn Panyapong. 2001. ***Community organization and water management: A case study in Mat Cha National Park, Ban Khong Kut Wa,i Kerng, Muang, Mahasalakham.*** Master of Arts Thesis in Development Sociology, Graduate School, Khon Kaend University.

Thesis Advisory Committee: Assistant Professor Dr. Viyouth Chamruspanth
Mrs.Somjai Srila

Abstract

The purposes of this study were 1) to study the establishment of the community organization including factors related to every step of the community establishment; 2) to study the structure, functions, and roles of the community organizations in both negative and positive ways; and 3) to study the villagers' learning process and participation in water management of the community. This study was descriptive research. The data collection included literature review, field study, participation observance, and eliciting interview from well-informed people, a village leader, village committees, members of the women and the youth groups, villagers, and related organizations. During the field study, the researcher lived in this community for one year.

The results revealed that firstly, the Cultural Group of Ban Khong Kut Wai was established in accordance with the government policy set by the Office of National Cultural Committee. This office introduced the concept, principles, and operation plan systematically. The government's policy was in agreement with the Provincial Educational Office of Mahasalakham; moreover, the village leader gave full cooperation. Mostly, the Khong Kut Wai villagers just followed the plan; they did not participate in the establishment of the organization at all. Therefore, they had no feeling of ownership and little participation in administrating the organization. Even though the village leaders had potential in persuading the villagers to set up the organization, he did not allocate jobs to other members; only the committees' relatives were assigned. This led to an unequal opportunity on resource access and fighting for their benefits which caused the prejudice in the community.

Secondly, the structure of this organization was formal but not practical. Committees were chosen based on the number of the positions, not the right man for the right job. This clearly caused the ineffective development of the structure and roles of the committees. The organization was weak. It was improved and changed mainly by the government unit. As a result, the decision making towards the organization tasks were not made from the needs of the villagers in the community.

Besides this, mostly the village leader was the only person who learned about the work of the organization. The leader had a chance to participate in training courses and to visit other organizations many times. But other members did not have that opportunity; they mainly learned from the leader. The villagers did not give much participation since they did not agree with the administration of the organization.

Finally, it was also found that the main factors affecting the existence of the organization were a potential leader, budget, and the distribution of the benefits. These factors could lead to the successfulness of the organization, which could be see by the acceptance, being well-known, and being visited by other organizations.

Therefore, it can be concluded that how the organization is run is one sample that reflects that learning and cooperation must be in line with the needs of the community. The obtained results can be adapted and used in other glass-rooted local organization and government units.

ส่วนดีของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
ขอมอบให้บุพการีและ
คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้เพราะความเมตตาของคณาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์สมใจ ศรีหล้า กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้ความอนุเคราะห์ ที่คอยให้คำแนะนำ ข้อเสนอแนะ ปรับปรุงแก้ไข และคอยให้กำลังใจมาตลอด จึงขอเจริญพรขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพรขอบคุณคณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาทุกท่าน คณาจารย์ภาควิชาอื่น สังกัดคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่ได้ประสิทธ์ประสาทวิชาความรู้และวิทยาการต่าง ๆ จนทำให้ผู้วิจัยมีความรู้ ประสบการณ์ สามารถพัฒนาความคิดในการทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จได้

ขอเจริญพรขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ที่อนุเคราะห์ทุนสนับสนุนการวิจัย จำนวน 20,000 บาท

ผู้วิจัยขอเจริญพรขอบคุณชาวบ้านโขงกุดหวายทุกคนในพื้นที่ทำการศึกษาวิจัย ที่ให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยเฉพาะพ่อผู้ใหญ่อุทัย มาโชติ ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน คณะกรรมการสภาวัฒนธรรม กลุ่มแม่บ้านและกลุ่มเยาวชน บ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

สุดท้ายขอเจริญพรขอบคุณผู้ให้ชีวิตทั้งชีวิตคือโยมบิดามารดา รวมทั้งญาติดยมและเพื่อนสหธรรมมิกทุกท่าน ที่คอยให้ความห่วงใยและเป็นกำลังใจจนทำให้วิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วงลงได้

พระมหาสุนทร ปัญญะพงษ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
คำอุทิศ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ฌ
สารบัญภาพ	ญ
บทที่ 1 บทนำ	1
1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	8
3. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
4. ขอบเขตของการวิจัย	8
5. นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	8
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	10
1. แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์นิเวศน์	10
2. แนวความคิดเกี่ยวกับองค์กร	21
3. แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	60
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	74
5. กรอบแนวคิดในการวิจัย	84
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	85
1. พื้นที่ทำวิจัย	85
2. หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์	85
3. ระยะเวลาของการวิจัย	85
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล	85
5. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	87
6. การวิเคราะห์ข้อมูล	88
7. การนำเสนอผลการวิจัย	88
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล และอภิปรายผล	89
1. บริบทชุมชน	89
2. พัฒนาการขององค์กรชุมชน	129
3. โครงสร้างบทบาทและหน้าที่ขององค์กรชุมน	171

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
4. กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน	174
5. การอภิปรายผลการวิจัย	209
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	214
1. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	214
2. ระเบียบวิธีวิจัย	214
3. สรุปผลการวิจัย	216
บรรณานุกรม	219
ภาคผนวก	227
ภาคผนวก ก. แนวทางการสัมภาษณ์	228
ภาคผนวก ข. แนวทางการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม	235
ภาคผนวก ค. ปฏิทินปฏิบัติงานสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย	240
ประวัติผู้เขียน	245

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในหมู่บ้านโขงกุดหวาย	71
ตารางที่ 2 จำแนกผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านโขงกุดหวาย	99
ตารางที่ 3 จำนวนประชากรของหมู่บ้านโขงกุดหวาย ปี พ.ศ. 2543	103
ตารางที่ 4 การถือครองที่ดินของชาวบ้านโขงกุดหวาย	107
ตารางที่ 5 ปฏิทินกิจกรมในรอบปีของชาวบ้านโขงกุดหวาย	109
ตารางที่ 6 จำนวนครัวเรือนในแต่ละคุ้มและหัวหน้าคุ้มต่าง ๆ	116

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศน์กับมนุษย์	13
ภาพที่ 2 แสดงเหตุและปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม	20
ภาพที่ 3 ขั้นตอนทั่วไปของพัฒนาการองค์กรชุมชน	39
ภาพที่ 4 ขั้นตอนทั่วไปของพัฒนาการองค์กรชุมชน แบ่งตามประเภทของกิจกรรม	41
ภาพที่ 5 การพัฒนาทรัพยากรบุคคล	44
ภาพที่ 6 กิจกรรมในแต่ละระดับของเครือข่าย	46
ภาพที่ 7 กรอบแนวคิดในการวิจัย	84
ภาพที่ 8 พื้นที่ทำวิจัยและเขตตำบลต่าง ๆ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	95
ภาพที่ 9 แสดงลักษณะภูมิประเทศและความสัมพันธ์ทางสังคมของตำบลเกิ้ง	96
ภาพที่ 10 ลักษณะภูมิประเทศของบ้านโขงกุดหวาย	98
ภาพที่ 11 โครงสร้างการบริหารงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย	136
ภาพที่ 12 โครงสร้างการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลา	145
ภาพที่ 13 การแบ่งเงินปันผลกิจกรรมกลุ่มอาหารปลา	150
ภาพที่ 14 โครงสร้างการบริหารงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายในปัจจุบัน	171

บทที่ 1
บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันประชากรของประเทศไทยได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก หากมองย้อนไปในอดีตจะพบว่าในปี พ.ศ. 2454 ประเทศไทยมีประชากรเพียง 8 ล้านคนเศษ แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 54 ล้านคน และ 60 ล้านคน ในปี 2541 แม้รัฐบาลจะพยายามชะลอการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร โดยการรณรงค์ให้ประชาชนวางแผนครอบครัวด้วยการคุมกำเนิดวิธีต่าง ๆ แต่จำนวนประชากรก็ยังคงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่ทำกินและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาประเทศตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา โดยมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาด้านเศรษฐกิจมีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์มาใช้ขยายฐานการผลิต เพื่อสร้างงานให้คนมีอาชีพและเน้นการเติบโตของรายได้ประชาชาติที่สอดคล้องกับสถานการณ์ในขณะนั้น เป็นช่วงที่มีทรัพยากรธรรมชาติอยู่เป็นจำนวนมากและคนส่วนใหญ่ยังยากจนอยู่ อย่างไรก็ตามหลังจากที่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 (2504-2539) ในการพัฒนาประเทศ คนไทยส่วนใหญ่ได้รับบริการด้านโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมและด้านการสาธารณูปโภคดีขึ้น เช่น การศึกษา และการรักษาพยาบาล ไฟฟ้า ประปา ถนน แต่ในขณะเดียวกันคนในสังคมก็เกิดการแข่งขันกันเพื่อสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่และรายได้ ประกอบกับการขยายตัวของการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม ทำให้สังคมเริ่มสับสนและเป็นสังคมวัตถุนิยมมากขึ้น ศีลธรรมหย่อนยาน ก่อให้เกิดปัญหาด้านพฤติกรรมของคนในสังคม เกิดการเอารัดเอาเปรียบกันมากขึ้น สังคมชนบทได้รับผลจากการพัฒนาของรัฐอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันทางสังคมเช่น ครอบครัวและวัดมีความอ่อนแอ วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดีงามถูกมองข้ามและไม่มีการสืบทอดที่ต่อเนื่อง ความสัมพันธ์ของคนในชนบทเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เกิดค่านิยมและวิถีชีวิตที่เลียนแบบสังคมเมือง ในขณะเดียวกันการให้ความช่วยเหลือและการส่งเสริมจากภาครัฐบาลส่วนใหญ่ก็เน้นที่การพัฒนาด้านวัตถุเป็นหลัก

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่ได้คำนึงถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเป็นอย่างมาก (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2540 : 82-83) กล่าวไว้ว่าป่าไม้ถูกทำลายลงราวปีละ 1 ล้านไร่ในขณะที่ปลูกชดเชยได้ราวปีละ 0.16 ล้านไร่ จนในปัจจุบันมีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียงราวร้อยละ 21 ของเนื้อที่ประเทศ ดินถูกชะล้างพังทลายกว่า 107 ล้านไร่ มีดินเปรี้ยว ดินเค็ม ถึง 182 ล้านไร่ น้ำเสียในเมืองเพิ่มขึ้นราวปีละ 3 ล้าน ลูกบาศก์เมตร และมีขยะมูลฝอยเกิดขึ้นราววันละ 3

หมื่น 3 พันตัน ในขณะที่เก็บขนได้เพียงร้อยละ 42 เท่านั้น นอกจากนี้การพัฒนาของภาครัฐยังมองข้ามการพัฒนาคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์และภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้าน ทำให้ผลที่เกิดจากการพัฒนาคือสังคมเจริญเฉพาะทางด้านวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว แต่ทรัพยากรมนุษย์และสิ่งแวดล้อมไม่ได้รับการพัฒนาที่เหมาะสม จึงเป็นการพัฒนาที่ไม่สมดุลกล่าวคือ "เศรษฐกิจดี แต่สังคมและสิ่งแวดล้อมมีปัญหา อันทำให้การพัฒนาไม่ยั่งยืน"

ทรัพยากรแหล่งน้ำจัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่า และจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์พืชและสัตว์ มนุษย์ใช้น้ำเพื่อการบริโภคและอุปโภคเป็นประจำทุกวันนับตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนั้นแล้วยังต้องอาศัยน้ำเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ทั้งด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม คมนาคมขนส่ง การผลิตพลังงานไฟฟ้า รวมถึงเป็นแหล่งนันทนาการและการใช้น้ำเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ ความผูกพันของมนุษย์กับความจำเป็นในการใช้น้ำสังเกตเห็นได้จากการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งมักเป็นพื้นที่หรือทำเลที่มีแหล่งน้ำที่อยู่ไม่ไกลจากแหล่งน้ำมากนัก ทั้งนี้เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้สะดวก

เมื่อย่างเข้าสู่ศตวรรษที่ 20 ประเทศไทยได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540–2544) ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญพอสรุปได้ 5 ประการคือ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539:9)

ประการที่ 1 เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจและสติปัญญา

ประการที่ 2 เพื่อพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้มีความมั่นคงโดยอาศัยความร่วมมือจากการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ

ประการที่ 3 เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ มั่งคั่ง สมดุลและเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา รวมทั้งการกระจายผลอย่างเป็นธรรม

ประการที่ 4 เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีความสมบูรณ์และยั่งยืนยาวนานรวมทั้งสามารถสนับสนุนการพัฒนาในทุก ๆ ด้านได้อย่างยั่งยืน

ประการที่ 5 เพื่อเปิดโอกาสให้องค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศให้มากยิ่งขึ้นโดยให้ความสำคัญกับชุมชน

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์เป็นทรัพยากรที่สำคัญในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านสภาวะแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ฯลฯ ซึ่งต้องอาศัยการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกล่าวถึงโครงสร้างทางสังคมแล้ว องค์กรชุมชนเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นในทุก ๆ ด้าน ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จึงได้พบปรากฏการณ์ของการรวมตัวของคนในท้องถิ่นเป็นองค์กรเพิ่มมากขึ้น เพื่อเรียนรู้ร่วมกันในการวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและแนวทางการแก้ไขปัญหาการพัฒนาที่ขาดความสมดุล และร่วมกันตัดสินใจในการแก้ปัญหาของท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ เช่น ในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดการปัญหาการศึกษาและสา

ธารณสุขและปัญหาสังคมต่าง ๆ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 อันเป็นแผนพัฒนาของประเทศที่กำลังใช้อยู่ในปัจจุบัน ได้บรรจุความสำคัญขององค์กรชุมชนเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ และเป็นแนวทางเสริมสร้างศักยภาพของภูมิภาคและชนบท โดยรัฐจะต้องกระจายอำนาจการพัฒนาด้วยการเพิ่มศักยภาพขององค์กรชุมชน สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้และขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน

องค์กรชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่น เป็นองค์กรที่เปิดโอกาสให้ประชาชนภายในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครอง การบริหารและการกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนของตนเอง อันจะสามารถทำให้เข้าใจถึงสภาพปัญหาภายในท้องถิ่น และเกิดการพัฒนาที่อาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง แม้ว่าในปัจจุบันสังคมไทยจะได้ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ แต่รัฐก็มักจะมองข้ามประชาชนหรือองค์กรท้องถิ่น โดยไม่ให้การยอมรับหรือไม่มีกฎหมายรับรององค์กรชุมชน ทำให้องค์กรชุมชนไม่สามารถปรับตัวให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบันได้ นอกจากนี้แนวทางการส่งเสริมของรัฐที่ผ่านมาก็มิได้กำหนดบทบาทขององค์กรชุมชนเอาไว้ในบทบัญญัติทางกฎหมาย ทำให้ชุมชนขาดอำนาจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมและขาดการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน ยิ่งไปกว่านั้นการที่รัฐเข้าไปไม่ถึงองค์กรชุมชน ทำให้ขาดการศึกษาข้อมูลจากระดับท้องถิ่น รัฐจึงไม่ทราบความต้องการหรือปัญหาที่แท้จริงของชุมชน และออกกฎหมายหรือทำกิจกรรมที่ไม่ได้ตอบสนองความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

นอกจากนี้แนวคิดของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ยังให้ความสำคัญกับการปรับปรุงและเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เหลืออยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ลดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมเพื่อใช้ประโยชน์ในอนาคต เป็นผลให้เกิดการรวมตัวของบุคคลเป็นองค์กรชุมชนให้เข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ การแสดงบทบาทขององค์กรชุมชนต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ เอกชน ชาวบ้าน องค์กรท้องถิ่นต่าง ๆ หรือแม้แต่นักวิชาการเพื่อการแก้ปัญหาอันจะนำมาซึ่งความถูกต้อง และผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก

ในการพัฒนาปรับปรุงและเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้านต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ทรัพยากรน้ำเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของประชาชนในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วย 19 จังหวัด ครอบคลุมพื้นที่ 105.5 ล้านไร่ หรือประมาณ 1 ใน 3 ของประเทศ มีพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 55 ล้านไร่ ในจำนวนนี้เป็นพื้นที่นา 37 ล้านไร่ โดยมีพื้นที่นาที่อยู่ในเขตชลประทานเพียง 3.3 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 3 ของพื้นที่ภาคอีสาน พื้นที่ร้อยละ 97 อาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ดังนั้นปีใดฝนตกน้อยจะเกิดสภาวะขาดแคลนน้ำอย่างรุนแรงทั้งน้ำอุปโภคบริโภค น้ำเพื่อการเกษตรและแหล่งน้ำสำหรับการประมง ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนจำนวนมาก สำหรับการวิจัย

ในครั้งพิจารณาเห็นว่าอุทยานมัจฉาแหล่งน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่เหมาะสมของชุมชน มีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ในแหล่งน้ำและอยู่ไม่ไกลจากตัวจังหวัดมากนัก ชาวบ้านได้อาศัยเป็นแหล่งน้ำสำหรับการเกษตร การประมงและการพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญและได้รวมตัวกันอนุรักษ์และบริหารจัดการแหล่งน้ำให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนจนได้รับการพัฒนาด้านต่าง ๆ ในเวลาต่อมา

จากรายงานวิจัยของสัมพันธ์ เตชะอธิก (2536 : 60–61) ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาวิกฤติการณ์น้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมี 5 ประการคือ

ประการที่หนึ่งเกิดจากการกระจายของปริมาณฝนไม่ดีพอ ลักษณะการแพร่กระจายของฝนแตกต่างกันเกิดภาวะขาดแคลนน้ำใช้และแห้งแล้งอยู่เสมอ ประการที่สองสภาพป่าลดน้อยลงส่งผลให้เกิดความร้อนอบอ้าวและแห้งแล้งทั่วไป ประการที่สามการพัฒนาแหล่งน้ำและระบบชลประทานยังมีน้อย รวมทั้งรัฐรวมศูนย์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้ที่ส่วนกลาง และสภาพภูมิประเทศที่ไม่เอื้ออำนวยจึงไม่สามารถพัฒนาแหล่งน้ำได้ทั่วถึง ประการที่สี่การเสริมแหล่งน้ำด้วยวิธีอื่นยังไม่เพียงพอต่อการขจัดปัญหาขาดแคลนน้ำ และประการที่ห้าราษฎรไม่มีแหล่งเก็บกักน้ำของตนเอง ภาชนะที่เก็บกักน้ำฝนไว้ เพื่อใช้ได้แก่ โอ่ง แท็งก์น้ำ เป็นต้น

จากการจัดการน้ำที่ผ่านมาปรากฏว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประสบปัญหาการบริหารจัดการน้ำเป็นอย่างมากซึ่งเกิดจากสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

1) ขาดมาตรการเอาจริงเอาจังในการจัดการน้ำ โดยความเป็นจริงการจัดการเป็นลักษณะเชิงปริมาณนั้นคือเป็นการจัดเพียงเพื่อสนองความต้องการของคนบางกลุ่ม การจัดสรรน้ำไม่ได้ทั่วถึงและลักษณะการจัดการเชิงคุณภาพ คือไม่มีมาตรการควบคุณภาพน้ำที่เน่าเสีย ฯลฯ ตัวอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรมคือ น้ำพองเน่าเสีย เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ริมน้ำพองปล่อยน้ำเสียลงสู่น้ำพองอยู่ตลอดเวลา และเจ้าหน้าที่รัฐยังไม่มีมาตรการในการแก้ไขปัญหานี้อย่างจริงจัง

2) ขาดกฎหมายอันเป็นแม่บทบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องทรัพยากรน้ำในเรื่องสิทธิ์ หน้าที่การควบคุมและบทลงโทษและการใช้ประโยชน์ด้นต่าง ๆ การเป็นเจ้าของและการควบคุมคุณภาพ

3) ขาดองค์กรชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งน้ำ เพราะประชาชนในชุมชนขาดการรวมตัวกัน ขาดความเข้าใจและสมัครใจในการทำงานเป็นกลุ่ม รวมทั้งขาดจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของและการดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำที่ถูกต้อง

4) ขาดผู้นำและตัวแทนของชุมชนที่มีความสามารถ เป็นนักเสียสละและเอาใจใส่ในเรื่องส่วนรวมของชุมชน

5) ขาดระเบียบหรือกฎหมายที่จะสนับสนุนการมีบทบาทขององค์กรชุมชน

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการจะบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำให้ได้ผลอย่างมีประสิทธิภาพ รัฐจำเป็นต้องกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นให้องค์กรชุมชนมีส่วนร่วมและมีอำนาจในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ เพราะองค์กรชุมชนเกิดจากการรวมตัวกันด้วยความเข้าใจและ

สมัครใจร่วมกันมีจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของ รวมทั้งการใช้ประโยชน์และดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำร่วมกันอย่างถูกต้อง

ความเป็นมาขององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากรายงานวิจัยของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2540 : 150–151) ได้กล่าวว่ามีกลุ่มหรือองค์กรที่จัดตั้งโดยองค์กรภายนอกและเกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชนมากกว่า 7,000 กลุ่ม ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพอ่อนแอ พึ่งตนเองไม่ได้ โดยสามารถแยกได้เป็น 2 ประเภทคือ

ประเภทที่หนึ่ง องค์กรที่เกิดจากการผลักดันตามนโยบายหรือความสนใจภายนอก โดยชาวบ้านยังไม่เห็นความสำคัญหรือประโยชน์ของกลุ่มการทำงานเป็นลักษณะบนสู่ล่าง(Top–Down Approach) ส่วนใหญ่เกิดจากเจ้าหน้าที่เป็นผู้ชี้นำ ทำให้จิตสำนึกของชุมชนในการร่วมกลุ่มเหล่านี้มีน้อย กลุ่มจึงมักอ่อนแอ ดังนั้น กลุ่มหรือองค์กรที่จัดตั้งขึ้นในลักษณะเช่นนี้ในส่วนของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงมีน้อยเพราะบทบาทของตัวเองยังมีไม่มากนัก

ประเภทที่สอง องค์กรที่เกิดจากการพัฒนาแบบล่างสู่บน (Bottom Up Approach) มีสาเหตุมาจากองค์กรที่เกิดจากกลุ่มแบบแรกที่ล้มเหลว ให้กลับมีกิจกรรมที่ตอบสนองสมาชิกได้ตามต้องการหรือกลุ่มที่ส่งเสริมกระบวนการสร้างจิตสำนึกกับสมาชิกในชุมชน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาและการตัดสินใจของกลุ่ม ส่วนใหญ่ในภาคอีสานจะเป็นกลุ่มเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นทรัพยากรแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ที่เป็นลักษณะเช่นนี้เพราะประชาชนภูมิภาคนี้ถือว่าแหล่งน้ำเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการเกษตรกรรม จนเกิดความสัมพันธ์ที่แยกกันไม่ได้ ชาวบ้านโขงกุดหวายก็เช่นเดียวกันได้อาศัยแหล่งน้ำแห่งนี้เพื่อใช้ในการอุปโภค-บริโภค การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์และน้ำเพื่อการขยายพันธุ์ปลาและสัตว์อื่น ๆ ในระบบนิเวศน์แหล่งน้ำ และที่สำคัญอย่างยิ่งคือชาวบ้านได้ให้ความสำคัญกับทรัพยากรแหล่งน้ำว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ และสามารถสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนกับทรัพยากรแหล่งน้ำแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี จนในที่สุดชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการใช้น้ำเพื่อกิจกรรมด้านการเกษตร มาเป็นการส่งเสริมอนุรักษ์ทรัพยากรแหล่งน้ำแห่งนี้เพื่อความอยู่รอดและยั่งยืนต่อไป

องค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวาย เป็นลักษณะขององค์กรประเภทที่ 2 ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมและการมีจิตสำนึกของคนในชุมชน ณ หมู่ที่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2539 ได้ชื่อว่า สภาวัฒนธรรมหมู่บ้านแห่งแรกของประเทศไทย องค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวายได้ดำเนินการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน เพื่อใช้วัฒนธรรมเป็นสื่อในการพัฒนาท้องถิ่น โดยใช้ “คุ้ม” หมายถึง การรวมหรือประสานกันเป็นกลุ่มย่อย ๆ ในหมู่บ้านแห่งนี้ ซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ช่วยกันพัฒนาท้องถิ่น คุ้มต่าง ๆ ประกอบด้วย (1) คุ้มวรรณศิลป์ มีหน้าที่ดูแลและทำกิจกรรมทางด้านภาษาไทย มีการศึกษาค้นคว้ารวบรวมผลงานทางวรรณศิลป์นำมาใช้ประโยชน์สำหรับหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นงานวรรณคดี การสวดสรภัญญะ การใช้ภาษาไทย การใช้เลขไทย ตลอดจนบทกวีต่าง ๆ หมู่บ้านโขงกุดหวายมีคำขวัญของหมู่บ้านตนเอง

ว่า "อุทยานมัจฉา นักกีฬามวยดัง มั่งคั่งน้ำใจ งามวิไลวัฒนธรรม เกษตรกรรมบริบูรณ์" (2) คุ้มทัศนศิลป์ มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการประกอบเครื่องมือจับปลา การผลิตสิ่งทอ เครื่องจักรสาน การเป็นหมอยารักษาโรค สมุนไพร ฯลฯ (3) คุ้มศิลปการแสดง มีหน้าที่ดูแลด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีการและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การจัดทำพานบายศรีเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมตามฮีต 12 คอง 14 (4) คุ้มนันทนาการ มีหน้าที่ดูแลส่งเสริมกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ บ้านโขงกุดหวายเป็นแหล่งสร้างนักมวยที่มีชื่อเสียงระดับชาติมาแล้วมากมาย อาทิ จิ้งหรีดทอง ลูกมหาสารคาม เลิศฟ้า สิงห์นภา ชาญเดชและเรนโบ ส.พานทะเล เป็นต้น และ (5) คุ้มภูมิปัญญาชาวบ้าน มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบด้านการเกษตร แหล่งน้ำธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยแต่ละคุ้มจะจัดกิจกรรมพื้นฐานที่เน้นตามชื่อคุ้มทางวัฒนธรรมของตนเอง

จากการที่หมู่บ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านซึ่งมีแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมเชิงชนบทประจำจังหวัดและของประเทศไทย ได้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณหมู่บ้านเพื่อให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ สิ่งที่สำคัญคือ ณ สถานที่แห่งนี้มีกุดหวายเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่กว้างใหญ่ไพศาลและจัดตั้งเป็น "อุทยานมัจฉา" เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลานานาชนิดนับแสนตัว มีพันธุ์ปลาน้ำจืดที่สำคัญชาวบ้านเรียกว่า "ปลาเผาะ" เป็นปลาเนื้ออ่อนที่มีมากตามลำน้ำโขง กุดหวายถือเป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านโขงกุดหวาย กุดแห่งนี้มีความกว้าง 80-100 เมตร ความยาว 1 กิโลเมตร ลึกประมาณ 4-6 เมตร คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 150 ไร่ และมีชายหาดบานเย็นริมน้ำที่ให้ความสวยงาม รวมทั้งมีพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านอันเป็นสิ่งสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน โดยชาวบ้านเองก็ได้มีการอนุรักษ์สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ไว้เป็นอย่างดี ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวกลายเป็นแหล่งที่นักท่องเที่ยวไปเยี่ยมชมมากมาย

สิ่งสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่ของหมู่บ้านคือมีองค์กรหมู่บ้านอันเป็นองค์กรท้องถิ่น ที่เกิดจากการมีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน คำว่า "วัฒนธรรม" ตามความหมายของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย คือ วิถีชีวิต แนวคิดที่เป็นเอกลักษณ์อันเป็นความพึงพอใจเฉพาะของท้องถิ่นเพื่อการพัฒนามนุษย์ สังคมและทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ด้วยความยั่งยืน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการพัฒนาทุกอย่างที่มนุษย์ประกอบขึ้นล้วนำมิติทางวัฒนธรรมเข้ามาเป็นหลักชี้นำของการพัฒนาตามความเข้าใจของชาวบ้านได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 3 มิติคือ มิติด้านมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์หลักของการพัฒนาองค์กรชุมชน คือ (1) คนมีความสุข (2) ครอบครัวอบอุ่น (3) ชุมชนเข้มแข็ง (4) สังคมสันติ (5) เศรษฐกิจสมดุล (6) ทรัพยากรธรรมชาติยั่งยืน (7) การพัฒนาที่ยั่นยืน

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายมีความแตกต่างจากองค์กรอื่น ๆ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเอาวัฒนธรรมเป็นตัวประสานระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี เกิดระเบียบและกฎเกณฑ์ขององค์กรชุมชนในการจัดกิจกรรมหรือการดำเนินงานจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ รวมทั้งการวางแผนการดำเนินการมาตรการการใช้แหล่งน้ำให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ เป็นต้นว่า มีกองทุนประจำหมู่บ้าน 5 กองทุน เพื่อเป็นการสร้างงานและราย

ได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน ได้แก่ กองทุนอาหารปลา กองทุนร้านอาหาร กองทุนแพจักรยานน้ำ กองทุนหาดบานเย็น กองทุนไม้ดอก-ไม้ประดับ การดำเนินกิจกรรมทุกประเภทอาศัยความเข้าใจและความร่วมมือจากชาวบ้าน ทำให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ลักษณะขององค์กรอื่น ๆ โดยทั่วไปจะเกิดจากภาครัฐหรือภาคเอกชนเข้าไปช่วยสนับสนุน มากกว่าความต้องการอย่างแท้จริงของบุคคลและชุมชน รวมทั้งชุมชนไม่มีโอกาสในการฝึกฝนความสามารถหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้เท่าที่ควร ดังนั้นกิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการมักเป็นไปตามจุดประสงค์และเป้าหมายของหน่วยราชการมากกว่า ปัญหาและการริเริ่มจากชุมชนรวมทั้งชุมชนขาดความรู้ความสามารถด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่องค์กรชุมชนบ้านโชงกุดหวายแห่งนี้เกิดจากการรวมพลังกันอย่างเข้มแข็งของชาวบ้าน มีผู้นำที่มีความสามารถโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากร จนกลายเป็นองค์กรที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ ร่วมคิด ร่วมทำสามารถนำพาชาวบ้านประสบผลสำเร็จและสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชาวบ้าน โดยมีภาครัฐและภาคเอกชนเข้าไปให้การสนับสนุนในภายหลัง องค์กรชุมชนบ้านโชงกุดหวายได้นำเอามิติทางวัฒนธรรมมาเป็นสื่อในการพัฒนาทุกขั้นตอน เป็นผลให้ชุมชนดังกล่าวเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีผู้สนใจไปเยี่ยมชมอยู่เสมอ องค์กรชุมชนแห่งนี้สามารถดำรงอยู่ได้จนกระทั่งปัจจุบัน

แม้ว่าองค์กรชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย จะได้มีการจัดตั้งและดำเนินการมาเป็นเวลานานแล้ว แต่โดยทั่วไปมักจะมีปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาและการดำรงอยู่ขององค์กรชุมชน รวมทั้งยังมีบทบาทที่อยู่ในสภาพอ่อนแอ กล่าวคือ การบริหารดำเนินการและกิจกรรมต่าง ๆ พึ่งตนเองไม่ได้ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำจึงเป็นสาเหตุให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรแหล่งน้ำยังคงปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนและนับวันจะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันการจัดตั้งองค์กรชุมชนก็มีเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาเฉพาะอุทยานมัจฉาบ้านโชงกุดหวาย เกี่ยวกับพัฒนาการขององค์กรชุมชนที่สามารถจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำได้อย่างประสบความสำเร็จ โดยเน้นการศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในแต่ละขั้นตอนขององค์กรชุมชน และการศึกษาถึงโครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชนทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในฐานะที่องค์กรชุมชนทำหน้าที่ในด้านการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ รวมทั้งศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน วัดและองค์กรชุมชนอื่น ๆ ผลจากการศึกษาจะสามารถใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำที่มีอยู่ในปัจจุบัน หรือในการประสานสร้างความร่วมมือในการทำงานมากยิ่งขึ้นในอนาคต

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1) เพื่อศึกษาพัฒนาการขององค์กรชุมชน รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการในแต่ละขั้นตอนขององค์กรชุมชน

2) เพื่อศึกษาโครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในฐานะที่องค์กรชุมชนทำหน้าที่ในด้านการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

3) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชนและองค์กรท้องถิ่นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

3. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) ทำให้ทราบพัฒนาการขององค์กรชุมชน รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการในแต่ละขั้นตอนขององค์กรชุมชน

2) ทำให้ทราบโครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในฐานะที่องค์กรชุมชนทำหน้าที่ในด้านการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

3) ทำให้ทราบกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชนและองค์กรท้องถิ่นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

4) ผลที่ได้จากการศึกษาสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ ที่มีอยู่ในปัจจุบันหรือการประสานความร่วมมือในการทำงานมากขึ้นในอนาคต

4. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำธรรมชาติ : กรณีศึกษาบ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

การวิจัยครั้งนี้ ใช้เวลาตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2542 ถึงเดือนกรกฎาคม 2543

5. นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ ผู้ศึกษาได้ให้คำนิยามศัพท์หรือคำจำกัดความไว้เป็นการเฉพาะในการศึกษาครั้งนี้

1) ทรัพยากรแหล่งน้ำ หมายถึง แหล่งน้ำอยู่ในชุมชนอันเป็นที่ตั้งของอุทยานมัจฉา บ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดยชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้งในด้านอุปโภค บริโภค และใช้ในการประกอบอาชีพต่าง ๆ

2) การจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ หมายถึง การจัดระบบการบริหารจัดการด้านแหล่งน้ำโดยองค์กรชุมชน ซึ่งประกอบด้วย โครงสร้างขององค์กรที่กำหนดกฎเกณฑ์ การจัดระเบียบ รวมถึงการวางแผนการจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์จากแหล่งน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ การดูแลและ

อนุรักษ์ทรัพยากรน้ำอันจะก่อให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศน์ เพื่อให้ทรัพยากรแหล่งน้ำสามารถเอื้ออำนวยให้มวลมนุษย์มีใช้โดยไม่ขาดแคลนและมีปัญหาใด ๆ ตลอดไป

3) ผู้ใช้ประโยชน์จากน้ำ หมายถึง บุคคลที่เป็นประชาชนในพื้นที่แหล่งน้ำอาศัยแหล่งน้ำเป็นที่พึ่งพิงทั้งในการอุปโภค บริโภคและกิจกรรมต่าง ๆ

4) การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ หมายถึง การที่ประชาชนได้ใช้บริเวณแหล่งน้ำเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ได้แก่ เข้าไปใช้น้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค ใช้เป็นที่หาอาหารจากแหล่งน้ำ ทั้งพืชและสัตว์ รวมทั้งเป็นที่สถานพักผ่อนหย่อนใจในบริเวณแหล่งน้ำ

5) กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการหรือขั้นตอนการเรียนรู้การบริหารจัดการของคณะกรรมการรวมทั้งสมาชิกองค์กรชุมชน เพื่อศึกษาถึงแนวทางการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามขั้นตอนการเรียนรู้ร่วมกัน ได้แก่ ขั้นตอนการเกิดความสนใจ ขั้นตอนการวิเคราะห์-สังเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจ ขั้นตอนการตัดสินใจ ขั้นตอนการทดลองดำเนินการและขั้นตอนการประเมินผล เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายของวัตถุประสงค์ที่องค์กรชุมชนได้วางไว้แล้วนั้น

6) การมีส่วนร่วม หมายถึง กิจกรรมใด ๆ ที่ประชาชนในพื้นที่เข้าร่วมในการดำเนินการโดยเข้ามามีส่วนร่วมในการริเริ่ม วางแผน ดำเนินงานและกระบวนการควบคุมประเมินผลตามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งหรือทั้งหมด รวมทั้งการเข้าร่วมทำกิจกรรมหรือดำเนินงานในกระบวนการพัฒนา ทั้งในส่วนของการตัดสินใจ รับผิดชอบและบริหารร่วมกัน

บทที่ 2
แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทำวิจัย เรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉาบ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม จำเป็นยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจถึงวรรณกรรมที่สำคัญ รวมทั้งแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานและเป็นแนวทางในการวิจัย การนำเสนอในบทนี้จึงแบ่งเนื้อหาสาระสำคัญของแนวความคิดและทฤษฎีออกได้ดังนี้ คือ

1. แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์นิเวศน์
2. แนวความคิดเกี่ยวกับองค์กร
    - 2.1 ความหมายของกลุ่มและองค์กร
    - 2.2 องค์ประกอบของกลุ่มและองค์กร
    - 2.3 โครงสร้างและประเภทขององค์กร
    - 2.4 ปัจจัยในการจัดตั้งองค์กร
    - 2.5 พัฒนาการขององค์กร
    - 2.6 แนวความคิดเกี่ยวกับผู้นำขององค์กร
    - 2.7 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กร
    - 2.8 การมีส่วนร่วมขององค์กร
3. แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์นิเวศน์ (Human Ecology)

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เป็นสาระสำคัญของแนวคิดนิเวศน์วิทยามนุษย์ (Human Ecology) ซึ่งมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมและมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อย่างแน่นแฟ้น จนไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ เนื่องจากมนุษย์มีกำเนิดอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมทุกชนิดที่มนุษย์ปะทะสังสรรค์ (Interaction) ด้วยก็มีผลโดยตรงและโดยอ้อม ในการกำหนดให้มนุษย์สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ มีพฤติกรรมและมีคุณภาพของชีวิตอยู่ในระดับใด การปะทะสังสรรค์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกัน ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ก็มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด จากความสัมพันธ์ในรูปแบบที่มนุษย์ถูกควบคุมโดยธรรมชาติในสมัยก่อน ในปัจจุบันรูปแบบได้เปลี่ยนแปลง มนุษย์สามารถที่จะเอาชนะธรรมชาติ

และในบางพื้นที่ก็จะเป็นไปในรูปแบบที่มนุษย์กำลังทำลายล้างธรรมชาติ การศึกษาแนวคิดนี้ต้องทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และระบบนิเวศ เพื่อจะได้เข้าใจว่ามีความสัมพันธ์อย่างไร

เฮเกล (อ้างถึงในชนัญ วงษ์วิภาค, มปป.) นักชีววิทยาชาวเยอรมันเป็นผู้บัญญัติศัพท์คำว่า"นิเวศวิทยา" หรือ "Ecology" ขึ้นเมื่อปี ค.ศ.1870 โดยมีรากศัพท์มาจากคำว่า "Oikos" แปลว่าที่อยู่อาศัย ตามความเข้าใจของเขาแล้วนิเวศวิทยาจึงเป็นการศึกษาเศรษฐกิจครัวเรือนและสิ่งมีชีวิต ทั้งนี้โดยเน้นถึงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อม ตามลักษณะเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ดังนั้น การศึกษาทางนิเวศวิทยาจึงต้องชี้ให้เห็นถึงการยังชีพของสัตว์ที่อยู่รอดได้ โดยมีความสัมพันธ์กับสัตว์อื่นและสภาพแวดล้อม

มนัส สุวรรณ (2530 : 10) อธิบายว่ามนุษย์นิเวศ (Human Ecology) หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ สิ่งแวดล้อมที่เป็นสิ่งมีชีวิต (Living or Biotic Environment) หมายถึง พืชและสัตว์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นสิ่งไม่มีชีวิต (Not Living or Abiotic Environment) เช่น ดิน น้ำ ลม และพลังงานจากดวงอาทิตย์ จากความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมนี้จึงเรียกว่าระบบนิเวศ (Ecosystem or Ecological System) สิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศหนึ่ง ๆ ย่อมมีบทบาทที่สัมพันธ์กัน อันมีผลทำให้ระบบนิเวศน์ดำรงสภาพอยู่ได้

นาท ตัณฑวิรุณ และพูนทรัพย์ สมุทรสาคร (2528) กล่าวว่าปัจจุบันการศึกษาทางนิเวศวิทยาเกี่ยวข้องกันทั้งศาสตร์ทางวิทยาศาสตร์และทางสังคมศาสตร์ และนิเวศวิทยาเป็นแนวคิดที่มองในเชิงระบบหรือที่เรียกว่า ระบบนิเวศน์ (Ecosystem) ซึ่งหมายถึงระบบความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตอันได้แก่ พืชและสัตว์อันรวมถึงมนุษย์ด้วยกับสิ่งที่ไม่มีชีวิตคือสารอนินทรีย์ต่าง ๆ อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของพืชและสัตว์อีกทีหนึ่ง ระบบที่ว่านี้เป็นไปตามกฎเกณฑ์อย่างมีระเบียบภายใต้ระบบนิเวศน์ทุกระบบ ทำให้ทุกระบบมีความสมดุล ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชีวิตทั้งหลายไม่อาจอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยวโดยปราศจากความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ

Earl Cook (1979) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบพลวัตที่เรียกว่าระบบนิเวศน์ ซึ่งครอบคลุมองค์ประกอบทั้งทางกายภาพและเคมี องค์ประกอบที่มีชีวิตและที่เฉื่อยไร้ปฏิกิริยา ระบบดังกล่าวนี้มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ขณะเดียวกันมนุษย์ยังเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม มีการอยู่ร่วมกันและมีการกระทำต่อกันภายใต้วัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีอาณาเขตแน่นอน ดังนั้นตลอดชั่วชีวิตของมนุษย์จึงต้องมีปฏิสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ตนเองสร้างขึ้น และจากปฏิสัมพันธ์นี้เองจึงเกิดปฏิกิริยาสะท้อนกลับมายังตัวมนุษย์ทั้งในแง่เป็นคุณและเป็นโทษ

จากที่กล่าวมาทำให้ทราบว่า ระบบนิเวศน์กับมนุษย์มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ผลจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม Rambo (1983) ได้แบ่งสภาพแวดล้อมออกเป็น 2 ระบบใหญ่ คือ ระบบสังคม (Social System) และระบบนิเวศน์ (Ecosystem) ทั้ง 2 ระบบมีลักษณะคล้ายกัน คือ แต่ละระบบต่างประกอบไปด้วยองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ที่

สัมพันธ์กัน มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและมีผลกระทบต่อกัน โดยผ่านการเคลื่อนย้ายถ่ายเทพลังงาน สารวัตถุและข่าวสาร (Flows of Energy, Materials, and Information) กล่าวคือ ระบบสังคมมนุษย์ได้รับวัสดุสิ่งของที่จัดว่าเป็น "ทรัพยากรธรรมชาติ" จากระบบนิเวศน์เพื่อใช้สนองตอบความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคม โดยผ่านองค์กรทางสังคมและสถาบันทางการเมือง การปกครอง โดยมีค่านิยมและความจำเป็นทางด้านชีววิทยาเป็นแรงผลักดัน ส่วนระบบนิเวศน์ก็ได้รับการเสริมสร้างและดัดแปลงจากฝ่ายระบบสังคมมนุษย์ที่ทำให้กระบวนการทางด้านชีวภาพที่ดำเนินอยู่นั้น ดำเนินต่อไปในอัตราที่ทัดเทียมกับการสูญเสียวัสดุให้กับระบบสังคมมนุษย์ ซึ่งมีผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อการดำเนินการและความดำรงอยู่ของระบบสังคมมนุษย์ ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงหรือการดัดแปลงระบบสังคมมนุษย์ ย่อมมีผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ที่ทำให้ระบบนี้เปลี่ยนแปลงไปได้ เช่น การค้นพบความรู้ใหม่ทางด้านวิทยาการ ที่เป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบทางเศรษฐกิจของระบบสังคมมนุษย์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณ และชนิดของวัสดุที่ระบบสังคมมนุษย์ต้องการใช้จากระบบนิเวศน์ได้อย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ดี แต่ละระบบต่างก็มีความสามารถในการที่จะรักษาสภาพของตนเองได้บ้าง จากความกระทบกระเทือนที่มาจากอีกระบบหนึ่ง แต่ความสามารถนี้ก็มีขีดจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะสั้นและไม่ใคร่ปรากฏชัดทางระบบนิเวศน์ เพราะกระบวนการภายในอาศัยกลไกทางด้านชีวภาพที่ใช้เวลายาวนาน ในการปรับตัวอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายและไม่แน่นอน ส่วนทางด้านระบบสังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน แม้ว่ากระบวนการภายในระบบจะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ตาม และเรามักคิดว่าน่าจะปรับตัวได้เร็ว แต่การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบบางตัวเป็นไปได้ช้าและไม่แน่นอน เช่น ความก้าวหน้าทางด้านวิทยาการ โครงสร้างทางสถาบันทางการเมืองการปกครอง และองค์กรทางสังคมเหล่านี้ทำให้การปรับตัวของระบบสังคมมนุษย์เกิดขึ้นได้ไม่มากนัก ความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมกับระบบนิเวศปรากฏดังแผนภูมิที่ 1

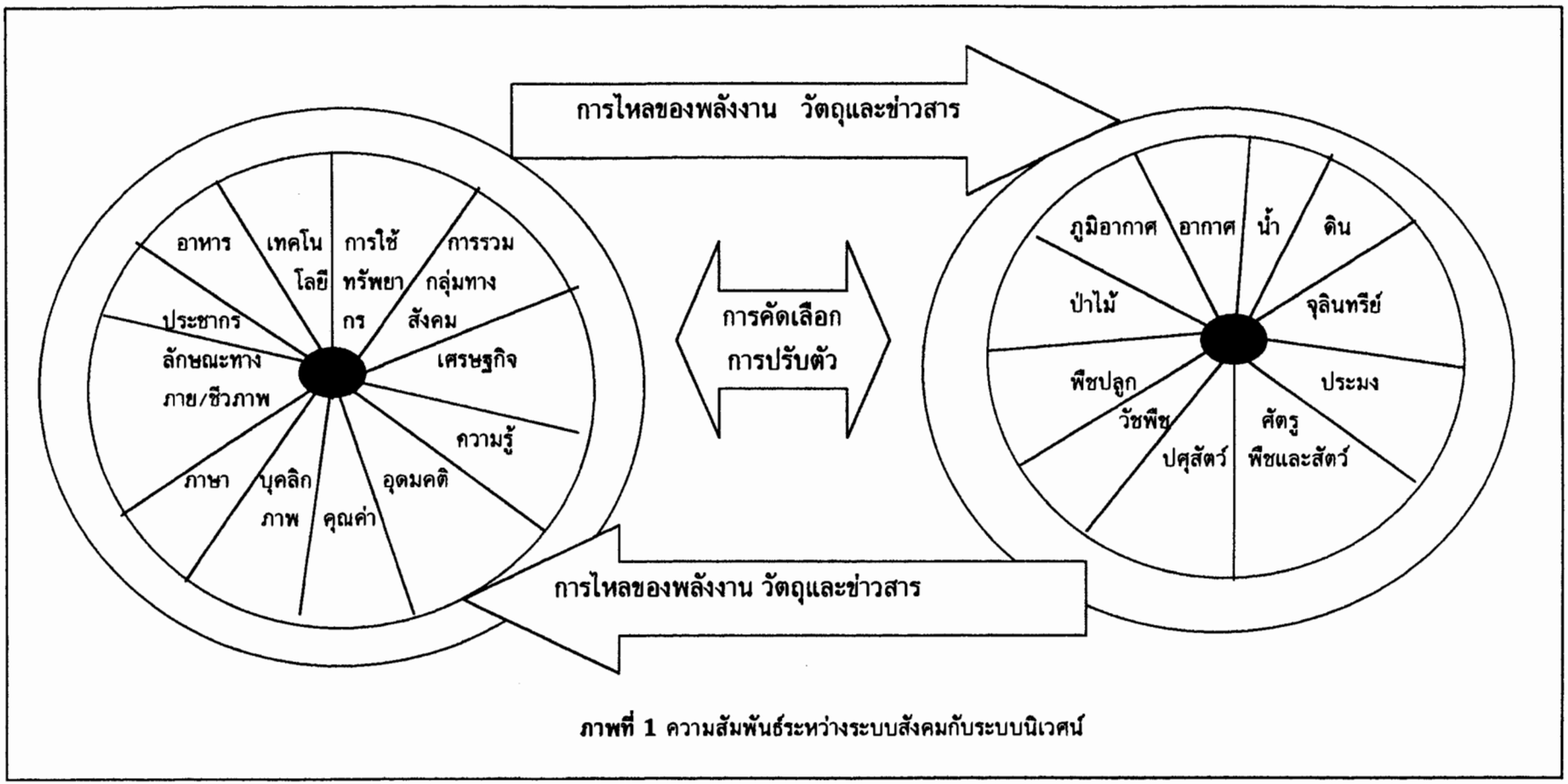

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมกับระบบนิเวศน์

ที่มา : ดัดแปลงมาจาก Terry A. Rambo (1983:15)

จากแผนภูมิที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศน์กับระบบสังคมมนุษย์จะเห็นได้ว่าแต่ละระบบมีองค์ประกอบมากมาย เช่น ระบบสังคมมนุษย์ประกอบด้วยประชากร วัฒนธรรม ประเพณี ความคุ้นเคย ค่านิยม อุดมคติ ภาษา การรวมกลุ่มทางสังคม การใช้เทคโนโลยี และรูปแบบการใช้ทรัพยากร ส่วนระบบนิเวศน์นั้นประกอบด้วย ป่าไม้ ดิน น้ำ อากาศ สัตว์ จุลินทรีย์ พืช ทั้งสองระบบมีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงซึ่งกันและกันและเอื้อประโยชน์ต่อกัน การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในระบบหนึ่งย่อมมีผลกระทบกับอีกระบบหนึ่งเสมอ เช่น ในระบบสังคมมนุษย์ มีอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรเป็นจำนวนมาก ย่อมทำให้มีความต้องการบริโภคทรัพยากรเพิ่มขึ้นตามลำดับ นอกจากนั้นความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี หรือทางด้านเศรษฐกิจก็เป็นตัวการเร่งให้มีการนำเอาทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์มากขึ้น ซึ่งเป็นผลให้เกิดความเสื่อมโทรมต่อทรัพยากรธรรมชาติหรือคุณภาพสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันเมื่อเกิดความเสื่อมโทรมต่อทรัพยากรธรรมชาติหรือคุณภาพสิ่งแวดล้อมก็ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ตามมา เช่นเมื่อประชากรโลกเพิ่มขึ้นทำให้มีการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าเพื่อต้องการพื้นที่เพาะปลูก หรือต้องการไม้ใช้สอยหรือเพื่อการค้า ผลที่ตามมาจากการตัดไม้ทำลายป่าของมุนษย์คือทำให้เกิดปัญหาต่อระบบนิเวศน์ ฝนไม่ตกตามฤดูกาลหรือเกิดปัญหาน้ำท่วมอย่างฉับพลัน นอกจากนั้นภายในของระบบจะมีกิจกรรมหรือหน้าที่เกิดขึ้นภายในระบบนั้น ๆ เช่น มีการแลกเปลี่ยน เป็นต้น

Duncan (อ้างถึงใน Flied and Burch) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศน์และระบบสังคม โดยเน้นถึงระบบนิเวศน์ของมนุษย์ (Human Ecosystem) ว่าเป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ 4 องค์ประกอบด้วยกัน คือ ประชากร (Population) การจัดองค์กร (Organization) เทคโนโลยี (Technology) และสิ่งแวดล้อม (Environment) เช่นเดียวกันกับ Haeley กล่าวว่า สำหรับนิเวศวิทยามนุษย์นั้น จุดสนใจอยู่ที่ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่อาศัยนั่นคือลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อพัฒนากิจกรรมอันเป็นปฏิกิริยาของประชากรที่มีต่อบริเวณที่อยู่อาศัย ในทางสังคมแล้วประเด็นหลักสำคัญคือปัญหาเกี่ยวกับการจัดองค์กรทางสังคม (Social Organization) อันเป็นขอบเขตที่เกี่ยวข้องกับชีวิตทางสังคมของมนุษย์มากที่สุด ดังนั้นในองค์ประกอบของนิเวศวิทยามนุษย์จึงถือเอาว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลาง เนื่องจากมนุษย์มีการจัดองค์กรทางสังคมและมีเทคโนโลยีซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของมนุษย์ อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ของทุกองค์ประกอบเกิดขึ้นอย่างซับซ้อน เมื่อมีผลกระทบต่อองค์ประกอบใด ๆ ย่อมส่งผลถึงองค์ประกอบอื่น ๆ สรุปความสัมพันธ์ได้ว่าองค์กรทางสังคมพัฒนาขึ้นมาได้เพราะประชากรหลายเหล่าพยายามติดต่อกับสภาพแวดล้อมรอบตัว โดยอาศัยความรู้ทางเทคโนโลยีเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรอันจำเป็นต่อการดำรงชีวิต หรือเพื่อวัตถุประสงค์อย่างอื่น

Rambo and Sajise (1984) ได้กล่าวว่า ความสัมพันธ์ของระบบคือสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในขอบเขตเดียวกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทำให้เกิดพฤติกรรมร่วมหรือคุณลักษณะของระบบนั้น ๆ ขึ้นมา องค์ประกอบของระบบจะมีความเกี่ยวพันกันหากส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเปลี่ยนแปลง จะทำให้ความสัมพันธ์กับระบบอื่นเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าส่วนนั้นจะเกิดขึ้นจากระบบ

ใดก่อนก็ตาม ระบบจึงต้องทำหน้าที่ของตนเพื่อรักษาสภาพให้คงอยู่ได้ ระบบจึงต้องประกอบด้วยคุณสมบัติดังนี้คือ

1) ผลิตภาพ (Productivity) คือความสามารถในการผลิตของระบบต่อหน่วยพื้นที่ต่อหน่วยเวลา หรือต่อหน่วยแรงงาน

2) เสถียรภาพ (Stability) คือความคงที่ของประสิทธิภาพในการผลิตหรือผลิตภาพที่ได้รับจากระบบภายใต้สภาพและการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมต่าง ๆ

3) ถาวรภาพ (Sustainablility) คือความสามารถของระบบที่จะรักษาความสามารถในการผลิตได้เมื่อระบบบังเอิญประสบปัญหาภาวะภัยพิบัติต่าง ๆ

4) เสมอภาค (Equitability) คือการกระจายผลประโยชน์ของระบบไปสู่ประชากรที่อาศัยอยู่ในระบบสังคมว่า มีประชากรเท่าใดที่ได้รับประโยชน์

5) ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (Solidarity) คือความสามารถของระบบที่จะสร้างความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น จนเกิดเป็นปึกแผ่นทางสังคม

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2535 : 7-8) ได้ให้แนวคิดในการพิจารณามนุษย์นิเวศวิทยา (Human Ecology) ว่า มีลักษณะสำคัญ 3 ประการคือ

1) ควรมองว่าระบบมนุษย์นิเวศน์เป็นระบบ โดยไม่แยกส่วนการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์จะสามารถดำรงอยู่ได้ต้องเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศน์หลายระดับที่มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน

2) ควรมองลักษณะความสัมพันธ์ เนื่องจากภายในระบบมีหลายองค์ประกอบ แต่ละองค์ประกอบจะมีหน้าที่เฉพาะและทำงานเกี่ยวข้องกันทั้งภายในระบบและระบบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดดุลยภาพในระบบ

3) กระบวนการความสัมพันธ์จะต้องมองคุณลักษณะเปิด (Open Ecosystem) ในกระบวนการของความสัมพันธ์จะมีแกนตัวใดตัวหนึ่ง ที่สำคัญเรียกว่า System Organization ที่จะเป็นตัวจัดองค์กรภายในระบบเกิดขึ้นมา

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2534 : 15-17) ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องมนุษย์นิเวศ (Human Ecology Perspective) ว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญและควรพิจารณาถึง 6 ประการคือ

1) ลักษณะสำคัญของแนวคิดเรื่องมนุษย์นิเวศ เป็นการมองสังคมมนุษย์และธรรมชาติในเชิงระบบ โดยอธิบายความสัมพันธ์ภายในของระบบนิเวศ (Ecosystem) และระบบสังคม (Social systems) รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างระบบทั้ง 2 ในรูปของการไหลของข่าวสาร พลังงานและวัตถุ ซึ่งในแต่ละระบบมีการจัดโครงสร้างภายในระบบในลักษณะเครือข่ายและลำดับชั้น (Hierarchies) และมีพลวัตของการเปลี่ยนแปลงของระบบนั้น ๆ ด้วย

2) เป็นการมองสังคมมนุษย์และธรรมชาติเป็นเชิงระบบ เพราะเหตุว่าระบบประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน และองค์ประกอบแต่ละส่วนต่างมีอิทธิพลต่อกัน

และกัน กล่าวคือถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเปลี่ยนแปลงไป ส่วนอื่น ๆ ก็ย่อมได้รับความกระทบกระเทือนไปด้วย ระบบทั้ง 2 แยกองค์ประกอบได้เป็น

2.1 ระบบนิเวศน์ (Ecological System) ประกอบด้วยองค์ประกอบที่มีปฏิกิริยาโต้ตอบกัน เช่น ดิน น้ำ ภูมิอากาศ พืช สัตว์ เป็นต้น องค์ประกอบเหล่านี้ประกอบกันเข้าเป็นระบบโดยที่แต่ละส่วนต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่น คุณภาพของดินมีผลต่อความเจริญเติบโตของพืช ภูมิอากาศมีผลต่อความเจริญเติบโตของพืชและสัตว์

2.2 ระบบสังคม (Social System) ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ส่วน คือ ประชากร เทคโนโลยี โครงสร้างทางสังคมและอุดมการณ์ แต่ละส่วนต่างมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของกันและกัน

3) ความสัมพันธ์ภายในแต่ละระบบและระหว่างระบบ โดยแต่ละองค์ประกอบของระบบทั้ง 2 มิได้เป็นระบบเปิด แต่มีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อกันซึ่งแสดงออกโดยการไหลของพลังงาน วัตถุ และข่าวสารข้อมูลโดยสามารถแยกออกได้เป็น 3 ส่วนคือ

3.1 การไหลของพลังงาน (Energy Flow) พลังงาน หมายถึง ความสามารถในการทำงาน เช่น ทำให้ส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่เป็นอยู่ให้เปลี่ยนสภาพไป โดยในแต่ละองค์ประกอบ (components) ต้องการพลังงานเพื่อให้ตนเองสามารถทำงานได้ เพราะฉะนั้นจึงมีการไหลเวียนหรือแลกเปลี่ยนพลังงานในรูปต่าง ๆ ซึ่งกันและกัน ทั้งภายในและระหว่างระบบ

3.2 การไหลของวัตถุ (Material Flow) คือในระบบนิเวศน์จะมีการไหลของวัตถุในรูปของแร่ธาตุต่าง ๆ ระหว่างแต่ละองค์ประกอบ (Components) ของระบบ แร่ธาตุที่สำคัญเช่น ไนโตรเจน ฟอสฟอรัสและโพแทสเซียม จะไหลเวียนจากองค์ประกอบหนึ่งเป็นวงจร (Cycle) แร่ธาตุต่าง ๆ มีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ซึ่งได้มาจากระบบนิเวศน์ ทั้งนี้เพราะความเจริญเติบโตและพลังงานของมนุษย์เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศน์กับระบบสังคม

3.3 การไหลของข่าวสารข้อมูล (Information Flow) เป็นสัญญาณที่จะบ่งบอกหรือสื่อความหมายระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของระบบหรือระหว่างระบบ ข่าวสารอาจอยู่ในรูปของกลิ่น สี รูปร่าง เสียง คุณสมบัติ การเรียกชื่อพืชและสัตว์ ซึ่งล้วนแต่เป็นสัญญาณที่จะสื่อสารกันระหว่างมวลมนุษย์กับปรากฏการณ์ธรรมชาติที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

4) การจัดองค์กรภายในระบบ (Systems Organization) คือทั้งระบบนิเวศน์และระบบสังคมมิได้เป็นระบบปิด แต่เป็นระบบที่มีความสัมพันธ์กันทั้งในแนวราบคือเป็นระบบที่มีความเท่าเทียมกันและระบบเหล่านี้อาจรวมตัวกันเป็นเครือข่ายได้ ส่วนในแนวตั้งคือระบบที่เล็กกว่าเป็นส่วนหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับระบบที่ใหญ่ขึ้นไป ดังนั้นจึงเห็นความสัมพันธ์เป็นลำดับขั้นจากระบบเล็กสุดขึ้นไปหาใหญ่สุด รวมทั้งในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระบบต้องพิจารณาทั้งในแนวราบและแนวตั้ง

5) พลวัตของระบบ (System Dynamic) คือการเปลี่ยนแปลงในแต่ละองค์ประกอบทำให้องค์ประกอบอื่นเปลี่ยนแปลงทำให้ระบบต้องมีการปรับตัว และในการปรับตัวนี้ทำให้ระบบเปลี่ยนไปจากเดิม จากการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศน์หรือระบบสังคมทำให้แต่ละระบบต้องปรับตัวและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง สิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการเปลี่ยนแปลงคือในด้านพื้นที่ (Space) เวลา (Time) การตัดสินใจ (Decision-making) และการไหลหรือการแลกเปลี่ยน (Flow)

6) คุณสมบัติของระบบ คือระบบต้องทำหน้าที่เพื่อรักษาสภาพของตนให้คงอยู่ กล่าวคือระบบต้องประกอบด้วยคุณสมบัติดังนี้คือ 1) ผลิตภาพ (Productivity) เป็นผลิตผลของระบบซึ่งสามารถวัดได้ในรูปของผลผลิตหรือรายได้สุทธิ 2) ความมั่นคง (Stability) เป็นภาวะซึ่งผลผลิตของระบมีความคงที่หรือคงเส้นคงวาท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง 3) ความเท่าเทียมกัน (Equitability) เป็นรูปแบบของการแจกจ่ายผลผลิตของระบบระหว่างมวลมนุษย์ และ 4) ความยั่นยืน (Sustainability) เป็นความสามารถของระบบที่สามารถคงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงหรือพลังความกดดันและปัญหาต่าง ๆ

นอกจากนี้ นิวัติ เรืองพานิชย์ (2528 : 7-21) ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในแง่ของระบบธรรมชาติกับการพัฒนา เริ่มจากมนุษย์ในอดีตมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ การวิวัฒนาการในอดีตจึงถูกควบคุมโดยการคัดเลือกตามธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติจะเป็นตัวกำหนดต่อวัฒนธรรม และต่อมามนุษย์เริ่มรู้จักใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีมากขึ้น มนุษย์จึงพยายามดัดแปลงให้ธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมเป็นไปตามความต้องการ จนในที่สุดก็เกิดภาวะมลพิษเพราะมนุษย์รบกวนระบบธรรมชาติมากเกินไป ทำให้กลไกการควบคุมตนเองของธรรมชาติถูกทำลาย การที่มนุษย์มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการพัฒนาความเจริญด้านต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ในแง่ของการเพิ่มผลผลิตปัจจัยการดำรงชีวิตให้พอเพียงและค้นหาสิ่งอำนวยความสะดวกสบายแก่ชีวิต โดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ขณะเดียวกันก็น่าเป็นห่วงเพราะขณะที่เรารับประโยชน์จากการพัฒนาตามแนวคิดที่กล่าวมาแล้ว มนุษย์เองกลับได้รับผลกระทบจากปัญหามลพิษ อันเป็นผลพวงของความเจริญด้านเทคโนโลยี เนื่องจากการพัฒนานั้นยากที่จะหลีกเลี่ยงการทำลายระบบธรรมชาติหรือระบบนิเวศน์ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายโครงสร้างที่สลับซับซ้อนและกระบวนการควบคุมตัวเองในระบบธรรมชาติ เราจึงควรควบคุมให้มีการใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม โดยไม่ถึงกับทำลายระบบนิเวศน์ เพราะทรัพยากรหลายประเภทเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิตมนุษย์มากไม่ว่าจะเป็น อากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ ต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างใกล้ชิดจะแยกสิ่งใดสิ่งหนึ่งออกจากกันไม่ได้ กล่าวคือหากป่าไม้ที่ปกคลุมดินถูกทำลายจนเกินขีดจำกัดก็จะส่งผลกระทบไปสู่ดินตลอดจนไปสู่อากาศอย่างร้ายแรงดังที่ในหลาย ๆ ประเทศกำลังประสบอยู่ จากแนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ถ้ามนุษย์มีการวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่าและมากที่สุด มีการสูญเสียทรัพยากรน้อยที่สุดตามหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็เท่ากับว่ามนุษย์ลดภาวะมลพิษให้กับตัวเองและยังเป็นการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติไว้ให้มนุษยชาติในอนาคต ดังพอสรุปแนวคิดในการพัฒนาการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้ดังนี้คือ

1) การพัฒนาการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต้องคำนึงถึงภาพรวม ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะส่วน เพราะทรัพยากรทุกชนิดมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่น มนุษย์ ป่าไม้ น้ำ ฯลฯ

2) ในการร่างแผนการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาด ต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น ๆ

3) การพัฒนาการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ประสบความสำเร็จ เกิดจากการที่ผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้ตระหนักถึงความสำคัญ และรู้จักใช้อย่างชาญฉลาดให้เกิดผลดีในหลาย ๆ ด้านต่อสังคมและใช้ทรัพยากรนั้นในจำนวนจำกัด รวมทั้งอำนวยประโยชน์หลาย ๆ ด้านในเวลาเดียวกัน

4) การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ก่อให้เกิดการพัฒนา จะสำเร็จมากน้อยขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้ใช้ทรัพยากรอื่น ๆ

5) การทำลายทรัพยากรธรรมชาติใด ๆ โดยเหตุผลใดก็ตามเท่ากับเป็นการทำลายมนุษย์เอง เพราะการดำรงชีวิตของมนุษย์ต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ที่กำเนิดและเป็นผลผลิตมาจากป่าไม้ ดินและน้ำ ซึ่งอยู่ในระบบนิเวศน์ ทั้งสิ้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2527) กล่าวว่า สาระสำคัญความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมคือการที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันในหมู่ประชากรจำนวนหนึ่ง จึงบังคับให้พวกเขาต้องสร้างระบบสังคมขึ้นมา เพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่รอดได้และสามารถบรรลุวัตถุประสงค์อื่นใดร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกันแบ่งเป็น 2 รูปแบบ ซึ่งแต่ละแบบต่างก่อให้เกิดระเบียบทางสังคมดังนี้

ประการแรกคือสหชีพ (Symbiotic) ระบบนี้ขึ้นอยู่กับความแตกต่างซึ่งเป็นคุณลักษณะ (Comlimentary Difference) ระหว่างมวลสมาชิก ลักษณะการพึ่งพาจึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์หรือหน่วยที่เรียกว่า Corporate เกิดจากหน่วยเล็ก ๆ ที่มีความแตกต่างจากโครงสร้างและหน้าที่เข้ามามีความสัมพันธ์กัน ทำให้ต้องพึ่งพากันในรูปแบบของความร่วมมือเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุประสงค์ร่วมกัน

ประการที่สองคือความพร้อง (Commensalistic) ขึ้นอยู่กับความคล้ายคลึงกันของสมาชิก ลักษณะของการพึ่งพาจึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบพวกเดียวกัน เรียกว่า “Categoric” ซึ่งเกิดจากหน่วยที่ทำหน้าที่อย่างเดียวกันมาสัมพันธ์กัน และไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์แบบใดการจัดระเบียบเหล่านี้เป็นคุณสมบัติของประชากรไม่ใช่ของปัจเจกชน เมื่อกาลเวลาล่วงไประยะหนึ่ง การจัดระเบียบสังคมนั้นก็จะตกผลึกคงรูปมีลักษณะเป็นของตนเอง

ในส่วนของความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนแล้ว ย่อมมองเห็นความสำคัญของการจัดระเบียบทางสังคมเพราะเป็นการปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งของชุมชนเพื่อให้เข้ากับระบบนิเวศน์ ดังที่ Park (อ้างถึงในสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2534) ได้กล่าวถึงการจัดระเบียบของชุมชนตามแนวความคิดนิเวศวิทยาว่า ประกอบไปด้วย 2 ระดับคือ ในระดับทางชีวภาพ (Biotic Level) และในระดับทางสังคม (Social Level) ในระดับทางชีพภาพนั้นเป็นการนำหลักการของนิเวศวิทยาพืชและสัตว์ซึ่งสามารถพบเห็นในองค์กรของมนุษย์ด้วย ส่วนแบบแผนการจัดระเบียบเกิดขึ้นจากการที่ปัจเจกบุคคลทั้งหลายถูกจำกัดอยู่ในบริเวณหนึ่ง เช่น ภายในอาณาเขตเมือง จึงพบว่าลักษณะและโครงสร้างของชุมชนเป็นเรื่องของความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ มีลักษณะเป็นสังคมย่อย ๆ นอกจากนั้น ความสัมพันธ์ยังมีแบบแผนที่ไม่ยึดถือบุคคลเป็นหลัก การร่วมมือหรือการพึ่งพาเป็นแบบการแข่งขัน ส่วนในระดับทางสังคมเกิดขึ้นเฉพาะกับมนุษย์เท่านั้น แบบแผนการจัดระเบียบประกอบด้วยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งเกี่ยวข้องกับความสอดคล้องต่อกันด้วยการติดต่อสื่อสาร

จากแนวคิดที่ว่า มนุษย์มีการจัดระเบียบทางสังคมและมีเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา ทำให้ดูเหมือนว่าปัญหาที่เกิดจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอาจจะไม่เกิดขึ้น แต่ในปัจจุบันกลับพบว่ามีปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นมากเป็นทวีคูณ จนเกิดความยุ่งยากที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้น และถึงแม้ว่าจะมีการพัฒนาเทคโนโลยีที่ทันสมัยขึ้นมากเพียงใดก็ตาม และบางครั้งเทคโนโลยีเหล่านั้นยังก่อให้เกิดปัญหาหลาย ๆ อย่างติดตามมา ซึ่งกลายเป็นตัวทำลายความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไปด้วย

Dunlap and Catton (1979) ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งที่ควรให้ความสำคัญนอกเหนือจากการจัดระเบียบทางสังคมก็คือ ปัจจัยเรื่องสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นทั้งตัวที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์และได้รับผลจากพฤติกรรมมนุษย์ด้วยในเวลาเดียวกัน อีกองค์ประกอบทางนิเวศวิทยามนุษย์ดังที่กล่าวมาพบว่า นอกเหนือจากสิ่งแวดล้อมแล้วมีองค์ประกอบ 3 ประการอันเป็นปัจจัยทางสังคม โดยเฉพาะองค์ประกอบส่วนของการจัดองค์กรและเทคโนโลยีเกิดขึ้นจากองค์ประกอบประชากรซึ่งเป็นมนุษย์นั่นเอง ดังนั้นพวกเขาจึงได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบสำหรับการศึกษาทางนิเวศวิทยามนุษย์เพิ่มเติมว่า การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปด้วยดีนั้น ขึ้นอยู่กับความเข้าใจและคำนึงถึงร่วมกันของมนุษย์ ซึ่งไม่ใช่เพียงการจัดองค์กรเท่านั้น แต่ต้องรวมไปถึงค่านิยมทางวัฒนธรรมของแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่มที่นำมาประกอบรวมกันขึ้น ดังนั้น ในความหมายของการจัดองค์กรจึงต้องเกี่ยวข้องทั้งระบบวัฒนธรรม ระบบสังคมและระบบบุคลิกภาพ และในที่สุดองค์ประกอบสำหรับการศึกษาทางนิเวศวิทยามนุษย์ที่ควรจะเป็นคือการให้ความสนใจอยู่ที่สิ่งแวดล้อมอันเป็นได้ทั้งปัจจัยเหตุและปัจจัยผล ส่วนองค์ประกอบอื่นมาเกี่ยวข้องก็เป็นได้ทั้งปัจจัยเหตุและปัจจัยผลได้เช่นเดียวกัน ดังแผนภูมิต่อไปนี้

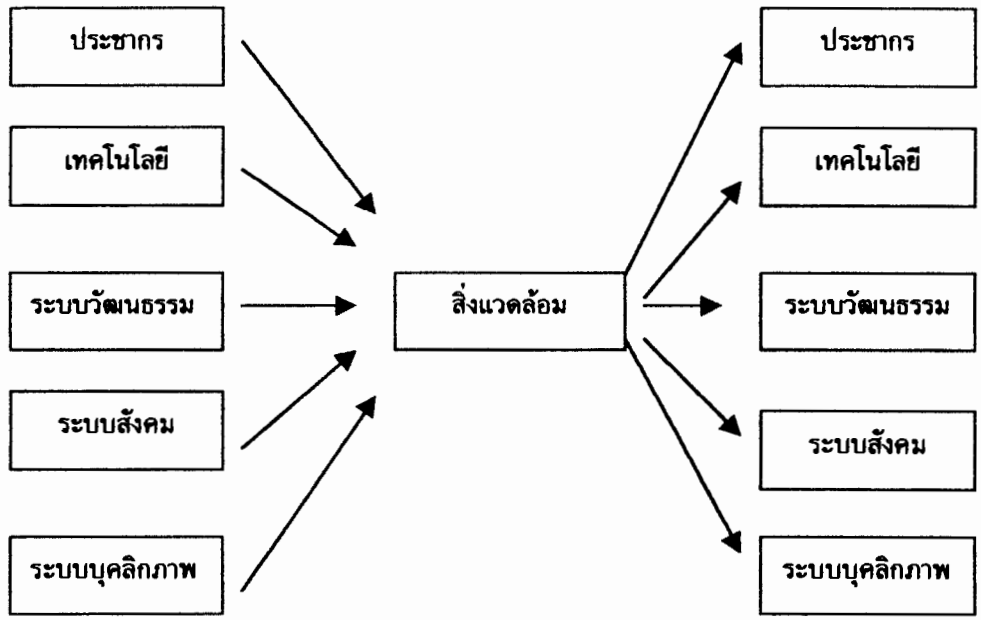

แผนภูมิที่ 2 แสดงเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม (Dun And Catton, 1979)

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติเป็นแนวคิดที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของระบบธรรมชาติและระบบสังคม ที่มีความสัมพันธ์กันแสดงออกโดยการไหลของพลังงานและข่าวสารข้อมูล ตามแนวคิดเชิงระบบที่ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในขอบเขตเดียวกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนทำให้เกิดพฤติกรรมร่วม หรือคุณลักษณะของระบบนั้น ๆ ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเปลี่ยนแปลงจะทำให้ความสัมพันธ์กับระบบอื่นเปลี่ยนแปลงไป จากแนวความคิดนี้ ผู้ศึกษาได้ดึงเอาประเด็นดังกล่าวมาศึกษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ โดยมองถึงสถานะความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งหมดในแหล่งน้ำ โดยไม่แยกส่วนในการนำไปพิจารณาอันจะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับระบบสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์มีความระมัดระวังในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้

2. แนวความคิดเกี่ยวกับองค์กร

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกลุ่มหรือองค์กรนับว่ามีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นหน่วยงานย่อยหน่วยหนึ่งของสังคม โดยมีสมาชิกของกลุ่มหรือองค์กรเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ การศึกษาองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำมีความจำเป็นที่ต้องศึกษาแนวคิดการจัดองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับท้องถิ่นหรือหมู่บ้านในการที่จะร่วมกันทำงานให้บรรลุเป้าหมายของส่วนรวม เพราะบุคคลต้องอาศัยกลุ่มหรือองค์กรเป็นแกนในการรวมพลังที่จะกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนหรือสังคมที่ช่วยสนับสนุนการเรียนรู้ การคิดและการแก้ปัญหาของชุมชน เพราะโดยธรรมชาติของมนุษย์แล้วกล่าวกันว่า "มนุษย์เป็นสัตว์สังคม" จำเป็นต้องอาศัยอยู่ในกลุ่มในการดำเนินชีวิตทั้งในทางส่วนตัวและส่วนรวม จะอยู่คนเดียวไม่ได้

การที่ต้องมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นมานั้นเพื่อรองรับกิจกรรมด้านการดำเนินงานของกลุ่ม ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดที่ว่า "กลุ่มคือพลัง" กล่าวคือ กิจกรรมการดำเนินงานเป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องและต้องใช้เวลาในการดำเนินการ ประกอบกับต้องการความรู้ความสามารถที่หลากหลายในการทำกิจกรรม การจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาจึงเป็นการระดมสรรพกำลังของสมาชิกในชุมชนให้มาร่วมกันทำกิจกรรมด้านการพัฒนาดำเนินงานเพื่อให้ชุมชนของตนเองมีสภาพที่ดีขึ้น นอกจากนี้การทำงานในรูปของกลุ่มยังก่อให้เกิดพลังในการต่อรองกับองค์กรอื่น ๆ ที่กลุ่มต้องเข้าไปติดต่อสัมพันธ์ด้วย ดังนั้น แนวคิดการจัดองค์กรกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงจำเป็นที่ต้องศึกษา

2.1 ความหมายของกลุ่มหรือองค์กร

1) ความหมายของ "กลุ่ม"

นักสังคมวิทยาและนักจิตวิทยาให้เหตุผลว่า การพึ่งพิงทางจิตใจต่อคนอื่นยังคงมีอยู่ต่อไปในสังคมมนุษย์ และความต้องการของมนุษย์ที่จะเกี่ยวข้องในหมู่มนุษย์ทำให้เกิดสังคมของมนุษย์และธรรมชาติของการอยู่ร่วมกัน คำว่ากลุ่มได้มีผู้ให้ความหมายแตกต่างกัน ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน (2524) ให้ความหมายว่า "กลุ่ม" ประกอบด้วยบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่ได้สร้างแบบอย่างของการกระทำระหว่างกันทางจิตใจขึ้น กลุ่มหรือหมู่คณะนี้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นองค์ภาวะอย่างหนึ่งทั้งโดยสมาชิกกลุ่มเองและโดยผู้อื่น ทั้งนี้เพราะกลุ่มจะมีพฤติกรรมร่วมในแบบฉบับของตนเอง

วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ (2529 : 9) ได้ให้ความหมายสิ่งที่เรียกว่ากลุ่มไว้ว่ากลุ่มคือ การประกอบด้วยบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมีการติดต่อสัมพันธ์กัน มีความสนใจร่วมกัน มีความผูกพันธ์ต่อกันและมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม นอกจากนี้กลุ่มจะต้องมีกฎเกณฑ์ที่สมาชิกกลุ่มยอมรับร่วมกัน มีการจัดองค์กรในกลุ่ม มีระเบียบการดำเนินงานของกลุ่มอย่างแน่นอน

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2541) กล่าวถึงกลุ่มว่า จัดตั้งขึ้นจากการรวมตัวของคนที่มีต้องการหรือมีปัญหาร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าอันหมายถึงกิจกรรมที่ดำเนินการ

ไม่สม่ำเสมอต่อเนื่อง ไม่มีแบบแผนที่แน่นอนในการปฏิบัติ รวมทั้งมีการวางระเบียบกฎเกณฑ์เป็นไปในลักษณะกว้าง ๆ และไม่เป็นทางการ

Adrews (1967 : 68) กล่าวว่า กลุ่มคือสมาคมของประชาชนซึ่งมีการพบปะกันอย่างใกล้ชิดบ่อย ๆ มีความรู้สึก ทัศนคติ ค่านิยมที่แน่นอนร่วมกัน ดำเนินกิจการต่าง ๆ ร่วมกัน มีความรู้สึกที่จะแสดงตนและยอมรับนับถือระหว่างกัน ตลอดจนแสวงหาจุดมุ่งหมายปลายทางร่วมกัน

Bales (1950 : 141) ให้ทัศนะว่า กลุ่มหมายถึงจำนวนบุคคลจำนวนหนึ่งผูกพันธ์ร่วมกันในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ (Interaction) และมีการพบปะพูดคุยกันอย่างสม่ำเสมอ บุคคลที่เป็นสมาชิกลุ่มแต่ละคนจะรับรู้และทราบถึงสถานภาพของตนที่สังกัดอยู่ในกลุ่มอย่างชัดเจน นั่นคือแต่ละคนสามารถรับรู้และตระหนักว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มดังกล่าว

Giff, Cell-A (อ้างถึงใน ทองจันทร์ หอมเนตร, 2538) ให้ความหมายของกลุ่มว่า หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมารวมกัน โดยมีความเชื่อในอุดมคติ ค่านิยม บรรทัดฐานร่วมกันอันจะนำไปสู่การกระทำร่วมกัน มีการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ความสัมพันธ์ของกลุ่มประกอบด้วยสิ่งสำคัญคือวัตถุ หรือบุคคลอยู่ร่วมกันในลักษณะที่แน่นอนเป็นการรวมของวัตถุหรือบุคคลที่มีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และมีความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุหรือบุคคล

Gulley (1963) อธิบายว่า กลุ่มมีความหมายลึกซึ้งมากกว่า การที่บุคคลมารวมกันเฉย ๆ เท่านั้น แต่การรวมกลุ่มจะต้องประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ 1) มีวัตถุประสงค์ร่วมกันและวัตถุประสงค์นั้นจะต้องตอบสนองความต้องการของสมาชิกแต่ละคนด้วย 2) ผลของการดำเนินงานจะเกิดจากความร่วมมือของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม 3) มีการสื่อสารด้วยวาจา (Verbal Communication) หรือมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง

Waston (1966 : 120) กล่าวว่า กลุ่มทางสังคมคือการที่บุคคลมารวมกัน โดยมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แต่ละคนตระหนักถึงสมาชิกภาพของตนในกลุ่มตระหนักถึงคนอื่น ๆ ในกลุ่ม และแต่ละคนได้รับความพึงพอใจบางอย่างจากการที่ตนมีส่วนร่วมกับบุคลอื่น ๆ

Warters (1960 : 96) มองกลุ่มว่า เป็นการรวมกันของปัจเจกบุคคลซึ่งมีจุดหมายปลายทางร่วมกัน มีการเร่งเร้าระหว่างกันและมีความรับผิดชอบระหว่างสมาชิกร่วมกัน อันจะเป็นทางให้เกิดความต้องการของปัจเจกบุคคลบรรลุผลอันน่าพึงพอใจ

จากนิยามของคำว่ากลุ่มที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า กลุ่ม คือ การรวมตัวกันของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปซึ่งมีกิจกรรมที่ชี้ให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ของการรวมกัน เพราะกลุ่มช่วยส่งเสริมให้ประชาชนทำงานร่วมกัน ช่วยในการปรับปรุงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้แล้วกลุ่มยังช่วยให้เกิดปฏิสัมพันธ์หรือการกระทำระหว่างกันอย่างใกล้ชิด ทำให้สมาชิกในกลุ่มตระหนักถึงคุณค่าของกลุ่มเป็นสำคัญในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ขณะเดียวกันสมาชิกทุกคนในกลุ่มก็มีความรู้สึก ความรับผิดชอบ ทัศนคติ ค่านิยมและมีความต้องการในจุดมุ่งหมายที่คล้ายคลึงกัน

2) ความหมายของ "องค์กร"

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2541) ได้กล่าวถึงองค์กรว่า องค์กรจัดตั้งขึ้นจากการรวมตัวของคน โดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะ มีกฎระเบียบรองรับอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร การดำเนินกิจกรรมมีความต่อเนื่องเรื่อยไปแม้ปัญหาจะหมดแต่องค์กรคงอยู่เพื่อรับกับเหตุการณ์หรือปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต มีแบบแผนที่แน่นอนในการปฏิบัติโดยกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรที่เป็นทางการ รวมทั้งมีการวางระเบียบกฎเกณฑ์ไว้ล่วงหน้าอย่างชัดเจน

Uphoff (1986) ได้อธิบายความหมายขององค์กรว่า หมายถึง โครงสร้างของบทบาท หน้าที่ที่ได้รับการยอมรับและเป็นที่รู้จัก โครงสร้างดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างบทบาท ซึ่งอาจจะมีความสลับซับซ้อนน้อยหรือมากก็ได้ เมื่อองค์กรมีความซับซ้อนมากก็จะทำให้องค์กรมีสมรรถนะ (Capability) ที่มากขึ้นด้วย

Chesster I.Barnard (อ้างถึงในพยอม วงศ์สารศรี, 2538 : 4) กล่าวว่า องค์กรคือระบบที่บุคคลสองคนหรือมากกว่านั้น ร่วมแรงร่วมใจกันทำงานที่มีความซับซ้อนอย่างมีระบบและมีจิตสำนึก เพื่อร่วมกันทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์

Joseph L.Massie กล่าวว่า องค์กร คือ โครงสร้างหรือกระบวนการที่กลุ่มร่วมกันจัดตั้งขึ้น มีการกำหนดกิจกรรมหรืองานออกเป็นประเภทต่าง ๆ และมอบหมายความรับผิดชอบในกิจกรรมนั้น ๆ ให้แก่สมาชิกได้ดำเนินการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้

จากความหมายที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า องค์กร คือการรวมตัวของคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกันในการทำกิจกรรมหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่ง มีกฎระเบียบ แบบแผนรองรับการปฏิบัติที่กำหนดขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นทางการ โดยอาศัยกระบวนการจัดโครงสร้างตามบทบาทหน้าที่ที่ได้รับการยอมรับและเป็นที่รู้จัก ส่งผลให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในอันที่จะดำเนินกิจกรรมหรืองานนั้น ๆ โดยแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ เพื่อแบ่งงานให้แก่สมาชิกในองค์กรดำเนินการปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน

ดังนั้นเมื่อพิจารณาอุทยานมัจฉาบ้านโขงกุดหวายเพื่อเปรียบเทียบความเป็นกลุ่มหรือองค์กรแล้ว เห็นว่าเป็นลักษณะขององค์กรซึ่งชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมและดำเนินงาน ในอันที่จะช่วยเหลือและตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน มีการจัดระเบียบและโครงสร้างแบบแผนแน่นอนที่กำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การดำเนินกิจกรรมของชุมชนมีความสม่ำเสมอและต่อเนื่องเพื่อรองรับกับปัญหาที่จะเกิดขึ้นต่อไป รวมทั้งสิ่งที่แสดงถึงความเป็นองค์กรแห่งนี้คือมีการวางกฎระเบียบไว้อย่างชัดเจน สมาชิกในชุมชนต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับดังกล่าว เพื่อความสอดคล้องและชัดเจน ในการทำวิจัยครั้งนี้จึงได้กล่าวถึงองค์กรที่มีลักษณะเป็นองค์กรชุมชนต่อไป

ผลจากการวิจัยด้านสังคมศาสตร์ กาญจนา แก้วเทพ (2540 : 11-14) พบว่า องค์กรชุมชนในฐานะสถาบันประเภทหนึ่งที่จะดำรงคงอยู่ได้ยาวนาน จำเป็นต้องมีศักยภาพในการพิจารณา

ปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อให้สามารถทำหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการใหม่ ๆ ของชุมชนและคนในสังคม รวมทั้งต้องแปรเปลี่ยนตนเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปด้วย

ปัจจุบัน แนวคิดที่ว่าด้วย "องค์กรชุมชน" เป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาที่เป็นผลของการพัฒนาที่ผิดพลาดนั้น ได้ขยายออกไปในหลายกลุ่มทั้งหมู่ชาวบ้าน นักศึกษา นักวิชาการรวมทั้งภาครัฐ อย่างไรก็ตามองค์กรชุมชนก็มีลักษณะเหมือนสรรพสิ่งทั่ว ๆ ไป คือ มีการเกิด แก่ แก่ เจ็บ ตาย และมีความจำเป็นต้องแปรเปลี่ยนไปตามบริบทของความเป็นจริงที่เปลี่ยนไป ฉะนั้น การพัฒนาชนบทด้วย "องค์กรชุมชน" จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องศึกษาค้นคว้าต่อไปว่าองค์กรชุมชนมีหลายรูปแบบ หลากภารกิจและอยู่ในระดับต่าง ๆ กัน ก่อรูปขึ้นมาได้อย่างไร เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วจะพัฒนาให้เติบโตเข้มแข็งได้อย่างไร เมื่อองค์กรเหล่านั้นต้องเผชิญหน้ากับปัญหาหรือต้องพิสูจน์ตนเองท่ามกลางกาลเวลาที่ล่วงไป องค์กรเหล่านั้นจะธำรงรักษาตัวเองเองไว้ไม่ให้สูญสลายได้อย่างไร

3) ความหมายของคำว่า "องค์กรชุมชน"

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2529) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "องค์กรชุมชน คือ การรวมประชาชนในรูปของกลุ่มตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป เพื่อดำเนินกิจกรรมหนึ่งตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มเองหรือสนองวัตถุประสงค์ของชุมชน แม้กระทั่งสนองตอบวัตถุประสงค์ของทางราชการหรือหน่วยงานเอกชนที่ให้การสนับสนุนกลุ่มที่จัดตั้งอาจเป็นการจัดตั้งอย่างไม่เป็นทางการ กล่าวคือไม่มีกฎหมายรองรับ แต่อาจจะมีระเบียบทางราชการหรือระเบียบของกลุ่มที่จะจัดทำขึ้นเอง เพื่อใช้เป็นแนวทางดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม และกลุ่มที่เป็นทางการซึ่งจัดตั้งขึ้นโดยมีกฎหมายรองรับ อาจเป็นนิติบุคคลหรือไม่เป็นนิติบุคคลแล้วแต่กรณี"

นลินี ตันธุวนิตย์ (2538 : 1) ให้ความหมายขององค์กรชุมชนไว้ว่า เป็นการรวมกลุ่มทำกิจกรรมหลาย ๆ กิจกรรมในหมู่บ้านเข้าด้วยกันและองค์กรชุมชนเองก็มีการประสานกิจกรรมเหมือน ๆ กันในต่างหมู่บ้านสร้างเป็นเครือข่ายกิจกรรมต่างหมู่บ้าน รวมทั้งมีการต่อรองกับนโยบายรัฐหรือผลประโยชน์ร่วมของชาวบ้านในหลาย ๆ หมู่บ้าน

ประเวศ วะสี (2535 : 3) กล่าวว่า องค์กรชุมชนเป็นองค์กรที่ประชาชนในชุมชนรวมตัวกันสร้างขึ้นเองและจัดการเองได้ ไม่ใช่องค์กรที่คนอื่นสร้างให้หรือยัดเยียดให้หรือจัดการโดยคนอื่น องค์กรชุมชนเกิดขึ้นโดยกระบวนการที่คนในชุมชนมาประชุมปรึกษาหารือกันซ้ำแล้วซ้ำอีกจนปรากฏตัวผู้นำตามธรรมชาติขึ้น เกิดการจัดการองค์กรที่มีการวิเคราะห์ปัญหา การวินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือกและตัดสินใจทางเลือกได้ถูกต้อง

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2529) กล่าวว่า "องค์กรชุมชน" (Community Organization) หมายถึง องค์กรหรือกลไกการจัดการที่ชุมชนจัดตั้งขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นนิติบุคคลและไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกันมีการเรียนรู้การจัดการและการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

เบอร์นาร์ด แวน เฮค (HECH, 1979) ได้ชี้ให้เห็นว่า องค์กรในชุมชนนั้นจะมีการดำเนินการและควบคุมโดยสมาชิกในระดับที่กว้างขวางมาก สมาชิกจะเป็นผู้ตัดสินและเข้าร่วมในโครงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมหรืออาจจะร่วมในการต่อรองใด ๆ ก็ได้ อย่างไรก็ตามในหลายประเทศได้เรียกองค์กรในชุมชนนี้ว่าเป็น องค์กรประชาชน ซึ่งจะดำเนินวิธีการอย่างมีประสิทธิผลและแสดงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวางก็ต่อเมื่อจัดตั้งขึ้นบนฐานของรูปแบบที่เหมาะสม บนพื้นฐานของการช่วยเหลือตัวเองและเหนืออื่นใดจะต้องดำเนินการโดยสมาชิก โดยมีหลักการพิจารณา 3 ประเด็นสำคัญคือ 1) สมาชิกต้องสามารถเข้าร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการพัฒนาของพวกเขา 2) สมาชิกต้องสามารถที่จะร่วมอย่างเต็มที่ในการพยายามดำเนินการพัฒนา 3) สมาชิกต้องสามารถที่จะแบ่งปันผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างยุติธรรม

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า องค์กรชุมชน คือ การรวมตัวของคนในท้องถิ่นขึ้นเป็นองค์กร เพื่อร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ร่วมคิด-ร่วมทำ ร่วมทุน-ร่วมแรง ร่วมกันเรียนรู้ ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา-สาเหตุ หาแนวทางการแก้ไขและร่วมกันตัดสินใจในการแก้ปัญหาของท้องถิ่นเอง กล่าวคือ ในเรื่องการประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดการปัญหาการศึกษาและสาธารณสุขและปัญหาสังคมอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนทางหนึ่งอีกด้วย ดังนั้นเมื่อพิจารณาลักษณะขององค์กรชุมชนบ้านโพงกุดหวายแล้วเห็นว่าเป็นองค์กรชุมชนที่มีลักษณะตรงกับที่นักวิชาการได้กล่าวถึงนั้นคือ เกิดขึ้นจากความต้องการของคนในชุมชนเพื่อระดมมันสมองกำหนดจุดเป้าหมาย ทุกคนมีส่วนร่วมในการลงทุน-แรง ร่วมกันเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์-สังเคราะห์ปัญหาและแนวทางการแก้ไขร่วมกัน ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในองค์กรชุมชนแห่งนี้ทุกคนในชุมชนต้องรับผิดชอบและดำเนินการทุกอย่างร่วมกัน

2.2 องค์ประกอบของกลุ่มและองค์กร

สีลาภรณ์ นาครทรรพ และคณะ (2541 : 246-249) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญหลัก ๆ ในการจัดการกลุ่มและองค์กรว่ามี 6 ประการ คือ

1) วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม เป็นผลจากการพัฒนาว่ากลุ่มอาจมีลักษณะเป็น 1.1) กลุ่มสนใจหมายถึงมีการรวมตัวพูดคุยถกเถียงถึงปัญหา 1.2) กลุ่มศึกษาเรียนรู้ หมายถึงมีความพยายามในการแสวงหาความรู้ทั้งโดยการศึกษางาน หรือแลกเปลี่ยนกับผู้รู้ทั้งในและนอกชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหานั้น ๆ และ 1.3) เป็นกลุ่มกิจกรรม อันหมายถึง มีการลงมือทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน นอกจากนี้อาจมีหลายกรณีที่การรวมกลุ่มของคนในชุมชนอาจเป็นกลุ่มสนใจ ซึ่งเป็นเพียงแค่การระบายปัญหาเท่านั้น โดยไม่หาทางแก้ไขก็ได้ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ การรวมกลุ่มย่อมจะไม่เข้มแข็งเท่ากับกลุ่มที่ลงมือทำกิจกรรมหรือศึกษาเรียนรู้แก้ปัญหา

2) กฎ กติกา กลุ่มจะมีการกำหนดกฎระเบียบและกติกาเพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ซึ่งผลจากการสำรวจหมู่บ้านไทยพบว่า ชาวบ้านได้ร่วมกันร่างกฎหมู่บ้านขึ้นไว้ใช้แทนกฎหมายของรัฐ มีการกำหนดค่าปรับ บทลงโทษต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านมักยอมรับปฏิบัติตาม โดยอาจ

ควบคู่ไปกับการใช้กฎหมายของรัฐอีกด้วย ในส่วนของการจัดการกลุ่มนั้นอาจพิจารณาจาก การที่ชุมชนมีการออกกฎระเบียบและกติกาเพื่อใช้บังคับกับสมาชิกในชุมชน รวมทั้งมีกระบวนการออกกฎระเบียบและกติกาเป็นการลงมติร่วมกันของสมาชิก และการปฏิบัติตามกฎระเบียบและกติกาของสมาชิก เป็นต้น

3) สมาชิก จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องคำนึงถึงสมาชิกทั้งในด้านจำนวนปริมาณและคุณภาพในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนที่สะท้อนถึงความเอาใจใส่ ความพร้อมเพรียงในการทำกิจกรรมร่วมกัน และความรู้หน้าที่และทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ โดยสามารถพิจารณาได้จาก 3.1) จำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรม 3.2) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การพูดคุยปัญหา การเสนอความคิด การลงมือปฏิบัติ ฯลฯ 3.3) ลักษณะที่หลากหลายของสมาชิก เช่น ในด้านการศึกษา ศาสนา เพศ อายุ โดยทั่วไปกลุ่มมักมีสมาชิกที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่ถ้ากลุ่มใดสามารถมีสมาชิกที่มีความหลากหลายมากขึ้นได้ ย่อมแสดงถึงความเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางของกลุ่มระหว่างคนที่ต่างเพศ วัย ศาสนา ระดับการศึกษา

4) กรรมการกลุ่ม กรรมการถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งในการช่วยให้กลุ่มเกิดความเข้มแข็ง เป็นส่วนที่ทำให้เข้าใจเกี่ยวข้องกับ 4.1) การมาร่วมประชุมหรือร่วมกิจกรรมซึ่งเป็นเครื่องสะท้อนถึงความพร้อมเพรียงของกรรมการ 4.2) คุณภาพของการประชุมกรรมการ เช่น มีการจัดทำวาระ การหาข้อมูลประกอบ การลงมติ 4.3) ความโปร่งใสของกรรมการในการจัดการเรื่องการเงินและการกระจายผลประโยชน์แก่สมาชิก

5) กิจกรรม ซึ่งกิจกรรมที่ดำเนินการโดยกลุ่มสามารถช่วยชี้ความเข้มแข็งของกลุ่มได้อีกทางหนึ่ง โดยกิจกรรมของกลุ่มอาจพิจารณาหลาย ๆ ด้านได้แก่ 5.1) ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ได้แก่ การรวมกลุ่มกันเพื่อการผลิต การจำหน่าย การบริโภค การรวมกลุ่มกันเพื่อการระดมทุนของชุมชน 5.2) ด้านสังคมวัฒนธรรม ประเพณี ได้แก่ การจัดสวัสดิการแก่คนด้อยโอกาสและคนทั่วไปในชุมชน การจัดกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีพื้นบ้าน 5.3) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรสาธารณะของชุมชน ได้แก่ การทำกิจกรรมในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ การอนุรักษ์ป่าไม้ การฟื้นฟูคุณภาพดินและอากาศ การจัดการพื้นที่ใช้สอยทรัพยากรสาธารณะและสาธารณูปโภคของชุมชนร่วมกัน

6) กองทุนของกลุ่ม อันเป็นความสามารถของกลุ่มในการระดมทุนจากสมาชิกภายในชุมชน ซึ่งถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสะท้อนศักยภาพและความเข้มแข็งของกลุ่มได้เป็นอย่างดี

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่าองค์ประกอบทั้ง 6 ประการได้แก่ วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม กฎกติกาของกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม กรรมการกลุ่ม กิจกรรมของกลุ่มและกองทุนของกลุ่ม เป็นส่วนย่อยที่ทำให้กลุ่มและองค์กรสามารถบริหารและจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเกิดประสิทธิภาพ เกิดประโยชน์แก่สมาชิกในชุมชนอีกด้วย

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540 : 3-9) กล่าวว่า องค์กรชุมชนเป็นระบบใหญ่ระบบหนึ่งของชุมชน ที่ระบบย่อยต่าง ๆ รวมกลุ่มกันเป็นองค์ประกอบที่ทำให้องค์กรชุมชนดำรงอยู่ได้ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่สำคัญพอจำแนกได้หลายประการดังนี้

1) การมีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง การมีทัศนะต่อโลกต่อสังคม ต่อชุมชนร่วมกันมีความเข้าใจตรงกันว่าชาวนาอยู่ในส่วนใดของความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับต่าง ๆ (กาญจนา แก้วเทพ, 2527 : 211-212) อุดมการณ์ถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะยึดเหนี่ยวทิศทางของการรวมกลุ่มกันเอาไว้ ยิ่งถ้าสามารถกำหนดเป้าหมายระยะยาว หรือวิสัยทัศน์ (Vision) ได้ยิ่งทำให้องค์กรชาวบ้านนั้น ๆ มีอุดมการณ์ในการรวมตัวกันได้ดียิ่งขึ้น

2) การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน เป้าหมายที่จะเดินไปข้างหน้าองค์กรชุมชนทำไปเพื่ออะไร เช่น การมีเป้าหมายเพื่อให้หลุดพ้นจากความยากจน มีวัตถุประสงค์เพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การมีเป้าหมายเพื่อสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง มีวัตถุประสงค์ในการต่อสู้ เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจและการเมือง เป็นต้น

3) การมีผลประโยชน์ร่วมกันและมีการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และเป็นไปอย่างทั่วถึง เป้าหมายและวัตถุประสงค์อาจมีลักษณะนามธรรมมาก แต่ผลประโยชน์ร่วมมีลักษณะเป็นรูปธรรมที่โดยธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนก็ต้องการ องค์กรชุมชนทั่วไปจึงต้องสร้างข้อมูลให้เกิดการรับรู้ทั่วไปว่าผลประโยชน์ของการรวมตัวเป็นองค์กรคืออะไร

4) คน ในที่นี้ได้แก่ผู้นำถือเป็นองค์ประกอบสำคัญขององค์กรชุมชน เพราะเป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชุมชน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี มีความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถและคิดถึงส่วนรวมจริง ๆ ก็จะสามารถนำพาองค์กรชุมชนให้ประสบผลสำเร็จและสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชนได้รวมทั้งสมาชิก การที่สมาชิกมาร่วมมือกันและมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้งทางความคิด การวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติและการติดตามประเมินผล ตลอดจนมีสิทธิ์ที่จะได้รับผลประโยชน์จากองค์กร นับเป็นบทบาทหน้าที่และสิทธิอันพึงมีของสมาชิกในการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้าน ชาวบ้านทั่วไปที่ไม่เข้าร่วมอยู่ในองค์กรแต่ก็มีผลต่อการดำรงอยู่และความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน เพราะเป็นกลุ่มคนที่เฝ้าดูติดตามวิพากษ์วิจารณ์และพร้อมจะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกับองค์กร

5) การบริหารจัดการ ถือเป็นเรื่องชี้ขาดความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน โดยเฉพาะทุกกิจกรรมมีเรื่องเงินและคนเข้าไปเกี่ยวข้อง จึงจำเป็นต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพด้วย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

5.1) การตัดสินใจร่วมกัน นับเป็นหัวใจสำคัญของการรวมตัวกันเป็นองค์กรชาวบ้าน เพราะถ้าหากสมาชิกไม่มีโอกาสตัดสินใจด้วยความเป็นเจ้าขององค์กรก็ไม่มีความอยู่รอด องค์กรจะขาดความตระหนักและช่วยกันประคับประคอง จะปล่อยให้ขึ้นอยู่กับผู้นำว่าจะนำไปในทิศทางใดองค์กรจะดีหรือไม่ดีก็ขึ้นอยู่กับผู้นำ ดังนั้น การทำอะไรที่สำคัญ ๆ ในองค์กรจึงต้องให้สมาชิกในองค์กรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย

5.2) โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ จัดไว้เป็นรูปแบบมาตรฐาน คือมีประธาน รองประธาน เลขานุการ ประชาสัมพันธ์ ปฏิคม เหรัญญิก ฝ่ายซื้อฝ่ายขาย ตรวจสอบและกรรมการอื่น ๆ มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันตามตำแหน่งโครงสร้างนี้อาจไม่จำเป็นสำหรับองค์กรที่มีเนื้อหางานชัดเจน ควรมีตำแหน่งที่มีเนื้อหางานให้ปฏิบัติจริง

5.3) สถานที่และวัสดุอุปกรณ์ เพื่อเป็นศูนย์กลางการรวมตัวกันสำหรับการประชุม การจัดกิจกรรม การเก็บวัสดุอุปกรณ์ และใช้ประโยชน์อื่น ๆ สำหรับชุมชน

5.4) กฎ กติการ่วมกัน เพื่อยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติและเป็นข้อตกลงร่วมกัน การที่คนหลายคนมารวมกลุ่มกัน ย่อมมีความคิดเห็นที่แตกต่างหรือขัดแย้งกัน ทัศนะต่อการปฏิบัติตามจึงเป็นสิ่งสำคัญขององค์กรชาวบ้าน

5.5) การสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิกองค์กรชาวบ้าน มีหลายรูปแบบ เพื่อชี้แจงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและหาข้อสรุปร่วมกัน การแจ้งข้อมูลข่าวสารผ่านหอกระจายข่าว การประชุมแกนนำองค์กรและกระจายข้อมูลต่อในกลุ่มย่อย การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ระหว่างผู้นำและสมาชิกในการส่งต่อ และรับข้อมูลข่าวสารความรู้ระหว่างกัน ฯลฯ การสื่อสารนี้มีความสำคัญในการช่วยให้เกิดการรับรู้เข้าใจและร่วมมือกันมากขึ้น

5.6) การควบคุมตรวจสอบ เมื่อมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันแล้วต้องมีการควบคุมตรวจสอบกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มีการรับรู้กันอย่างโปร่งใส โดยเฉพาะกิจกรรมพัฒนาเกือบทั้งหมดเกี่ยวข้องกับการเงิน ถ้าอยู่ในมือเหรัญญิกหรือฝ่ายการเงินเพียงคนเดียว ย่อมมีโอกาสเกิดการรั่วไหลเงินสูญหายหรือถูกนำไปใช้ก่อน การควบคุมตรวจสอบกันและกันอยู่เสมอจะช่วยให้องค์กรหรือสมาชิกไม่มีปัญหาหรือป้องกันปัญหาได้ หรือแก้ปัญหาได้แต่เนิ่น ๆ

6) กิจกรรม การเรียนรู้ ฝึกฝนและปฏิบัติจริงก็อยู่ที่กิจกรรมการพัฒนา โดยทั่วไปกิจกรรมในชุมชนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม เป็นหลัก บางชุมชนอาจมีกิจกรรมทางการเมืองบ้าง ในยุคปัจจุบันก็มีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้นตามสภาวะบ้านเมืองที่มีปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น กิจกรรมด้านเศรษฐกิจที่นิยมทำกันมากในชนบทคือกลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มปุ๋ย ธนาคารข้าว กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง สหกรณ์ปั๊มน้ำมัน เป็นต้น

7) งบประมาณ เพื่อที่จะสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี จำเป็นจะต้องมีการระดมทุนทั้งภายในและภายนอกเพื่อทำกิจกรรมได้ ความคุ้นเคยในการถูกพัฒนาจากคนภายนอกทั้งรัฐและเอกชนทำให้ชาวบ้านมักรองบประมาณจากภายนอกถึงจะช่วยกันทำงานพัฒนา แต่ในความเป็นจริงที่ดีแล้ว ควรมีการระดมทุนจากภายในชุมชนก่อน เมื่อขาดเหลือจึงค่อยแสวงหางบประมาณจากภายนอก

ในขณะที่ Gulley (1986) อธิบายว่า กลุ่มและองค์กรจะต้องประกอบด้วยลักษณะ 3 ประการได้แก่ 1) มีวัตถุประสงค์ร่วมกันและวัตถุประสงค์นั้นจะต้องสนองตอบความต้องการของสมาชิกแต่ละคน 2) ผลของการดำเนินงาน จะเกิดจากความร่วมมือของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม 3) มีการสื่อสารด้วยวาจา หรือมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง

กล่าวโดยสรุป องค์ประกอบของกลุ่มและองค์กรประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญหลัก ๆ นั้นคือการมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน การมีอุดมการณ์ร่วมกัน การมีข้อกำหนด กฎระเบียบ กติการ่วมกัน การมีสมาชิกร่วมทำกิจกรรม การมีกรรมการเพื่อกระจายผลประโยชน์ การร่วมกันดำเนินกิจกรรมในการบริหารจัดการและมีกองทุนหรืองบประมาณของสมาชิกในการดำเนินการ รวมทั้งสิ่งสำคัญที่จะขาดไม่ได้คือสมาชิกที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีการติดต่อสื่อสาร การประสานความสัมพันธ์ระหว่างมวลสมาชิกภายในชุมชนและหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ เพื่อให้การบริหารจัดการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบังเกิดผลเป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

2.3 โครงสร้างและประเภทขององค์กร

ในการทำวิจัยเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกล่าวถึงโครงสร้างและประเภทขององค์กร เพราะในการบริหารจัดการเราต้องรู้ว่าองค์กรมีโครงสร้างขององค์กรเป็นอย่างไรและองค์กรมีกี่ประเภท รวมทั้งมีวิธีการจัดโครงสร้างขององค์กรอย่างไร ซึ่งตามความเป็นจริงเพราะความที่ขนาดหรือรูปแบบของแต่ละกลุ่มหรือองค์กรมีความแตกต่างกัน ดังนั้นลักษณะทางโครงสร้างและประเภทจึงมีความซับซ้อนแตกต่างกันไปด้วย ดังที่นักวิชาการได้กล่าวถึงการจัดโครงสร้างและประเภทขององค์กรพอสรุปได้ดังนี้

2.3.1 โครงสร้างขององค์กร

สมคิด บางโม (2539 : 21) ได้กล่าวถึงโครงสร้างขององค์กรว่ามีการจัดแบ่งงานออกเป็นกลุ่ม ๆ และกำหนดสายการควบคุมบังคับบัญชาด้วยการตรวจสอบควบคุมการปฏิบัติงานให้เป็นไปอย่างรัดกุมและมีประสิทธิภาพ โครงสร้างขององค์กรจะเป็นตัวบ่งบอกถึงสมรรถภาพหรือความสัมฤทธิ์ผลขององค์กร ซึ่งต้องมีการจัดการบริหารและดูแลให้เกิดความต่อเนื่องของการปฏิบัติงาน

Dalton E. Mcfarland (อ้างถึงใน วีรนารถ มานะกิจ, 2523 : 138-139) ได้กล่าวถึงความหมายโครงสร้างขององค์กรว่าหมายถึงรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างตำแหนงต่าง ๆ และผู้ดำรงตำแหน่งนั้น ๆ

มงคล ด่านธานินท์ และคณะ (2536 : 183-195) ได้กล่าวถึงการจัดโครงสร้างขององค์กรชุมชนซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับหน้าที่ขององค์กรไว้ว่า โครงสร้างขององค์กรประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือลักษณะแรกเป็นโครงสร้างองค์กรที่เป็นทางการมีตำแหน่งประธานกลุ่ม รองประธาน กรรมการฝ่ายต่าง ๆ และเชานุการเป็นต้น มักจะเป็นองค์กรที่เกิดจาการสนับสนุนจากรัฐหรือหน่วยงานภายนอก ลักษณะที่สองเป็นโครงสร้างที่ไม่เป็นทางการจะไม่มีโครงสร้างที่แน่นอน ผู้นำกลุ่มจะได้รับการยอมรับจากชุมชนและเป็นบุคคลสำคัญขององค์กร อาศัยความคุ้นเคยจากเพื่อนบ้านหรือเครือญาติติดต่อสัมพันธ์กันภายในกลุ่ม จากลักษณะทางโครงสร้างขององค์กรดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงหน้าที่

ขององค์กรสำคัญ 4 ประการคือองค์กรทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร องค์กรที่ทำหน้าที่ด้านสังคมและวัฒนธรรม องค์กรด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและองค์กรเพื่อการต่อสู้ด้านการเมือง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ขององค์กรมีลักษณะสำคัญเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ภายในองค์กร เช่น การปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหาของกลุ่ม เป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน โดยส่วนใหญ่จะติดต่อผ่านผู้นำกลุ่มเป็นสำคัญโดยที่องค์กรต่าง ๆ เหล่านี้สามารถปรับตัวได้ค่อนข้างดี แต่โครงสร้างอำนาจในชุมชนยังไม่สามารถลงตัวได้ดี แนวนโยบายต่าง ๆ ของรัฐหรือหน่วยงานภายนอกทำให้ชุมชนมีการร่วมกลุ่มเพื่อต่อรองผลประโยชน์ของชุมชน และแนวนโยบายนี้ยังเป็นตัวแปรสำคัญในการผลักดันทิศทางของกลุ่มหรือองค์กรดังนั้นลักษณะการรวมตัวกันส่วนใหญ่เพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้ามากกว่าผลประโยชน์ระยะยาว

Cattell (อ้างถึงใน สุรพล กาญจนจิตรา, 2529) ได้กล่าวว่ากลุ่มหรือองค์กรประกอบด้วยส่วนสำคัญทางโครงสร้าง 2 ส่วน ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยส่วนแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับมิติต่าง ๆ ของกลุ่มและส่วนที่สองเกี่ยวกับพลวัตของกลุ่ม ในส่วนแรกคือส่วนที่เกี่ยวกับมิติต่าง ๆ ของกลุ่มนั้น ประกอบด้วยลักษณะของโครงสร้างภายในซึ่งมีลักษณะดังนี้ ประการที่หนึ่ง ลักษณะของประชากร หมายถึง ลักษณะต่าง ๆ ของบุคคลแต่ละคนที่มารวมกันเป็นกลุ่ม ลักษณะเหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล เช่น ระดับสติปัญญา ทัศนคติ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ถ้าพูดถึงลักษณะของประชากรทั้งกลุ่มจะพูดถึงในลักษณะรวม ๆ ของประชากร ลักษณะโครงสร้างภายในกลุ่มหมายถึงสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม ตัวอย่างของโครงสร้างภายใน เช่น บทบาทของสมาชิกแต่ละคน ตำแหน่งที่สมาชิกแต่ละคนมีอยู่ กลุ่มเล็กกลุ่มน้อยภายในกลุ่มและเครือข่ายการสื่อสารภายในกลุ่ม และประการที่สองพลวัตของกลุ่มหมายถึงพลังหรือผลที่กลุ่มสามารถบันดาลให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งพลังอันนี้อาจสำแดงต่อกลุ่มอื่น ๆ หรือสิ่งที่อยู่รอบข้างกลุ่มก็ได้ พลวัตของกลุ่มเป็นอย่างไรอาจจะรู้ได้จากพฤติกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มที่แสดงออกไป และอาจครอบคลุมไปถึงการตัดสินใจต่าง ๆ ของกลุ่มอีกด้วย

Cattell กล่าวเพิ่มเติมว่า โครงสร้างทั้ง 2 ส่วนโดยปกติแล้วงานหรือกิจกรรมขององค์กร อาจจำแนกได้เป็น 2 ชนิดคือ 1) เป็นงานที่มุ่งรักษาความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มและชนิดที่ 2) เป็นงานที่มุ่งเพื่อให้เป้าหมายของกลุ่มประสบความสำเร็จ เมื่อเป็นเช่นนี้พลังงานของกลุ่มบางส่วนก็จะถูกนำไปใช้เพื่อความสามัคคีและแก้ไขความแตกร้าวของสมาชิกภายในกลุ่ม พลังอีกส่วนหนึ่งก็จะถูกนำไปใช้เพื่อทำงานหรือปฏิบัติภาระของกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้นั่นเอง

กล่าวโดยสรุป โดยพิจารณาจากโครงสร้างขององค์กรซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ นั้นคือ โครงสร้างขององค์กรแบบงานหลัก แบบหน่วยงานหลักและหน่วยงานที่ปรึกษา แบบแบ่งแยกตามหน้าที่ แบบคณะกรรมการ ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะทางโครงสร้างทั้งที่เป็นทางการ ซึ่งมีการกำหนดโครงสร้างไว้อย่างแน่นอนตามสถานภาพและบทบาทที่ร่วมกันตั้งไว้ และโครงสร้างที่ไม่เป็นทางการ คือไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนมีเพียงความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดหรือลักษณะเฉพาะตัวของ

บุคคล เช่น ความคุ้นเคย ความเชื่อ ฯลฯ ซึ่งทั้งสองลักษณะต่างมีลักษณะทางโครงสร้างเป็นตัวกำหนดบทบาทหรือแนวทางการประสานภายในกลุ่มให้แต่ละคนมาทำงานร่วมกัน

จากลักษณะทางโครงสร้างขององค์กรที่กล่าวมาแล้ว เมื่อพิจารณาองค์กรชุมชนบ้านโชงกุดหวายแล้วผู้วิจัยเห็นว่า มีความสอดคล้องกับโครงสร้างขององค์กรแบบคณะกรรมการที่เป็นทางการ เพราะคณะกรรมการคือเป็นบุคคลซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชน ที่ได้รับคัดเลือกมาจากที่ประชุมของสมาชิกทุกคนเพื่อทำหน้าที่ในการบริหารจัดการ รับผิดชอบและควบคุมการดำเนินงานขององค์กรให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ นอกจากนี้แล้วคณะกรรมการดำเนินงานขององค์กรยังทำหน้าที่ในการเลือกผู้บริหาร เช่น ประธาน รองประธาน กรรมการ เหรัญญิกให้ทำหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินงานขององค์กร ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่ในการกำหนดการจ่ายเงินปันผลจากการถือหุ้น และการทบทวนแผนการดำเนินงานต่าง ๆ ตลอดจนประเมินความสามารถของฝ่ายบริหารขององค์กรด้วย

2.3.2 ประเภทขององค์กร

วีรนารถ มานะกิจ (2523 : 113-114) ได้แบ่งประเภทขององค์กรออกได้หลาย ๆ ประเภทซึ่งมีความสอดคล้องกับที่ กิติมา ปรีดีดิลก (2529 : 31-34) ดังนั้น จึงขอกล่าวถึงประเภทตามลักษณะการจัดระเบียบภายในองค์กร โดยแบ่งเป็นองค์กรแบบเป็นทางการและองค์กรแบบไม่เป็นทางการ (Formal and Informal Organization) กับจำแนกตามลักษณะพื้นฐานของสังคมนั้นคือองค์กรแบบปฐมและองค์กรแบบมัธยม (Primary and Secondary Organization)

1) องค์กรแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ (Formal and Informal Organization)

1.1) องค์กรแบบเป็นทางการ หมายถึงองค์กรที่มีการจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ มีการกำหนดโครงสร้างขอบเขตของงานและอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบไว้อย่างมีกฎเกณฑ์ โดยระบุความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกขององค์กรในเรื่องที่เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ (Authority) อำนาจ (Power) ข้อผูกพัน (Accountability) และความรับผิดชอบ (Responsibility) ทั้งยังระบุลักษณะงานของสมาชิกแต่ละคนไว้เฉพาะอย่างเด่นชัด รวมทั้งเรื่องการแบ่งสายบังคับบัญชา (Hierarchy) การจัดแบ่งงาน การจัดกลุ่ม องค์กรแบบเป็นทางการเป็นองค์กรที่ปฏิบัติตามแบบแผนที่วางไว้และมีความยั่งยืน เน้นในเรื่องกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จึงเป็นองค์กรที่ไม่ยืดหยุ่น การรับสมาชิกก็เป็นไปอย่างเปิดเผยภายในเวลาที่กำหนด องค์กรแบบเป็นทางการมีอาทิเช่น บริษัท มหาวิทยาลัย และหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาล เป็นต้น

1.2) องค์กรแบบไม่เป็นทางการ หมายถึงองค์กรที่มีลักษณะแตกต่างไปจากองค์กรแบบเป็นทางการ กล่าวคือมีการจัดโครงสร้างขององค์กรอย่างไม่รัดกุมไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ มีความยืดหยุ่น และเป็นไปตามความสมัครใจ การเข้าเป็นสมาชิกขององค์กรอาจเป็นไปโดยความรู้สึกหรือไม่ก็ได้ และเป็นการยากที่จะกำหนดว่าได้เข้าไปเป็นสมาชิกตั้งแต่เมื่อใด เรื่องความ

สัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในองค์กร และจุดมุ่งหมายขององค์กรก็มิได้ระบุไว้อย่างแน่นอน องค์กรแบบไม่เป็นทางการมีอาทิเช่น สโมสรต่าง ๆ เป็นต้น

2) องค์กรแบบปฐมและองค์กรแบบมัธยม (Primary and Secondary Organization)

2.1) องค์กรแบบปฐม หมายถึงองค์กรที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ สมาชิกทุกคนจำต้องเกี่ยวข้องกันโดยส่วนตัว มีลักษณะเป็นกิจกรรมเฉพาะกลุ่มซึ่งสมาชิกในองค์กรมีการติดต่อสัมพันธ์กันเป็นแบบส่วนตัวด้วยความสมัครใจ ถือหลักความมุ่งหวังและผลประโยชน์อย่างเดียวกันมากกว่าข้อผูกพันที่กำหนดไว้ องค์กรแบบปฐมนั้นมีอาทิ เช่น ครอบครัว เป็นต้น

2.2) องค์กรแบบมัธยม หมายถึงองค์กรที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กันอย่างมีเหตุผลประสานงานกันด้วยความรู้สึกสำนึกอย่างเป็นทางการ ตามข้อผูกพันที่กำหนดขึ้นในองค์กร ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในองค์กรจึงไม่เป็นแบบส่วนตัว วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งองค์กรแบบมัธยมนั้นมักตั้งขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสมาชิกและบุคคลภายนอก องค์กรแบบนี้ก็มีอาทิเช่น หน่วยราชการต่าง ๆ ห้างหุ้นส่วน บริษัท สมาคม สโมสร โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น

Uphoff (1986) ได้กล่าวว่า องค์กรอาจจะมีทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ องค์กรที่ไม่เป็นทางการจะไม่มีกฎหมายรองรับ รวมทั้งการที่มิได้กำหนดบทบาทหรืออำนาจหน้าที่ตลอดจนทรัพยากรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับองค์กรอย่างชัดเจน องค์กรมีลักษณะคล้ายสถาบัน (Institution) กล่าวคือเป็นบรรทัดฐานและพฤติกรรมที่คงอยู่ในสังคมร่วมกัน มีการตอบสนองหรือรองรับเป้าหมายค่านิยมของส่วนรวมและสถาบันถือว่าเป็นแบบแผนพฤติกรรมที่เกิดซ้ำซากและคงทนจนก่อให้เกิดเป็นค่านิยม ส่วนองค์กรถือว่าเป็นขั้นตอนที่จะก้าวไปสู่ความเป็นสถาบันจึงมีหลายระดับ สถานะขององค์กรในชนบทปัจจัยจึงมีความเป็นไปได้ 3 อย่างคือ 1) องค์กรที่มิใช่สถาบัน 2) องค์กรที่เป็นสถาบันและ 3) สถาบันที่ไม่ได้เป็นองค์กร สถาบันในท้องถิ่นสามารถจำแนกออกได้เป็น 6 ประเภท คือประเภทที่ 1 องค์กรบริหาราชการส่วนท้องถิ่น (Local Administration = LA) เป็นองค์กรที่อยู่ภายใต้การควบคุมกำกับดูแลของราชการส่วนกลาง ประเภทที่ 2 องค์กรปกครองท้องถิ่น (Local Government = LG) เป็นองค์กรที่ได้รับการเลือกตั้งหรือแต่งตั้ง มีอำนาจถูกต้องตามกฎหมายและรับผิดชอบต่อประชาชนในท้องถิ่นโดยตรง ประเภทที่ 3 องค์กรสมาชิกท้องถิ่น (Local Membership Organization = Moz) เป็นสมาคมที่มุ่งช่วยเหลือตนเอง ซึ่งสมาชิกมุ่งดำเนินการในเรื่องกิจกรรมทั่วไป เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน กิจกรรมเฉพาะด้าน เช่น กลุ่มผู้ใช้น้ำ และความต้องการจำเพาะของกลุ่มสนใจสอดคล้องกัน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้เลี้ยงโคกระบือ ประเภทที่ 4 สหกรณ์ (Cooperatives = Co-ops) เป็นองค์กรที่รวบรวมทรัพยากรทางเศรษฐกิจของสมาชิกเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อผลประโยชน์ของสมาชิกเอง เช่น สมาคมการขายผลผลิต กลุ่มเครดิตยูเนียนฯลฯ ประเภทที่ 5 องค์กรบริการท้องถิ่น (Local Service Organizations = Soz) เป็นองค์กรด้านการกุศล มุ่งช่วยเหลือบุคคลมากกว่าสมาชิก แต่สมาชิกจะได้รับผลประโยชน์ทางอ้อม เช่น องค์กรทางศาสนา ประเภทที่ 6 ธุรกิจเอกชน (Private

Business Organization = Pbs) เป็นองค์กรหรือหน่วยสาขาของกิจกรรมลงทุนท้องถิ่นมักจะมีกิจกรรมหลายด้าน เช่น การผลิตทางด้านอุตสาหกรรม การบริหารและการค้า

จากรูปแบบการบริหารจัดการและพื้นฐานขององค์กร แต่ละองค์กรมีความแตกต่างกัน กลุ่มองค์กรผู้เข้ามาสนับสนุนองค์กรให้เกิดควมต่อเนื่องย่อมแตกต่างกันไปด้วย กล่าวคือองค์กรบริหารราชการส่วนท้องถิ่นและองค์กรปกครองท้องถิ่น เป็นสถาบันท้องถิ่นที่ถูกควบคุมโดยกฎหมายและมีหน่วยงานของทางราชการเป็นผู้สนับสนุน แต่มีความแตกต่างกันที่องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นมีตัวแทนที่เป็นเจ้าหน้าที่ของทางราชการซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจสูงกว่า ส่วนองค์กรปกครองท้องถิ่นมีตัวแทนที่มาจากการเลือกตั้ง องค์กรเช่นนี้มีทุนและอำนาจค่อนข้างน้อย เพราะรูปแบบการสนับสนุนมาจากลักษณะทางการเมือง อย่างไรก็ตามเมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้วยังถือว่าเป็นองค์กรสาธารณะที่อยู่ในระดับท้องถิ่นทั้ง 2 องค์กร ส่วนองค์กรสมาชิกท้องถิ่นมีลักษณะคล้ายกับระบบสหกรณ์มีหลักการสำคัญคือ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการให้สมาชิกเข้ามาจัดการด้วยตนเอง เพราะมีความสนใจร่วมกันซึ่งมีทั้งที่เป็นลักษณะของสาธารณะและเอกชน ในส่วนของเอกชนคือองค์กรบริหารท้องถิ่นและธุรกิจเอกชน เป็นรูปแบบขององค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการผลิตและผลประโยชน์ของบุคคลที่อยู่นอกชุมชนเข้ามาจัดการ แต่ละบุคคลเป็นทั้งลูกค้าและผู้บริโภคในฐานะที่เป็นสมาชิก ดังนั้นการวางแผนจึงไม่มีการจัดระเบียบแต่ก็ได้รับสวัสดิการจากการเป็นสมาชิก

เมื่อนำรูปแบบของสถาบันท้องถิ่นตามทัศนะของ Uphoff (1986) มาวิเคราะห์สรุปได้ว่าการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำโดยองค์กรเป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรม ระบบสังคมและจัดเป็นองค์กรประเภทองค์กรสมาชิกท้องถิ่น เพราะมีการจัดการโดยคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย กลุ่มสตรีหมู่บ้านและกลุ่มเยาวชน ได้ให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างรวมถึงการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการที่เกิดจากความต้องการของสมาชิกเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันการเข้าไปใช้ประโยชน์ในอุทยานมัจฉาในรูปแบบต่าง ๆ ถือได้ว่าอุทยานมัจฉาเป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรสาธารณะ ดังนั้น การจัดการที่ดีจึงต้องมีการวิเคราะห์องค์กรรวมถึงกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรอีกด้วย

จากที่กล่าวมา พอสรุปได้ว่ากุล่มและองค์กรเหล่านี้มีทั้งกลุ่มที่เป็นทางการ (Formal Groups) และกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Groups) การก่อเกิดกลุ่มประเภทต่าง ๆ จากแนวความคิดเรื่องกลุ่มและองค์กรจะเห็นได้ว่าถ้าหากพิจารณาในแง่การประกอบกิจกรรม และการตัดสินใจต่อแนวทางพัฒนาชนบท กลุ่มและองค์กรที่มีบทบาทค่อนข้างมากมีอยู่ 3 ระดับคือระดับท้องถิ่น (Locality Level) ระดับชุมชน (Community Level) และระดับกลุ่ม (Group Level) เพราะองค์กรท้องถิ่นเหล่านี้เกิดการรวมตัวในลักษณะความสนใจร่วมกัน มีการติดต่อสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดมีข้อตกลงร่วมกันที่ไม่ซับซ้อน หรือเป็นกระบวนการที่ประชาชนจัดตั้งขึ้นเกิดจากระบบรากหญ้า (Grass-Root) ของสมาชิกในชุมชน เป้าหมายสำคัญของการพัฒนาองค์กรท้องถิ่นเหล่านี้จำเป็นจะต้องมีการรวมตัว และการสร้างเครือข่ายที่มั่นคงในชุมชน โดยเฉพาะในการวาง

แผน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ภายใต้ระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน การสร้างองค์กรเครือข่ายของประชาชนทำได้หลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ขององค์กรแต่ละประเภท เช่น องค์กรด้านการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติ องค์กรด้านการประกอบอาชีพ องค์กรด้านการจัดการป่าไม้ องค์กรด้านกลุ่มสหกรณ์ต่าง ๆ ข้อควรคำนึงในการสร้างเครือข่ายองค์กรคือการส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นสำคัญ

2.4 ปัจจัยในการจัดตั้งกลุ่มและองค์กร

ในการดำเนินงานของกลุ่มและองค์กรนั้น เยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ (2533 : 3) ได้กล่าวถึงการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรว่า ย่อมได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ผลักดันให้มนุษย์เกิดการรวมกลุ่มขึ้น ปัจจัยสำคัญ ๆ ที่ทำให้มีการจัดตั้งกลุ่มได้แก่

1) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ มนุษย์รวมกลุ่มกันด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ กล่าวคือสมาชิกที่มารวมกันนั้นต่างต้องการที่จะได้รับการตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจของกันและกัน เช่น การตั้งกองทุนร้านค้าหมู่บ้าน การลงแขก การทำนารวม การจัดตั้งธนาคารข้าว เป็นต้น ดังนั้นสมาชิกกลุ่มแต่ละคนสามารถตอบสนองความต้องการเชิงเศรษฐกิจของกันและกันได้ โดยอาศัยกลุ่มเป็นเครื่องมือ

2) ปัจจัยทางด้านสังคม มนุษย์อาจเข้าร่วมกลุ่มเพราะต้องการที่จะร่วมกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน เช่น การเล่นกีฬา การไปทำบุญ การพบปะพูดคุยกัน นอกจากนี้บางคนยังต้องการได้รับสถานภาพ เกียรติยศ ชื่อเสียงหรือการยอมรับจากสังคม เช่น กลุ่มอาสาสมัครต่าง ๆ กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติ กลุ่มหรือสมาคมทางวิชาการ เป็นต้น

3) ปัจจัยทางด้านจิตวิทยา การรวมกลุ่มทำให้มนุษย์รู้สึกว่าตัวเองมั่นคงปลอดภัยเกิดความเชื่อมั่นว่ากลุ่มจะช่วยปกป้องสมาชิกได้ การเป็นสมาชิกกลุ่มยังช่วยให้สมาชิกไม่รู้สึกว่าถูกทอดทิ้ง เมื่อมีปัญหาคับข้องใจต่าง ๆ ก็อาจปรับทุกข์กับสมาชิกคนอื่น ๆ ได้ ทำให้ความบีบคั้นทางจิตใจผ่อนคลายลง ดังนั้นกลุ่มจึงเป็นกลไกที่ช่วยให้สมาชิกได้รับการสนับสนุนทางด้านจิตใจ นอกจากนี้การที่ต้องติดต่อสัมพันธ์กับสมาชิกอื่น ๆ ในกลุ่มยังช่วยให้สมาชิกมีพัฒนาการทั้งทางด้านบุคลิกภาพและด้านอารมณ์ เช่น กลุ่มผู้อาวุโสในหมู่บ้าน กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มคนโสด เป็นต้น

Cartwright และ Zander (1968 : 114) ได้กล่าวถึงสาเหตุหรือปัจจัยที่บุคคลจัดตั้งและเข้าร่วมในกิจกรรมกลุ่มและองค์กรว่ามีสาเหตุ หรือปัจจัยดึงดูดให้เข้ากลุ่ม 2 ประการคือ 1) ตัวกลุ่มเป็นความต้องการของบุคคล คือบุคคลมีความพอใจที่จะอยู่ในกลุ่มเพื่อสนองความต้องการของตนเอง การเข้าร่วมกลุ่มชนิดนี้เพราะมีความสนใจในกิจกรรมหรือโครงการขององค์กรหรือกลุ่มนั้น ๆ 2) การเข้าร่วมกลุ่มจะเป็นวิธีการสนองความต้องการมากกว่าการอยู่นอกกลุ่ม นั่นคือบุคคลเข้าเป็นสมาชิกภาพของกลุ่ม เพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายประการต่าง ๆ ซึ่งถ้าอยู่นอกกลุ่มก็ไม่สามารถที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้

Gibson และคณะ (1982 : 71) กล่าวถึงการจัดตั้งองค์กรขึ้นนั้นมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1) เพื่อสนองความต้องการหรือความพึงพอใจของบุคคล แยกได้เป็น 1.1) ความต้องการด้านความมั่นคงปลอดภัย 1.2) ความต้องการด้านสังคม 1.3) ความต้องการด้านชื่อเสียงและเกียรติยศ

2) จัดตั้งขึ้นตามลักษณะความคล้ายคลึงกันและสิ่งดึงดูด (Prosimity Attraction) หมายถึงกลุ่มที่มักจะถูกจัดตั้งขึ้นจากการที่บุคคลได้มีปฏิสัมพันธ์กัน การมีปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวมักจะแยกประเภทกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นในลักษณะดังกล่าวเป็น 2 รูปแบบคือ 2.1) การจัดตั้งขึ้นตามลักษณะความคล้ายคลึงกัน 2.2) จัดตั้งขึ้นตามสิ่งดึงดูด หมายถึงกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นตามลักษณะนี้เพราะเกิดสิ่งดึงดูดให้บุคคลรวมกลุ่มกัน เนื่องจากมีทัศนะหรือแรงจูงใจในบางสิ่งบางอย่างที่คล้ายคลึงกันหรือเหมือนกันนั่นเอง

Homans (1950 : 32) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้บุคคลเกิดการรวมกลุ่มและองค์กรว่ามี 3 ประการคือ 1) มีกิจกรรมหรือมีสิ่งต่าง ๆ ที่บุคคลต้องมากระทำร่วมกัน 2) มีการติดต่อสื่อสารปฏิบัติโต้ตอบระหว่างกัน เมื่อนานเข้าก็มีความใกล้ชิดติดต่อกันการรวมกลุ่มกันก็เกิดขึ้น 3) มีความรู้สึกทางอารมณ์ รวมทั้งความคิด ความเชื่อความหวังคล้ายคลึงตรงกัน หากมีการปฏิบัติโต้ตอบกันนานเข้า มีกิจกรรมร่วมกัน ก็จะเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน

จากปัจจัยในการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าการเข้าร่วมกลุ่มมีสาเหตุมาจากความต้องการหรือความสนใจที่คล้ายคลึงกันในการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม ขณะเดียวกันการได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มยังสามารถตอบสนองความต้องการของตนเองได้มากกว่า กล่าวคือ ด้านความต้องการ ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต ด้านสังคมและด้านชื่อเสียงเกียรติยศ ซึ่งทุกคนในกลุ่มมีจุดมุ่งหมายที่เหมือนกัน

2.5 พัฒนาการของกลุ่มหรือองค์กร

พัฒนาการของกลุ่มหรือองค์กรเป็นแนวทางที่กำลังได้รับความสนใจจากนักการศึกษาหรือนักวิจัยเป็นอันมาก เพราะพัฒนาการต่าง ๆ ที่กลุ่มหรือองค์กรดำเนินการมาช่วยทำให้สมาชิกทุกคนเกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ มีกำลังใจเพราะเป็นเครื่องบำรุงขวัญของสมาชิกด้วยการทำให้ทุกคนในองค์กรรู้สึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม เป็นที่รักและได้รับการยกย่องจากกลุ่ม ซึ่งจะช่วยให้สมาชิกทุกคนมีความเข้าใจตนเองและคนอื่น ๆ เกิดความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยและเชื่อมั่นในตนเองดีขึ้น ดังนั้นจึงได้มีการนำเอากลุ่มหรือองค์กรเป็นเครื่องมือในการดำเนินงานและทำงานต่าง ๆ ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป การศึกษาองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำในครั้งนี้ จำเป็นต้องศึกษาพัฒนาการของกลุ่มหรือองค์กร เพื่อจะได้ทราบถึงความหมายและพัฒนาการในแต่ละขั้นตอนของการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ดังจะได้กล่าวต่อไป

2.5.1 ความหมายของพัฒนาการกลุ่มหรือองค์กร

คมเพชร ฉัตรศุภกุล (2522) กล่าวว่า พัฒนาการกลุ่มหมายถึงการนำเอาประสบการณ์มาวางแผนแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามความต้องการของสมาชิกแต่ละคน และเกิดการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มโดยส่วนรวมมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เพื่อกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งภายในกลุ่มด้วย วิธีการดังกล่าวนี้เป็นประสบการณ์ในกลุ่มที่จะทำให้เกิดการพัฒนาในตัวบุคคลทุกคนด้วย

ทิศนา แขมมณี และคนอื่น ๆ (2524) ให้ความหมายพัฒนาการกลุ่มไว้ว่า เป็นความพยายามที่จะอธิบายในเรื่องเกี่ยวกับกลุ่มคน เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่จะนำไปใช้ในการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติและพฤติกรรมของคน อันจะเป็นประโยชน์ในการเสริมสร้างความสัมพันธ์และการปรับปรุงการทำงานของกลุ่มคนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

Ragan and Shephered (อ้างถึงใน คมเพชร ฉัตรศุภกุล, 2522) กล่าวว่า พัฒนาการกลุ่มคือการศึกษาพัฒนาการของกลุ่มหรือองค์กรที่เกิดขึ้นในขณะที่มนุษย์ทำงานร่วมกัน โดยมุ่งที่จะทำความเข้าใจพฤติกรรมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ตลอดจนความสัมพันธ์ของสมาชิกแต่ละคนในกลุ่มโดยอาศัยการอภิปราย การเตรียมการและการประเมินผลร่วมกับสมาชิกทุกคนจะได้ทราบถึงสิ่งที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มหรือองค์กร

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พัฒนาการของกลุ่มเป็นการรวมกันของบุคคลเพื่อกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยใช้แนวทางหรือกระบวนการของกลุ่มที่ทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดการปฏิสัมพันธ์กันเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมต่าง ๆ และเกิดการพัฒนาในสมาชิกทุกคน ทำให้สามารถเข้าใจความคิดเห็นของตนเองและผู้อื่นได้อีกด้วย

2.5.2 ลำดับขั้นตอนพัฒนาการขององค์กร

องค์กรชุมชนเป็นองค์กรท้องถิ่นที่มีขั้นตอนการดำเนินการมาเป็นระยะเวลายาวนาน ย่อมที่จะมีพัฒนาการที่เหมือนกันหรือสอดคล้องกัน จากการทำวิจัยของกาญจนา แก้วเทพ (2540) ได้รวมรวมแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน โดยได้วิเคราะห์ความสำเร็จและความล้มเหลวจากผลงานวิจัยเกี่ยวกับองค์กรต่าง ๆ ที่นักวิชาการและนักวิจัยได้ศึกษาเอาไว้ รวมทั้งศึกษาจากบรรดาองค์กรชุมชนที่ถือกำเนิดมาและล้มไป หรือที่ยังคงเข้มแข็งอยู่บ้างหรือองค์กรที่กำลังมีอนาคตไปไกล รูปธรรมต่าง ๆ เหล่านี้สามารถสรุปเป็นแนวทางขององค์กรชุมชนมีลักษณะของการพัฒนาการแบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอนคือ

1) ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม และแสวงหาทางเลือกในระดับความคิด

ขั้นตอนแรกนี้ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อย ๆ ที่อาจจะทำได้พร้อม ๆ กัน หรือเหลื่อมล้ำกันคือ ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน และการแสวงหาทางเลือกทำกิจกรรมของชุมชน

1.1) ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน เป็นขั้นตอนที่เป็นหัวใจที่สุดของการทำงานพัฒนาความสำเร็จของการพัฒนานั้นอยู่ที่ชาวบ้านผู้อยู่กับปัญหา มีความเข้าใจต่อปัญหาอย่างถูกต้อง

และมีความเข้าใจร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพ อย่างเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวและความคิดเดียวกัน โดยเนื้อหาการวิเคราะห์ชุมชนประกอบด้วยการ "รู้เรา รู้เขา" เนื่องจากในด้านหนึ่งงานพัฒนาก็เป็นกระบวนการต่อสู้กับปัญหา โดยผู้ต่อสู้ต้องรู้จักจุดแข็งและจุดอ่อนของตนเองและผู้อื่น ตัวอย่างได้แก่ เทคนิควิธีการประเมินวิเคราะห์ระบบชุมชน (Rural System Analysis) เป็นตัวอย่างของเครื่องมือชิ้นหนึ่งที่จะนำมาใช้ได้ เนื่องจากมีการวิเคราะห์ทั้งระดับชุมชนและระดับครัวเรือน ผลที่ต้องการให้เกิดขึ้นในขั้นตอนนี้คือ การเพิ่มพลังความรู้ของชาวบ้านในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การมองเห็นสาเหตุหลัก สาเหตุรอง สาเหตุร่วม การตรวจสอบสาเหตุที่แท้จริง รวมทั้งการตรวจสอบ การวิเคราะห์ของตัวเองกับคนอื่น ๆ ในชุมชน

1.2) ขั้นการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำกิจกรรม เนื้อหาของขั้นตอนนี้คือการระดมความคิดเพื่อเลือกทำกิจกรรมก่อนหลังให้พอเหมาะกับความสามารถของชุมชน (จึงจำเป็นต้อง "รู้เรา") วิธีการแสวงหาทางเลือกนั้นนอกเหนือจากระดมความคิดในกลุ่มตนเองแล้ว วิธีการที่องค์กรชุมชนนิยมกระทำคือการศึกษาดูงานของกลุ่มพัฒนาอื่น ๆ เพื่อเป็นการขยายฐานความรู้ในเรื่องการแก้ปัญหา การคิดคาดการณ์ล่วงหน้า (Anticipation) ถึงปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต การประเมินความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรม รวมทั้งการประเมินโอกาส (Opportunities) และขีดจำกัด (Limits) ของกลุ่ม

2) ขั้นลงมือปฏิบัติการ

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สัมพันธ์กับขั้นตอนแรก คือหากกลุ่มสามารถวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของตนเองได้ใกล้เคียงความจริงและมีประสบการณ์กว้างขวางในการหาทางออก ก็จะสามารถเลือกกิจกรรมแรก ๆ ได้อย่างเหมาะสมกับธรรมชาติของกลุ่ม ในการเลือกทำกิจกรรมนี้ช่วงแรก ๆ มีหลักการสำคัญบางประการต้องยึดเอาไว้ เช่น "หลักเรื่องการพยายามพึ่งตนเอง ใช้ทรัพยากรและความพยายามของตัวเองให้มากที่สุด" หลักการดังกล่าวเกิดมาจากการสรุปบทเรียนที่เป็นจริงมากมายเช่น องค์กรเงินทุนขนาดใหญ่ของเยอรมันชื่อ "Misereor" ได้ทำวิจัยเรื่องกลยุทธ์การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์จากทั่วโลกและพบว่าในระยะเริ่มแรก หากมีการฉีดทุนจากภายนอกเข้าไปในกลุ่มออมทรัพย์ การกระทำนั้นมักจะเป็นกระบวนการทำลายศักยภาพในการออมของชาวบ้านไปโดยปริยาย

เนื่องจากงานพัฒนาเป็นกระบวนการเรียนรู้ สิ่งที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ก็คือต้องมีการเรียนผิดเรียนถูกเพราะการลองผิดลองถูกนั้นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้แต่ทำอย่างไรที่จะทำให้ความผิดพลาดนั้นไม่ส่งผลกระทบกระเทือนถึงขั้นกลุ่มแตกแยกหรือกลุ่มล้ม คำตอบคือหากชาวบ้านได้มีส่วนร่วมมาตั้งแต่ต้น เมื่อมีส่วนร่วมในการทำผิดก็จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขความผิดเช่นกัน

3) ขั้นขยายตัว : ขยายกลุ่ม/ขยายเครือข่าย

ลักษณะการขยายตัวขององค์กรชุมชนนั้นมี 2 ทิศทาง ทิศทางแรกคือการขยายประเภทของกิจกรรมตัวอย่างเช่น กลุ่มเกษตรทำนาที่เริ่มกิจกรรมแรกคือการซื้อขายปุ๋ย ต่อมาก็ขยายกิจกรรมไปยังการซื้อขายข้าวเปลือกและกิจกรรมจัดตั้งโรงสีในท้ายที่สุด อีกทิศทางหนึ่งเป็นการขยาย

แนวคิดและกิจกรรมในแง่ของพื้นที่ เช่น กลุ่มเลี้ยงวัวควายที่เริ่มทำกิจกรรมจนได้ผลจึงได้ถ่ายทอดบทเรียนไปยังพื้นที่ใกล้เคียง

สำหรับเหตุผลของการขยายกิจกรรมนั้น คงจะไม่แตกต่างไปจากวิธีคิดของระบบธุรกิจ หากแต่ว่าการเผยแพร่แนวคิดไปยังกลุ่มอื่น ๆ น่าจะมีเหตุผลคือประการแรกเนื่องจากสำนึกเดิมของชาวบ้านที่ทราบว่าคนคนเดียว บ้านบ้านเดียว ชุมชนชุมชนเดียว ย่อมมีขีดจำกัดเรื่องทรัพยากร หรือแม้มีพอก็อาจจะไม่สม่ำเสมอ กลยุทธ์ในการแก้ไขจึงเป็นการสร้างเครือข่ายขึ้นมา ดังนั้นเมื่อมีการขยายฐานงานพัฒนาและความรู้ให้กว้างขวางออกไป การระดมทรัพยากรในการทำกิจกรรมให้หลากหลายก็เป็นไปได้ เช่นหลังจากกลุ่มเลี้ยงวัวควายมาตั้งเป็น “ชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ภูกระแต” ก็สามารถที่จะทำกิจกรรมได้มากมายหลายด้าน เช่น ออมทรัพย์ปรับปรุงพันธุ์สัตว์ ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมหลากหลายเช่นนี้คงจะดำเนินไปไม่ได้หากใช้ทรัพยากรจากฐานหมู่บ้านเดียว

4) ขั้นพลังคือความสามัคคี

ภายหลังจากกลุ่มมีความเข้มแข็งแล้ว ความเข้มแข็งดังกล่าวจะสามารถระดมความร่วมมือจากลุ่มบุคคลภายนอกที่เรียกว่า “องค์กรพันธมิตร” ตัวอย่างเช่นกลุ่มพรรณไม้ที่สามารถขยายกิจกรรมของกลุ่มออกไปทำธุรกิจร่วมด้วยการเปิดสถานีน้ำมันกับบริษัทบางจาก (มหาชน) จำกัด เป็นต้น รูปแบบของความเข้มแข็งนอกจากจะเป็นไปในรูปแบบของการระดมความร่วมมือแล้ว ในบางกรณียังต้องเป็นไปในรูปแบบของการต่อรอง ตัวอย่างเช่น เมื่อกลุ่มเกษตรกรสามตำบล อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด ได้ต่อสู้เรื่องปุ๋ยปลอมจากบริษัทจนได้รับชัยชนะ

โดยทั่วไปเป็นหลักธรรมชาติที่ว่า ยิ่งกลุ่มของชาวบ้านกลุ่มใดมีความเข้มแข็งมากสามารถแสดงถึงพลังของความเข้มแข็งในรูปแบบต่าง ๆ ได้มาก ก็จะยิ่งระดมความสามัคคีและการยอมรับจากบุคคลภายนอกได้มากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่นพัฒนาการของสมัชชาเกษตรรายย่อยภาคอีสาน เริ่มต้นก่อตั้งโดยเป็นอิสระจากระบบราชการ แต่ในท้ายที่สุดก็ได้รับการยอมรับให้มีสถานภาพเป็นตัวแทนกลุ่มหนึ่งของเกษตรกรโดยเป็นหนึ่งใน 14 กลุ่มของสถาบันเกษตรกรที่มีส่วนร่วมร่าง พ.ร.บ. สภาเกษตรกรแห่งชาติ โดยทุกขั้นตอนได้ศึกษาวิเคราะห์ร่วมกันของชุมชนและการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของสมาชิกจะต้องสอดแทรกอยู่ตลอดเวลา โดยแสดงได้ดังภาพที่ 3

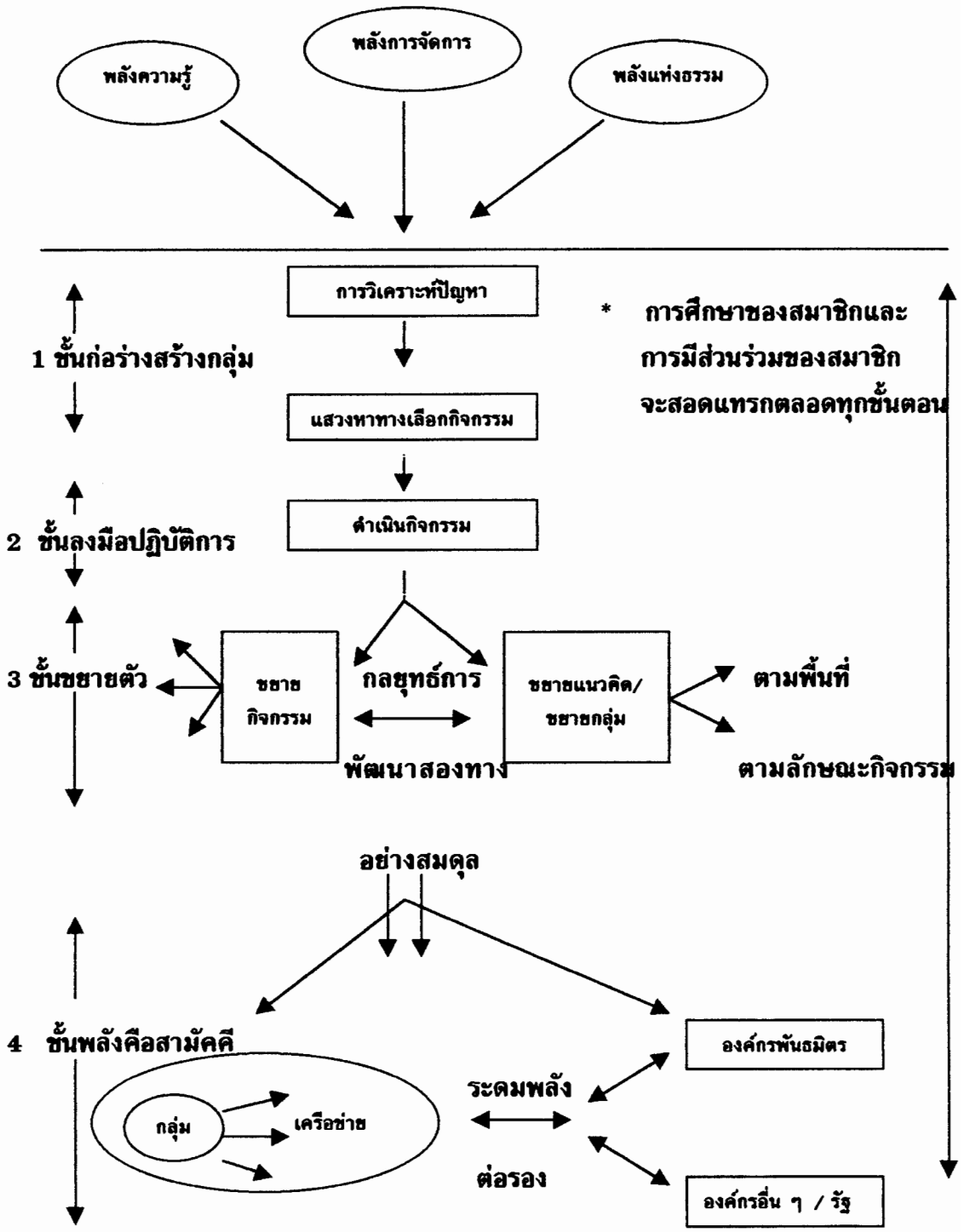

ภาพที่ 3 แสดงขั้นตอนทั่วไปของการพัฒนาองค์กรชุมชน

ที่มา : กาญจนา แก้วเทพ (2540) "ภาพรวมของพัฒนาการขององค์กรชุมชน" (องค์กรชุมชนกลไกเพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า องค์กรมีพัฒนาการตามลำดับขั้นตอนซึ่งอาศัยกลไกของระบบภายในองค์กรอันจะยังผลทำให้องค์กรนั้นประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลวของกลุ่ม เพราะลักษณะของพัฒนาการมีจุดเริ่มต้นที่คล้ายคลึงกัน นั้นคือเกิดจากความคิดที่มีอุดมการณ์ที่เหมือนกัน โดยจะยังผลให้มีการปฏิบัติและการขยายตัวของกลุ่มทำให้เกิดเครือข่ายเป็นการประสานกิจกรรมทุก ๆ อย่างให้ดำเนินตามแนวทางขั้นตอนที่จะนำพาองค์กรได้ก้าวต่อไป

ปาริชาติ วลัยเสถียร และชอบ เข็มกลัด (2533 : 520-524) ได้กล่าวว่าพัฒนาการขององค์กร มีขั้นสำคัญอยู่ 4 ขั้นตอนคือ

1) ขั้นการก่อตัวขององค์กร จุดกำเนิดขององค์กรเริ่มขึ้นเมื่อสมาชิกของชุมชนประสบปัญหาและมีความรู้สึกเดือดร้อนร่วมกัน ลักษณะการรวมตัวเป็นแบบหลวม ๆ มีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า

2) ขั้นการต่อสู้เรียกร้องสิทธิขององค์กร หลังจากเกิดกลุ่มตามสถานการณ์แล้วจะมีการคัดเลือกตัวแทนกลุ่มขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการประสานความคิด และการต่อสู้เรียกร้องสิทธิและความเป็นธรรม

3) ขั้นการเจรจาต่อรองขององค์กร จากกระบวนการเรียกร้องสิทธิทำให้ประชาชนได้เรียนรู้ว่า การเจรจาต่อรองที่จะได้ผลจะต้องเกิดการรวมตัวเป็นองค์กรที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจน

4) ขั้นการพิทักษ์สิทธิขององค์กร นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่จะช่วยพิทักษ์สิทธิที่ได้มาให้คงอยู่ ไม่ให้สิทธิที่ได้มาหลุดลอยไปโดยได้รับผลตอบแทนที่ได้คุ้มค่า และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม

จิตติ มงคงชัยอรัญญา (2532) ได้กล่าวถึงพัฒนาการในการจัดตั้งกลุ่มว่าสามารถแยกได้เป็น 5 ขั้นตอนคือ

1) ขั้นการปลูกจิตสำนึก (Conscientization) คือการที่ทำให้สมาชิกของกลุ่มเกิดความตระหนักว่ามีปัญหา และมีความต้องการที่จะแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่

2) ขั้นการรวมพลัง (Organization) สมาชิกมีการพบปะ แลกเปลี่ยนหรือตกลงที่จะดำเนินการบางอย่างร่วมกัน ในขั้นตอนนี้อาจจะมีการเลือกผู้แทนมาทำหน้าที่ประสานความคิด ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของกลุ่มให้สมาชิกทำกิจกรรม และในระยะยาวเมื่อกลุ่มมีกิจกรรมมากขึ้นมีสมาชิกมากขึ้น โอกาสที่จะให้สมาชิกมีจิตสำนึกร่วมกันและเชื่อใจกันนั้นอาจน้อย กลุ่มจึงจำเป็นต้องมีโครงสร้างที่ถาวรมีแบบแผน มีระบบ

3) ขั้นกระบวนการให้ความรู้ (Technology) อาจจะเกิดจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันระหว่างชาวบ้านหรือเชิญวิทยากรมาให้ความรู้

4) ขั้นการบริหารการจัดการ (Management) กระบวนการนี้มีความจำเป็นสำหรับกลุ่ม ในด้านบัญชี กฎระเบียบ การประสานงาน การระดมทรัพยากรทั้งภายใน-ภายนอกกลุ่ม

5) ขั้นกระบวนการสนับสนุน (Support) ซึ่งกระทำโดยบุคคลภายนอกไม่ว่าจะเป็นวัสดุ อุปกรณ์หรือปัจจัยต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งเงิน เพื่อที่จะให้กลุ่มนั้นได้มีศักยภาพสูงขึ้น

พัฒน์ บุณยรัตนพันธุ์ (2516) ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการรวมกลุ่ม 3 ขั้นตอน ได้แก่

1) ขั้นการรวมกลุ่มที่มีความต้องการร่วมกัน มีปัญหาร่วมกัน

2) ขั้นการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ในขั้นนี้จะมีการประชุม พบปะกัน กำหนดเป้าหมายร่วมกัน มีการกำหนดกฎ ระเบียบและการดำเนินงานร่วมกัน

3) ขั้นการเจริญเติบโตของกลุ่ม เป็นการรวมกลุ่มเล็ก ๆ หลาย ๆ กลุ่ม การเลือกตัวแทนแต่ละกลุ่มมาสร้างแกนนำร่วมของกลุ่ม สร้างกิจกรรมร่วมกัน แลกเปลี่ยนความรู้ สร้างพลังร่วมกัน จนไปถึงการสร้างพลังต่อรองได้

ตามที่กล่าวมาแล้ว อาจแบ่งประเภทของกิจกรรมตามเกณฑ์พัฒนาการขององค์กรออกได้เป็น 3 ขั้นหยาบ ๆ ดังแผนภาพที่ 4

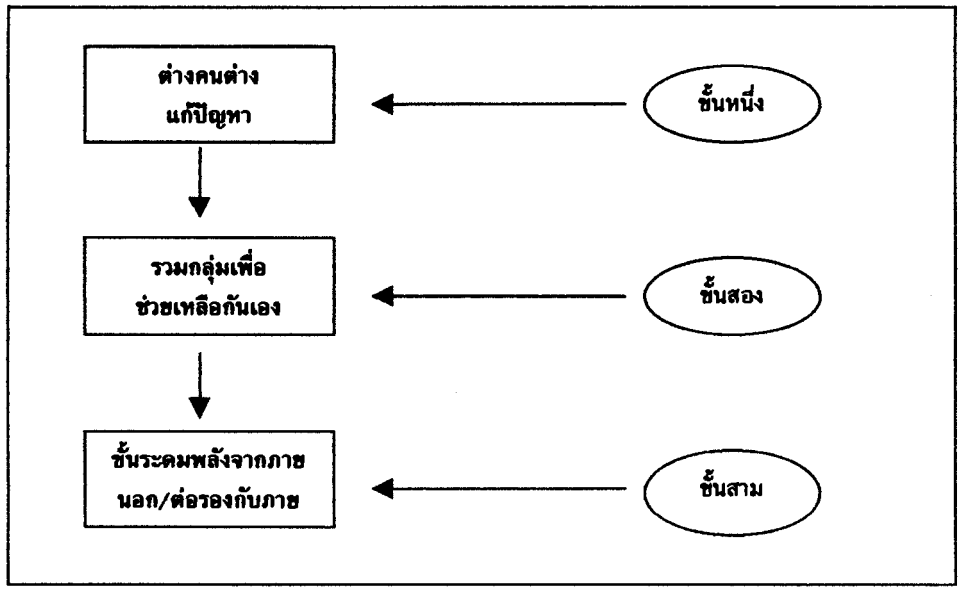

ภาพที่ 4 แสดงขั้นตอนพัฒนาการขององค์กรชุมชน

ที่มา : กาญจนา แก้วเทพ (2540) "ภาพรวมของพัฒนาการขององค์กรชุมชน" (องค์กรชุมชนกลไกเพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

จากการทบทวนเรื่องพัฒนาการเกิดกลุ่มพอสรุปได้ว่า พัฒนาการในการก่อตั้งหรือเกิดกลุ่มมีดังนี้คือ 1) ขั้นของการสร้างจิตสำนึกและการทำความเข้าใจร่วมกันของสมาชิก ให้ตระหนักถึงปัญหาร่วมกัน 2) ขั้นการก่อตั้งสร้างกลุ่ม สมาชิกมีการเลือกตัวแทนของกลุ่ม มีการประชุมปรึกษาหารือกัน มีการกำหนดโครงสร้างกฎระเบียบของกลุ่มร่วมกัน 3) ขั้นการการดำเนินงานร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ กลุ่มมีการบริหารจัดการและทำกิจกรรมร่วมกัน 4) ขั้นการเจริญเติบโต มีการขยายเครือข่ายของกลุ่ม การปกป้องสิทธิและผลประโยชน์ขององค์กรให้ดำรงอยู่

กาญจนา แก้วเทพ (2540) ได้นำเสนอกลยุทธ์สำคัญของการพัฒนาองค์กรชุมชนที่จะเป็นประโยชน์ในด้านการพัฒนาสังคมไว้ดังนี้

1) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและพัฒนากิจกรรม

กิจกรรมที่องค์กรชุมชนดำเนินการอยู่มีลักษณะหลากหลายอย่างมาก แต่มีกลยุทธ์บางอย่างแฝงอยู่ในความหลากหลาย เพราะถ้ามีแต่ความหลากหลายเพียงอย่างเดียวอาจจะนำไปสู่ความสับสนได้ จึงใช้เกณฑ์หลาย ๆ แบบในการจัดประเภทกิจกรรมเพื่อช่วยการวิเคราะห์กลยุทธ์ในการจัดทำกิจกรรมของชุมชนให้มีความหมายมากขึ้น เกณฑ์แรกนี้เป็นการแบ่งกิจกรรมตามลักษณะการทำหน้าที่และวัตถุประสงค์ โดยแบ่งกิจกรรมของชุมชนได้ดังนี้

1.1) กิจกรรมการผลิต (Production-Related) กิจกรรมประเภทนี้จะเกี่ยวข้องกับการผลิต การพัฒนากระบวนการผลิต การเพิ่มผลผลิต การแปรรูปผลผลิต ตลอดจนการสร้างงานให้เกิดขึ้นในชุมชน

1.2) กิจกรรมสวัสดิการ (Livelihood-Related) ได้แก่กิจกรรมด้านสวัสดิการที่เกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตายหรือความจำเป็นในชีวิตอย่างอื่น ๆ (ค่าเทอม ค่ารักษาพยาบาล ค่าฌาปนกิจ ฯลฯ)

1.3) กิจกรรมการจัดระเบียบควบคุม (Control-Regulation-Related) เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดระเบียบควบคุม เช่นกลุ่มวัวควายที่จัดกลุ่มรักษาความปลอดภัยของหมู่บ้าน การนำเอาฮีตคองมาตั้งเป็นกฎหมู่บ้าน เป็นต้น

1.4) กิจกรรมประเพณี (Clan-Related) เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีของชุมชน เช่น การสร้างบูรณะวัด การจัดงานบุญผะเวส

1.5) กิจกรรมการศึกษา (Education-Related) เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในทุก ๆ ด้าน ทั้งในและนอกระบบ เช่น การฝึกสมาธิ การฝึกอบรมอาชีพของกลุ่มชาวบ้าน

นอกจากการแบ่งประเภทกิจกรรมดังกล่าวแล้ว ยังมีการแบ่งกิจกรรมตามระดับของพื้นที่ซึ่งอาจจะไล่ตั้งแต่ระดับบุคล กลุ่ม หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภายนอก การแบ่งประเภทนี้มีนัยยะสำคัญในการวัดความสัมพันธ์ระหว่างระดับต่าง ๆ เช่น ระดับบุคลกับกลุ่ม ระดับกลุ่มกับหมู่บ้าน ระดับตำบลกับภายนอก โดยที่เนื้อหาของความสัมพันธ์นั้น อาจจะมีลักษณะขัดแย้ง (เป็นศัตรู) ร่วมมือ (เป็นมิตร) หรือทั้งขัดแย้งทั้งร่วมมือกัน ในกรณีขององค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวายเป็นองค์กรที่มีการแบ่งหน้าที่เพื่อทำกิจกรรม ทั้งในรูปที่เกี่ยวข้องกับการผลิตอันเป็นการสร้างงานให้เกิดขึ้นในชุมชน มีกิจกรรมการให้สวัสดิการแก่สมาชิก โดยใช้จารีตประเพณีของชุมชนเป็นกฎระเบียบข้อบังคับของชุมชน รวมทั้งส่งเสริมกิจกรรมด้านการศึกษา การอบรมวิชาชีพและกิจกรรมทางศาสนา อันเป็นผลประโยชน์ของสมาชิกในองค์กรชุมชนแห่งนี้ด้วย

ลำดับขั้นตอนเช่นนี้มีความสำคัญ กล่าวคือหากมีการกระโดดข้ามขั้น เช่น จากที่ไม่เคยรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเองเลย กระโดดมาเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อรองกับภายนอก เช่น ในรูปของสภาเกษตรกรเลย ผลที่เกิดขึ้นมักจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน กาญจนา แก้ว

เทพ (2540) ได้กล่าวเพิ่มเติมในส่วนที่ต้องพิจารณาถึง เพราะเป็นกลยุทธ์สำคัญของการทำกิจกรรมร่วมโดยมีหลักการวิเคราะห์คือ "หลากหลาย แต่สมดุล และมีระบบ"

หลากหลาย คืออาศัยสภาพความเป็นจริงที่ว่าชีวิตมนุษย์นั้นมีหลากหลายมิติ หลายระดับ ดังนั้นกลยุทธ์ในการดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพชีวิต ควรมีกิจกรรมที่หลากหลายครอบคลุมมิติต่าง ๆ ของชีวิต ตัวกิจกรรมทำหน้าที่ได้หลาย ๆ อย่างและครอบคลุมหลาย ๆ ระดับของชุมชน (ปัจเจก ครอบครัว กลุ่มชุมชน หมู่บ้าน) ทั้งนี้เนื่องจากกิจกรรมแต่ละชนิดมีคุณประโยชน์และมีขีดจำกัดอยู่ในตัวเอง

สมดุล คือการทำงานพัฒนานั้นเปรียบเสมือนการเดินไต่อยู่บนเส้นลวด เพราะฉะนั้นเรื่องการสมดุลตัวจึงเป็นหลักประกันของการเดินให้ตลอดรอดฝั่ง ดังเช่นการพัฒนาความรู้เรื่องสหกรณ์แก่สมาชิก จำเป็นต้องรอบรู้ทั้งที่มาจากแหล่งแนวนอน (Horizontal) เช่นเรียนรู้แลกเปลี่ยนจากชาวบ้านด้วยกัน กับแหล่งความรู้แนวดิ่ง (Vertical) เช่น เจ้าหน้าที่สหกรณ์ นักวิชาการ เป็นต้น

มีระบบ คือในความหลากหลายนั้นมีข้อดีในเชิงปริมาณ แต่หากขาดการจัดการในเชิงคุณภาพ ความหลากหลายนั้นก็อาจจะนำไปสู่ความสับสน มืนงง และยุ่งเหยิงได้ ดังนั้นการจัดการกับความหลากหลายอย่างมีระบบ จึงเป็นองค์ประกอบของกลยุทธ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง การจัดระบบนั้นอาจจะหมายถึงการตอบคำถามง่าย ๆ ว่าจะทำอะไรก่อน/หลัง จะทำอะไรมาก/น้อย จะให้ใครทำบ้าง ในแง่นี้ผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดระบบกิจกรรมคือกลุ่มผู้นำหรือคณะกรรมการขององค์กรชุมชน

2) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาโครงสร้างองค์กร

รูปโครงสร้างขององค์กรชุมชนแต่ละแบบ ล้วนมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามภารกิจขององค์กร กลยุทธ์ที่สำคัญในการจัดโครงสร้างองค์กรชุมชนได้แก่

2.1) มีการกระจายตัว (Decentralized) เป็นการกระจายงานและความรับผิดชอบออกไปเป็นชั้น ๆ ในระดับต่าง ๆ อันเป็นรูปแบบโครงสร้างที่สอดคล้องกับสภาพชีวิตที่เป็นจริงของชาวบ้าน ซึ่งไม่ได้มีเวลาว่างมากมาย (ต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ทำมาหากิน) และไม่ได้ใช้ชีวิตทั้งหมดเพื่อมาทำงานพัฒนาเพียงอย่างเดียว ดังนั้นโครงสร้างแบบนี้จะเอื้ออำนวยต่อการมีส่วนร่วม การไหลเวียนอย่างทั่วถึงของข่าวสาร การติดตามผลและการกำกับดูแล (Monitor-Regulation) อย่างทั่วถึงทั้งองค์กร

2.2) มีการระดมส่วนร่วมอย่างเต็มที่ (Full Participation) เนื่องจากการทำงานพัฒนาแบบจากล่างขึ้นบน องค์ประกอบที่สำคัญคือชาวบ้านจะมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในทุกขั้นตอนและในทุกองค์ประกอบ สมาชิกกลุ่มจึงต้องเข้าร่วมตั้งแต่ขั้นวิเคราะห์ การทำกิจกรรม ขั้นตัดสินใจ (เช่นเรื่องกำหนดราคา) การร่วมลงทุน ฯลฯ นอกจากนั้น กลุ่มได้ใช้ระบบหมุนเวียนการเป็นผู้นำ (Circulation of Leadership) เพื่อเกลี่ยภาระความรับผิดชอบและสร้างโอกาสการพัฒนาความเป็นผู้นำของทุกคน

3) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรบุคคล

ปรัชญาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 นั้น ได้ระบุอย่างชัดเจนว่าเป็นการพัฒนาแบบถือคนเป็นศูนย์กลาง (Human-Centered Development) อันมีความหมายว่าการพัฒนาทุกอย่างทำไปก็เพื่อให้มนุษย์มีความสุขมากขึ้น และตัวมนุษย์มีการพัฒนาดีขึ้นในทุก ๆ ด้าน โดยท่าทีของการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรบุคคลในการทำงานขององค์กรชุมชนนั้นคงจะเป็นท่าทีเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือทั้งใช้ทั้งทำนุบำรุงรักษา ทั้งจัดการและทั้งพัฒนารวมทั้งสืบทอดด้วย มิติของการพัฒนาบุคคลควรมี 2 มิติดังแสดงแผนภูมิที่ 5

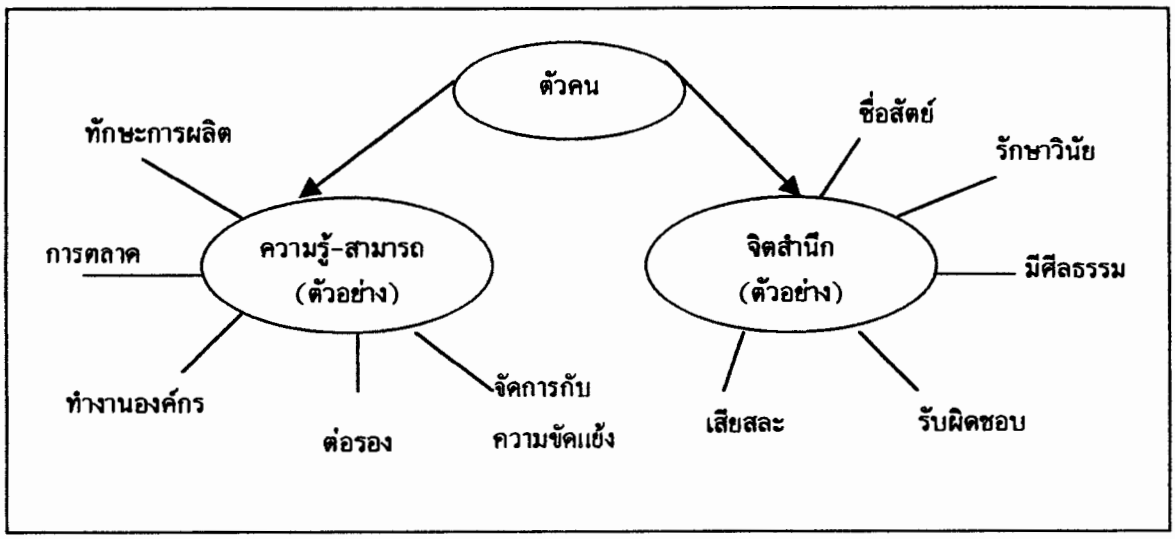

แผนภูมิที่ 5 แสดงการพัฒนาทรัพยากรบุคคล

ที่มา : กาญจนา แก้วเทพ (2540) "ภาพรวมของการพัฒนาทรัพยากรบุคคล" (องค์กรชุมชนกลไกเพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

กลยุทธ์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและการพัฒนาบุคคลมีดังนี้

3.1) การพัฒนาความรู้-ความสามารถ กล่าวคือการพัฒนาความรู้-ความสามารถถือเป็น "จุดเริ่มต้น" ที่สำคัญของการทำงานในองค์กรชุมชน การพัฒนาทรัพยากรบุคคลต้องอาศัยความรู้ความสามารถซึ่งทำหน้าที่เป็น "ยาดำ" แทรกอยู่ในทุกขั้นตอนทั้งในด้านการผลิต การตลาด องค์การ การต่อรองและการจัดการกับความขัดแย้ง ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการพัฒนาในทิศทางที่ดีขึ้น ดังนั้นถ้าขาดยาตัวนี้ ย่อมมีผลทำให้องค์กรชุมชนนั้นขาดพลังชีวิตที่สำคัญไป (และโดยธรรมชาติหลังจากทำกิจกรรมไปมาก ๆ เข้า เรื่องการเรียนรู้จะค่อย ๆ เฉื่อยไปตามลำดับ ดังนั้นต้องมีการวางแผนสอดแทรกเอาไว้)

3.2) การสร้างจิตสำนึก ถือเป็นสิ่งที่สำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพราะเป็นแนวทางที่ทำให้บุคคลมีความคิดเห็นที่เหมือนกัน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาหรือประสานสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน ทั้งยังเป็นการแสดงถึงน้ำใจที่มีต่อกันซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญได้แก่ ความซื่อ

สัตว์ การรักษาวินัย ความเป็นผู้มีศีลธรรม ความเสียสละและความรับผิดชอบของบุคคลและในส่วนที่ต้องคำนึงถึงคือเวลา

3.3) การพัฒนาต้องใช้เวลา กลยุทธ์ของการพัฒนาคนนั้นต้องใช้เวลาไม่มีวิธีการโตแล้วเรียนลัดหรือมีสูตรสำเร็จรูป แบบเติมน้ำแล้วก็กินได้เลยและดูเหมือนจะเป็นสัจธรรมที่ว่ากลุ่มที่ตั้งช้าก็ล้มช้า กลุ่มที่ตั้งเร็วก็ล้มเร็วเช่นกัน

การจัดสมดุลระหว่าง "รายบุคคล" กับ "ทำร่วมกันเป็นกลุ่ม" เป็นอีกมิติหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงเวลาจัดกิจกรรมที่มีเรื่องคนเข้าไปเกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพราะกิจกรรมเรื่องเลี้ยงวัว ทอผ้า ซื้อปุ๋ย ฯลฯ จะต้องมีการแบ่งแยกว่าในขั้นตอนใดของกิจกรรมจะทำเป็นรายบุคคลหรือจะทำร่วมกัน (เช่น สร้างคอก เลี้ยงดู รักษาพยาบาลเวลาวัวควายตายฯลฯ) หากจัดกลยุทธ์ที่ผิดฝาผิดตัว เช่น เอาขั้นตอนที่ควรทำเป็นรายบุคคลมาทำเป็นกลุ่ม (เช่น ขั้นเลี้ยงวัวควาย) ก็จะเสียเวลาจัดการทำให้มีปัญหาในการดำเนินงานมาก เป็นต้น

4) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรวัตถุ

เนื่องจากวัตถุที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับองค์กรชุมชน จะแตกต่างกันไปตามประเภทและเป้าหมายของกิจกรรม เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อสวัสดิการกับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตย่อมมีกลยุทธ์ในการจัดการที่แตกต่างกัน และการจัดการกับทรัพยากรวัตถุนั้นจะเป็นผลลัพธ์ต่อเนื่องมาจากการพัฒนาลักษณะความสามารถของสมาชิกกลุ่ม ดังนั้นการจัดการและการพัฒนาทุน อันได้แก่ กลยุทธ์การระดมทุน การพัฒนาทุน การจัดแบ่งและการบริหารเงินทุน การจัดการและการพัฒนาตลาด ในกรณีที่องค์กรชุมชนเริ่มทำธุรกิจก็จำเป็นต้องมีการแสวงหาตลาด การขยายตลาด รวมทั้งการสร้างตลาดใหม่ ๆ การจัดการในเรื่องเหล่านี้จะย้อนกลับมาเชื่อมโยงกับเรื่องทุนและการผลิตอีกทอดหนึ่ง

การจัดการกับการแบ่งปันผลประโยชน์ อันได้แก่กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรกำไร การใช้กำไรไปในทิศทางใด การจ่ายค่าตอบแทนเงินปันผล ฯลฯ การจัดการในเรื่องเหล่านี้จำเป็นต้องใช้หลักการเดิม ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วคือการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพื่อเป็นหลักความยุติธรรมและหลักความโปร่งใสตรวจสอบได้อีกด้วย

5) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาเครือข่าย

ลักษณะร่วมประการหนึ่งขององค์กรชุมชนคือมีการขยายแนวคิดและขยายกิจกรรมสร้างเครือข่ายอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการขยายเครือข่ายตามพื้นที่ เช่น ขยายไปในหมู่บ้านใกล้เคียง หรือขยายตามลักษณะกิจกรรม คือสร้างเครือข่ายกับกลุ่มอื่นที่ทำกิจกรรมแบบเดียวกันหรือทำกิจกรรมเสริมกัน นอกจากนั้นความสัมพันธ์กับเครือข่ายก็ยังเป็นแบบองค์กรพันธมิตรที่หนุนช่วยกันได้ทุกเรื่อง แต่ในบางกรณีก็เป็นเครือข่ายที่อาจต้องมีการต่อรองกันบ้าง

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและพัฒนาเครือข่าย มีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจในเนื้อหาเรื่องต่อไปนี้

5.1) เรื่องขนาดที่กำลังพอเหมาะ แม้ว่าแนวคิดเรื่องเครือข่ายเป็นการขยายขอบเขตความสัมพันธ์ที่ต่างหนุนช่วยซึ่งกันและกันก็ตาม แต่ทว่าในการขยายตัวออกไปนั้น ก็มีข้อเท็จจริงประการหนึ่งคือ คนมีมากเรื่องก็ยิ่งมากและการบริหารจัดการก็ต้องมากยิ่งขึ้น ดังนั้นในการขยายเครือข่ายจึงต้องมีการคิดถึงหลักการเรื่องขนาดที่กำลังพอเหมาะ

5.2) การแบ่งขอบเขตความรับผิดชอบ ในกรณีที่องค์กรชุมชนหนึ่ง ๆ ได้ขยายเครือข่ายออกเป็นระดับต่าง ๆ คือระดับชุมชนหมู่บ้าน ระดับชมรมและระดับภาค แต่ละระดับควรจะมีขอบเขตการทำกิจกรรมร่วมกันในแต่ละระดับ หากไม่กำหนดขอบเขตที่แน่นอนดังกล่าวจะทำให้มีปัญหาเรื่องการจัดสรรทรัพยากรโดยเฉพาะเรื่องทรัพยากรบุคคลและเวลา ดังเช่นที่ผู้นำชาวบ้านหลายคนปรารภว่าเมื่อต้องไปทำงานระดับกว้างมาก ทำให้ไม่มีเวลาพัฒนาชุมชนหมู่บ้านของตัวเองดังตัวอย่างเช่นแผนภูมิที่ 6

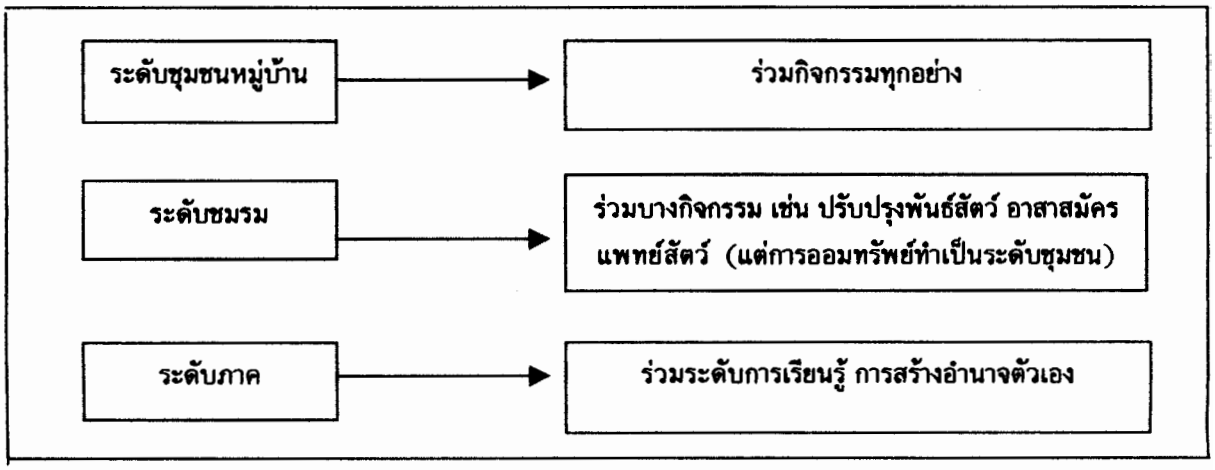

ภาพที่ 6 แสดงกิจกรรมในแต่ละระดับของเครือข่าย

ที่มา : นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยและพัฒนา (2540) "ภาพรวมของพัฒนาการขององค์กรชุมชน" (องค์กรชุมชนกลไกเพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า การศึกษาเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำมีความจำเป็นต้องศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการขององค์กร เพราะการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการขององค์กรที่เกิดขึ้น เป็นผลทำให้สมาชิกทุกคนเข้าใจถึงกิจกรรมแม้กระทั่งการแก้ไขปัญหาร่วมกัน องค์กรเป็นเครื่องมือที่ทุกคนจะได้ร่วมกันระดมความคิดในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อแสวงหาแนวทางที่ชุมชนจะเลือกทำกิจกรรม มีการลงมือปฏิบัติการเพื่อกระทำกิจกรรมร่วมกันในการเรียนรู้ทั้งถูกและผิดในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน สิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิดแนวร่วมมากยิ่งขึ้นคือมีการขยายเครือข่ายหรือขยายตัวไปยังพื้นที่ใกล้เคียง อันเป็นการระดมความร่วมมือ ระดมมันสมองจากบุคคลภายในและนอกกลุ่ม ให้เกิดเป็นพลังสามัคคีเพื่อประสานกิจกรรมทุก ๆ อย่างตามแนวทางขั้นตอนที่จะนำพาไปสู่ความสำเร็จหรือความล้มเหลว ดังนั้นพัฒนาการ

ของแต่ละขั้นตอนจึงเป็นส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการจัดการด้านการดำเนินกิจกรรม การพัฒนาโครงสร้างองค์กร การพัฒนาทรัพยากรบุคคล พัฒนาทรัพยากรวัตถุและการพัฒนาเครือข่ายซึ่งจะต้องอาศัยกลยุทธ์ในการจัดการที่ดีจึงจะนำพาองค์กรชุมชนได้ก้าวต่อไปข้างหน้าได้อย่างประสบผลสำเร็จ

2.6 แนวความคิดเกี่ยวกับผู้นำองค์กรชุมชน

จากรายงานการวิจัยของสุรางค์ จันทร์เอง (2529 : 144) เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำที่อยู่ภายใต้การดำเนินงานของกลุ่มหรือองค์กรใด ๆ ชี้ให้เห็นว่าสิ่งจำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญต่อการทำความเข้าใจคือภาวะผู้นำที่เป็นตัวหลักในการดำเนินกิจกรรม เพราะการรวมตัวของกลุ่มในรูปชุมชนหรือกลุ่มสังคมแบบใดก็ตามจะเกิดผู้นำ ผู้นำสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผู้นำจึงมีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มของมนุษย์ในรูปต่าง ๆ กลุ่มจะมีความผูกพันสูงเท่าใดขึ้นอยู่กับผู้นำ กลุ่มจะแตกแยกเมื่อผู้นำประสบความล้มเหลวในการกระตุ้นเตือนให้สมาชิกร่วมกันทำกิจกรรม ผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่ทันสมัยอยู่เสมอทั้งนี้เพื่อความก้าวหน้าและความอยู่รอดของกลุ่ม

ผู้นำ ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญขององค์กรชาวบ้าน เพราะเป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชาวบ้าน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี มีความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถและคิดถึงส่วนรวมจริง ๆ ก็จะสามารถนำพาองค์กรชาวบ้านให้ประสบผลสำเร็จและสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชาวบ้านได้

บุญเติม พันรอบ (2529 : 144) ได้ให้ความหมายของผู้นำว่า “ผู้นำ หมายถึงผู้มีอิทธิพลในการกระทำ พฤติกรรม ความเชื่อและความรู้สึกต่อบุคคลในระบบสังคมหรือในกลุ่ม ทั้งนี้คนที่อยู่ในสังคมก็ยอมรับด้วย”

สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2522 : 24) กล่าวว่า ผู้นำเป็นพฤติกรรมของบุคคลหนึ่งที่จะประสานงานระหว่างความต้องการของบุคคลกับกลุ่มให้สอดคล้องกัน และเป็นตัวกลางที่จะขจัดข้อขัดแย้งระหว่างความต้องการของบุคคลกับกลุ่มให้สอดคล้องกัน รวมทั้งเพื่อให้การรวมกลุ่มของสมาชิกเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสถาบัน

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2533) ให้ความหมายของ “ผู้นำ” ว่าเป็นบุคคลผู้ที่มีความสามารถที่จะนำพาชาวบ้านในด้านที่ผู้นำนั้นมีความสามารถ โดยผู้นำมีจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่จะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน โดยไม่ต้องรอคำสั่งให้ปฏิบัติการใด ๆ จากอำนาจทางการ ผู้นำเหล่านี้ เช่น พระสงฆ์ ผู้นำชาวบ้าน ครู (แยกบทบาทจากการเป็นผู้ให้การศึกษาอย่างทางการ) นักพัฒนาจากภาคเอกชนและเกษตรตำบล เป็นต้น

การที่กลุ่มจะดำรงอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น กลุ่มจำเป็นต้องมีผู้นำที่มีความสามารถเพื่อเป็นจุดร่วมงานและเพื่อให้เกิดผลในทางสมรรถภาพและความรับผิดชอบในกลุ่ม โดยผู้นำจะ

ต้องมีความสามารถสูง จูงใจเก่ง เสียสละ มีบุคลิกภาพที่ดี มีอะไรที่เหนือกว่าคนอื่นในกลุ่มอีกด้วย

Max Weber (อ้างถึงใน บรรพต วีระสัย, 2517 : 197-200) ได้แบ่งผู้นำออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1) ผู้นำแบบประเพณีนิยมหรือธรรมเนียมอำนาจ (Traditional) ผู้นำประเภทนี้มักมีในสังคมเกษตรกรรม ผู้นำประเภทนี้เป็นผู้ที่มีชาติวุฒิ(ตระกูลเก่าแก่)ในหมู่บ้านหรือเป็นผู้อาวุโส (วัยวุฒิ)

2) ผู้นำแบบบารมีวิสัยหรือบารมีชน (Charismatic) ตัวอย่างของผู้นำประเพณีได้แก่ ศาสดาของศาสนา หรือผู้นำซึ่งมีบุคลิกภาพพิเศษซึ่งถือกันว่าเหนือบุคคลธรรมดา

3) ผู้นำแบบตรรก-นิตินัย (Rational-Legal) ตัวอย่างของผู้นำประเภทนี้ได้แก่ผู้มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย เช่น ข้าราชการ เป็นต้น

วิไลวัจส์ กฤษณะภูติ และคณะ (2529) ได้จำแนกลักษณะของผู้นำออกเป็น 3 แบบ คือ

1) ผู้นำแบบอัตตาธิปไตยหรือแบบเผด็จการ (Autocratic Leardership) หมายถึงลักษณะผู้นำที่เฉียบขาด เผด็จการ ไม่ฟังความคิดเห็นของสมาชิกกลุ่ม ถือความคิดของตนเองเป็นใหญ่

2) ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Leadership) หมายถึงลักษณะผู้นำที่เปิดโอกาสให้สมาชิกกลุ่มแสดงความคิดเห็นและลงมือปฏิบัติ ผู้นำจะคอยให้คำแนะนำตามควรแก่เวลาและเหตุการณ์ แต่จะไม่มีการออกคำสั่งบังคับสมาชิก

3) ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissez-Fire Leadership) หมายถึงผู้นำที่มักจะไม่นำเอาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องในกิจกรรมของกลุ่ม แต่จะเข้าร่วมกิจกรรมใด ๆ ก็ต่อเมื่อได้รับการร้องขอโดยตรงจากกลุ่มเท่านั้น

นอกจากนี้ผู้นำที่จะนำกลุ่มหรือสามารถจูงในกลุ่มให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานได้นั้นมักจะมีลักษณะเป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย (กรรณิกา ยงเจริญ ,2522) มีลักษณะและพฤติกรรมดังนี้คือ

1) มีการประชุมปรึกษาหารือกัน เปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ ประมวลความคิด ข้อเสนอแนะของมวลสมาชิกที่ประชุมร่วมกันพิจารณาศึกษาและอภิปรายร่วมกัน ผู้นำเป็นแกนกลางประสานให้มีการตกลงกันได้

2) พยายามให้กลุ่มตัดสินปัญหาร่วมกัน ให้กลุ่มตั้งวัตถุประสงค์มาตรฐานการทำงาน พัฒนาทักษะทัศนคติร่วมกัน

3) ผู้นำทำตนเหมือนกับว่าตนเป็นสมาชิกคนหนึ่ง ทำตัวเป็นทั้งผู้นำและผู้ให้คำปรึกษาแนะนำและผู้ร่วมงานเป็นคนจริงใจ ตรงไปตรงมา ทำงานร่วมกับกลุ่มเป็นกันเองกับสมาชิกทุกคนในกลุ่มมีความเชื่อมั่นตนเอง

สมพันธ์ เตชะอธิก (2537 : 23-42) ได้กล่าวว่าผู้นำคนหนึ่ง ๆ สามารถจัดอยู่ได้ในหลายประเภทด้วยกัน โดยมีลักษณะของการผสมผสานอยู่ในบุคคลเดียวกัน เช่น เป็นผู้นำทางความคิด การปฏิบัติและการเผยแพร่รวมอยู่ในบุคคลเดียวกัน อย่างไรก็ตามการจัดประเภทของผู้นำสามารถจัดได้ดังต่อไปนี้

1) ผู้นำทางความคิด เป็นลักษณะของบุคคลที่มีบทบาทในการถ่ายทอดความคิดเห็นความรู้ไปสู่บุคคลอื่น ๆ โดยสามารถแบ่งลักษณะของบุคคลหรือแนวคิดในการพัฒนาของผู้นำออกได้ 5 ลักษณะด้วยกันคือ

1.1) พัฒนาคนแล้วพัฒนาเศรษฐกิจ โดยใช้หลักอริยสัจ 4 คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักปัญหา รู้จักลดอบายมุข อยากพึ่งตนเอง จนนำไปสู่การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา

1.2) การพึ่งตนเองทางการเกษตรด้วยการทำเกษตรผสมผสาน มีความรู้ทางธุรกิจในการซื้อขาย การจดการและมีการออกมทรัพย์

1.3) การวิเคราะห์ชุมชนและทางเลือกในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ เพื่อการพึ่งตนเอง มีการแบ่งกลุ่มชาวบ้านให้ชัดเจน

1.4) วิเคราะห์ศักยภาพกลุ่มคนจน คัดเลือกเกษตรกรรายย่อยที่ยากจนและส่งเสริมให้พวกเขารวมกลุ่มและกระตุ้นผู้นำให้เกิดขึ้นจนเป็นที่ยอมรับ

1.5) การจัดการศึกษาเพื่อชุมชน โดยมีกิจกรรมที่ร่วมมือกับครูผู้ปกครองและนักเรียนอย่างใกล้ชิด มีครูร่วมนำชาวบ้านแก้ปัญหากับชุมชนและทำกิจกรรมกับผู้นำ

2) ผู้นำทางศีลธรรม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำเริ่มจากการเทศน์สอนกรรมฐาน การลดละอบายมุขและประยุกต์กับงานพัฒนา

3) ผู้นำทางด้านอาชีพ เทคนิค การปฏิบัติแบ่งได้ 2 ประเภทคือ ผู้นำที่เน้นหนักการทำกิจกรรมเฉพาะด้าน เช่น เกษตรผสมผสาน ปศุสัตว์ สับปะรด และผู้นำที่กระบวนการทำงานที่ดีกับชาวบ้าน คือมีความสัมพันธ์กับชุมชน การจัดประชุม อบรม ศึกษาดูงาน วิเคราะห์ชุมชน จัดอันดับปัญหาเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

4) ผู้นำด้านการพูด แบบกระตุ้นเร่งเร้าทั้งแนวความคิดและการปฏิบัติการพูดในสิ่งที่ตัวเองทำมากับมือ การพูดอธิบายแบบเรียบ ๆ

5) ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ โดยเสนอแผนงานและกิจกรรมเข้าสู่หน่วยงานราชการได้

6) ผู้นำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน การมีบารมีและความสามารถในการระดมทุนภายในชุมชนและภายนอก

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่าผู้นำมีหลายประเภทด้วยกัน กล่าวคือผู้นำที่ถือกันมาแต่ดั้งเดิมจนมาถึงปัจจุบันนั้นคือผู้นำแบบประเพณีนิยม แบบบารมีวิสัยและแบบตรรก-นิตินัย ผู้นำที่อาศัยตัวบุคคลเป็นที่รวมของอำนาจในการตัดสินใจ ได้แก่ผู้นำแบบอัตตาธิปไตย แบบประชาธิปไตย

แบบเสรีนิยมและแบบสุดท้ายที่มีลักษณะหลาย ๆ อย่างผสมผสานในบุคคลคน ๆ เดียวกันคือผู้นำทางความคิดผู้นำทางปฏิบัติและผู้นำทางการเผยแพร่ ผู้นำแต่ละประเภทล้วนมีความมีความสำคัญทั้งหมดแล้วแต่ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่บุคคลนั้น ๆ ให้นัยยะสำคัญในการพิจารณา ในส่วนของผู้วิจัยแล้วพิจารณาเห็นว่า ผู้นำที่มีความสอดคล้องกับองค์กรชุมชนที่ศึกษาคือผู้นำแบบประชาธิปไตย นั้นเป็นเพราะว่าทุกคนในชุมชนมีโอกาสได้แสดงความคิด ความเห็นและสิทธิที่จะลงมือปฏิบัติด้วยตนเองหรือแม้แต่การดำเนินกิจกรรมใด ๆ ก็ตามทุกคนจะช่วยกันเพื่อประสานความคิด ปรึกษาหารือ ร่วมกันตัดสินใจแก้ไขปัญหาและร่วมกันทำงานของชุมชน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ชุมชนอยู่รอดมีความก้าวหน้าและมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

ในการศึกษาการเป็นผู้นำ จากการวิเคราะห์ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำต่าง ๆ ทำให้ Hodge และ Johnson (อ้างถึงใน เสริมศักดิ์ วิสาลาภรณ์, 2525 : 19) สรุปว่ามีทฤษฎีต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงการเป็นผู้นำอยู่ 4 แบบคือ

1) ทฤษฎีคุณลักษณะของผู้นำ (The Traitist Theory) ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าผู้นำประสบความสำเร็จจะมีลักษณะของบุคลิกภาพหรือคุณสมบัติพิเศษ

2) ทฤษฎีทางสถานการณ์ (The Situationsist Theory) ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าบุคคลที่ได้รับการยอมรับเป็นผู้นำที่เหมาะสมที่สุดในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง

3) ทฤษฎีการเป็นผู้ตาม (The Followship Theory) ทฤษฎีนี้เป็นการขยายทฤษฎีของคุณลักษณะของผู้นำ โดยถือว่าการศึกษาการเป็นผู้ตามเป็นการศึกษา การเป็นผู้นำโดยทางอ้อม ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าเครื่องบ่งชี้คุณภาพของผู้นำคือ คุณภาพของผู้ตาม

4) ทฤษฎีของผลรวม (The Eclectic Theory) ทฤษฎีนี้เป็นผลรวมของทฤษฎีทั้งหลายเป็นการนำเอาคำอธิบายของทฤษฎีต่าง ๆ มารวมกัน เพื่อที่จะอธิบายการเป็นผู้นำ

ทั้ง 4 ทฤษฎีเป็นผลรวมของความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องหรือเชื่อมโยงกันเป็นอย่างดี กล่าวคือคุณลักษณะของผู้นำเป็นส่วนที่บ่งบอกถึงบุคลิกภาพ อันจะนำไปสู่การเป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป หากผู้นำของชุมชนเป็นผู้มีความรู้ความสามารถย่อมเป็นสิ่งสะท้อนย้อนกลับมายังผู้ตามว่าเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ โดยผู้นำชุมชนสามารถนำพาสมาชิกไปสู่เป้าหมายได้

Stogdill (อ้างใน สุรางค์ จันทร์เอง, 2529 : 61) ได้กล่าวว่า ผู้นำควรมีลักษณะเด่น ๆ ดังนี้คือ

1) ลักษณะทางกายภาพ (Physical Factor) ได้แก่การมีความสูง น้ำหนัก กำลังกาย ตลอดจนท่าทางอยู่ในลักษณะที่เด่นกว่าคนอื่น ๆ

2) เชาวน์ปัญญา (Intelligence) ผู้นำโดยทั่วไปควรมีความสามารถทางสมองสูงกว่าคนทั่วไปในกลุ่มเพื่อการแก้ปัญหาของกลุ่ม

3) ความเชื่อมั่นในตนเอง (Self Confidence) ผู้นำโดยทั่วไปจะต้องมีความเชื่อมั่นในตนเองสูงกว่าสมาชิกของกลุ่มโดยทั่วไป

4) ความสามารถในการปรับตัว (Adjustment) ผู้เป็นผู้นำจะมีความสามารถในการปรับตัวดีกว่าบุคคลโดยทั่วไปของกลุ่ม

5) ความสามารถด้านการเข้าสังคม (Social ability) ผู้นำจะต้องติดต่อกับบุคคลต่าง ๆ อยู่เสมอ ฉะนั้นควรจะมีความสามารถในการติดต่อกับบุคคลอื่น ๆ ด้วยความราบรื่น อันกล่าวได้ว่ามีความสามารถในการเข้าสังคมได้ดี

6) มีความมุ่งมั่น (Will) ได้แก่การมีมานะพยายามหรือมีความมุ่งมั่นในการทำงานของกลุ่มให้ประสบความสำเร็จ

7) ความมีลักษณะเด่นกว่าผู้อื่น (Dominance) เช่นการมีชื่อเสียง มีอำนาจและมีผลงานเหนือผู้อื่น ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่เด่นในกลุ่ม เหมาะที่จะเป็นผู้นำได้

8) การมีความสามารถรอบด้าน (Surgency) ได้แก่การมีความคิดริเริ่มความกระตือรือร้น ความร่าเริงแจ่มใส ความตื่นตัวการทำงานและมีความสามารถในการติดต่อกับบุคคลอื่นได้เป็นอย่างดี

การที่องค์กรจะสามารถดำเนินงานหรือทำงานสำเร็จตามจุดมุ่งหมายด้วยดีนั้น เยาวพา เดะคุปต์, 2522) ได้กล่าวไว้ว่าผู้นำควรมีบทบาท 5 ประการ ดังนี้คือ

1) การริเริ่มการทำงานขององค์กร (Intitiating) คือบทบาทริเริ่มในการดำเนินงานขององค์กร เสนอจุดมุ่งหมายของโครงการ กำหนดปัญหาขององค์กร เสนอแนวทางในการคิด เสนอวิธีการทำงานเพื่อหาแนวทางที่ดีในการทำงานให้สำเร็จ

2) การวางระเบียบการทำงาน (Regulating) คือบทบาทในการแนะแนวทางและการกระตุ้นการทำงานขององค์กร เช่น การตั้งเป้าหมาย การวางโครงการ วางนโยบาย วางขั้นตอน กำหนดระยะเวลาในการทำงาน วางมาตรฐานในการประเมินผลผลิตจากองค์กร

3) การเสนอข้อมูล (Informing) คือบทบาทในการเสนอข้อมูลและแนวความคิดใหม่ ๆ ให้แก่องค์กร

4) ทำให้บรรยากาศในการทำงานดี (Supporting) คือบทบาทการสร้างบรรยากาศที่ดีในการทำงาน

5) การประเมินผล (Evaluating) คือบทบาทที่ช่วยให้กลุ่มประเมินการทำงาน ประเมินการตัดสินใจ จุดมุ่งหมายและวิธีการทำงาน

บทบาททั้งหมดที่กล่าวมา มีผลต่อความสำเร็จของการทำงานอย่างยิ่งเพราะผู้นำนอกจากจะเป็นผู้ที่มีความสามารถสูงแล้วต้องเป็นผู้ที่เข้าใจถึงการริเริ่มการทำงาน การวางระเบียบแนวทางการทำงาน การให้แนวคิดข้อมูลที่เป็นประโยชน์เพื่อสร้างบรรยากาศในการทำงานและการตัดสินใจประเมินที่ดีด้วย

จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่า ผู้นำเป็นหัวใจหลักของชุมชนที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารจัดการในองค์กร การดำเนินการและการรวมกลุ่มของคนในชุมชนให้มีความเข้าใจในความต้องการของบุคคลให้สอดคล้องกัน ต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เป็นที่ยอมรับ มี

บารมี มีจิตสำนึกและอุดมการณ์แห่งความเสียสละ ปฏิบัติตัวดี คิดถึงการมีส่วนร่วมและเข้าใจสถานการณ์ของการเป็นผู้นำ-ผู้ตาม รวมถึงความชอบธรรมและยุติธรรมต่อการใช้อำนาจต่อสมาชิกและบุคคลอื่น ๆ ซึ่งย่อมจะสามารถนำพาสมาชิกขององค์กรดำเนินงานไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้จนประสบผลสำเร็จและสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มหรือองค์กรได้ รวมทั้งการที่จะทำให้กลุ่มหรือองค์กรดำรงอยู่อย่างมีประสิทธิภาพและมีความมั่นคงถาวรนั้น จำเป็นต้องมีผู้นำที่มีความสามารถ มีความเข้าใจทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนของตนเป็นอย่างดี ดังนั้นการศึกษาองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำจำเป็นที่ต้องศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำขององค์กร

2.7 กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมขององค์กร

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กระบวนการเรียนรู้นับเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและการสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวนี้เป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องการปลูกจิตสำนึกของคนในกาีรมุ่งมั่นจะแก้ปัญหาและพึ่งตนเอง รวมทั้งเรื่องการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นการทำวิจัยเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเอากระบวนการเรียนรู้มาใช้ในการวิเคราะห์เพื่ออธิบายพฤติกรรมและปรากฏการณ์ทางสังคม

2.7.1 กระบวนการเรียนรู้ (Process of Learning)

2.7.1.1) ความหมายของ “การเรียนรู้”

คณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ (2535 : 12) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่าเป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิต กล่าวคือเป็นการศึกษาด้วยตนเองจากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของบุคคล ทั้งที่มีอยู่เองและที่มนุษย์จงใจสร้างขึ้นเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้หรือบริการของการเรียนรู้

นอกจากนี้แล้ว ยังได้เน้นถึงการส่งเสริมให้ชุมชนจัดการเรียนรู้ภายในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีการศึกษา แสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสารและการรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิทยาการอื่น ๆ ให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของตน เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการนั้น ๆ รวมทั้งวิธีการต่าง ๆ สนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านต่าง ๆ ระหว่างชุมชน

บุญเทียน ทองประสาน (2531) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ของชุมชนว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมเพื่อเรียนรู้ถึงความคิด ความเชื่อ ทัศนะและการปฏิบัติ เพื่อให้เข้าใจถึงวิถีชีวิตทั้งหมดของประชาชนของชาวบ้าน ให้เข้าใจถึงพลังที่มีอยู่ในชุมชนและเข้าใจถึงทิศทางของการพัฒนาของชุมชนอีกด้วย

อนุชาติ พวงสำลี (2540) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้คือการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน โดยลักษณะของการเรียนรู้ต้องมีคุณค่าการสร้างสรรค์ความเป็นชุมชน นั้นคือเป็นการเรียนรู้ร่วมกับคนอื่นที่สามารถตอบสนองต่อความสนใจร่วมกันหรือต่อการแก้ปัญหาของชุมชน

Norman L.Munn (อ้างถึงใน ดำรง มัธยมมันทนี) ได้ให้คำจำกัดความในหนังสือ Manual of Child Psychology ว่าการเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมในการเพิ่มพูนขึ้นโดยมีความยั่งยืนพอสมควร การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ต้องเกิดจากกิจกรรมฝึกฝนเป็นพิเศษ

Sarnoff A. Mednick ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ไว้ว่าหมายถึง 1) การเรียนรู้ให้ผลในแง่ของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม พฤติกรรมที่แสดงออกหรือเป็นอยู่ก่อนกระบวนการเรียนรู้จะเปลี่ยนไปหลังจากผ่านกระบวนการนั้นแล้ว หากผู้ใดผ่านการฝึกอบรมหรือกระบวนการเรียนรู้บางอย่างแล้ว แต่พฤติกรรรมต่าง ๆ มิได้เปลี่ยนแปลงไปไม่อาจเรียกว่าได้เรียนรู้อะไรไป 2) การเรียนรู้เป็นผลของการฝึกฝนซ้ำ สำหรับการเรียนรู้ประการที่สองนี้ไม่นับรวมถึงการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการเจ็บไข้ได้ป่วยและการบรรลุวุฒิภาวะ (Maturation) การฝึกฝนซ้ำมีผลก่อให้เกิดลักษณะของการเรียนรู้ 3) การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะค่อนข้างถาวร พฤติกรรมที่เปลี่ยนไปชั่วครั้งชั่วคราวอาจเรียกได้ว่าเป็นการเรียนรู้ การเรียนรู้จึงต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะค่อนข้างถาวรจนเรียกได้ว่าเกิดเป็นนิสัย 4) การเรียนรู้ไม่อาจมองเห็นหรือสังเกตได้โดยตรงเราจะทราบว่าได้มีการเรียนรู้เกิดขึ้นแล้วก็ต่อเมื่อเห็นหรือสังเกตได้จากกการปฏิบัติ (Performance) ที่แสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาให้เห็น แม้กระนั้นก็ตามการเรียนรู้เป็นเพียงตัวแปรตัวหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติ

การเรียนรู้ในทางทฤษฎี หมายถึง การที่บุคคลได้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปอย่างถาวรอันเนื่องมาจากการได้รับข้อมูล ข่าวสารวิธีการหรือเกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริง หรือเกิดทักษะบางสิ่งขึ้นจากการฝึกหัด พฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นสามารถสังเกตได้ นั้นคือการเรียนรู้จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เกิดขึ้นและสามารถสังเกตเห็นได้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเนื่องจากการได้ข้อมูล ข่าวสาร วิธีการและเกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริงที่ได้รับจากการได้รับการฝึกฝนหรือการฝึกหัด

มัลลี เวชชาชีวะ (2535) กล่าวว่าการเรียนรู้เป็นความจำเป็นเพื่อการพัฒนาในสิ่งใหม่ ๆ แปลก ๆ โดยอาจแบ่งออกได้อย่างกว้าง ๆ เป็น 4 ประเภทดังต่อไปนี้ 1) ความจำเป็นในการเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่เฉพาะสำหรับตำแหน่งที่กำลังดำรงอยู่หรือตำแหน่งในอนาคตที่มีความรับผิดชอบเพิ่มขึ้น 2) ความจำเป็นในการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถเกี่ยวกับงานในหน้าที่โดยทั่วไป 3) ความจำเป็นที่จะเพิ่มพูนความรู้และความเข้าใจโดยทั่วไปให้ทันสมัยอยู่เสมอโดยไม่จำกัดว่าอยู่ในวิชาการแขนงใดหรือหน้าที่ใด 4) ความจำเป็นที่จะพัฒนาบุคลิกลักษณะและท่าทีเป็นส่วนตัว

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการและแนวทางสังคมโดยชุมชนร่วมกันศึกษา แสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ส่งเสริมสร้างสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุม

ชน เป็นตัวประสานให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิเคราะห์-สังเคราะห์ และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหากับทั้งความต้องการของคนในชุมชน ทำให้เกิดความเข้าใจในวิถีชีวิตที่สัมพันธ์สอดคล้องกับคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน ทั้งยังเป็นการเรียนรู้ให้ทันต่อการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการรับรู้ข้อมูล ข่าวสาร การเพิ่มพูนความรู้ความสามารถเข้าใจในการปฏิบัติงานตามบทบาทและหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบ อันจะเป็นพลังช่วยพัฒนาบุคคลให้รู้อย่างเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทุกขณะ เพราะเป็นการเรียนรู้จากรากฐานที่แท้จริงของชุมชน

2.7.1.2) กระบวนการเรียนรู้

ประเวศ วะสี (2540) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ต้องเป็นการศึกษาที่ทรงพลังอันเป็นความรู้ของประชาชนในความรอบรู้เกี่ยวกับชุมชนในชนบท มีกระบวนการที่สำคัญคือการวิเคราะห์ปัญหา การวินิจฉัยปัญหา การวิเคราะห์ทางเลือกและการตัดสินใจทางเลือกที่ถูกต้อง กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคลและชุมชนได้นั้น จะต้องมีลักษณะเป็นการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ เรียกกระบวนการดังกล่าวนี้เรียกว่า "กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning Through Action)" หรืออีกนัยหนึ่งคือกระบวนการเรียนรู้แบบ Learning by doing ซึ่งนักการศึกษาทั่วไปคุ้นเคยกันดี จุดต่างที่เน้นเพิ่มขึ้นมาคือกระบวนการเรียนรู้นี้มิใช่การเรียนรู้ของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลาย ๆ คนที่ทำกิจกรรมร่วมกัน

จากประสบการณ์ของนักพัฒนาชนบทดังที่ อเนก นาคะบุตร (2536) ได้กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้เป็นสิ่งที่ช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคลและชุมชนว่า เพราะเป็นผลที่เกิดจากการระดมมันสมองสติปัญญาของทุก ๆ คนมาร่วมกันคิดค้นเป็นผลิตที่จะช่วยนำพาไปสู่แนวทางที่ดีกว่า โดยใจความหลักแล้วมีขั้นตอนหลัก ๆ 3 ขั้นคือขั้นที่ 1 การแสวงหาและพัฒนาระบบคุณค่าใหม่ของปัจเจกบุคคลหรือผู้นำชุมชน โดยผ่านกระบวนการเสวนา การศึกษาดูงานเพื่อให้ได้มาซึ่ง "ข้อมูลใหม่" แล้วนำมาทดลองปฏิบัติจนเห็นผลและได้รับบทเรียนที่เป็นรูปธรรมจนสรุปเป็น "ระบบคุณค่าใหม่" ที่สอดคล้องกับตนเองและสมาชิกและเป็นแบบอย่างให้คนอื่นได้ ขั้นที่ 2 การเชื่อมโยงผู้นำชุมชนที่มี "ระบบคุณค่าใหม่" การเปิดเวทีแลกเปลี่ยนให้เกิดการวิเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชนและการทำกิจกรรมร่วมกันของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ในเชิงพัฒนาการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานร่วมกันที่เป็นจริง จะส่งผลให้เกิดความเป็นองค์กรของชุมชนนั้นเกิดการตั้งระเบียบ กติกา และการจัดการของชุมชน และขั้นที่ 3 การเชื่อมโยงองค์กรชุมชนและผู้นำแต่ละชุมชน แต่ละท้องถิ่นที่มีปัญหาร่วมกัน เช่น กรณีที่มีปัญหาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำที่เดียวกันหรือลุ่มน้ำเดียวกัน แม้การปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ชนิดเดียวกันก็ตาม โดยการเปิดเวทีชาวบ้านให้เกิดการเปลี่ยนเรียนข้อมูลซึ่งกันและกัน พัฒนาขีดความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน และพัฒนามาเป็นเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กรที่มีความสนใจหรือปัญหาร่วมกัน

เมื่อกล่าวถึงกระบวนการการเรียนรู้ตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชนแล้ว กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 58-62) ได้กล่าวไว้ว่าเป็นสิ่งที่เรียนรู้จากวิธีคิด วิถีชีวิตและมาตรฐานของวัฒนธรรมชุมชนของชุมชนนั้น ๆ เพราะการดำเนินกิจกรรมของชุมชนอาศัยวัฒนธรรมเป็นยาดำเป็นเสมือนเส้นหลักใหญ่นำการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เมื่อกล่าวถึงชุมชนแล้วย่อมจะต้องมีความเข้าใจในการเลือกเส้นทางหรือเข้าใจวิถีทางเดินของชุมชน โดยอาจมีขั้นตอนการเรียนรู้ตามประสบการณ์ของชุมชนซึ่งแบ่งแนวทางดังกล่าวได้เป็น 8 ขั้นตอนได้แก่ ขั้นที่ 1 การเลือกลุ่มเป้าหมาย โดยใช้หลักเกณฑ์ตามแบบวัฒนธรรมของชุมชน เช่น เกณฑ์แรกจะต้องเป็น คนที่มีศีลธรรม ต้องช่วยเหลือตัวเองถึงที่สุด นอกจากนั้นในวัฒนธรรมดั้งเดิมยังมีวิธีการค่อย ๆ ดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ขั้นที่ 2 การค้นคว้าวิจัย การสำรวจชุมชนและการวางแผนงานคือการสำรวจตามแนววัฒนธรรมชุมชนผนวกรวมเข้าไปด้วยการหาแหล่งทรัพยากรที่ทรงคุณค่าทางวัฒนธรรม มีวิธีการแก้ไขปัญหาตามแบบที่ชุมชนเคยกระทำมา เช่น การทำงานร่วมกันเป็นหน่วยครอบครัว เป็นต้น ขั้นที่ 3 การจัดการศึกษาร่วมกัน เป็นการประสานความรู้ร่วมกันตามแนวทางวัฒนธรรมและประเพณีที่กระทำกันอยู่ในชุมชน เช่นภาคอีสานมีรูปแบบการ “โส” กัน เป็นต้น ขั้นที่ 4 การจัดหาแหล่งทรัพยากรทั้งในและนอกชุมชน แหล่งทรัพยากรได้แก่ ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรด้านวัตถุและทรัพยากรด้านแรงงาน ซึ่งจะต้องใช้แหล่งทรัพยากรทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชนให้มากที่สุด ขั้นที่ 5 การจัดระบบการจัดการ คือการเข้าใจถึงวิธีการแบ่งแยกหน้าที่และความรับผิดชอบ จำเป็นยิ่งที่ต้องเรียนรู้ให้เข้าใจว่า ชาวบ้านมีระบบการจัดการเกี่ยวกับกลุ่มอย่างไร การจัดรูปแบบองค์กรเป็นลักษณะอย่างไรรวมทั้งการวางกฎเกณฑ์ การลงโทษและการปฏิบัติต่อกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น ขั้นที่ 6 การสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก คือการติดต่อกับพ่อค้ากับภาครัฐและเอกชน รวมทั้งหน่วยงานอื่น ๆ โดยรูปแบบและเนื้อหาของการสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก ต้องก่อตัวมาจากพื้นฐานวัฒนธรรมของชุมชน ขั้นที่ 7 การขยายงาน เป็นลักษณะการขยายงานตามแบบวัฒนธรรมชุมชน ทั้งแนวความคิดและขยายความช่วยเหลือด้านวัตถุไปตามสายเครือญาติ เนื่องจากความเป็นเครือญาตินั้นมีพื้นฐานความไว้วางใจ (Trust) และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ขั้นที่ 8 มีการติดตามและประเมินผล นั้นคือการเรียนรู้ดูจากการติดตามและประเมินผลตามแบบของชาวบ้าน กระทำหรือดำเนินกิจกรรมในเงื่อนไขของกาลเทศะและตัวบุคคลอย่างไรบ้าง

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์นักพัฒนาชนบทและตามพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน ทุกขั้นตอนเป็นการทำความเข้าใจถึงแนวความคิดและความเป็นไปได้ของชุมชนนั้น ๆ กล่าวคือมีการเลือกกลุ่มเป้าหมาย สร้างระบบคิดใหม่หรือแรงจูงใจแก่กลุ่มเป้าหมาย การค้นคว้าวิจัย สำรวจและการวางแผนงานเพื่อจัดหาแหล่งทรัพยากรทั้งในและนอกชุมชน การเชื่อมโยงองค์กรชุมชนและผู้นำภายในชุมชนและระหว่างชุมชนเพื่อประสานเครือข่ายความสัมพันธ์ การประสานความสัมพันธ์กับหน่วยงายภายนอก การจัดการศึกษาร่วมกันเพื่อประสานความรู้ความเข้าใจ การจัดระบบเพื่อแบ่งแยกหน้าที่และความรับผิดชอบ การขยายฐานความคิด

และขยายระบบงาน รวมทั้งการติดตามและประเมินผล โดยในแต่ละขั้นตอนมีรูปแบบและวิธีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามเงื่อนไขของชุมชน ซึ่งได้นำเอาวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนของชาวบ้านเป็นตัวประสานให้เกิดองค์ความรู้และเข้าใจชุมชน ช่วยให้สามารถมองการดำเนินกิจกรรมการทำงานโดยผ่านวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาในส่วนขององค์กรชุมชนที่ศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ที่ทบทวนมามีความสอดคล้องสามารถนำเอาไปใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้ นั้นคือคณะกรรมการองค์กรชุมชนแห่งนี้ได้ยึดถือเป็นหลักการเรียนรู้ร่วมกัน มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่นักวิชาการต่าง ๆ ได้กล่าวไว้ โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ขั้นตอนคือ 1) ขั้นตอนที่เกิดจากความสนใจและตระหนักถึงความจำเป็นในการเรียนรู้ นั้นคือเมื่อมีความสนใจในสิ่งที่ลงมือดำเนินกิจกรรมแล้วจะดำเนินกิจกรรมอย่างไร 2) ขั้นตอนการวิเคราะห์-สังเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจกับสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ เมื่อสนใจและเกิดความตระหนักแล้วต้องทำความเข้ากับสิ่งที่ดำเนินกิจกรรม 3) ขั้นตอนการตัดสินใจเพื่อดำเนินกิจกรรม เมื่อทำความเข้าใจเป็นที่ถ่องแท้แล้วต้องตัดสินใจเพื่อดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ 4) ขั้นตอนการทดลองปฏิบัติ เมื่อผ่านการการตัดสินใจต้องลองนำปฏิบัติว่าจะให้ผลอย่างไร 5) ขั้นตอนการประเมินผล คือหลังการทดลองปฏิบัติแล้วต้องประเมินค่าถึงความเป็นไปได้ ได้ผลคุ้มค่าหรือไม่ เป็นประโยชน์มากหรือน้อยแค่ไหน แต่ละขั้นตอนเกิดจากการฝึกหัดและการดำเนินการอย่างแท้จริง โดยอาศัยความเข้าใจในการตัดสินปัญหาเพื่อหาทางไปสู่จุดมุ่งหมายของวัตถุประสงค์นั่นเอง

2.7.1.3) แนวทางของการเรียนรู้

ในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนมีกิจกรรมที่สำคัญ ๆ ประกอบด้วยแนวทางหลัก 3 ประการคือ 1) การศึกษาดูงาน เป็นกิจกรรมที่ช่วยยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของคนเป็นอย่างดี การวัดทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพของการศึกษาดูงานเป็นสิ่งที่จำเป็น โดยอาจพิจารณาได้จากจำนวนครั้งของการศึกษาดูงาน คุณภาพการศึกษาดูงาน เช่น ประเด็นการดูงานมีความชัดเจนหรือไม่ ตรงกับความต้องการของสมาชิกหรือไม่ รวมทั้งจำนวนผู้เข้าร่วมศึกษาดูงาน การปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมดูงานหลังจากได้ไปดูงานแล้ว เป็นต้น 2) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้มีหลายลักษณะ เช่น เวทีเพื่อสรุปบทเรียนจากการศึกษาดูงาน เวทีเพื่อวิเคราะห์ปัญหาและข้อมูลใหม่ เวทีเพื่อเชื่อมโยงเครือข่าย เป็นต้น มีหลักการพิจารณาเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากจำนวนครั้งของการจัดเวที ประเภทของเวทีที่จัด จำนวนผู้เข้าร่วมและคุณภาพของกระบวนการวิเคราะห์ ดูจากกิจกรรม เช่น มีการวิเคราะห์ การเชื่อมโยงปัญหากับสาเหตุ การตั้งเป้าหมายในการแก้ปัญหา การเชื่อมโยงภูมิปัญญา ระบบคุณค่ามาใช้ในการหาทางเลือกการแก้ปัญหา เป็นต้น 3) การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ อาจพิจารณาได้จากการขยายตัวในด้านต่าง ๆ เป็นต้นว่าจำนวนสมาชิกและอัตราการเพิ่ม ณ ระยะเวลาหนึ่ง ๆ จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้อง ประเภทของงานและกิจกรรม มีความหลากหลายมากขึ้น

เพียงใด การได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก เช่นในรูปของการสนับสนุนด้านเงินทุน ทรัพยากร การมีผู้เยี่ยมชมศึกษาดูงานในฐานะเป็นแหล่งการเรียนรู้ เป็นต้น

สุรวุฒิ ปัดไธสง (2542) ได้ให้แนวทางในการเรียนรู้ โดยกล่าวว่าการเรียนรู้ถือเป็นหัวใจสำคัญของการสร้างบุคคลหรือประชาชนของชุมชน เพราะถือเป็นฐานรากแก้วที่สำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเป็นชุมชน โดยมีส่วนที่จะต้องพิจารณา 3 ส่วนด้วยกันคือการเรียนรู้ในการกำหนดเป้าหมาย ความเข้าใจถึงสาระและความรู้ความเข้าใจในหลัก/วิธีการ โดยแต่ละส่วนมีดังนี้

1) การกำหนดเป้าหมาย การเรียนรู้เป็นการสร้างบุคคลให้มีความรับผิดชอบและมีส่วนร่วมในชุมชนนั้นคือ 1) การให้ความรู้เพื่อการดำรงชีวิตและความรู้ความชำนาญในการประกอบกิจกรรมรวมทั้งความรู้ความชำนาญทุกด้าน เช่น วัฒนธรรม ประเพณี โครงสร้าง สถาบัน องค์กร ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม 2) การสร้างค่านิยม คุณธรรม ความเชื่อ จิตสำนึก แบบแผนความประพฤติ ประเพณี เป็นรากฐานแห่งการมีพฤติกรรมอันส่งผลต่อความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม

2) ความเข้าใจในเนื้อหาสาระ โดยเนื้อหาสาระที่จะถ่ายทอดหรือให้การเรียนรู้แก่ชุมชนนั้น ต้องเป็นเนื้อหาสาระที่ครอบคลุมเป้าหมายดังกล่าวข้างต้นซึ่งมีดังนี้ 2.1) สภาพชุมชน ได้แก่ การศึกษาถึงความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงของสังคมหรือชุมชน สภาพปัญหาของชุมชน 2.2) วิถีชีวิตของชุมชน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันฉันท์พี่น้องมีความสัมพันธ์กันตามสายใยแห่งเครือญาติ รวมทั้งมีระบบการจัดการแรงงานและทรัพยากร โดยคำนึงถึงคนทุกคนในชุมชนให้ได้รับการแบ่งปันอย่างเท่าเทียมกัน การดำรงชีวิตในชุมชนต้องมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์และธรรมชาติอย่างสมดุลและผสมกลมกลืน 2.3) ความรู้ความเชี่ยวชาญในการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิต เช่น ความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูก ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์ทั้งไว้บริโภคและใช้งาน ความรู้เกี่ยวกับการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ เป็นต้น นอกจากนี้สังคมโดยธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนต้องสามารถเรียนรู้ความเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับตัวให้สามารถอยู่รอด 2.4) ความรู้เกี่ยวกับการรักษาโรคหรือด้านสาธารณสุข ชาวบ้านในชุมชนจะพึ่งตนเองได้จะต้องมีความรู้ทั้งการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอยู่อย่างไร้โรค เป็นความรู้ในด้านการรักษาโรคทั้งคนและสัตว์ เช่นการใช้ยาสมุนไพรจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เป็นต้น 2.5) อุดมการณ์และวัฒนธรรมของชุมชน คือสิ่งที่ชุมชนผลิตขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการอยู่ร่วมกันและเป็นพลังผลักดันคนและชุมชนให้มีศักยภาพของการพึ่งตนเอง ได้แก่ความสำนึก ความรู้สึกรักและผูกพันกับชุมชนที่ตนเองอยู่ เป็นต้น ความเป็นชุมชนจะดำรงอยู่ได้เพราะคนในชุมชนมีจิตสำนึกแห่งอุดมการณ์และวัฒนธรรมร่วมกัน เป็นปัจจัยทำให้ชุมชนมีพลังและคนในชุมชนสามารถร่วมกันต่อสู้กับอุปสรรคหรือปัญหาของชุมชนได้ รวมทั้งการที่ชาวบ้านสามารถรวมตัวเป็นขบวนการได้เพราะชาวบ้านมีความเป็นชุมชนเป็นอุดมการณ์พื้นฐาน

3) ความรู้ความเข้าใจในหลักและวิธีการ การเรียนรู้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนนั้นคือการถ่ายทอดความรู้ของคนในสังคมหรือชุมชน เป็นวิธีการที่แปรผันตามบทบาทขององค์กรทาง

สังคมและสาระแห่งความรู้นั้นคือ 3.1) การถ่ายทอดความรู้อุดมการณ์และวัฒนธรรม โดยส่วนมากแล้วการถ่ายทอดจะทำผ่านพิธีกรรมทางศาสนาที่ฝังรากมานานของชุมชน เป็นกระบวนการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับหรือศรัทธา โดยจะมีทั้งในส่วนของพิธีกรรมและการละเล่น เป็นการเน้นย้ำเพื่อสร้างอุดมการณ์วัฒนธรรมให้ดำรงอยู่ในสังคมชุมชนตลอดไป กล่าวอีกนัยคือชุมชนหรือสังคมมีกลไกผลิตซ้ำ เพื่อเน้นย้ำความจำเป็นของการมีและการใช้ประโยชน์จากอุดมการณ์และวัฒนธรรมของชุมชนหรือสังคมนั้น 3.2) การถ่ายทอดทักษะทางสังคม อันเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมซึ่งเกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรม มีเครือข่ายเชื่อมโยงภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม กลุ่มดังกล่าวนี้เป็นองค์กรทางสังคมที่มีระบบการจัดองค์กรและการบริหารเพื่อการบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม โดยกระบวนการจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเพราะมีการปฏิบัติและแก้ปัญหาร่วมกัน 3.3) การถ่ายทอดความรู้ความเชี่ยวชาญทางประสบการณ์การทำงานของกลุ่ม ถือเป็นการเรียนรู้ทางสังคมในระดับชุมชน เพราะชาวบ้านสามารถเรียนรู้การบริหารการจัดการจากกิจกรรมที่มีประสบการณ์ร่วมกันดำเนินการต่าง ๆ นั้น เพราะความรู้ที่ผ่านประสบการณ์จากกิจกรรมกลุ่มในชุมชนได้รับการถ่ายทอดผ่านความสัมพันธ์ของคนในชุมชน อันเป็นวิถีชีวิตเพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นไปตามปกติสุข

สรุปได้ว่าแนวทางของการเรียนรู้เป็นวิธีการเปรียบเสมือนหัวใจหลักสำคัญ ทำให้เกิดความเข้าใจที่สอดคล้องกันทั้งด้านเนื้อหาและการปฏิบัติ ซึ่งประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ได้แก่การร่วมกันศึกษาดูงานตามเป้าหมายที่วางไว้ การแลกเปลี่ยนเวทีเพื่อการเรียนรู้ทั้งยังเพิ่มความเข้าใจในเนื้อหาสาระในส่วนของหลักการและวิธีการ พร้อมทั้งมีการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ประสานสร้างความสัมพันธ์ ความร่วมมือและความเข้าใจวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

จากที่กล่าวในส่วนของกระบวนการและแนวทางการเรียนรู้พอสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นสิ่งจำเป็นที่ประชาชนจะต้องเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน อาศัยการเรียนรู้จากการศึกษาดูงาน การเชื่อมโยงระหว่างชุมชนด้วยการแลกเปลี่ยนเวทีเรียนรู้ และการขยายเครือข่ายเพื่อร่วมกันกันเรียนรู้ ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าการเรียนรู้ถือเป็นหัวใจสำคัญขององค์กรชุมชน ในการที่จะสังเคราะห์ความคิดและวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหาอุปสรรคเพื่อหาวิถีทางได้อย่างถูกต้อง เพราะการเรียนรู้เป็นการเพิ่มสติปัญญาให้บุคคลมีจิตสำนึกในทางที่ดี โดยเฉพาะกรณีของอุทยานมัจฉาบ้านโขงกุดหวาย ในอดีตชาวบ้านขาดความความรู้ความเข้าใจในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งน้ำ จนกระทั่งป่าหวายที่เคยมีมากในอดีตต้องหมดหายไปในเวลาไม่นาน ขณะเดียวกันชาวบ้านมีประสบการณ์การเรียนรู้จากปลาเผาะซึ่งอาศัยในอุทยานแห่งนี้ โดยในระยะเริ่มต้นปรากฏว่ามีปลามากมายหลากหลายพันธุ์ชนิด แต่ชาวบ้านได้นำเอามาเหล่านี้ไปใช้เพื่อการบริโภคและเพื่อการตลาดทางเศรษฐกิจ เป็นผลทำให้ปลาลดน้อยลงจนเกือบจะสูญพันธุ์ ชาวบ้านได้ร่วมกันหาแนวทางเพื่อการคงอยู่ของระบบนิเวศน์ในแหล่งน้ำ จนทุกคนลงความเห็นร่วมกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรทุก ๆ ชนิดในแหล่งน้ำเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติและความคงอยู่ของชุมชนด้วย นอกจากนั้นจากการที่ชาวบ้านโขงกุดหวายได้เรียนรู้จากการมี

ประสบการการณ์ดูงานในที่อื่น ๆ รวมทั้งการมีผู้นำที่ช่วยประสานองค์ความรู้ของแต่ละคนเข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดแนวทางการมีประสบการณ์ตรง อันเป็นสิ่งที่ช่วยปลูกฝังความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงให้กับตนเองและสังคม ดังนั้นการศึกษาองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำต้องนำเอากระบวนการเรียนรู้มาเป็นแนวทางการศึกษาอีกด้วย

2.7.2 การมีส่วนร่วมของประชาชน

ปัญหาอันเป็นอุปสรรคสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจุบันในการดำเนินการแก้ไขปัญหาทรัพยากรแหล่งน้ำ ทั้งภาครัฐและเอกชนต่างก็ได้มีความพยายามที่จะแสวงหาวิถีทางการแก้ไขที่เหมาะสม และก่อประโยชน์มากที่สุดแก่ประชาชน ดูเหมือนว่าทุกฝ่ายต่างให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ สามารถกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการที่สมาชิกของกลุ่มนั้น ๆ เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมของกลุ่ม ซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องในลักษณะของการทำงานร่วมกัน การดำเนินการร่วมกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการ ดังนั้นการทำวิจัยเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการจัดทรัพยากรแหล่งน้ำ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาแนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรนี้ด้วย

2.7.2.1) ความหมายของการมีส่วนร่วม

ได้มีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้มากมาย โดยมีสาระที่แตกต่างกันดังนี้

กรรณิกา ชมดี (2524 : 11) สรุปว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึงความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้าร่วมรับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ต้องการโดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์การ เพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527 : 2) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมคือการที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตน เพื่อจัดการควบคุมการใช้ประโยชน์และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม ในการมีส่วนร่วมประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนอย่างเป็นตัวของตนเอง

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 : 173-185) กล่าวว่าการมีส่วนร่วม หมายถึงการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental And Emotional Involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้ (Contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย สรุปได้ว่าเป็นการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง (Involvement) มิใช่เป็นเพียงแต่การเป็นส่วนหนึ่ง (Belonging) ของชุมชนนั้นเท่านั้น หรือการมีส่วนร่วมอาจหมายถึงการทำงานร่วมกันกับ

กลุ่มเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความตั้งใจ มีความร่วมมือ ร่วมใจ โดยการกระทำการดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพ คือถูกจังหวะและเหมาะสมในการประสานงาน กับทั้งกระทำการงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือไว้ใจได้ ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงเป็นหัวใจของการเสริมสร้างพลังการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มอีกด้วย

พัฒน์ บุญยพันธ์ (2517 : 45) พูดถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องมีขึ้นโดยตลอดตั้งแต่การวางแผนโครงการ การเสียสละ กำลังแรงงาน วัสดุ กำลังเงินหรือทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ

ภูมิธรรม เวชชัย (2528) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า หมายถึงการที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการ ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรและปัจจัยทางการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม และได้พัฒนาการรับรู้ภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจ การกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 : 20) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นหมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเอง การที่สามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท เพื่อแก้ไขปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้นั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่ว่า มนุษย์ทุกคนต่างมีความสามารถที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นและพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่า มนุษย์สามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2523) กล่าวว่าการมีส่วนร่วมหมายถึงพฤติกรรมอันประกอบด้วยการร่วมและการสมยอม ประพฤติตามพฤติกรรมคาดหวังของกลุ่มทางการและไม่ใช่ทางการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาคมอาสาสมัคร ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายนี้ คือการที่ประชาชนก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ร่วมกันนั่นเอง

สานิตย์ บุญชู (2530 : 68) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นกระบวนการที่ประชาชนในชุมชนสามารถจะรวมตัวของเขาเอง เพื่อแสวงหาแนวทางตอบสนองด้วยการวางแผน การบริหารและการจัดการในการปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ของตนเองและท้องถิ่นให้ดีขึ้น

R. Stavenhagen (อ้างถึงใน ดิเรก ฤกษ์หร่าย, 2524 : 71) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในท้องถิ่นว่า หมายถึง กระบวนการที่สมาชิกของชุมชนมีการกระทำออกมาในลักษณะของการทำงานร่วมกัน ในการที่จะแสดงให้เห็นถึงความต้องการร่วม ความสนใจร่วม มีความต้องการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายร่วมทางเศรษฐกิจและสังคมหรือการเมืองหรือการดำเนินงานร่วมกัน เพื่อให้มีอิทธิ

พลต่ออำนาจมติชนไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม หรืออาจจะเป็นการดำเนินการร่วมกันในการเพิ่มอำนาจต่อรองทางการเมือง เศรษฐกิจ การปรับปรุงสภาพสังคมในกลุ่มชุมชน

United Nations (1981) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่าหมายถึงโอกาสที่จะทำให้สมาชิกของชุมชนและสังคมสามารถเข้ามามีส่วนร่วมและมีอิทธิพลในกระบวนการพัฒนา รวมทั้งในการแบ่งผลของการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ซึ่งหมายถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน ในประเด็นของ 1) การสนับสนุนกระบวนการพัฒนา 2) การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม 3) การตัดสินใจในรูปของการกำหนดนโยบาย เป้าหมาย วางแผนและการปฏิบัติตามแผนทั้งในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

United Nations (1978 : 41) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนาไว้ว่าคือการเข้าร่วมอย่างกระตือรือล้น และมีพลังของประชาชนในระดับต่าง ๆ ได้แก่ 1) ในกระบวนการตัดสินใจ เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมและการจัดสรรทรัพยากรในการบรรลุเป้าหมายนั้น 2) ในการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ โดยความสมัครใจ

จากความหมายของการมีส่วนร่วมที่กล่าวมาแล้วนั้น พอสรุปความหมายได้ว่าคือการที่ประชาชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนได้เข้าร่วมกิจกรรมในด้านต่าง ๆ ของชุมชนทั้งในด้านกิจกรรม การกระทำทางด้านร่างกายและด้านจิตใจ อารมณ์ โดยทุกคนมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดกระบวนการตามบทบาทหน้าที่ที่ตนเองได้รับ ทั้งยังเป็นการพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการและควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากร รวมทั้งปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม ได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาแสดงออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดชะตาชีวิตของตนอย่างเป็นตัวของตัวเอง ดังนั้นการศึกษาเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำจำเป็นต้องศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมด้านต่าง ๆ

จากนัยความหมายดังกล่าว การมีส่วนร่วมจึงประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการคือ

1) การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ เป็นการเกี่ยวข้องทั้งตัวไม่ใช่เฉพาะเพียงแต่เกี่ยวข้องด้านกำลังกายหรือทักษะ กล่าวคือผู้มีส่วนร่วมจะมีส่วนเกี่ยวข้องทางจิต ไม่เพียงแต่เฉพาะด้านการงานอย่างเดียว

2) การกระทำการให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม เมื่อผู้มีส่วนร่วมได้บังเกิดความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์แล้ว เท่ากับเปิดโอกาสให้เขาได้แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์กระทำการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม โดยเหตุนี้การมีส่วนร่วมจึงเป็นมากกว่าการยินยอมที่จะกระทำตามคำสั่งซึ่งเป็นการกระทำโดยปราศจากการยิมยอมพร้อมใจและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การมีส่วนร่วมจึงเป็นความสัมพันธ์ทางอารมณ์และจิตใจแบบ “ยุคลวิถี” คือมีการติดต่อสื่อสารทั้งไปและกลับระหว่างบุคคลนั้นและกลุ่ม

3) การร่วมรับผิดชอบ เมื่อเกิดการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจอารมณ์และได้กระทำการให้แก่สถานการณ์กลุ่มนั้นแล้ว ผู้มีส่วนร่วมจะเกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มนั้นด้วย เพราะการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคมที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับกลุ่ม และต้องการเห็นผลสำเร็จของการทำงานนั้นด้วยจึงเกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม

2.7.2.2) รูปแบบของการมีส่วนร่วม

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535) ได้กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมโดยผ่านองค์กรในชุมชน โดยประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาโดย 1.1) เป็นผู้บริหารหรือเจ้าหน้าที่ขององค์กรในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนา 1.2) เป็นสมาชิกขององค์กรในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนา 1.3) ไม่ได้เป็นสมาชิกขององค์กร แต่เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาในฐานะที่เป็นผู้ออกแรงงาน ผู้สนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ ผู้ให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน ผู้เข้าร่วมในโครงการฝึกอบรม สัมมนาหรือประชุม รวมทั้งเป็นผู้รับข่าวสารเกี่ยวกับโครงการพัฒนา

2) การมีส่วนร่วมโดยผ่านกระบวนการตัดสินใจ ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้โดย 2.1) ผู้นำในท้องถิ่น ทั้งที่มาจากกผู้ที่มีความรู้มีการศึกษา และผู้ที่มาจากการแต่งตั้งสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนโครงการพัฒนา รวมทั้งการสนับสนุนประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนดำเนินงานตามโครงการพัฒนาด้วย 2.2) ประชาชนบางส่วนอาจเข้ามามีส่วนในการตัดสินใจ ตลอดจนการคัดเลือกปัญหาและเสนอโครงการที่เหมาะสมเพื่อแก้ไขปัญหาในท้องถิ่นนั้น ๆ

รูปแบบของการมีส่วนร่วมรูปแบบอื่น ๆ ได้แก่ 1) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงโดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน เช่นการรวมกลุ่มเยาวชนกลุ่มต่าง ๆ 2) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อมโดยผ่านองค์กรผู้แทนประชาชน เช่น กรรมการของกลุ่ม กรรมการหมู่บ้าน 3) การที่ประชาชนมีส่วนร่วม โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวน หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไหร่ก็ได้ทุกเวลา

ในขณะที่อคิน รพิพัฒน์ (2527) ได้ให้ข้อควรคำนึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการคือ

1) กลไกการพัฒนาเคลื่อนย้ายจากรัฐสู่ประชาชนให้ประชาชนมีบทบาทหลักในการพัฒนา

2) เป้าหมายของการพัฒนาคือการพัฒนาชีดความสามารถเพื่อพึ่งและพัฒนาตนเอง มิใช่พึ่งพารัฐหรือองค์กรการพัฒนาภายนอก

3) กระบวนการพัฒนาภายใต้รูปแบบนี้ต้องยึดหลักจากล่างสู่บน มากกว่าจากบนสู่ล่าง

นอกจากนี้ แต่ละรูปแบบควรแบ่งการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนออกเป็น 1) การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหาตลอดจนแนวทางแก้ไข 2) การตัดสินใจเลือกแนวทางและการวาง

แผนพัฒนาแก้ไขปัญหา 3) การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน 4) การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

J.H.J. Macda (อ้างถึงใน อนงค์ พัฒนจักร, 2535 : 44) ได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 รูปแบบคือ

1) การมีส่วนร่วมแบบแข็งขัน (Active) หมายถึงการเข้าร่วมตั้งแต่การริเริ่มและติดตามในกระบวนการกำหนดความต้องการ แผนงาน ตลอดจนเข้าร่วมในกิจกรรมการดำเนินงานและสนใจในผลของการพัฒนา

2) การมีส่วนร่วมแบบไม่แข็งขัน (Passive) หมายถึงการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชน โดยไม่คำนึงถึงความสำคัญของการกำหนดแผนและนโยบาย ตลอดจนไม่สนใจผลของการกระทำในกิจกรรม

3) การมีส่วนร่วมแบบเฉื่อยชา (Inert) หมายถึงการเข้าร่วมโดยการถูกชักจูง จำยอมหรือถูกบังคับ โดยสภาพแวดล้อม บุคคลหรืออื่น ๆ การมีส่วนร่มแบบนี้จะแปรเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยเสมอ

L.J.Carry (อ้างถึงในอานุภาพ ถิรลาภ, 2528 : 25) ได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 แบบคือ 1) การมีส่วนร่วมแบบมีตัวแทน (Repressentative) ลักษณะนี้จะง่ายต่อการจัดระเบียบในการดำเนินการ การกำหนดนโยบายและการควบคุม 2) การมีส่วนร่วมแบบไม่มีตัวแทน (Non-Representative) เป็นการเข้าร่วมโดยตรง ในรูปของคณะกรรมการหรือกลุ่มใหญ่ในการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด

United Nations (1981 : 8) ได้รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

1) การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง (Spontaneous) เป็นโดยการอาสาสมัครหรือการรวมตัวกันเองเพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง เป็นการกระทำที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก นับเป็นรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย

2) การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (Induced) เป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการ ความเห็นชอบ หรือการสนับสนุนโดยรัฐบาลซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นลักษณะทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนา

3) การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (Coercived) เป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินการตามนโยบายของรัฐ ภายใต้การจัดการของเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ส่งผลให้ผู้กระทำได้รับผลทันที แต่จะไม่ได้ผลในระยะยาว และอาจเกิดผลเสียที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในที่สุด

Uphoff (อ้างถึงในอคิน รพีพัฒน์, 2527 : 101-102) ได้สร้างกรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในแง่ของรูปแบบของการมีส่วนร่วมได้ 4 รูปแบบคือ

1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision-Making) โดยอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงของกิจกรรม และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมหรือปฏิบัติการ (Implementation) ที่เป็นไปทั้งในรูปของการเข้าร่วมโดยมีการสนับสนุนทางด้านทรัพยากร หรือการเข้าร่วมในการบริหารและการร่วมมือรวมถึงการเข้าร่วมในการลงแรงร่วมใจ

3) การมีส่วนในการรับผลประโยชน์ (Benefits) อาจเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ทางสังคม หรือโดยส่วนตัวอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างควบคู่กันไป

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ในรูปแบบนี้นับเป็นการควบคุม ตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

จากความแตกต่างและความเหมือนในรูปแบบหรือประเภทที่นำเสนอข้างต้น สามารถจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมออกได้ 3 ลักษณะคือ

1) รูปแบบที่ให้ความสำคัญเชิงเนื้อหา รูปแบบนี้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดแผนเข้าร่วมในการกระทำและการรับผลประโยชน์ ตลอดจนเข้าร่วมในการประเมินผลการกระทำด้วย

2) รูปแบบที่ให้ความสำคัญในการจัดรูปความสัมพันธ์หรือรูปขององค์กร การมีส่วนร่วมอาจเกิดจากความสมัครใจ เกิดจากการถูกชักจูงหรือเกิดจากการบังคับ ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปได้ทั้งในรูปแบบมีตัวแทนหรือไม่มีตัวแทนก็ได้

3) รูปแบบที่ให้ความสำคัญในรูปของกิจกรรม รูปแบบนี้จะเป็นการเข้าร่วมกิจกรรมในลักษณะแบบแข็งขัน แบบไม่แข็งขันหรือแบบเฉื่อยชาก็ได้

2.7.2.3) กระบวนการของการมีส่วนร่วมของประชาชน

World Health Organization (n.d : 41-49) ได้เสนอว่า กระบวนการของการมีส่วนร่วมที่แท้จริงหรือสมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอนคือ

1) การวางแผน (Planning) ในส่วนนี้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาจัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผลและประการสำคัญคือการตัดสินใจ

2) การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ในส่วนนี้ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมการเงิน และการบริหาร

3) การใช้ประโยชน์ (Utilization) เป็นส่วนที่ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ เป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งพาตัวเองและการควบคุมทางสังคม

4) การได้รับผลประโยชน์ (Obtaining Benefits) ในส่วนนี้ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นฐานที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์ส่วนตัว สังคมหรือวัตถุก็ได้

บัญชร แก้วส่อง (2531) กล่าวว่า สำหรับกระบวนการที่อาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นแนวทางที่ใช้ดำเนินการในการพัฒนาท้องถิ่น มักปรากฏเป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วม แบ่งเป็น 5 ขั้นตอนคือ

1) การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มโครงการ เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้น ๆ

2) การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผนโครงการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ โดยกำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งของทรัพยากรที่จะใช้ในโครงการ เป็นต้น

3) การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินโครงการ เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ให้แก่โครงการด้วยการมีส่วนร่วมในการออกทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรงงานหรือโดยการบริหารงานและประสานงาน ตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้น

4) การมีส่วนร่วมในขั้นรับผลที่เกิดจากโครงการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากโครงการ หรือมีส่วนในการรับผลเสียที่อาจจะเกิดจากโครงการ ผลประโยชน์หรือผลเสียนี้อาจเป็นด้านวัตถุหรือด้านจิตใจที่มีผลต่อสังคมหรือบุคคลก็ได้

5) การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินโครงการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินว่า โครงการพัฒนาที่พวกเขาดำเนินการนั้นบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การประเมินผลนี้อาจเป็นการประเมินผลย่อย (Formative Evaluation) เป็นการประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการที่กระทำกันเป็นระยะ ๆ หรือ การประเมินผลรวม (Summative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอดของโครงการทั้งหมด

จากกระบวนการมีส่วนร่วมพอสรุปได้ว่า เมื่อเกิดความไม่พึงพอใจในสภาพที่เป็นอยู่ ๆ มาก มีความต้องการเปลี่ยนไปสู่สภาพอื่น จึงก่อให้เกิดการร่วมมือร่วมใจในการพัฒนา และยังชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาต้องเริ่มจากประชาชน และประชาชนต้องช่วยตนเองซึ่งเท่ากับหมายความว่า การที่ประชาชนจะริเริ่มและช่วยตนเองได้นั้น ประชาชนต้องมีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาเสียก่อน กล่าวคือต้องมีเงื่อนไขสำคัญอย่างน้อย 3 ประการดังนี้ 1) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม 2) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม 3) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

หากไม่มีอิสรภาพไม่มีความสามารถและไม่มีความเต็มใจแล้ว การมีส่วนร่วมของประชาชนจะไม่เกิดขึ้นเลย นอกจากเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการดังกล่าวแล้ว ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมนั้นยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่อไปนี้ 1) ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมก่อนเริ่มกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมในสถานการณ์ฉุกเฉิน 2) ประชาชนต้องไม่เสียเงินทองค่าใช้จ่าย ในการมีส่วนร่วมมากเกินกว่าที่เขาประเมินผลตอบแทนที่จะได้รับ 3) ประชาชนต้องมีความสนใจ ที่

สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น 4) ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกับทั้ง 2 ฝ่าย 5) ประชาชนต้องไม่รู้สึกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสถานภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

การส่งเสริมประชาชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนานั้น จำต้องคำนึงถึงสมมติฐาน 3 ประการ คือ 1) ประชาชนควรมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในการพัฒนา 2) ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมให้มากที่สุด 3) ควรให้เป็นการมีส่วนร่วมที่ผ่านองค์กรประชาธิปไตย

การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา จะไม่เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพหากเจ้าหน้าที่และกลไกต่าง ๆ ของรัฐไม่มีความคิดที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วม ไม่เปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วม และไม่ส่งเสริม การจัดตั้งองค์การประชาธิปไตยเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วม

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมมีความสำคัญที่แสดงถึงความสามารถของประชาชนในการวางแผน การดำเนินกิจกรรม การใช้ประโยชน์และการได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเอากระบวนการเรียนรู้มาร่วมทุก ๆ ขั้นตอนเพราะการเรียนรู้ช่วยในการวิเคราะห์-สังเคราะห์ เพื่อร่วมกันคิดหาแนวทางเพื่อช่วยกันเรียนรู้แก้ไขปัญหาอย่างทันท่วงที ชุมชนจะเข้มแข็งมากหรือน้อยการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นหัวใจหลักสำคัญการดำเนินการของชุมชน การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทุก ๆ อย่างของประชาชนในชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้ โดยอาจจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในลักษณะของการเป็นเหตุเป็นผลกัน ดังนั้น ในการศึกษาเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ จึงมีความจำเป็นที่ต้องนำเอากระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมมาศึกษาร่วมกัน

3. แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในสภาพการณ์ปัจจุบันโลกกำลังประสบปัญหาวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ทั้งนี้เป็นผลมาจากการสูญเสียดุลยภาพในระบบนิเวศน์อันเนื่องมาจากมนุษย์ในระบบสังคม นำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์อย่างขาดความระมัดระวังอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน จนเป็นเหตุให้ทรัพยากรธรรมชาติได้สูญสิ้นสภาพและเสื่อมโทรมลง และยังส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างมากมาย นับวันความรุนแรงของปัญหาอันเกิดจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรก็ยิ่งทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครองและสภาพแวดล้อม เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์จะต้องเข้าไปจัดการกับปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ทรัพยากรดังกล่าวสามารถก่อประโยชน์ต่อสังคมมนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและคงสภาพอยู่ควบคู่กับมนุษยชาติต่อไป นั้นคือมนุษย์ต้องเข้าไปบริหารและจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในขณะเดียวกันการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนนั้นก็พิจารณาเห็นว่าองค์กรชุมชนสามารถจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติได้ดีที่สุด เพราะสมาชิกของกลุ่มหรือองค์กรในชุมชนมีความเข้าใจเรียนรู้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ จากแหล่งทรัพยากรได้ดี การเปิดโอกาสให้องค์กรท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการเสนอปัญหา การวางแผน

พัฒนาทรัพยากรที่มีอยู่ตามศักยภาพของตนจึงเป็นสิ่งจำเป็น (ปริชาติ ลอตระกูล : 2534) ดังนั้น การศึกษาเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องนำความคิดเกี่ยวกับการจัดการโดยทั่ว ๆ มากล่าวเป็นแนวทางที่องค์กรชุมชน จะได้นำไปปรับใช้กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในโอกาสต่อไป

3.1 ความหมายของการจัดการ

เกษม จันทร์แก้ว (2527 : 5-6) กล่าวถึงความหมายการจัดการตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Management หมายถึงการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ คำว่าการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพนั้นรวมถึงการจัดหา การเก็บรักษา ซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัด อีกทั้งมีการสงวนเพื่อให้สิ่งที่ดำเนินการนั้นสามารถให้ผลยั่งยืน (Suntained Yields) ต่อมวลมนุษย์และธรรมชาติโดยหลักการ "การจัดการ" จะต้องมีแนวดำเนินการ ขบวนการและขั้นตอน รวมทั้งจุดประสงค์ในการดำเนินการอย่างแน่นอน

มนัส บารมีชัย (2526 : เอกสารประกอบการอบรมการจัดการ) อธิบายความหมายของการจัดการว่าหมายถึงวิธีการ ขั้นตอนหรือรูปแบบในการปฏิบัติงานของผู้ที่เป็นผู้บังคับบัญชา หรือผู้บริหารทุกระดับทุกสายงานและทุกประเภทกิจการ หรือองค์การในการจัดหรือบริหารทรัพยากรที่มีอยู่ (Input) ให้มีผลออกมา (Output) มีคุณภาพและคุ้มค่าสูงอย่างรวดเร็ว ถูกต้องและประหยัด โดยวิธีการอันเป็นระบบและมีประสิทธิภาพนั้นประกอบด้วยขั้นตอน 5 ขั้นตอนคือ 1) การวางแผน (Planning) 2) การจัดระบบและรูปองค์การ (Organizing) 3) การจัดกำลังคน (Staffing) 4) การสั่งหรือดำเนินการ (Directing) และ 5) การควบคุม (Controlling)

สมคิด บางโม (2539 : 29) กล่าวว่าการจัดการคือศิลปะในการใช้คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ขององค์กรและนอกองค์กร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ

ปีเตอร์ ค๊อกเกอร์ (อ้างถึงในชูพักตร์ สุทธิสา และคณะ, 2538 : 13) ได้ให้ความหมายของการจัดการไว้ว่าเป็นการจัดการเพื่อสร้างความรู้การจัดการทำให้เกิดพลัง การจัดการตามระเบียบแบบของราชการนั้นไม่ใช่การจัดการ การจัดการต้องมีการสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาเพราะตัวความรู้ทำให้เกิดความสำเร็จ

แฮร์โรลด์ คูนตซ์ (Karold Koontz) (อ้างถึงในสมคิด บางโม, 2539 : 29) ให้ความหมายว่า การจัดการ หมายถึงการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยอาศัยปัจจัยทั้งหลายได้แก่ คน เงิน วัสดุสิ่งของ เป็นอุปกรณ์ในการจัดการนั้น ๆ

Massie (อ้างถึงในระวัง เนตโพธิ์แก้ว, 2528) ได้ให้ความหมายของการจัดการไว้ว่า การจัดการเป็นกระบวนการ (Process) ที่กลุ่มใช้เพื่อประสานกิจกรรมของบุคคลอื่น ๆ กระทำการต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

กล่าวโดยสรุป จากความหมายการจัดการที่กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า การจัดการเป็นการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มบุคคลตามกระบวนการ วิธีการหรือรูปแบบในการปฏิบัติงาน ให้คน

เข้ามาร่วมกันทำงาน โดยอาศัยปัจจัยซึ่งเป็นทรัพยากรพื้นฐานและขั้นตอนที่สำคัญกล่าวคือคน เงิน และวัสดุอุปกรณ์รวมทั้งมีการวางแผน การจัดระบบหรือรูปองค์การ การจัดกำลังคน การสั่งหรือดำเนินการและการควบคุม เพื่อให้การดำเนินการนั้น ๆ บรรลุตามวัตถุประสงค์และมีประสิทธิภาพมากขึ้น

สำหรับแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น มีนักวิชาการเสนอแนวความคิดการจัดการดังที่ เกษม จันทร์แก้ว (2525) ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ว่า 1) ในการจัดการนั้นมีความต้องการเพื่อให้มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ได้ใช้สอย และพึ่งพิงในการดำรงชีวิตโดยสามารถทำให้เกิดผลแบบยั่งยืน (Sustained Yield) 2) การจัดการนั้นมุ่งหวังให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ประกอบกันอยู่ภายในระบบมีศักยภาพให้ผลแบบยั่งยืน โดยมีทั้งการเพิ่มพูน (Increment) หรือสะสม (Stock) ไว้ภายในระบบให้สามารถนำมาใช้ได้อย่างถาวร 3) การจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะต้องบรรจุแนวทางปฏิบัติในการควบคุมของเสีย (Waste) ไม่ให้เกิดขึ้นภายในระบบ เพราะถ้าเกิดปัญหาขึ้นแล้วจะทำให้หน่วยสะสมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นมีศักยภาพในการผลิตลดลง สุดท้ายอาจต้องเผชิญกับการขาดแคลนทรัพยากรในอนาคต 4) การจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาตินั้น จะต้องยึดหลักการอนุรักษ์มาเป็นพื้นฐาน ดังนั้นแนวทางในการดำเนินการจัดการต้องมีการรักษา สงวน ปรับปรุงและพัฒนาทรัพยากรธรรม ชาติทั้งที่อยู่ในสภาพที่ดีตามธรรมชาติและในสภาพที่กำลังมีการใช้ ตลอดจนในสภาพที่ทรุดโทรมร่อยหรอจากการใช้ผ่านมาแล้ว 5) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะต้องมีการจัดองค์ประกอบในระบบสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศน์ให้มีทั้งชนิด (Diversity) ปริมาณ (Quantity) และสัดส่วน (Property) ของสิ่งแวดล้อมในระบบให้ได้เกณฑ์มาตรฐานตามธรรมชาติที่ทุกสิ่งทุกชีวิตในระบบสามารถอยู่ได้อย่างเป็นสุข ทำให้ระบบอยู่ในสภาพสมดุล และ 6) การจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ มีความมุ่งหวังอย่างยิ่งที่จะทำให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมดีขึ้นไปพร้อม ๆ กัน เนื่องจากคุณภาพชีวิตนั้นเกี่ยวข้องกับปัจจัยทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งต้องคำนึงถึงปัจจัยเหล่านี้ไปพร้อมกันกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

สำหรับแนวทางทั่ว ๆ ไปในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่ 4 ประการด้วยกัน คือ (คณะอนุกรรมการเพื่อจัดทำคู่มือการจัดทำแผนแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด, 2533 : 13)

1) การสงวน (Preservation) หมายถึงการธำรงไว้ซึ่งความสมดุลของธรรมชาติ โดยปล่อยทรัพยากรธรรมชาติให้มีการเจริญเติบโต และมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามธรรมชาติ โดยมนุษย์ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวแตะต้องใด ๆ ทั้งสิ้น

2) การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึงการดูแลป้องกันรักษา ซ่อมแซม ปรับปรุงและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์มากที่สุดโดยไม่ทำลาย กล่าวคือการรู้จักใช้

ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมมากที่สุดและเป็นเวลายาวนานที่สุด กระจายการใช้ประโยชน์อย่างทั่วถึง และนำมาใช้อย่างถูกต้องตามกาลเทศะด้วย

3) การพัฒนา (Development) หมายถึงการปรับปรุง ฟื้นฟู บูรณะทรัพยากรธรรมชาติให้มีสภาพที่ดี สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อีก เช่น การฟื้นฟูแหล่งน้ำที่เสื่อมโทรม การอนุรักษ์มลพิษทางน้ำ

4) การใช้ประโยชน์ (Use) หมายถึงการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ

จากแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังกล่าว เมื่อพิจารณาถึงกรณีศึกษาแห่งนี้พบว่ามีการบริหารจัดการซึ่งครอบคลุมเพียง 3 ประการด้วยกัน กล่าวคือมีการอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์ ในส่วนของการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการสงวนพบว่าไม่มีความสัมพันธ์หรือกับสถานศึกษานี้ เนื่องจากชาวบ้านที่อาศัยในชุมชนได้เข้าไปทั้งในลักษณะการใช้ประโยชน์ การพัฒนาในส่วนของการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงเพื่อฟื้นฟูบูรณะทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์ป้องกันดูแล เพื่อให้ใช้ประโยชน์จากอุทยานมัจฉาแห่งนี้บังเกิดผลต่อมนุษย์มากที่สุด ดังนั้นจึงประมวลเอาแนวทางหลัก 3 ประการ กล่าวคือการอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์ เพื่อนำไปใช้เป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ต่อไป

3.2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชุมชน เป็นการจัดการที่ต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษเฉพาะตามที่ Uphoff (1986 : 34-37) ได้กล่าวว่าในระบบของทรัพยากรธรรมชาติถือว่าเป็นทรัพยากรสาธารณะประโยชน์ (Common Properties) มีความสำคัญต่อการนำมาพิจารณาเพราะทรัพยากรดังกล่าวเป็นทรัพย์สินของส่วนรวม (Collective Goods) ชุมชนจะต้องมีการลงทุนร่วมกันแม้ว่าเป็นการลงทุนที่มิใช่ตัวเงินก็ตาม ถ้าหากมีผู้บุกรุกหรือเข้ามาใช้ประโยชน์ที่สาธารณะอย่างเสรี สมาชิกภายในชุมชนจะต้องสืบให้ทราบข้อเท็จจริงในสภาพปัญหานั้น แล้วหามาตรการแก้ไขร่วมกันอาจจะมีการสร้างข้อตกลง หรือระเบียบกฎเกณฑ์จากความเห็นของสมาชิกในชุมชนโดยส่วนรวม เยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ (2536) ได้ชี้ให้เห็นว่าหลักการจัดการทรัพยากรชุมชน (Community Base Resource Management หรือ CBRM) ได้แก่

1) หลักการในการจัดการทรัพยากรชุมชน เป้าหมายหลักอยู่ที่ประชากรภายในชุมชนจะเป็นผู้รู้ระบบทรัพยากร รู้ปัญหาและศักยภาพได้ดีที่สุด แต่การจะมีระบบการจัดการที่นำไปสู่ความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ของชุมชนในภาพรวมนั้น ต้องคำนึงถึงความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ความยั่งยืนของระบบสังคมหรือชุมชนนั้น ๆ ความยั่งยืนของวัฒนธรรม ความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ

2) องค์ประกอบของ CBRM ประกอบด้วย 1) การพัฒนาหรือการบริหารจัดการต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง มีวิวัฒนาการเพื่อสนองความต้องการและคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น 2) ระบบการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจะต้องคำนึงถึงโครงสร้างของชุมชน กลุ่มองค์กรต่าง ๆ และ

คำนึงถึงอนาคตของอนุชนรุ่นหลัง (New Generation) ที่จะต้องมารับภาระกับระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 3) เป็นการจัดการและการกระทำที่อยู่ภายในขอบเขตจำกัดของระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติของชุมชน ต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีความหลากหลาย (Diversity) เพื่อสร้างความสมดุลให้แก่ระบบนิเวศน์ 4) การนำเทคโนโลยีมาใช้ต้องให้เกิดความเหมาะสมกับการผลิตของชุมชน มีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงมาตรฐานการครองชีพ รูปแบบการบริโภคของชุมชนให้อยู่ในรูปของการประหยัด รู้คุณค่า

3) กลยุทธ์ในการดำเนินงานประกอบด้วย 1) ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการเองกระทำได้โดยการให้ความสำคัญต่อสภาพพื้นที่ของท้องถิ่น การทำความเข้าใจระบบการใช้ทรัพยากรและประโยชน์ต่าง ๆ ตลอดทั้งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยมองให้ครอบคลุมทุกระดับตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ครัวเรือน กลุ่มองค์กรหรือชุมชนและลุ่มน้ำ เป็นต้น ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงจุดประสงค์ของการวิเคราะห์ปัญหาแต่ละอย่าง หลังจากนั้นมีการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น (Inventory) เกี่ยวกับระบบทรัพยากรนั้น ๆ เพื่อหาขีดจำกัด (Capacity) ของทุกระบบภายในระบบนิเวศน์นั้น ๆ ให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือศักยภาพของชุมชนเท่าที่จะทำได้ 2) ในระยะยาวควรให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง (Community Center) การกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมร่วมของชุมชน (Collective Action) และการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่มุ่งเน้นภาคเอกชน (Private Sector) เป็นสำคัญ 3) สร้างระบบการตัดสินใจระดับล่างภายในชุมชน กระทำได้โดยการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นหรือชุมชนสู่ท้องถิ่นหรือชุมชน เพื่อให้ความเป็นอิสระ (Autonomy) และสามารถควบคุมได้ด้วยตนเอง ขณะเดียวกันก็ควรจะอยู่ภายใต้ระบบวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือระเบียบแบบแผนของชุมชนเป็นแนวทาง 4) การใช้ CBRM ควรจะให้โอกาสแก่ทุกชุมชน โดยการสร้างมาตรฐานการยอมรับให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อที่จะให้เกิดการเรียนรู้โดยการกระทำหรือปฏิบัติจริง (Learning by doing) หรือการนำร่องให้เห็นตัวอย่างที่ชุมชนสามารถจัดการได้เอง

ทรัพยากรธรรมชาติถือว่าเป็นสาธารณสมบัติ (Common Property) วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2535) ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรไว้ว่า ในขณะที่เอกชนสามารถตัดสินใจใช้ประโยชน์จากทรัพย์สมบัติของตนเองได้ตามความต้องการ แต่การตัดสินใจเกี่ยวกับสาธารณะสมบัติจำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบจากบุคคลหลายฝ่าย ทั้งบุคคลที่มีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของสาธารณะสมบัตินั้น ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเสมอในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่เป็นสาธารณะสมบัติมักได้แก่การที่ปัจเจกบุคคลมักใช้ประโยชน์จากสาธารณะสมบัติอย่างเต็มที่ เพื่อตอบสนองผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งมักส่งผลกระทบกระเทือนต่อประโยชน์ของคนอื่น ๆ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่กลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่เป็นเจ้าของสาธารณะสมบัตินั้น จะต้องสร้างกลไกในการให้คุณให้โทษทางสังคม (Social Sanction) ขึ้นมา เพื่อเป็นการกำหนดพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล ไม่ให้ใช้ประโยชน์จากสาธารณสมบัตินั้นมาก จนสร้างความเดือดร้อนให้กับบุคคลอื่น

ดังนั้นแนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสาธารณสมบัติ จึงมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 3 ประการคือ

1) การมีส่วนร่วมของประชาชน ในภาคทฤษฎีถือว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการที่ประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่มที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยทุกคนมีสิทธิแสดงความคิดเห็นและร่วมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อกำหนดวิถีชีวิตของประชาชนเอง แต่การที่จะให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมนั้นต้องอาศัยการจัดระเบียบของชุมชน และการสร้างระบบแรงจูงใจด้วย

2) การจัดระเบียบของชุมชน เป็นกระบวนการที่ชุมชนร่วมกันกำหนดความต้องการและระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์และตอบสนองความต้อง การของชุมชนโดยถือเอาผลประโยชน์ของกลุ่มร่วมกัน ทั้งนี้เพราะแต่ละคนตระหนักว่าถ้าตนสามารถทำให้ผลประโยชน์ของกลุ่มบรรลุได้ ตนเองก็จะได้รับการตอบสนองความต้องการนั้นด้วย โดยหน่วยที่ทำหน้าที่ในการจัดการนั้นอาศัยความเชื่อกฎเกณฑ์ของท้องถิ่น โดยที่กฎเกณฑ์เหล่านั้นท้องถิ่นร่วมกันกำหนดขึ้นอย่างเป็นทางการและอาศัยกฎเกณฑ์ที่รัฐเป็นผู้ออก

3) ระบบแรงจูงใจ ชุมชนต้องสร้างระบบแรงจูงใจขึ้นมาเพื่อกระตุ้นให้สมาชิกของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ แต่การที่จะให้แต่ละคนเกิดความสำนึกและปฏิบัติในแนวทางที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มได้ จำเป็นอย่างยิ่งต้องสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นแก่บุคคลแต่ละคน แรงจูงใจอาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือแรงจูงใจจากปัจจัยภายนอก เช่น เงิน อาหาร เสื้อผ้าหรือสิ่งที่ไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่นใบประกาศเกียรติคุณ คำชมเชย เป็นต้น และแรงจูงใจภายในเป็นแรงจูงใจที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล โดยที่บุคคลเกิดความต้องการที่จะแสดงพฤติกรรมด้วยความศรัทธา เช่น ความรักในพวกพ้อง หรือท้องถิ่น เป็นต้น

จากแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด กล่าวได้ว่าการที่จะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติให้ได้ผลจำเป็นที่จะต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชน เพราะชุมชนเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมและมีอำนาจในการตัดสินใจภายในชุมชน รวมทั้งทรัพยากรบุคคลในชุมชนเป็นผู้รู้ทั้งปัญหา ระบบการจัดการและแนวทางความเป็นไปได้ของทรัพยากรทุกชนิดในชุมชนดีที่สุด การบริหารจัดการที่มีความต่อเนื่องย่อมตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นซึ่งจะต้องอยู่ภายในขอบเขตหรือโครงสร้างของชุมชน และความเหมาะสมกับผลิตผลของชุมชนเป็นหลัก

สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงอีกประการหนึ่งคือชุมชนมีการจัดระเบียบของชุมชน การสร้างแรงจูงใจในการดำเนินกิจกรรม ดังนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดย่อมสามารถที่จะนำทรัพยากรนั้น ๆ มาใช้ได้อย่างถาวรและเกิดประสิทธิภาพ เพราะฉะนั้นหากมีการจัดการตามหลักพื้นฐานนั้นคือการสงวน การอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติย่อมทำให้สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีคุณภาพชีวิตที่ดีและดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุข เพราะแนวทางที่กล่าวมา

แล้ว เป็นเครื่องมือช่วยนำทางที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในการเข้าถึงทรัพยากรได้ดียิ่งขึ้นและทำให้เกิดความยั่งยืนต่อไปอีกด้วย

3.3 การบริหารและจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

สำหรับแนวทางการบริหารและจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรแหล่งน้ำ เพื่อให้เกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพและใช้ได้อย่างยั่งยืนยาวนานนั้นมีแนวทางปฏิบัติดังนี้

1) การใช้น้ำอย่างประหยัด นอกจากจะลดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับค่าน้ำลงได้แล้ว ยังทำให้ปริมาณน้ำเสียที่ทิ้งลงสู่แหล่งน้ำมีปริมาณน้อยลงและป้องกันการขาดแคลนน้ำได้ด้วย

2) การสงวนน้ำไว้ใช้ในบางฤดูหรือในสภาวะที่มีน้ำมากเหลือใช้ ควรมีการเก็บน้ำไว้ใช้ เช่น การทำบ่อเก็บน้ำ การสร้างโอ่งน้ำ การขุดลอกแหล่งน้ำ รวมทั้งการสร้างอ่างเก็บน้ำและระบบชลประทาน

3) การพัฒนาแหล่งน้ำ ในบางพื้นที่ที่ขาดแคลนน้ำจำเป็นที่จะต้องหาแหล่งน้ำเพิ่มเติมเพื่อให้สามารถมีน้ำไว้ใช้ในครัวเรือนและการเกษตรได้อย่างเพียงพอ ปัจจุบันการนำน้ำบาดาลขึ้นมาใช้กำลังแพร่หลายมากขึ้นแต่อาจมีปัญหาเรื่องแผ่นดินทรุดได้ นอกจากนั้นยังรวมไปถึงการปรับปรุง ซ่อมแซม ดูแล รักษา แหล่งน้ำที่มีอยู่ให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่และตลอดไปด้วย

4) การป้องกันน้ำเสียอาจกระทำได้ โดยการไม่ทิ้งขยะหรือสิ่งปฏิกูลและสารพิษลงในแหล่งน้ำ ทั้งนี้เพราะน้ำเสียที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม โรงพยาบาลและแหล่งชุมชน ควรมีการบำบัดและขจัดสารพิษก่อนที่จะปล่อยลงสู่แหล่งน้ำ

5) การนำน้ำเสียกลับมาใช้ น้ำที่ไม่สามารถใช้ได้ในกิจการอย่างหนึ่งอาจจะใช้ได้อีกกิจการหนึ่ง เช่น น้ำทิ้งจากการล้างภาชนะอาหาร สามารถนำไปรดต้นไม้ได้หรือการนำน้ำหล่อเย็น ของโรงงานอุตสาหกรรมกลับมาใช้ใหม่ เป็นต้น

6) หาความรู้เกี่ยวกับการใช้สารเคมีในการเกษตรอย่างถูกต้องวิธีทั้งวิธีการใช้ และปริมาณจากที่ใช้จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น

นอกจากนี้ การที่จะให้องค์กรชุมชนเข้ามาบริหารจัดการกับทรัพยากรแหล่งน้ำให้ได้ผลในทางปฏิบัติตามวัตถุประสงค์นั้นสมพันธ์ เตชะอธิก (2536 : 64-65) ได้กล่าวว่าควรมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้คือ 1) ประชาชนในชุมชนมีเจตนาที่จะรวมตัวกันเองด้วยความเข้าใจและสมัครใจรู้จักการทำงานเป็นกลุ่มและองค์กร 2) ชุมชนนั้นมีจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของทรัพยากร รวมทั้งเข้าใจถึงการใช้ประโยชน์และดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำร่วมกันอย่างถูกต้อง 3) ชุมชนมีความเข้าใจข้อมูล และมีประสบการณ์เกี่ยวกับแหล่งน้ำนั้น ๆ ในเรื่องปริมาณน้ำต้นทุนการใช้ประโยชน์ด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมถูกต้อง คาดการณ์ความต้องการในอนาคต 4) การมีผู้นำชุมชนที่มีความสามารถ เสียสละ เข้มแข็ง เอาใจใส่ในเรื่องส่วนรวมของชุมชน 5) ขนาดของแหล่งน้ำต้องเหมาะสมกับองค์กรชุมชนที่จะดูแลในแง่ของปริมาณงานและความพร้อมในด้านวิชาการ 6) ทางราชการต้องจัดทำข้อมูลที่จำเป็นเกี่ยวกับแหล่งน้ำ เผยแพร่ความรู้วิธีการจัดสรรน้ำการใช้น้ำและดูแลบำรุงรักษาที่ถูกต้องให้ชุมชนทราบอย่างมีประสิทธิภาพ 7) ชุมชนต้องมีระเบียบ หรือกฎหมาย

สนับสนุนการมีบทบาทขององค์กรชุมชนหรือเอกชน 8) ตัวแทนชุมชน มีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งน้ำ ตั้งแต่ระยะการวางแผนระหว่างการก่อสร้างและหลังการก่อสร้างอย่างแท้จริง ปราศจากอิทธิพลของเจ้าหน้าที่ทางราชการและนักการเมือง 9) มีแผนแม่บท ให้การเตรียมการดำเนินการที่จะให้ชุมชนมีส่วนในการจัดการแหล่งน้ำปลูกฝังความเข้าใจ จิตสำนึกในการใช้และดูแลร่วมกันและมีความรู้ทางวิชาการที่ควรทราบ

การบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำจะประสบผลสำเร็จนั้น องค์กรท้องถิ่นมีส่วนในการบริหารจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ต้องคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและความสมดุลของธรรมชาติ

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า การจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติหมายถึงการวางแผน การจัดสรรการใช้ทรัพยากรและการกระทำหรือการดำเนินการใด ๆ เพื่อเป็นการป้องกันและแก้ไขปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นนั่นคือเกิดผลประโยชน์ต่อชุมชน ซึ่งจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนจากฝ่ายต่าง ๆ มีการจัดระเบียบของชุมชนและการจัดระบบแรงจูงใจที่ดีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับปฏิกิริยาตอบสนองซึ่งกันและกันของกลุ่มคนที่มารวมกันอยู่ โดยฝ่ายจัดการจะต้องเป็นผู้ใช้ความคิดในการทำอำนวยการ ใช้อิทธิพลหรือมีวิธีการควบคุม (Guide, Influence) มีความจำเป็นยิ่งที่จะต้องมีองค์กรเป็นเครื่องมือในการเข้าไปจัดการกับสภาวการณ์และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งมีการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ โดยความเห็นร่วมกันของชุมชนเพื่อเป็นแนวทางในการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนตลอดไป

อย่างไรก็ดี สำหรับการศึกษาองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ กรณีศึกษาแห่งนี้ ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นแนวทางการดำเนินของคณะกรรมการ ได้จัดเป็นระบบและรูปแบบที่ชัดเจนจึงได้กำหนดแนวทางปฏิบัติขององค์กรชุมชนออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการดำเนินการจัดทำแผน 2) ด้านการประชาสัมพันธ์ 3) ด้านการดำเนินงาน 4) ด้านการควบคุมและการติดตาม และ 5) ด้านการประเมินผลการดำเนินงาน โดยมีความคล้ายคลึงกับการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำที่นักวิชาการต่าง ๆ ได้เสนอไว้

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทำวิจัยเรื่อง "องค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ" ปรากฏว่ายังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาวิจัยเรื่องนี้โดยตรง นอกจากการวิจัยในเรื่องลักษณะภาพรวมขององค์กรท้องถิ่นหรือองค์กรระดับตำบล เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทการและการดำเนินงานของกลุ่มหรือคณะกรรมการในรูปของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลหรือส่งเสริมต่อการจัดการทรัพยากร ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทบทวนวรรณกรรมนั้น ๆ มาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ประเด็นการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องในรูปแบบของการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 เรื่องใหญ่ ๆ กล่าวคือ

4.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

4.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

4.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้

4.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ดังจะได้นำเสนอในรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

การศึกษาของ สมบัติ เสาร์แก้ว (2536) เรื่อง "บทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้านในการบริหารและจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก:กรณีศึกษาจังหวัดมหาสารคาม" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้านในการบริหารและจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก ศึกษาปัจจัยบางประการที่มีผลต่อบทบาทในการบริหาร และจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กของคณะกรรมการหมู่บ้าน และศึกษาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของคณะกรรมการหมู่บ้านในการบริหารและจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก

ผลจากการวิจัยพบว่า คณะกรรมการหมู่บ้านทุกแห่งมีบทบาทในการบริหารและจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กอยู่ในระดับมากในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือด้านการดำเนินการจัดทำแผนงาน ด้านมาตรการในการบำรุงรักษา ด้านการควบคุมการใช้ประโยชน์ของน้ำ ด้านการประชาสัมพันธ์และการประเมินผล

ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทในการบริหารและการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กของคณะกรรมการหมู่บ้านพบว่า การได้รับการแนะนำสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ การรับรู้ข่าวสาร การเป็นผู้นำกลุ่มทางสังคมและความรู้ความเข้าใจในบทบาท มีความสำคัญต่อการบริหารจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กของคณะกรรมการหมู่บ้านอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนปัจจัยความมั่นคงทางเศรษฐกิจไม่มีความสัมพันธ์ต่อบทบาทในการบริหารและจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ส่วนปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของคณะกรรมการหมู่บ้านในการบริหาร และจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กพบว่า คณะกรรมการหมู่บ้านส่วนใหญ่เห็นว่าการขาดงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลเป็นปัญหามากที่สุด รองลงมือคือการขาดความสนใจเอาใจใส่ของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ส่วนแนวทางการแก้ปัญหาคณะกรรมการหมู่บ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ต้องการให้รัฐบาลสนับสนุนด้านงบประมาณให้เพียงพอ รวมทั้งให้เจ้าหน้าที่ของรัฐสนใจและตั้งใจในการปฏิบัติงานสนับสนุนอย่างจริงจัง

การศึกษาของ อานนท์ อาภาภิรมย์ (2525) เรื่อง "บทบาทของสภาตำบลกับการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" ผลการวิจัยครั้งนี้สรุปได้ว่าสภาตำบลซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณแหล่งน้ำขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังมีบทบาทในการพัฒนาแล่งน้ำในด้านต่าง ๆ น้อยกว่าที่ควรจะเป็น แนวความคิดและการปฏิบัติที่ควรได้รับการแก้ไขคือ การจัดสรรที่ดินในจำนวนที่พอเหมาะตามอัตภาพของแต่ละครัวเรือนให้กับประชากรที่อาศัยอยู่ในบริเวณแหล่งน้ำ ซึ่งมีสภาพน้ำในฤดูแล้งไม่พอใช้โดยคำนึงถึงความจำเป็นขั้นพื้นฐานของแต่ละครัวเรือน

ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของสภาตำบลในการพัฒนาแหล่งน้ำ ได้แก่สภาพทางกายภาพของแหล่งน้ำ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากรในชุมชนและการรวมกลุ่มของประชากรในชุมชน สภาพทางกายภาพของแหล่งน้ำ ซึ่งมีผลต่อบทบาทของสภาตำบลในการพัฒนาแหล่งน้ำด้านต่าง ๆ คือสภาพน้ำในฤดูแล้งไม่เพียงพอ ขนาดความจุของแหล่งน้ำสูงกว่า 500,000 $ม^3$. และการมีคลองส่งน้ำในบริเวณแหล่งน้ำ

การรวมกลุ่มของประชากร ได้แก่ การจัดกลุ่มเกษตรกร การรวมตัวกันบริจาคที่ดินให้กับสภาตำบล เพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำ ทั้งนี้ปัจจัยดังกล่าวมีผลก่อให้เกิดความแตกต่างในบทบาทของสภาตำบลเกี่ยวกับการพัฒนา 4 แหล่งน้ำในด้านต่าง ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

การศึกษาของ ทองทิพย์ สุนทรชัย และคณะ (2538) เรื่อง "บทบาทสตรีอีสานกับการจัดการทรัพยากรน้ำ" มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของผู้หญิงในชนบทอีสานกับการเปลี่ยนแปลงของสภาวะของทรัพยากรน้ำ รวมทั้งบทบาทของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรน้ำและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน สรุปผลการศึกษาได้ว่าผู้หญิงในชุมชนชนบทอีสานมีบทบาทต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ ไม่ว่าในชุมชนที่มีฐานการผลิตอยู่ในภาคเกษตรกรรมและมีรายได้จากภาคการเกษตรเป็นหลัก หรือชุมชนที่มีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร บทบาทผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรน้ำ มีความสัมพันธ์กับหน้าที่พื้นฐานของผู้หญิงต่อความอยู่รอดของครอบครัว ("งานบ้าน") และความรับผิดชอบต่อกิจกรรมการผลิตของครอบครัว

บทบาทของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรน้ำถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการคือ 1) เงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรม 2) เงื่อนไขทางสภาพทรัพยากรธรรมชาติ 3) เงื่อนไขวิธีการทำงานของรัฐ

การศึกษาของ ประทุมมา พลภักดี (2535) เรื่อง "บทบาทของหญิงและชายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ:ศึกษาเฉพาะกรณีฝายประชาอาสา" พบว่าบทบาทของหญิงและชายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีความแตกต่างกันทั้งในระยะก่อนดำเนินการสร้างฝายประชาอาสา ระยะดำเนินการสร้างฝายประชาอาสา และระยะหลังการดำเนินการสร้างฝายประชาอาสา

นอกจากนี้ยังพบว่า กระบวนการตัดสินใจระหว่างหญิงและชายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมี 9 ขั้นตอนคือ 1) วิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันและคาดการณ์ในอนาคต 2) ประเมินศักยภาพของผู้นำ 3) ประเมินศักยภาพของหมู่บ้าน 4) ปรึกษากันระหว่างผู้นำและเจ้าของนา 5) ตกลงรับโครงการ 6) ทำโครงการเสนอขออนุมัติงบประมาณ 7) ปรึกษาผู้นำ กรรมการหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ ชาวนาที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการดำเนินงานและการจัดเตรียมงาน 8) ประชุมชี้แจงโครงการและขอมติสนับสนุนหรือคัดค้าน 9) ปฏิบัติตามโครงการและแผนงาน การตัดสินดังกล่าวเป็นการตัดสินใจในระดับชุมชนขั้นที่ 1 ถึงขั้นที่ 7 ผู้ที่ตัดสินใจเป็นชายทั้งหมด การตัดสินใจในระดับครัวเรือน ผู้ชายยังเป็นแกนหลักในการตัดสินใจ

การศึกษาของ วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535) เรื่อง "บทบาทขององค์กรในท้องถิ่นที่มีผลต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดอุบลราชธานี" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาในภาพรวมเกี่ยวกับระบบและรูปแบบขององค์กรในท้องถิ่นระดับหมู่บ้าน ตำบล บทบาทขององค์กรในท้องถิ่นในการบริหาร และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามสภาพที่เป็นอยู่ ปัญหาอุปสรรคของการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติขององค์กรในท้องถิ่น บทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของหน่วยงานภาครัฐ รวมทั้งบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติในระดับหมู่บ้าน ตำบลรวมทั้งการเสนอแนวทางและรูปแบบที่เป็นไปได้ในการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมและการพึ่งตนเองขององค์กรในท้องถิ่นเป็นหลัก

การศึกษาวิจัยส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน พบว่าคณะกรรมการหมู่บ้านมีระดับการศึกษาต่ำ จะเป็นอุปสรรคต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติพอสมควร การดำรงตำแหน่งของคณะกรรมการหมู่บ้านมีระยะเวลานาน หากได้มีการชี้แนะปลูกฝังถึงการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกวิธีแล้ว จะเป็นองค์กรในท้องถิ่นที่มีคุณภาพในการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามบทบาท สำหรับบทบาทที่ทางราชการมอบหมายให้เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ คณะกรรมการหมู่บ้านจะมีบทบาทในการจัดหาภาชนะใส่น้ำให้แก่ประชาชน เช่น โอ่งน้ำและบทบาทในการสร้างแหล่งน้ำให้กับประชาชน เช่น ขุดบ่อบาดาล ขุดสระ สร้างฝาย เป็นต้น บทบาทเกี่ยวกับทรัพยากรประมงเป็นบทบาทในการดูแลรักษาแหล่งน้ำและสัตว์น้ำภายในหมู่บ้าน บทบาทเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้เป็นบทบาทการปลูกป่า เป็นต้น สำหรับปัญหาอุปสรรคในการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือประชาชนให้ความร่วมมือกับทางราชการน้อย การขาดงบประมาณสนับสนุนข้าราชการทำงานไม่จริงจังและคณะกรรมการหมู่บ้านไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเอง

จากงานวิจัยที่กล่าวมาเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ พอสรุปได้ว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องมากมายที่มีผลต่อการบริหารและจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ ได้แก่ การได้รับการแนะนำสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ การรับรู้ข่าวสาร การเป็นผู้นำกลุ่มทางสังคมและความรู้ความเข้าใจในบทบาท การรวมกลุ่มของประชากรในชุมชน

และสภาพทางกายภาพ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ปัจจัยดังกล่าวมีผลต่อการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชนด้วย

4.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

การศึกษาของ นลินี ตันธุวนิตย์ และคณะ (2529) เรื่องปัจจัยแห่งความสำเร็จ-ความล้มเหลวของการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาแหล่งน้ำขนาดเล็ก พบว่าสภาพทางธรรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อการใช้ประโยชน์ การได้ประโยชน์จากแหล่งน้ำมีผลต่อการดูแลรักษาและการรวมกลุ่ม ความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์เป็นปัญหาและทำให้การใช้ประโยชน์มีไม่มากเท่าที่ควร นอกจากนี้การทำงานของเจ้าหน้าที่มีส่วนอย่างมากในการเปิดโอกาสให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ

การศึกษาของ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2528) เรื่องปัจจัยแห่งความสำเร็จ-ความล้มเหลวของฝายน้ำล้นและอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จได้แก่ การรวมกลุ่มและผู้นำฐานะทางเศรษฐกิจ ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับและประโยชน์ที่ได้รับ การคมนาคมและการตลาด ความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้าน ความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ วิธีการดำเนินการของเจ้าหน้าที่และของกลุ่มในหมู่บ้านและสภาพธรรมชาติ

การศึกษาของ อำนาจ คำสมหมาย (2537) เรื่อง "ปัจจัยที่มีผลต่อกลุ่มผู้ใช้น้ำในโครงการชลประทานขนาดเล็ก : ศึกษากรณีฝายน้ำล้นลำห้วยบองบ้านดินดำ ตำบลดินดำ อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น" การวิจัยพบว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำบ้านดินดำจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2530 มีเจ้าหน้าที่ชลประทานและเจ้าหน้าที่ระดับอำเภอเป็นผู้ร่วมจัดตั้งและมีการดำเนินกิจกรรมกลุ่มอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะมีปัจจัยเอื้อ 2 ส่วนคือ

ปัจจัยภายในที่มีผลต่อการพัฒนากลุ่ม ประกอบด้วยกลุ่มมีความมุ่งหมายที่สอดคล้องกับความต้องการของสมาชิก กลุ่มพื้นฐานในการรวมกลุ่มและประสบการณ์เดิมในการจัดการน้ำมาตั้งแต่ครั้งสร้างฝายดิน กระบวนการในการจัดตั้งกลุ่มมีเจ้าหน้าที่ชลประทานเข้ามาเตรียมชุมชนสร้างความเข้าใจแก่กลุ่มเป้าหมายก่อนการจัดตั้งกลุ่มและมีเจ้าหน้าที่ระดับอำเภอเข้าร่วมจัดตั้ง ผู้นำหรือประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำ ได้ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่สนใจและร่วมกิจกรรมกลุ่ม ประสานงานและร่วมมือกับผู้นำหมู่ได้อย่างดี สมาชิกมีส่วนร่วมในการเลือกผู้นำโดยผ่านการเลือกตั้ง สมาชิกมีความรับผิดชอบ มีส่วนร่วมในการตั้งกฎระเบียบการใช้น้ำกลุ่มมีโครงสร้างที่ชัดเจน แบ่งบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการอย่างชัดเจน ขนาดของกลุ่มมีความเหมะสมไม่เล็กหรือใหญ่จนเกินไป กฎระเบียบการใช้น้ำ สมาชิกและคณะกรรมการกลุ่มสามารถปฏิบัติได้ การสื่อสารภายในกลุ่มและนอกกลุ่มมีอย่างทั่วถึงและสม่ำเสมอทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การดำเนินกิจกรรมกลุ่มมีอย่างต่อเนื่องในรูปแบบการใช้ประโยชน์ในฤดูฝน ฤดูแล้งและมีการดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำควบคู่กันไป

ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการพัฒนากลุ่มได้แก่ หน่วยดำเนินการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ให้การสนับสนุนช่วยเหลืออย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่เริ่มต้นจัดตั้งกลุ่ม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มอย่างสม่ำเสมอตามบทบาทหน้าที่

ปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ที่ทำให้สมาชิกร่วมกิจกรรมกลุ่มได้แก่ความต้องการร่วมกันในการใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูก ความมั่นใจในการประกอบอาชีพ ทุนหรือรายได้ที่ขายผลผลิตในฤดูฝนและฤดูแล้ง การเสียสะของสมาชิกในกิจกรรมอย่างมีสำนึก ตลอดทั้งขวัญและกำลังใจที่กลุ่มได้รับ

การศึกษาของอดุลย์ อภินันทร์ (2523) เรื่องปัจจัยของการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำในภาคอีสาน คือปัญหาการจัดสรรน้ำ พบว่าสมาชิกที่อยู่ในพื้นที่สูงจะไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร และหากขาดการตั้งกฎเกณฑ์และกำหนดข้อลงโทษที่รัดกุมแล้วจะทำให้เกิดปัญหาการรวมกลุ่มขึ้นได้ การส่งเสริมการปลูกพืชฤดูแล้ง รวมทั้งการอบรมให้ความรู้กับกลุ่มผู้ใช้น้ำในเรื่องการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาจะช่วยให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

จาการศึกษาของ Adul Apinantara (1983) เรื่องปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำพบว่าปัจจัยที่สำคัญของการรวมกลุ่มได้แก่ ผลประโยชน์ที่ได้รับจากแหล่งน้ำ ในกรณีที่ผู้ใช้น้ำมีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ตอนท้ายของคลองส่งน้ำหรืออยู่ในที่สูง จะได้รับประโยชน์จากน้ำชลประทานน้อยกว่าจะไม่ค่อยให้ความสนใจ หรือความร่วมมือในกิจกรรมของกลุ่มผู้ใช้น้ำมากนัก ปัจจัยที่เกี่ยวข้องอีกปัจจัยหนึ่งได้แก่ การไม่มีการวางแผนร่วมกันในระหว่างผู้ใช้น้ำว่าควรจะจัดสรรน้ำไปยังแปลงนาใดและในเวลาใดทำให้ผู้ที่อยู่ท้ายคลองส่งน้ำได้รับน้ำล่าช้า บางครั้งเลยเวลาของการปักดำไปแล้ว ผู้ที่ไม่ได้รับประโยชน์เหล่านี้จะไม่ให้ความสำคัญต่อ “กลุ่ม” เท่าที่ควร

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ พอสรุปได้ว่ามีปัจจัยบางประการที่เกี่ยวข้องได้แก่สภาพทางธรรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อการใช้ประโยชน์ การทำงานของเจ้าหน้าที่ การรวมกลุ่มและผู้นำทางเศรษฐกิจ การคมนาคมและการตลาด ความต้องการของชาวบ้าน ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ การดำเนินการของเจ้าหน้าที่ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวนี้มีผลต่อการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชน

4.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้

การศึกษาของ นลินี ตันธุวนิตย์ และ จันทนา สุระพินิจ (2538) เรื่อง “การสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่ององค์กรชาวบ้าน” พบว่าการวิเคราะห์เรื่ององค์กรชาวบ้านมีความหลากหลายของการตีความทั้งในลักษณะการมองในส่วนของภาระกิจและเป้าหมายหลักขององค์กรชาวบ้าน โดยอาจจะเป็นผลที่เกิดจากการมีประสบการณ์ในระบบที่ต่างกัน เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานพัฒนาของชุมชน หรืออาจเป็นผลมาจากปัจจัยที่สำคัญขององค์กรชาวบ้านนั้นคือผู้นำและการบริหารงาน รวมทั้งกิจกรรมที่องค์กรร่วมกันสร้างเครือข่าย เป็นต้น

การศึกษาของ พรประภา สินธุนาวา (1990) เรื่องการศึกษาการพึ่งตนเองของชุมชนโดยแนววัฒนธรรมชุมชนเพื่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านตะเพินคี่ ตำบลองค์พระ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี ผลการศึกษาสรุปได้ว่าชุมชนตะเพิ่นคี่มีระบบการผลิตแบบยังชีพเพื่อการบริโภคเป็นหลักและมีการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นรายได้หลักของครัวเรือน มีการใช้ประโยชน์ และถือครองที่ดินทำการเพาะปลูกทั้งหมด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับระบบการค้าแบบทุนนิยม มีการปรับใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นแรงงานหลักที่สำคัญ มีแรงงานแลกเปลี่ยนและแรงงานรับจ้างเพื่อช่วยเหลือกันในชุมชนด้วย

ในระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันในชุมชนพบว่า ชุมชนนี้มีสถาบันครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานในการสนองตอบและให้การอบรมเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวได้อย่างสมบูรณ์ มีระบบเครือญาติในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน รวมทั้งชุมชนเป็นเครือญาติกันเกือบทั้งหมู่บ้านเพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน มีการขัดเกลาสมาชิกในสังคมให้รู้จักและยอมรับกฎข้อห้ามของหมู่บ้านและมีความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างชุมชนในด้านการเป็นเครือญาติประเพณี นอกจากนี้ยังมีระบบคุณค่าศาสนาและความเชื่อ เป็นองค์ประกอบหลักของวัฒนธรรมชุมชนในชุมชนอีกด้วย

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ พอสรุปได้ว่ามีปัจจัยบางประการที่เกี่ยวข้องได้แก่ ความหลากหลายของการตีความขององค์กรชาวบ้าน การมีประสบการณ์การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงาน/ของคนในชุมชนทั้งในระบบเครือญาติ ผู้นำและการบริหารจัดการด้านกิจกรรม การสร้างองค์กรเครือข่าย การใช้ประโยชน์และการปรับตัวของคนในชุมชน ตลอดจนระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อของคนในชุมชน

4.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

การศึกษาของ ยุวดี สิทธิพาที (2527) เรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม โครงการปฏิรูปที่ดินสาธารณประโยชน์ดงเทพรัตน์ ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท” ผลจากการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำที่อยู่บริเวณต้นน้ำและปลายน้ำไม่มีความแตกต่างกัน ยกเว้นทัศนคติต่อการมีส่วนร่วมที่พบว่ามีความแตกต่างกัน ในการจัดอันดับความสำคัญของปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมนั้นพบว่า ปริมาณผลผลิตข้าวต่อปีและสมรรถนะในการอ่านมีความสำคัญมากที่สุดที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในขั้นตอนต่าง ๆ และจำนวนสมาชิกในครอบครัว ทัศนคติต่อการมีส่วนร่วม โอกาสการมีส่วนร่วมมีความสำคัญเป็นอันดับรองลงมา ในขณะที่อายุ เพศจะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมเพียงเล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนั้นจากการศึกษาเพิ่มเติมพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อโอกาสการมีส่วนร่วมนั้น พบว่าสมรรถนะในการอ่านและอายุมีความสำคัญที่จะทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมสูงที่สุด ส่วนแรงจูงใฝ่สัมฤทธิ์ เพศ ปริมาณผลผลิตข้าวต่อปี มีความสำคัญที่จะทำให้เกิดโอกาสการมีส่วนร่วมน้อยลงตามลำดับ

การศึกษาของ อนุสรณ์ สุภรรณสทิศกร (2529) เรื่อง "การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสภาตำบลต่อโครงการ กสช. ปี พ.ศ. 2528 อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของกรรมการสภาตำบลในโครงการ กสช. อยู่ในระดับค่อนข้างสูง และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนในโครงการ กสช. ได้แก่ การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ระดับตำบล การเป็นกรรมการกลุ่ม ทางสังคมและประสบการณ์ในการทำงาน ส่วนปัจจัยที่ไม่มีส่วนร่วมในโครงการดังกล่าว ได้แก่การติดต่อกับชุมชนภายนอก การรับรู้ข่าวสารและระดับการศึกษา

การศึกษาของ นภา ชมไพบูลย์ (2529) เรื่อง"การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทของกลุ่มเกษตรกร" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและประสิทธิภาพของกลุ่มเกษตรกรในการพัฒนาชนบท รวมทั้งปัจจัยทีมีผลต่อประสิทธิภาพในการดำเนินบทบาทของกลุ่มเกษตรกร และศึกษารูปแบบของการมีส่วนร่วม ลักษณะการเกิดการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรและปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรในการพัฒนาชนบท โดยศึกษาบทบาทของกลุ่มเกษตรกรออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่บทบาทในฐานะผู้ระบุความต้องการ บทบาทในฐานะผู้วางแผน บทบาทในฐานะผู้ระดมทรัพยากร บทบาทในฐานะผู้จัดองค์กรและบทบาทในฐานะผู้กระตุ้น พบว่าบทบาทของกลุ่มเกษตรกรส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทในฐานะผู้จัดองค์กร ส่วนบทบาทในฐานะผู้ระดมทรัพยากรของกลุ่มยังมีข้อจำกัดเพราะยังไม่สามารถระดมทรัพยากรทั้งในแง่ความคิด และเงินทุนจากสมาชิกในระดับกว้างได้ เช่นเดียวกับบบทบาทในฐานะผู้วางแผนและระบุความต้องการ สำหรับบทบาทฐานะผู้กระตุ้นกระทำได้ในขอบเขตที่จำกัด ปัจจัยที่มีผลต่อประสิทธิภาพในการดำเนินบทบาทของกลุ่มเกษตรกรได้แก่ ที่มาขององค์กรสภาวะนโยบายการตระหนักรู้ของชาวนา และระดับการเข้าถึงสื่อมวลชนของชาวนาซึ่งไม่เชื่อต่อการดำเนินบทบาทของกลุ่ม

ด้านรูปแบบการมีส่วนร่วมของเกษตรกรพบว่า ส่วนใหญ่สมาชิกมีส่วนร่วมในขั้นรับผลประโยชน์มากกว่าขั้นตัดสินใจ สำหรับลักษณะการมีส่วนร่วมมีทั้งเป็นทางการและลักษณะที่ไม่เป็นทางการ ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตร ได้แก่ปัจจัยด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม การเมืองและประวัติศาสตร์

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการการมีส่วนร่วม พอสรุปได้ว่ามีปัจจัยบางประการที่เกี่ยวข้องได้แก่ ทัศนคติ โอกาสและจูงใจต่อการมีส่วนร่วม ความรู้สึกเชื่อมั่น ความเข้าใจ การยอมรับความร่วมมือของประชาชน การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ การเป็นกรรมการและการมีประสบการณ์ในการทำงาน รวมทั้งปัจจัยทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวนี้มีผลต่อการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชน

กล่าวโดยสรุปทั้งหมด จากแนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้นำเสนอ จะเห็นว่าการจัดการหรือการดำเนินกิจกรรมขององค์กรชุมชนนั้น ย่อมมีปัจจัยต่าง ๆ ที่มาเกี่ยวข้องมากมาย ได้แก่การพิจารณาถึงสภาพทางกายภาพของแหล่งน้ำ/ชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการใช้ประโยชน์จากน้ำ สภาพทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม สังคม ประชากร การรวมกลุ่มและการบริหารจัดการแหล่ง

น้ำโดยกลุ่มซึ่งสามารถดูได้จากคุณสมบัติของคณะกรรมการ ระดับการศึกษา ระยะเวลาในการอยู่ในตำแหน่ง การจัดสรรผลประโยชน์จากแหล่งน้ำ และปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องคือวิธีการทำงานของรัฐและภาคเอกชนอื่น ๆ นอกจากนี้แล้วก็สามารถจัดแบ่งได้ตามลักษณะปัจจัยแต่ละด้านได้ดังนี้ คือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ฐานะรายได้ การประกอบอาชีพ การคมนาคมและการตลาด ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและทรัพย์สินการถือครองที่ดินของคณะกรรมการหรือกลุ่มบุคคล ปัจจัยด้านสังคม ได้แก่ระดับการศึกษา การได้รับคำแนะนำสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ การได้รับการอบรมชี้แจงหรือการรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ การเป็นผู้นำกลุ่มทางสังคม การได้รับความไว้วางใจจากประชาชน ความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้าน ปัจจัยด้านการบริหาร ได้แก่ งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ ประสบการณ์การทำงาน การวางแผน การจัดสรรน้ำ และปัจจัยทางด้านจิตวิทยาสังคม ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ ความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ ความคาดหวังผลประโยชน์ที่ได้รับจากแหล่งน้ำและการได้รับการยกย่องเป็นบุคคลสำคัญ เป็นต้น นอกจากประเด็นที่กล่าวมาแล้ว ยังได้นำผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อการมีส่วนร่วม เพื่อพิจารณาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากประเด็นต่าง ๆ ที่น่าสนใจดังกล่าวมาแล้วยังช่วยให้ผู้วิจัยนำไปพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดและแนวทางการสัมภาษณ์ ล้วนมีความสัมพันธ์ต่อการจัดการหรือการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มนั้นอีกด้วย

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ จากการประมวลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะปัจจัยบางประการที่พิจารณาเห็นว่ามีความสำคัญและมีผลต่อการปฏิบัติหน้าที่ในการบริหาร และการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชน เพราะเห็นว่าปัจจัยดังกล่าวจะสามารถตอบสนองความต้องการให้บรรลุวัตถุประสงค์ ในการวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งปัจจัยต่าง ๆ ออกเป็นพัฒนาการขององค์กรชุมชน โครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม นอกจากนั้นแล้ว ผู้วิจัยได้นำปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้มารวบรวมเพื่อตั้งเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาเพื่อค้นหาความเป็นจริงว่า มีตัวแปรใดบ้างที่มีความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำนี้

5. กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

จากการศึกษาแนวคิดและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉา บ้านโขงกุดหวาย ดังนี้คือ

แนวคิดมนุษย์นิเวศ (Human Ecology) เป็นแนวคิดที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมมนุษย์กับระบบนิเวศน์ ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของทั้งสองระบบต่างก็มีความเกี่ยวกันเชื่อมโยงกันและกัน โดยผ่านการเคลื่อนย้ายหรือเกิดการแลกเปลี่ยนวัสดุ พลังงานและข่าวสาร เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้นในระบบใดระบบหนึ่งแล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อปัจจัยที่มีอยู่ในระบบหรือระหว่างระบบทำให้เสียความสมดุลไป ดังนั้นระบบจึงต้องมีการปรับตัว

เพื่อรักษาสภาพความสมดุลเอาไว้ด้วยการปรับบทบาทและโครงสร้างหน้าที่ของแต่ละส่วน แต่ความสามารถของระบบก็มีขีดจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับตัวของระบบนิเวศน์ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมมนุษย์ เป็นเพราะมนุษย์มีการปรับตัวเองให้อยู่รอดในระบบนิเวศน์ แต่การปรับตัวโดยการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายของมนุษย์นั้นมีไม่มากนัก และไม่รวดเร็วเท่าการเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นรวมทั้งแนวทางที่มนุษย์คิดค้นวัฒนธรรมใหม่ ๆ ทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปแม้ว่ามนุษย์มีเจตนาให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ แต่ผลลัพธ์ที่ได้มีทั้งคุณและโทษแก่มนุษย์และสิ่งแวดล้อมนับวันจะทวีความซับซ้อนมากขึ้นเรื่อย ๆ และยิ่งรุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดปัญหาจากการเพิ่มจำนวนประชากรมนุษย์และจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ส่งผลให้มีการขยายที่ทำกินและการเพิ่มผลผลิตอันเกิดจากการนำความรู้ทางเทคโนโลยีเข้ามาปรับใช้เพื่อง่ายต่อการดำเนินกิจกรรม เช่นชาวบ้านโขงกุดหวายได้นำเอาวัสดุสิ่งของทั้งป่าหวายและปลาเผาะ ฯลฯ ที่จัดว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติจากระบบนิเวศน์ในแหล่งน้ำ เพื่อนำไปใช้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์และเศรษฐกิจของระบบการตลาด ต่อมาได้ส่งผลทำให้มีปัญหาตามมาคือป่าหวายที่เคยอุดมสมบูรณ์ในอดีตได้หมดไปจากหมู่บ้าน ปลาเผาะที่เป็นบ่อเลี้ยงชีวิตในอดีตเกือบจะสูญพันธุ์หมดไป สิ่งเหล่านี้เป็นผลเพราะมนุษย์กระทำกับทรัพยากรและสภาพแวดล้อมตามใจตนเอง จนทำให้ภาวะธรรมชาติสูญเสียความสมดุลสูญเสียระบบนิเวศน์ไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์และโดยไม่เจตนา จากตัวอย่างดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศน์ ถูกทำลายหรือใช้ประโยชน์จนร่อยหรอลงไปจำเป็นยิ่งที่จะต้องบำรุงรักษา และหาแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรด้วยความเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน โดยต้องคำนึงถึงความสมดุลและความเกื้อกูลกันระหว่างระบบนิเวศน์และระบบสังคม

ในขณะเดียวกัน คณะกรรมการองค์กรชุมชนถือเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมเป็นองค์กรพื้นฐานสำคัญในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งแหล่งน้ำที่มีอยู่ในระบบนิเวศน์ต้องอาศัยแนวทางการบริหารและจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ 3 ลักษณะ ได้แก่ การอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์เพราะถ้าหากระบบนิเวศน์ของแหล่งน้ำเปลี่ยนแปลงไปแล้วย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน องค์กรชุมชนจึงต้องทำหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำอย่างเหมาะสม แนวคิดการจัดองค์กรกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำได้มุ่งเน้นไปที่การบริหารและการดำเนินงานขององค์กร โดยในแต่ละแนวทางมีขั้นตอนในการดำเนินการบริหารและจัดการคือการดำเนินการจัดทำแผนงาน การประชาสัมพันธ์ การดำเนินงาน การควบคุมการติดตามและการประเมินผลการดำเนินงาน จะเห็นได้ว่าในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำในแต่ละขั้นตอนนั้น คณะกรรมการองค์กรชุมชนมีการจัดการในเรื่องดังกล่าวไม่เหมือนกัน อาจจะเนื่องมาจากปัจจัยบริบททางสังคมของชุมชน ได้แก่ สภาพทางกายภาพ/ชีวภาพ สังคม/วัฒนธรรมและความคิดความเชื่อ ปัจจัยทางโครงสร้างและหน้าที่ของคณะกรรมการองค์กรชุมชน อันได้แก่ ผู้นำชุมชน กฎระเบียบ ข้อบังคับ ความสัมพันธ์ขององค์กรภายนอกชุมชน รวมทั้งกระบวนการ

เรียนรู้-การมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำปัจจัยดังกล่าวมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดและสมมติฐานในการศึกษา ครั้งนี้ (แผนภูมิที่ 7)

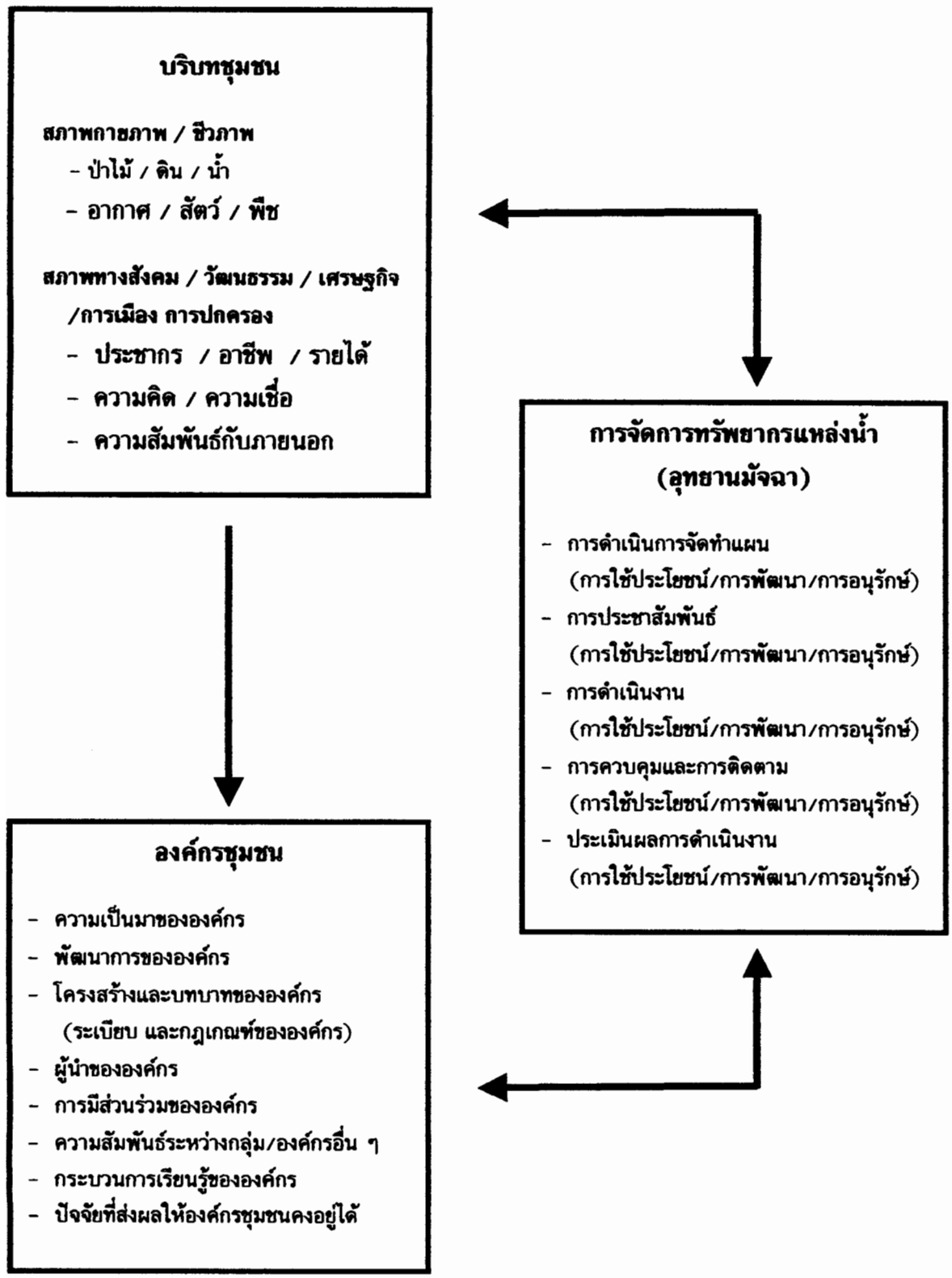

ภาพที่ 7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3
ระเบียบวิธีวิจัย

การทำวิจัยเรื่อง องค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉาโขงกุดหวาย ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อศึกษาพัฒนาการ โครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชน ผู้วิจัยมีกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย เน้นการวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อนำมาวิเคราะห์ถึงพัฒนาการโครงสร้างหน้าที่และกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำในมุมมองของชาวบ้าน โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการศึกษาวิจัยดังนี้

1. พื้นที่ทำวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีอุทยานมัจฉา บ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดยผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่และองค์กรชุมชนในการศึกษาแบบเจาะจง(Purposive Sampling) ผู้วิจัยเห็นว่าเมื่อทำการศึกษาวิจัยเสร็จสิ้นแล้วจะสามารถนำรูปแบบ พัฒนาการ โครงสร้างหน้าที่ กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมด้านการบริหารการจัดการทรัพยากรน้ำขององค์กรชุมชนแห่งนี้ เป็นแบบอย่างในการพัฒนาองค์กรชุมชนอื่น ๆ ต่อไปได้

2. หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์

หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์การศึกษาครั้งนี้ คือ ระดับองค์กรชุมชน โดยเลือกองค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

3. ระยะเวลาของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้เวลาในการรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ เป็นเวลา 1 ปี ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2542 ถึงเดือนกรกฎาคม 2543

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การทำวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลรอบด้านและสมบูรณ์มากที่สุด ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนและวิธีการรวบรวมข้อมูลออกเป็น 2 ส่วนดังนี้คือ

4.1) การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นการเก็บข้อมูลที่รวบรวมจากเอกสารทางวิชาการต่าง ๆ เช่น ตำรา วารสาร บทความ หนังสือ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์

และเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเรื่องที่เราจะศึกษามีประเด็นที่น่าสนใจอะไรบ้างและมีผู้ศึกษามากน้อยเพียงใด รวมทั้งนำข้อมูลที่ได้เป็นแนวทางในการศึกษาปรากฏการณ์ในชุมชน นอกจากนั้นยังช่วยให้ผู้วิจัยพัฒนากรอบแนวคิดและแนวทางการสัมภาษณ์อีกด้วย

4.2) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Research) โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ในแนวลึก (Indept Interviews) จากผู้รู้ คณะกรรมการขององค์กรชุมชน กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ชาวบ้าน ผู้นำหมู่บ้าน ตามแนวทางการสัมภาษณ์และใช้เทปบันทึกเสียงระหว่างการสัมภาษณ์ รวมทั้งใช้สมุดบันทึกเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่สำคัญ โดยผู้วิจัยเข้าไปใช้ชีวิตในวัดของชุมชนเพื่อสังเกตแบบมีส่วนร่วม มีเวลาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและที่สำคัญได้ศึกษาจากมุมมองของชาวบ้านและองค์กรท้องถิ่นต่าง ๆ ในชุมชน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความเชื่อมั่นว่าข้อมูลที่ได้มีความเที่ยงตรงและถูกต้อง

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง 4 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มผู้รู้/ผู้นำชุมชน : ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้อาวุโสและผู้มีความรอบรู้ซึ่งได้รับการยอมรับจากทุก ๆ คนในชุมชน เก็บข้อมูลในส่วนของบริบทของชุมชน ได้แก่ประวัติความเป็นมาของชุมชน/องค์กรชุมชน โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของขององค์กรชุมชน สภาพนิเวศวิทยา สภาพสาธารณูปโภคของหมู่บ้าน/องค์กร สภาพทางเศรษฐกิจ สถาบันครอบครัว ประเพณี ศาสนาและความเชื่อ สภาพทางสังคมและปัญหาของชุมชน

2) คณะกรรมการองค์กร : คณะกรรมการสภาวัฒนธรรม คณะกรรมการกลุ่มสตรี คณะกรรมการกลุ่มเยาวชน ครูและพระสงฆ์ เก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานขององค์กรชุมชน ได้แก่ ชื่อคณะกรรมการองค์กรที่มาจากกลุ่ม 3 กลุ่มในการเลือกตัวแทน ซึ่งคณะกรรมการที่มาจากกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมในองค์กรในเวลาช่วงเริ่มต้น โดยมีเงื่อนไขในการพิจารณาคัดเลือกจากเกณฑ์ 1) เลือกตัวแทนของคนที่มาจากกกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรม จำนวน 2 คน กลุ่มสตรี จำนวน 2 คน กลุ่มเยาวชน จำนวน 2 คน ครูจำนวน 1 คนและพระสงฆ์ 1 รูป 2) การคัดเลือกตามวัยและช่วงเวลาในการเข้าเป็นคณะกรรมการ

3) สมาชิก : ผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์/ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ เก็บข้อมูลในส่วนของการเข้าเป็นสมาชิกขององค์กร การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน/องค์กรชุมชน ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ความคิดเห็นต่อการดำเนินงานขององค์กร

4) บุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง:ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอ พัฒนากร สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เก็บข้อมูลทั้งในส่วนของบุคคลทั่วไปและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ซึ่งเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการการเข้าร่วมกิจกรรม ขั้นตอนการเข้าร่วม ความคิดเห็นต่อการดำเนินงาน/กิจกรรมขององค์กรชุมชน บทบาทหน้าที่ที่มีต่อองค์กรชุมชน ปัญหาของชุมชน

การเลือกกลุ่มตัวอย่าง ในส่วนของกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่มแรก ผู้วิจัยจะทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรที่เป็นผู้รู้/ผู้นำของชุมชน คณะกรรมการขององค์กรชุมชนและสมาชิกทั้งที่ใช้ประโยชน์และไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ เพราะเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญต่อการบริหารและการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำเป็นอย่างมาก และเพื่อให้ผลการวิจัยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้เก็บข้อมูลจากบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องประกอบพิจารณาอีกด้วย

5. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการวิจัยดังนี้

5.1) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview Guide) ใช้สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล ในระดับหมู่บ้าน กลุ่มหรือองค์กรและระดับปัจเจกบุคคล ดังนี้

1) สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้/ผู้นำชุมชน : ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้อาวุโสและผู้มีความรอบรู้ซึ่งได้รับการยอมรับจากทุก ๆ คนในชุมชนและเป็นผู้มีบทบาทสูงในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ เก็บข้อมูลในส่วนของบริบทของชุมชน ได้แก่ประวัติความเป็นมาของชุมชน/องค์กรชุมชน สภาพทั่วไปของชุมชน สภาพนิเวศวิทยา การสาธารณูปโภคของหมู่บ้าน/องค์กร สภาพทางเศรษฐกิจ สถาบันครอบครัว ประเพณีศาสนาและความเชื่อ สภาพทางสังคมและปัญหาของชุมชน

2) สัมภาษณ์กลุ่มคณะกรรมการองค์กร:คณะกรรมการสภาวัฒนธรรม คณะกรรมการกลุ่มสตรี คณะกรรมการกลุ่มเยาวชน ครูและพระสงฆ์ เก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์ในส่วนขององค์กรชุมชน ได้แก่ การได้รับคัดเลือกเป็นตัวแทนซึ่งคณะกรรมการที่มาจากกลุ่มต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในองค์กรในเวลาช่วงเริ่มต้น

3) สัมภาษณ์กลุ่มสมาชิก : ผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์/ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ เก็บข้อมูลในส่วนของการเข้าเป็นสมาชิกขององค์กร การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน/องค์กรชุมชน ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ความคิดเห็นต่อการดำเนินงานขององค์กร

4) สัมภาษณ์กลุ่มบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง:ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอ พัฒนากรสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เก็บข้อมูลทั้งในส่วนของบุคคลทั่วไปและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ได้แก่ข้อมูลเกี่ยวกับการการตัดสินใจเข้าร่วม/ไม่เข้าร่วม ขั้นตอนการเข้าร่วม ความคิดเห็นต่อการดำเนินงาน/กิจกรรมขององค์กรชุมชน บทบาทหน้าที่ที่มีต่อองค์กรชุมชน ปัญหาของชุมชน

5.2) การสังเกต (Observation) เป็นวิธีการที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาเพื่อทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์การดำเนินงานและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในองค์กรชุมชนดังนี้

1) การสังเกตโดยตรง (Direct Observation) หมายถึง การเฝ้าดูโดยที่ผู้วิจัยมิได้เข้าไปเกี่ยวข้องหรือร่วมกระทำในเหตุการณ์ที่ตนดูอยู่ การสังเกตผู้วิจัยได้เข้าไปอยู่ในสถานที่นั้น

แต่ไม่เข้าไปแทรกพฤติกรรมหรือเข้าไปร่วมกิจกรรมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ผู้วิจัยตั้งวัตถุประสงค์ไว้

2) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) หมายถึงการเฝ้าดูพื้นที่โดยที่ผู้วิจัยเข้าไปเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วมกระทำในเหตุการณ์กิจกรรมทางสังคม ผู้วิจัยใช้การสังเกตโดยเข้าไปมีส่วนร่วมกระทำในเหตุการณ์หรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำอุทยานมัจฉา

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพคือนำข้อมูลทุกประเภทที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกต มาตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลแล้วนำมาจัดระบบข้อมูลแยกประเภทข้อมูลตามวัตถุประสงค์และขอบเขตที่ศึกษาวิจัย จากนั้นจึงประมวลข้อมูลทุกประเภทเข้าด้วยกันแล้วตีความหมายและวิเคราะห์โดยใช้แนวความคิดและทฤษฎีที่ทบทวนมา โดยใช้หลักการวิเคราะห์ภายใต้บริบทของชุมชนในลักษณะภาพรวม (Holistic) เน้นการวิเคราะห์เชิงความเป็นเหตุผลของเหตุการณ์และข้อมูลต่าง ๆ

7. การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description) ประกอบด้วยการบรรยาย อธิบาย และเพื่อให้มีความกระชับและชัดเจนในการนำเสนอผู้วิจัยใช้แผนภูมิ ตารางและแผนที่ เพื่อตอบวัตถุประสงค์การศึกษา

บทที่ 4
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล และการอภิปรายผล

การทำวิจัยเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉาโขงกุดหวายครั้งนี้ ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาพัฒนาการ โครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชน เนื่องจากองค์กรชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ศึกษา ดังนั้นในการทำความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวให้ชัดเจนจำเป็นต้องศึกษาสภาพกายภาพและบริบทด้านอื่น ๆ ของชุมชนบ้านโขงกุดหวาย ดังนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งผลการวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็นส่วน ๆ ส่วนดังนี้

1. พัฒนาการขององค์กรชุมชน รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการในแต่ละขั้นตอน
2. โครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
3. กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม
4. การอภิปรายผลการวิจัย

ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. บริบทของชุมชน

ประวัติการตั้งหมู่บ้าน

เดิมชุมชนบ้านโขงกุดหวายเป็นพื้นที่ป่าดงดิบที่อุดมสมบูรณ์ด้วยต้นไม้น้อยใหญ่ปะปนกันตามสภาพพื้นที่ป่าหวายซึ่งล้อมรอบด้วยแม่น้ำชี ไม้ที่ให้คุณค่าทางเศรษฐกิจมีหลายชนิด ได้แก่ หวาย ยาง รัง กระบก แดง เต็ง มะค่าแต้ ตะเคียนทอง ตะแบก สัก ติ้วส้ม ติ้วขาว มะม่วงป่า มะไฟป่า มะกอก มะขาม ผักหวาน ไผ่บง มะละกอ ฟ้าทะลายโจร บอระเพ็ด ฯลฯ ส่วนสัตว์ที่มีอยู่ในอดีต ได้แก่ งูเหลือม งูหลาม กระรอก กระแต ตะกวด ค่าง ลิง นก จระเข้ เต่า ไก่ป่า ฯลฯ จากความอุดมสมบูรณ์ของป่า สัตว์และลำน้ำทำให้กุดหวายแห่งนี้เต็มไปด้วยพืชผัก เถาวัลย์ ไม้ยืนต้นหลายชนิด มีน้ำตลอดปี ชาวบ้านในชุมชนและชาวบ้านใกล้เคียงเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าแห่งนี้ในการเก็บพืช ผักและหาอาหาร รวมทั้งใช้ประโยชน์จากป่าแห่งนี้ตลอดปี ชาวบ้านเรียกแหล่งน้ำนี้ว่า “กุด” หมายถึง หนองน้ำ ในอดีตเป็นทางน้ำของแม่น้ำที่ไหลเปลี่ยนทางเดินเป็นเวลานาน ชาวบ้านกล่าวว่ากุดดังกล่าวมีอายุประมาณ 200 ปี โดยมีสภาพเป็น “โขง” กล่าวคือมีลักษณะเป็นแหลมยื่นออกมาล้อมรอบแหล่งน้ำแห่งนี้ทั้งด้านทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันตก ส่วนคำว่า “หวาย” เนื่องจากเดิมต้นหวายเป็นพืชที่เกิดขึ้นและมีอยู่อย่างมากมายล้อมรอบพื้นที่แห่งนี้จนเป็นที่รู้จักกันอย่างทั่วไป ดังนั้นชื่อของหมู่บ้านจึงถูกตั้งขึ้นตามลักษณะภูมิประเทศและพืชพรรณที่ปรากฏอยู่มาก (ดูภาพที่ 10 ประกอบ)

บ้านโขงกุดหวายเป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มก่อตั้งมานาน ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าตั้งเป็นชุมชนเมื่อใด แต่คนเฒ่าคนแก่ในชุมชนสันนิษฐานว่าก่อตั้งมาแล้วประมาณ 150 ปี จากการสัมภาษณ์นางทองคำ มาโชติ อายุ 93 ปีและนายบุญเหลือ มะโลโพ อายุ 72 ปี ทราบเพียงว่ามีประชากรที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ 3 กลุ่มได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่อพยพมาจากอำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา ชาวบ้านเรียกกันว่า "คุ้มไทย" หรือ "คุ้มไทยเสรี" มีเอกลักษณ์สำคัญของตัวเองคือพูดภาษาไทยโคราช เป็นกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาอยู่ในสถานที่ตั้งชุมชนบ้านโขงกุดหวายในพื้นที่ปัจจุบัน สาเหตุที่อพยพเนื่องมาจากถิ่นฐานเดิมในยุคนั้นประสบกับความแห้งแล้ง ไม่มีน้ำทำนา ชาวบ้านจึงได้ทิ้งที่อยู่อาศัยและแสวงหาที่อยู่ใหม่ คนกลุ่มแรกนี้ประกอบอาชีพหลักคือการค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้า โดยเดินทางรอนแรมผ่านมาตามจังหวัดต่าง ๆ จนกระทั่งเดินทางมาถึงบ้านโขงกุดหวายซึ่งเห็นว่ามีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าที่อื่น ๆ จึงได้ตั้งถิ่นฐานถาวรในพื้นที่เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านกลุ่มนี้มีนายทอง แก้วเพชรและนายเหลือง ปานามา เป็นผู้นำกลุ่ม ปัจจุบันคนในตระกูลแก้วเพชรและปานามาเหลือไม่กี่คนในหมู่บ้าน เพราะลูกหลานส่วนมากได้ย้ายกลับคืนถิ่นที่จังหวัดนครราชสีมาและย้ายไปรับราชการที่จังหวัดนครพนม อีกส่วนหนึ่งย้ายไปอาศัยอยู่ในตัวจังหวัดมหาสารคามและที่เหลือไม่กี่คนได้เป็นลูกสะใภ้ที่บ้านโขงกุดหวาย

อีกกลุ่มคือกลุ่มคนไทยลาวที่อพยพมาจากบ้านโนนตูม ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดยการนำของนายพา มาโชติ ที่อพยพมาทีหลังคนกลุ่มแรกประมาณ 4 - 5 ปี ซึ่งมีจำนวนสมาชิกพอ ๆ กับคนกลุ่มแรก สาเหตุสำคัญที่คนกลุ่มนี้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบ้านโขงกุดหวายเพื่อแสวงหาพื้นที่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวน และการเกษตรอื่น ๆ ส่วนกลุ่มที่อพยพมาหลังสุดเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์และพิษณุโลกซึ่งมีเพียงหนึ่งถึงสองครอบครัว เมื่อพ่อแม่ได้ตายจากไปจึงได้แต่งงานกับคนในหมู่บ้าน ดังนั้นปัจจุบันจึงเหลือเฉพาะหลาน ได้แต่งงานและรับเอาวัฒนธรรมแบบแผนในการดำเนินชีวิตตามแบบของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน

ในครั้งอดีตชาวบ้านยังไม่มีพื้นที่ประกอบอาชีพการเพาะปลูก เนื่องจากบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านเป็นป่ารกหนาแน่นและหนองน้ำมีปริมาณน้ำมาก น้ำท่วมบ้านเรือนและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านเป็นประจำทุกปี (จากคำบอกเล่าของนายอุทัย มาโชติ อายุ 55 ปี ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ทำให้ทราบว่า) ในปี พ.ศ. 2503 - 2504 ชาวบ้านโขงกุดหวายได้ถากถางป่าพร้อมกับจับจองที่ดินถือครองเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง เพื่อปลูกมันสำปะหลังและปอบนพื้นที่บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน การทำไร่ดังกล่าวเป็นเวลานานก็ไม่ได้ส่งผลให้ฐานะทางครอบครัวดีขึ้น แต่ในทางตรงข้ามส่งผลให้ชาวบ้านยากจนและเป็นหนี้สินเอกชนเกือบทุกครัวเรือน เนื่องจากเงินที่กู้ยืมทั้งหมดใช้ลงทุนทำไร่มันสำปะหลังและปอ ผลผลิตที่ได้มีราคาตกต่ำเพราะมันสำปะหลังและปอมีมากเกินความต้องการของโรงงาน ชาวบ้านโขงกุดหวายจึงเห็นว่าการทำไร่มันสำปะหลังและปอไม่คุ้มกับทุนที่สูญไป ดังนั้นชาวบ้านบางส่วนจึงกลับไปปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ ในพื้นที่หมู่บ้านเดิมคือบ้าน

โนนตูม รวมทั้งบางส่วนอาศัยการซื้อขายแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกันเพื่อนำไปซื้อข้าวสารมาบริโภค เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ได้ดำเนินเรื่อยมา จนถึงปี พ.ศ. 2518 ที่น้ำท่วมใหญ่สร้างความเสียหายแก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก หลังเหตุการณ์สิ้นสุดลงหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาสร้างถนนบนคลองชลประทาน โดยการปรับระดับพื้นถนนให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำไหลเข้าท่วมหมู่บ้าน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2523 ชาวบ้านจึงได้เลิกทำไร่มันสำปะหลังและปอ พร้อมกับเปลี่ยนมาปลูกข้าว พืชผัก ข้าวโพดและผลไม้บนพื้นที่ของตัวเอง ซึ่งผลผลิตที่ได้จากการปลูกพืชดังกล่าวทำให้ชาวบ้านเลี้ยงครอบครัวได้และตัดสินใจทำการปลูกพืชเหล่านั้นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้แล้ว (จากคำบอกเล่าของนายอุทัย มาโชติ อายุ 55 ปี ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันทำให้ทราบว่า)บ้านโขงกุดหวายได้วิวัฒนาการและเปลี่ยนแปลงชุมชนตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2420 เป็นระยะเริ่มต้นที่มีกลุ่มชาวบ้านอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมีกลุ่มไทยเสรี 2 ครอบครัวและกลุ่มบ้านโนนตูม 3 ครอบครัว อยู่เรื่อยมาจนปี พ.ศ. 2460 – 2470 ชาวบ้านได้พัฒนาถนนให้มีลักษณะทางเดินเท้าและพัฒนาเป็นถนนทางเกวียนในปี พ.ศ. 2500 ในปี พ.ศ. 2514 ทางราชการได้ประกาศขยายเขตการปกครองและตั้งบ้านโขงกุดหวายขึ้น พร้อมกับเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านเป็นครั้งแรก ปี พ.ศ. 2518 – 2519 สมัย มรว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี ชาวบ้านได้รับงบประมาณเพื่อปรับปรุงถนนและสร้างเป็นถนนลูกรังในปี พ.ศ. 2524 จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2525 การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้ขยายไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านโขงกุดหวาย ปี พ.ศ. 2527 ชาวบ้านได้ก่อสร้างที่พักสงฆ์บ้านโขงกุดหวายขึ้น ปี พ.ศ. 2532 ชาวบ้านได้รับงบประมาณสร้างประปาประจำหมู่บ้าน ใน ปี พ.ศ. 2533 ทางราชการได้จัดสรรงบประมาณเพื่อขุดลอกแหล่งน้ำกุดหวาย และในปี พ.ศ. 2542 บ้านโขงกุดหวายได้รับงบประมาณสร้างถนนลาดยาง รพช. รอบหมู่บ้าน จากประวัติการก่อตั้งชุมชนบ้านโขงกุดหวายดังที่กล่าวมานี้ พอสรุปให้เห็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านโขงกุดหวายดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในหมู่บ้านโขงกุดหวาย

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ
2420	- เริ่มมีครอบครัวอพยพมาตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำชีโดยมาจาก อ.ประทาย จ.นครราชสีมา จำนวน 2 ครอบครัว และมาจากบ้านโนนตูม จำนวน 3 ครอบครัว
2460 – 2470	- สภาพถนนมีลักษณะเป็นทางเดินเท้า
2470 – 2500	- ถนนเป็นทางเกวียน
2503 – 2504	- สภาพป่าเป็นป่าเบญจพันธ์ที่อุดมสมบูรณ์ และได้ทำการจับจองถือกรรมสิทธิที่ดิน - เริ่มนำมันสำปะหลังมาทดลองปลูก และมีอ้อย ปอปลูกตามมา
2514	- ทางราชการได้ประกาศขยายเขตการปกครอง และได้จัดตั้งบ้านโขงกุดหวาย - นายทอง แก้วเพชร ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านครั้งแรก
2518 – 2519	- ขุดดินปรับปรุงถนนในยุคเงินผันของ มรว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี
2523–2524	- ถนนมีสภาพเป็นทางลูกรัง - เลิกปลูกมันสำปะหลัง ปอและอ้อย แต่หันมาทำนาและปลูกพืชผักตระกูลถั่ว
2524	- ฝึกอบรมโครงการส่งเสริมเลี้ยงปลาน้ำจืดโดยสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดมหาสารคาม - ฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลศูนย์อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน โดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดมหาสารคาม - ฝึกอบรมคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านโดยสำนักงานพัฒนาชุมชน จังหวัดมหาสารคาม - ก่อสร้างโรงเรียนบ้านโขงกุดหวาย โดยสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม - ฝึกอบรมคณะกรรมการหมู่บ้านโดยสำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม - ก่อสร้างโรงเรียนบ้านโขงกุดหวาย โดยสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองสปอ. เมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
2525	- ได้ดำเนินการขยายไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน และฝึกอบรมโครงการโภชนาการแบบผสมผสาน โดยสำนักงานสาธารณสุขอำเภอเมืองมหาสารคาม
2526	- ฝึกอบรมโครงการบำรุงพันธุ์ปลาแบบประชาอาสาโดยสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดมหาสารคาม

ตารางที่ 1 การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในหมู่บ้านโขงกุดหวาย (ต่อ)

2527	- ก่อสร้างที่พักสงฆ์บ้านโขงกุดหวายโดยพระครูพิทักษ์โกสุมพิสัย เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี ตำบลตลาด อำเภอเมืองมหาสารคาม ปัจจุบันตั้งเป็นวัดพิทักษ์สามัคคีโพธิ์ศรี 2 - เลือกตั้งกำนันตำบลเกิ้ง นายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้านบ้านโขงกุดหวายลงสมัครรับเลือกตั้ง ปรากฏว่านายทองคำ อุทาทิพย์ บ้านเกิ้งได้รับเลือกตั้ง
2528	- ได้รับรางวัล กสช.ดีเด่น "ฝายน้ำล้นกุดแดง" รางวัลที่ 3 ระดับภาค - สร้างคลองชลประทาน โดยกรมพลังงานไฟฟ้า กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร ชาวบ้านปลูกพืชผัก แตงโมและทำนา ส่งผลทำให้ได้ผลผลิตมากขึ้น
2532	- จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ โดยสำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอเมืองมหาสารคาม
2532	- สร้างประปาหมู่บ้านขึ้นใช้ในหมู่บ้านโขงกุดหวาย
2533	- ฝึกอบรมโครงการเพาะเห็ด โดยวิทยาลัยเกษตรกรรมมหาสารคาม - ขุดลอกแหล่งน้ำสาธารณกุดหวาย และสร้างถนนลูกรังรอบหมู่บ้าน
2534	- จัดตั้งธนาคารข้าว โดยสำนักงานเกษตรอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
2537	- ฝึกอบรมเรื่องการตลาดข้าวคุณภาพ โดยกรมการค้าภายใน - ศูนย์บริการเกษตรกรรมเคลื่อนที่และกรมชลประทาน ขุดลอกกุดหวายมีขนาดความกว้าง 120 เมตร ความลึก 10 เมตร ความยาว 800 เมตร มีความจุ 96,000 ลูกบาศก์เมตร - เลือกตั้งกำนันตำบลเกิ้ง นายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้านบ้านโขงกุดหวายลงสมัครรับเลือกตั้ง ปรากฏว่านายสมพงษ์ อุตรินทร์ บ้านเกิ้งได้รับเลือกตั้ง
2538	- ฝึกอบรมการดำเนินงานศูนย์สาธิตการตลาด โดยสำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
2539	- ฝึกอบรมโครงการรักหมู่บ้าน โดยสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม - โครงการจัดตั้งแหล่งท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ "จัดตั้งอุทยานมัจฉาโขงกุดหวาย"
2542	- ได้รับงบประมาณสร้างถนนลาดยาง รพช. โดยรอบหมู่บ้าน

ที่มา : จากการสำรวจข้อมูลของผู้วิจัย ปี พ.ศ. 2543

1.1 สภาพทางกายภาพของชุมชน

การศึกษาสภาพทางกายภาพของชุมชน เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางกายภาพกับบริบทด้านอื่น ๆ ของชุมชน ตลอดจนการดำเนินงานขององค์กรที่ศึกษา จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านโขงกุดหวายอาศัยแหล่งน้ำเพื่อการดำเนินชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ การใช้น้ำเพื่ออุปโภค-บริโภค การหาอาหารในแหล่งน้ำเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตและเพื่อขายอันเป็นการเพิ่มรายได้ นอกจากนี้แล้วบริเวณรอบ ๆ แหล่งน้ำคนในชุมชนสามารถปลูกพืช ผัก ข้าวโพดและเลี้ยงสัตว์ จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านโขงกุดหวายได้อาศัยแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตเป็นแหล่งรายได้เสริมช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจในครัวเรือนและชุมชน นอกจากนี้แล้ววิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนยังชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางสังคมกับสภาพทางกายภาพซึ่งตั้งอยู่บนปัจจัยพื้นฐานของความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน การรวมตัวของคนในชุมชนเป็นองค์กรชุมชน เป็นตัวจักรสำคัญที่จะสามารถทำให้การทำงานต่าง ๆ ดำเนินต่อไปได้

1) ที่ตั้ง อาณาเขตของหมู่บ้านโขงกุดหวายและเส้นทางคมนาคม

ชุมชนบ้านโขงกุดหวายตั้งอยู่ในเขตตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม อยู่ห่างจากตัวอำเภอ/จังหวัดประมาณ 7 กิโลเมตร ชุมชนบ้านโขงกุดหวายตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 8) มีพื้นที่ทั้งหมด 850 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อระหว่างหมู่บ้านดังนี้ (ดูภาพที่ 9 ประกอบ)

ทิศตะวันออก	จดกับบ้านโนนตูม หมู่ที่ 2 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันตก	จดกับแม่น้ำชีทั้ง 3 ด้าน โดยฝั่งตรงข้ามเป็นเขตอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

2) การคมนาคม

การคมนาคมไปสู่บ้านโขงกุดหวาย เนื่องจากบ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กตั้งอยู่ทิศเหนือของจังหวัดมหาสารคาม ระยะทางห่างจากตัวอำเภอเมือง/จังหวัดมหาสารคามประมาณ 7 กิโลเมตร การเดินทางจากตัวเมืองมหาสารคามถึงหมู่บ้านโขงกุดหวาย ใช้เส้นทางหลวงแผ่นดินเลขที่ 3267 อำเภอเมืองมหาสารคาม–อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ผ่านเขตเทศบาลตำบลตลาด บ้านท่าประทาย บ้านโนนตูม จนถึงหลักกิโลเมตรที่ 5 แยกซ้ายตรงปากทางบ้านโนนตูมเป็นถนนลาดยาง รพช. ระยะทาง 2 กิโลเมตร ถึงบ้านโขงกุดหวาย และเส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213 อำเภอเมืองมหาสารคาม–อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ผ่านเขตเทศบาลตำบลตลาด บ้านดินดำ จนถึงหลักกิโลเมตรที่ 3 โค้งกลับแยกซ้ายตรงปากทางบ้านวังยาว บ้านท่าประทาย บ้านโนนตูม (จากบ้านโนนตูมถึงบ้านโขงกุดหวายเป็นเส้นทางเดียวกัน) ชาวบ้าน

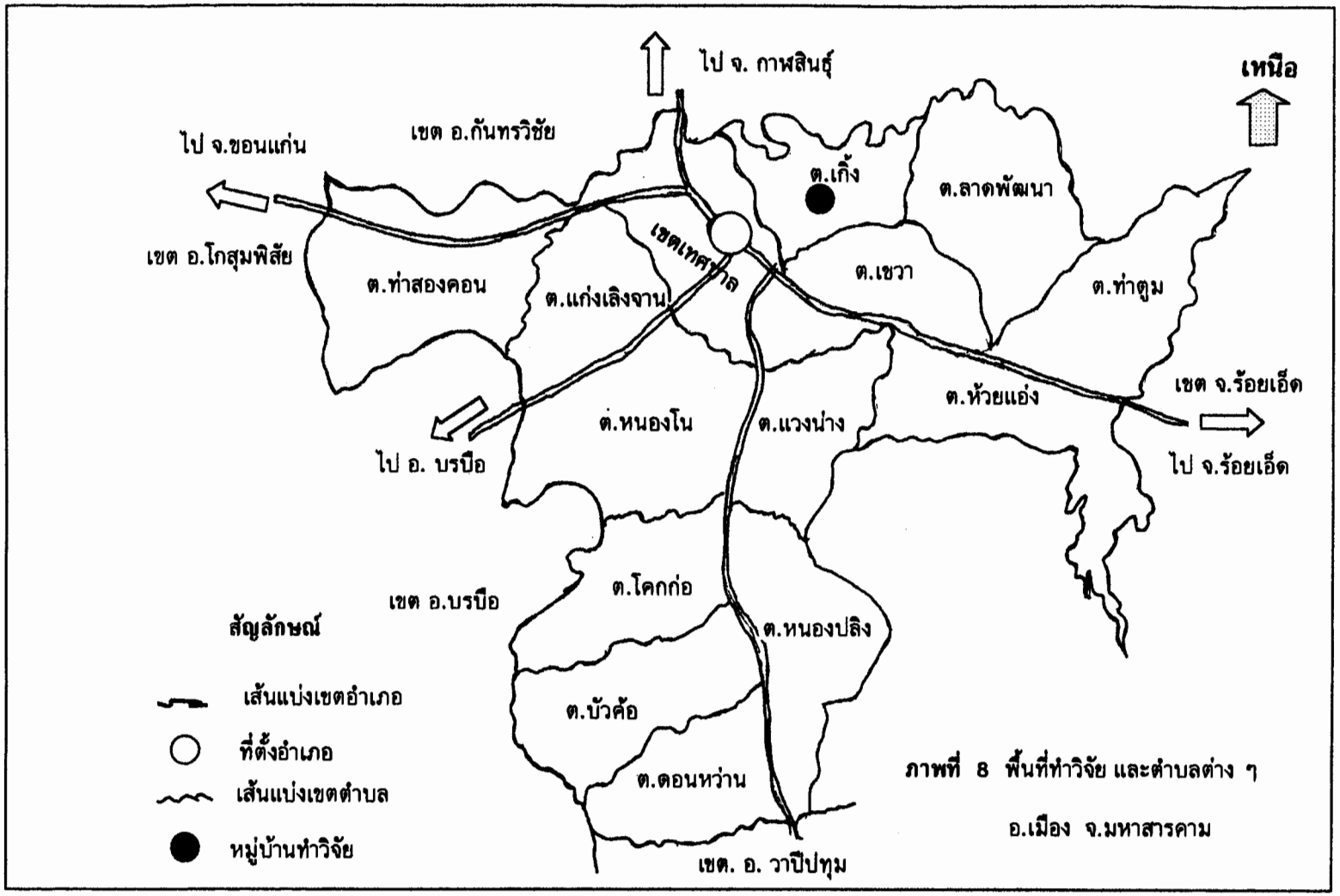

ภาพที่ 8 พื้นที่ทำวิจัย และตำบลต่าง ๆ

อ.เมือง จ.มหาสารคาม

ที่มา : ฝ่ายทะเบียนแผนที่ จ.มหาสารคาม

ปี พ.ศ. 2543

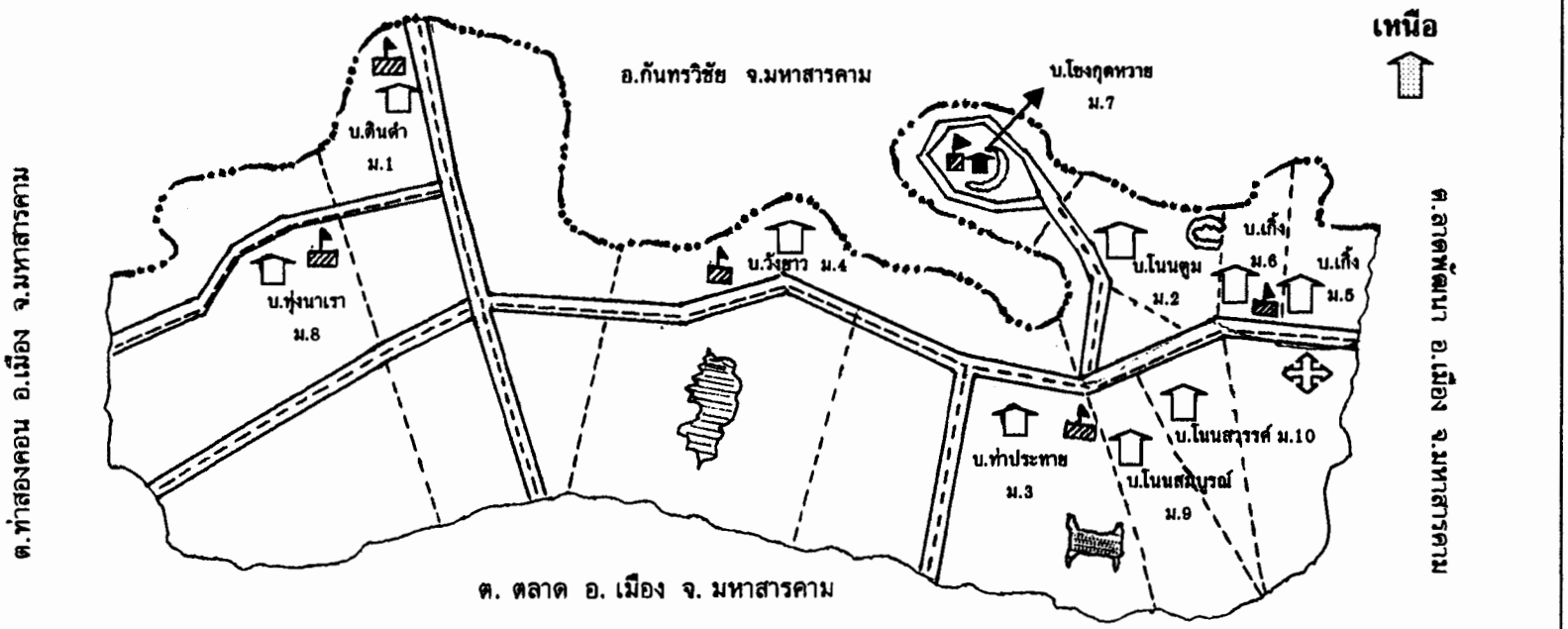

ภาพที่ 9 ลักษณะภูมิประเทศและความสัมพันธ์ทางสังคมของตำบลเกิ้ง

สัญลักษณ์

- ที่ตั้งหมู่บ้าน
- เส้นแบ่งเขตหมู่บ้าน
- ถนน
- พื้นที่วิจัย
- สถานีอนามัย
- โรงเรียน
- แหล่งน้ำสาธารณะ
- ลำน้ำชี

ที่มา : จากการสำรวจ ปี พ.ศ. 2543

จะใช้รถจักรยานยนต์หรือสามล้อในการเดินทางเพราะไม่มีรถโดยสารประจำหมู่บ้าน อัตราค่าบริการจากตัวเมืองถึงหมู่บ้าน 30 บาท หรือสามารถใช้เส้นทางน้ำตามลำน้ำชีในการติดต่อระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียง

3) สภาพพื้นที่และการใช้ประโยชน์

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของบ้านโขงกุดหวายมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ โดยมีแม่น้ำชีไหลผ่านรอบชุมชน บางแห่งเป็นที่ลุ่มต่ำน้ำท่วมขังในฤดูฝนทำให้ประสบปัญหาน้ำท่วมมาโดยตลอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พื้นที่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 150 - 200 เมตร ดินมี 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกเป็นดินร่วนปนเหนียว สีพื้นเป็นสีน้ำตาล หรือสีน้ำตาลปนเทา ดินชุดนี้มีปริมาณแร่ธาตุและอาหารตามธรรมชาติสูง ส่วนใหญ่ชาวบ้านใช้ในการทำนา ในบางฤดูกาลประสบปัญหาเรื่องน้ำท่วม ลักษณะที่สองเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย ดินชุดนี้เหมาะสำหรับการปลูกพืชไร่และพืชตระกูลถั่วต่าง ๆ สภาพพื้นที่ทั้งหมด 850 ไร่ จำแนกเป็นพื้นที่ทำการเกษตรจำนวน 500 ไร่ พื้นที่ตั้งบ้านเรือนจำนวน 200 ไร่ และพื้นที่สาธารณะประโยชน์จำนวน 150 ไร่ (ภาพที่ 10)

พื้นที่ทำการเกษตรประกอบด้วยพื้นที่ปลูกข้าวทั้งสิ้น 400 ไร่และปลูกพืช ทำสวน-ทำไร่ 100 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศตะวันตกไปจดทางทิศใต้ของหมู่บ้านโขงกุดหวาย พื้นที่สาธารณะประโยชน์ 150 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านโขงกุดหวาย พื้นที่ตั้งบ้านเรือนจำนวน 200 ไร่ ทอดยาวจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตกขนานกับลำน้ำชี เพื่อให้เห็นพื้นที่อย่างชัดเจนจึงขออธิบายลักษณะพื้นที่ตามทิศทั้ง 4 ดังนี้

1) พื้นที่ทางทิศตะวันออก มีสภาพเป็นที่ราบลุ่มติดกับลำน้ำชีซึ่งไหลจากทิศตะวันตกลงทิศตะวันออก พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการเกษตร ได้แก่ การทำนาและทำสวนปลูกพืชผัก ดินในโซนนี้มีลักษณะดินร่วนปนเหนียว

2) พื้นที่ทางทิศตะวันตก สภาพเป็นที่ลุ่มใกล้ลำน้ำชี พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการเกษตรคือทำนา แต่มีความเสี่ยงค่อนข้างมากต่อการถูกน้ำท่วม พื้นที่ทำนาอยู่ระหว่างลำน้ำชีและกุดหวาย นอกจากนี้ยังมีป่าปู่ตาของเอกชนอีกอย่างหนึ่ง ดินในโซนนี้มีลักษณะดินร่วนปนเหนียวเหมาะสำหรับการเกษตร

3) พื้นที่ทางทิศเหนือ มีสภาพเป็นที่ตั้งชุมชนอยู่ที่ดอนหรือที่ราบลุ่ม และมีป่าบุ่ง-ป่าทามระหว่างที่ลุ่มใกล้ลำน้ำชี พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์สำหรับการเลี้ยงสัตว์ ดินในโซนนี้มีลักษณะดินร่วนเหนียวปนทรายเหมาะสำหรับตั้งบ้านเรือนบริเวณโดยรอบชุมชน

4) พื้นที่ทางทิศใต้ สภาพพื้นที่เป็นที่ตั้งชุมชนอยู่ที่ดอนโดยรอบบริเวณกุดหวาย พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการเกษตร ได้แก่ ทำไร่-ทำสวนปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ รวมทั้งมีที่นาระหว่างที่ลุ่มใกล้ลำน้ำชี ดินในโซนนี้มีลักษณะดินร่วนเหนียวปนทรายบริเวณที่ตั้งชุมชน ส่วนดินร่วนปนเหนียวเป็นพื้นที่ทำการเกษตร

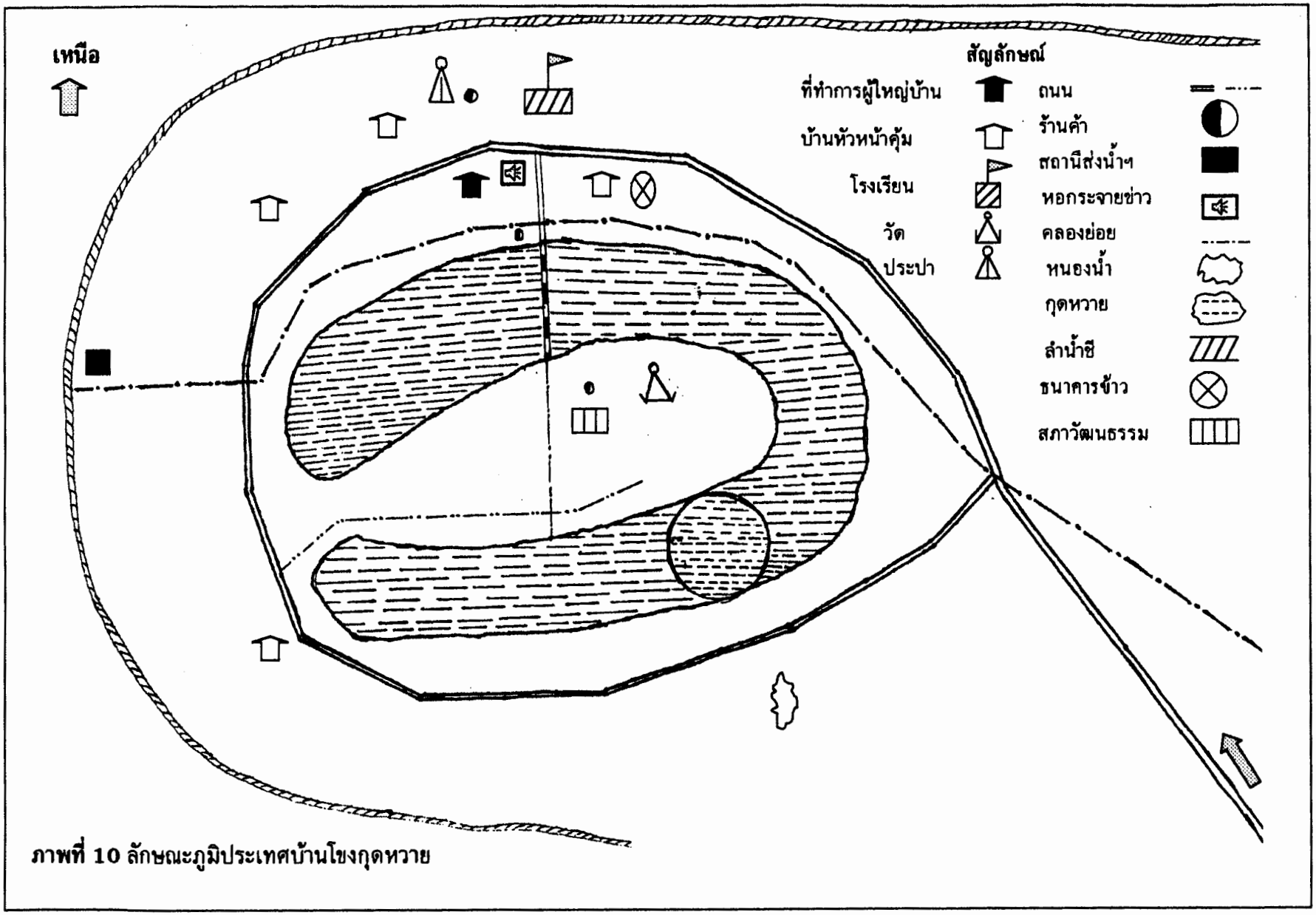

ภาพที่ 10 ลักษณะภูมิประเทศบ้านโขงกุดหวาย

ที่มา : จากการสำรวจ ปี พ.ศ. 2543

พื้นที่ตั้งบ้านเรือน 200 ไร่ การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านจึงกระจายตามริมน้ำอันเป็นลักษณะของภูมิประเทศทอดยาวจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตกขนานกับลำน้ำชี หมู่บ้านโขงกุดหวายจึงมีแม่น้ำล้อมรอบทุกทิศทาง อันเป็นส่วนสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

ส่วนพื้นที่สาธารณะประโยชน์ 150 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านโขงกุดหวาย สามารถจำแนกพื้นที่สาธารณะประโยชน์ออกเป็น 5 ส่วนคือ

1) กุดหวาย มีพื้นที่ 114 ไร่ ปัจจุบันชาวบ้านโขงกุดหวายใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำกุดหวายเพื่อการอุปโภค การปลูกพืช-ผัก และบริเวณรอบกุดหวายใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์ นอกจากการใช้ประโยชน์ดังกล่าวแล้วชาวบ้านโขงกุดหวายยังให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาแหล่งน้ำ ด้วยการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ ปลูกไม้ดอกไม้ประดับและเมื่อน้ำในกุดหวายมีปริมาณลดลงชาวบ้านสามารถสูบน้ำจากคลองชลประทานเป็นการเพิ่มปริมาณน้ำในกุดหวาย

2) หนองกุดล่องบน มีพื้นที่ 15 ไร่ อยู่ทางทิศใต้ของบ้านโขงกุดหวาย ปัจจุบันใช้ประโยชน์ร่วมกันสองหมู่บ้านคือบ้านโนนตูมและบ้านโขงกุดหวาย หนองกุดล่องบนชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านใช้ประโยชน์ในการหาปลาและสัตว์น้ำและใช้เพื่อการเกษตร

3) ที่พักสงฆ์ (ปัจจุบันคือวัดพิทักษ์สามัคคีโพธิ์ศรี 2) **มีพื้นที่** 10 ไร่ เป็นที่ตั้งวัดประจำหมู่บ้านเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชาวบ้านโขงกุดหวาย ชาวบ้านขอใช้พื้นที่บางส่วนจัดตั้งเป็นสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายและอุทยานมัจฉาแหล่งท่องเที่ยว จัดตั้งสหกรณ์ร้านค้าชุมชน ปลูกไม้ดอก-ไม้ประดับ รวมทั้งเลี้ยงสัตว์เป็นจำนวนมาก

4) พื้นที่ป่าบุ่ง-ป่าทาม มีพื้นที่ 6 ไร่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือติดลำน้ำชี เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านโขงกุดหวายใช้ประโยชน์สำหรับหาของป่า หาฟืนและเลี้ยงสัตว์

5) หนองขอนแก่น มีพื้นที่ 5 ไร่ อยู่กึ่งกลางระหว่างชุมชนบ้านโขงกุดหวายและแหล่งน้ำกุดหวาย ปัจจุบันใช้ประโยชน์ในการหาปลาและสัตว์น้ำ รวมทั้งใช้ในการเกษตร

สำหรับการปลูกข้าวและพืชไร่ในปี พ.ศ. 2542 ที่ผ่านมา ปรากฏว่าน้ำท่วมพื้นที่ทำการเกษตรดังกล่าวผลผลิตที่ได้มีราคาตกต่ำ สามารถจำแนกผลผลิตแต่ละประเภทในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำแนกผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านโขงกุดหวาย

ที่	ชนิดของผลผลิต	จำนวนผู้ผลิต (ครัวเรือน)	จำนวนพื้นที่ปลูกทั้งหมด/ไร่	รายได้ของครอบครัว/ต่อไร่(บาท)
1.	ข้าว	18	35	4,000
2.	ปลูกผัก	15	3	2,400
3.	แตงโม	6	6	1,000
4.	พืชตระกูลถั่ว	10	5	500
5.	ข้าวโพด	8	8	500

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ ปี พ.ศ. 2543

จากตารางที่ 2 แสดงให้เห็นถึงพื้นที่และจำนวนของผู้ทำนาและปลูกพืชไร่ ชาวบ้านบางคนไม่ได้ทำนาเพียงอย่างเดียว บางคนอาจจะปลูกพืชไร่หลาย ๆ ชนิดในพื้นที่เพื่อบริโภคในครัวเรือนและเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว บ้านโขงกุดหวายทำนาปีเพื่อบริโภคในครัวเรือนส่วนนาปรังนิยมทำนาเพื่อขาย ดังนั้นพืชไร่ที่นิยมปลูกส่วนใหญ่จึงเป็นพืชปลูกง่ายและจำหน่ายได้ในตลาด

4) แหล่งน้ำของชุมชน

แม้ว่าบ้านโขงกุดหวายจะมีข้อจำกัดด้านทรัพยากรป่าไม้ แต่ข้อจำกัดนี้ได้ถูกชดเชยด้วยการมีทรัพยากรน้ำที่อุดมสมบูรณ์ แหล่งน้ำที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของชาวบ้านโขงกุดหวายแบ่งเป็นแหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นและแหล่งน้ำตามธรรมชาติดังนี้

หนองขอนแก่น เป็นแหล่งน้ำที่ประชาชนร่วมกันสร้างขึ้นมีพื้นที่ 5 ไร่ มีน้ำตลอดทั้งปี จากอดีตถึงปัจจุบันชาวบ้านใช้ประโยชน์แหล่งน้ำนี้ในการหาอาหารและใช้น้ำในการเกษตร

ส่วนแหล่งน้ำตามธรรมชาติมีสามแหล่งด้วยกัน ได้แก่

ลำน้ำชี ไหลผ่านบริเวณรอบนอกบ้านโขงกุดหวาย อยู่ห่างจากชุมชนเพียง 100 เมตร ชาวบ้านใช้ประโยชน์เป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนและในการเกษตรโดยการส่งน้ำจากสถานีสูบน้ำพลังงานไฟฟ้าซึ่งตั้งอยู่ท้ายหมู่บ้าน ผ่านตามคลองชลประทานที่ตัดผ่านชุมชน ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในการทำนาปรังและปลูกพืชอื่น ๆ ในฤดูแล้งนอกจากนี้แล้วลำน้ำชียังเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่ชาวบ้านจับปลาและสัตว์น้ำประเภทต่าง ๆ เช่น หอย ปู ปลา กุ้ง เต่าและสัตว์น้ำอื่น ๆ เพื่อเป็นอาหารบริโภคประจำวันของชาวบ้านอีกทางหนึ่ง ในอดีตแม่น้ำชีมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำจำนวนมาก ในปัจจุบันสัตว์น้ำต่าง ๆ เหล่านี้เริ่มลดน้อยลงและหายากมากขึ้น

กุดล่องบน เป็นบ่อน้ำที่เกิดจากน้ำที่ไหลผ่านชุมชนและส่วนหนึ่งจากลำน้ำชีไหลลงทำให้เกิดเป็นแหล่งน้ำที่ลุ่ม ปัจจุบันมีพื้นที่ 57 ไร่ ในอดีตแหล่งน้ำแห่งนี้มีสองหมู่บ้านคือบ้านโนนตูมและบ้านโขงกุดหวายใช้ประโยชน์ร่วมกัน ปัจจุบันชาวบ้านโขงกุดหวายโดยคณะกรรมการหมู่บ้านได้มอบอำนาจในการดูแลรักษาให้ชาวบ้านโนนตูมเป็นผู้จัดการดูแลทั้งหมด แต่ชาวบ้านโขงกุดหวายก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ กล่าวคือการจับสัตว์น้ำเป็นอาหารและใช้น้ำเพื่อการเกษตร

กุดหวาย เป็นแหล่งน้ำที่เกิดจากน้ำลำน้ำชีไหลเข้าไปจนเกิดเป็นหนองน้ำขึ้น ปัจจุบันเป็นที่ตั้งอุทยานมัจฉาซึ่งมีร่องน้ำเชื่อมกับแม่น้ำชี กุดหวายได้รับการปรับปรุงขุดลอกโดยศูนย์บริการเกษตรกรเคลื่อนที่และกรมชลประทาน ดำเนินการขุดลอกคุ้งน้ำตามแนวเดิมซึ่งโค้งเป็นรูปเกือกม้า แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2537 มีขนาดความจุประมาณ 96,000 ลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่ประมาณ 100 ไร่ ความกว้าง 120 เมตร ความยาว 800 เมตร ความลึกจากผิวดิน 10 เมตร มีน้ำตลอดปี ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำแต่ละแห่ง ได้แก่ น้ำจากหนองขอนแก่นและกุดล่องบนในอดีตใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรรวมทั้งเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน แต่ในปัจจุบันน้ำมีปริมาณน้อยในหน้าแล้งแห้งจนแทบใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้เลย จึงมีความจำเป็นที่ต้องขอจากสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าสูบน้ำจากลำน้ำชีมาใส่เพิ่มเติมไว้ใช้ประโยชน์ ส่วนกุด

หวายอันเป็นที่ตั้งของอุทยานมัจฉานั้นในอดีตจนถึงปี พ.ศ. 2537 ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรและเป็นแหล่งอาหาร ชาวบ้านเล่าว่าพวกเขาลงไปหาปลา หอย กุ้งหรือสัตว์น้ำอื่น ๆ ในกุดหวายเพียงใช้เวลาไม่นานสามารถได้สัตว์น้ำขึ้นมาเป็นจำนวนมาก นอกจากจะใช้สัตว์น้ำดังกล่าวบริโภคในครัวเรือนแล้วยังนำไปขายที่ตลาดอีกด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 ได้เกิดน้ำท่วมทำให้มีปลาชนิดต่าง ๆ จากลำน้ำชีเข้ามาอาศัยอยู่ในโขงกุดหวาย ในจำนวนนั้นปรากฏว่ามีปลาชนิดหนึ่งจากลำน้ำโขงพลัดเข้ามาอยู่ในโขงกุดหวาย ชาวบ้านเรียกว่าปลาเผาะ ชาวบ้านได้จับปลาเผาะที่ยังเล็กมาเป็นอาหารจนเกือบจะสูญพันธุ์ ผู้นำหมู่บ้านจึงได้ชักชวนให้ชาวบ้านร่วมมือกันอนุรักษ์ปลาเผาะและปลาชนิดต่าง ๆ ไว้ โดยไม่จับปลาในขณะที่ยังมีขนาดเล็ก แม้ว่าปลาจะโตเต็มที่แต่ชาวบ้านโดยการนำของผู้นำหมู่บ้านได้ประชุมร่วมกับชาวบ้านและที่ประชุมมีความเห็นในทิศทางเดียวกันที่จะอนุรักษ์พันธุ์ปลาต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ เพราะเป็นความโชคดีที่มีปลามากมายหลายชนิดเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน ดังนั้น ด้วยความศรัทธาที่มีต่อผู้นำชุมชนและการหวงแหนอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่มีอยู่ในชุมชนให้มีจำนวนที่มากขึ้น รวมทั้งเป็นมรดกสืบทอดถึงลูกหลาน ชาวบ้านจึงร่วมกันทั้งทุน แรงกาย–แรงใจเพื่อพิทักษ์รักษาปลาให้คงอยู่จนถึงปัจจุบัน ส่วนสำคัญย่อมเป็นผลจากการมีจิตสำนึกที่ดีในการที่จะร่วมกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับวิถีชีวิต จนกระทั่งเกิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวซึ่งส่งผลให้เกิดอาชีพและรายได้ให้แก่ชุมชน ดังจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไปในส่วนของการจัดการขององค์กร

แหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้ในการอุปโภคบริโภคนั้น ได้มาจากน้ำประปาซึ่งเป็นระบบประปาหมู่บ้านโดยสูบน้ำมาจากลำน้ำชีขึ้นมาใช้สำหรับอุปโภคทุกครัวเรือน ส่วนน้ำเพื่อการบริโภคชาวบ้านโขงกุดหวายทุกครัวเรือน มีภาชนะเก็บน้ำฝนเพื่อการบริโภคครบทุกครัวเรือน เป็นโอ่งน้ำขนาด 400 ลิตร ปริมาณน้ำเพียงพอสำหรับการบริโภคตลอดปี การใช้น้ำฝนเพื่อการบริโภค เฉลี่ยประมาณ 700 ลิตร/คน/ปี

5) สภาพภูมิอากาศของชุมชน

สภาพภูมิอากาศของชุมชนบ้านโขงกุดหวายมีลักษณะภูมิอากาศเช่นเดียวกันกับหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคอีสานโดยทั่วไป คือมี 3 ฤดูกาลได้แก่ ฤดูฝนเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน (อย่างไรก็ตามยังมีฝนตกประปรายระหว่างเดือนตุลาคมและพฤศจิกายน) ส่วนฤดูร้อนเริ่มประมาณเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม อากาศจะร้อนมากในช่วงกลางวันและเย็นสบายในเวลากลางคืน อุณหภูมิโดยเฉลี่ยจะอยู่ที่ 23.75 องศาเซนเซียส และฤดูหนาวเริ่มประมาณเดือนธันวาคมถึงเดือนมีนาคมอุณหภูมิเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 8 - 10 องศาเซนเซียส ชาวบ้านก่อไฟผิงเพื่อผ่อนคลายความหนาว

1.2 สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านโขงกุดหวายหลังการอพยพมาตั้งถิ่นฐานและรวมกลุ่มก่อตั้งหมู่บ้าน มีกลุ่มผู้นำที่พาชาวบ้านอพยพมาตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่พื้นที่บ้านโขงกุดหวายในปัจจุบัน ประกอบด้วยตระกูลที่สำคัญได้แก่

พ่อใหญ่พา ตระกูล มาโชติ
พ่อใหญ่เหลือง ตระกูล อินกลาง
พ่อใหญ่เผิ่ง ตระกูล มะโลโพ

ในปีพุทธศักราช 2514 ทางราชการได้ประกาศขยายเขตการปกครอง และได้ยกฐานะชุมชนโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านที่ถูกต้องตามกฎหมายเป็น "บ้านโขงกุดหวาย" เรียกชื่อตามลักษณะภูมิประเทศที่มีหนองน้ำขนาดใหญ่รูปเกือกม้ามีร่องน้ำเชื่อมกับแม่น้ำชี ซึ่งมีความยาว 1 กิโลเมตร และกว้าง 30 เมตร มีป่าหวายปกคลุมรอบบริเวณหนองน้ำอย่างหนาแน่น ผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายทอง แก้วเพชร และผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันคือนายอุทัย มาโชติ เป็นผู้ใหญ่บ้านมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 ในปัจจุบันบ้านโขงกุดหวายมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 57 ครัวเรือน

1) ประชากร

ปัจจุบันปี พ.ศ. 2543 บ้านโขงกุดหวายมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 57 ครัวเรือน จำนวนประชากร 306 คน ประกอบด้วยประชากรชายจำนวน 151 คน ประชากรหญิง 155 คน สมาชิกครอบครัวโดยเฉลี่ยครอบครัวละ 3 - 4 คน มีวัยแรงงานประมาณ 134 คน หรือร้อยละ 43.79 และมีสมาชิกวัยแรงงานโดยเฉลี่ยครอบครัวละ 2 - 3 คน สามารถจำแนกได้ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 จำนวนประชากรของบ้านโขงกุดหวาย ปี พ.ศ. 2543

ระดับอายุ (ปี)	จำนวน (คน)	ร้อยละ
แรกเกิด – น้อยกว่า 1 ปี	8	2.6
1 - 4	27	8.8
5 - 9	32	10.4
10 - 14	30	9.2
15 - 19	28	9.2
20 - 24	28	9.2
25 - 29	28	9.2
30 - 34	28	9.2
35 - 39	23	7.6
40 - 44	15	4.9
45 - 49	12	3.9
50 - 54	6	1.9
55 - 59	7	2.3
60 ปีขึ้นไป	25	8.2
รวม	306	100

ที่มา : จากการสำรวจ ปี พ.ศ. 2543

2) การศึกษา

ชาวบ้านโขงกุดหวายส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ปัจจุบันค่านิยมทางการศึกษาพ่อแม่ผู้ปกครองคาดหวังให้ลูกจบการศึกษาภาคบังคับ และช่วยงานครอบครัวเท่าที่สามารถช่วยเหลือได้

เดิมชาวบ้านโขงกุดหวายเข้าเรียนที่โรงเรียนบ้านท่าปะทายโนนตูม ซึ่งใช้ร่วมกัน 3 หมู่บ้านได้แก่บ้านท่าปะทาย บ้านโนนตูมและบ้านโขงกุดหวาย วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2518 ชาวบ้านโขงกุดหวายได้ขอแยกโรงเรียนออกจากโรงเรียนบ้านท่าปะทายโนนตูม ด้วยเหตุผลสามประการ คือประการที่หนึ่งโรงเรียนตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้านระยะทาง 3 กิโลเมตร ประการที่สองฤดูฝนนักเรียนเดินทางไปโรงเรียนลำบากเพราะถนนลื่นและเปียกโคลนตม และประการที่สามชาวบ้านมีความต้องการพัฒนาด้านการเรียนการสอนภายในหมู่บ้านให้ทัดเทียมกับหมู่บ้านอื่น ๆ ดังนั้นชาวบ้านจึงได้ร่วมกันก่อสร้างอาคารเรียนและทำการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นภายในหมู่บ้านโดยตั้งชื่อตามชื่อหมู่บ้านคือ “โรงเรียนบ้านโขงกุดหวาย” สังกัด สปอ.เมืองมหาสารคาม มีเนื้อที่ 3

ไร่ และเปิดสอนตั้งแต่วันที่ 1 พฤษภาคม 2519 เป็นต้นมา โดยมีนายเปรียญ เหล่าจุมพล เป็นครูใหญ่คนแรก และมีครูผู้ปฏิบัติการสอนจำนวน 1 คน จากอดีตถึงปัจจุบันมีผู้บริหารโรงเรียนมาแล้ว 6 คน และปัจจุบันปีพุทธศักราช 2543 มีนายเกียรติพงศ์ ชิณแสง ดำรงตำแหน่งครูใหญ่ ซึ่งเป็นผู้บริหารโรงเรียนคนที่ 7 และมีครูผู้ปฏิบัติการสอนจำนวน 6 คน มีนักเรียนจำนวน 42 คน มีอัตราครูต่อนักเรียนและอัตราห้องเรียนต่อนักเรียนไม่ถึงเกณฑ์ตามมาตรฐานของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล-ประถมปีที่ 6 เมื่อจบชั้นประถมศึกษา หากต้องการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจะต้องไปศึกษาต่อโรงเรียนในตัวเมืองมหาสารคาม

ในอดีตชาวบ้านโขงกุดหวายส่วนมากไม่ค่อยมีโอกาสศึกษาต่อเพราะฐานะในครอบครัวไม่ดี อีกทั้งพ่อแม่ยังต้องการให้ช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัวจึงไม่นิยมส่งลูกหลานเรียนต่อ แม้แต่ในปัจจุบันค่านิยมทางการศึกษาของพ่อแม่ผู้ปกครองนักเรียนยังไม่ได้มีการเปลี่ยนไป จากคำสัมภาษณ์ของนายเกียรติพงษ์ ชิณแสง ครูใหญ่โรงเรียนบ้านโขงกุดหวายทำให้ทราบเหตุผลของการที่ชาวบ้านไม่นิยมส่งลูกหลานให้เรียนต่อว่า ในปีก่อน ๆ มีนักเรียนเรียนต่อ ม.1 โดยเฉลี่ยปีละ 2 คน แต่ในปี พ.ศ. 2541 มีนักเรียนเรียนต่อ ม.1 เพียง 1 คนเท่านั้น เนื่องจากชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา เพราะประการแรกชาวบ้านคิดว่าแม้จะจบการศึกษาระดับสูงก็ไม่มีงานทำ จากที่เห็นลูกเพื่อนบ้านจบ ม. 6 แล้วไม่มีงานทำ ประการที่สองไม่มีคนช่วยพ่อแม่ทำงาน ดังนั้นพ่อแม่ส่วนมากไม่นิยมส่งลูกหลานให้เรียนต่อ แต่คาดหวังเพียงว่าให้ลูกจบการศึกษาภาคบังคับเท่านั้น แม้ทางโรงเรียนจะพยายามกระตุ้นให้พ่อแม่ผู้ปกครองนักเรียนได้ส่งเสริมให้เรียนต่อในชั้นสูง ๆ ขึ้นไป แต่ไม่ได้ผลเพราะพ่อแม่จะเน้นให้ลูกช่วยงานมากกว่าไปศึกษาเล่าเรียน เช่น ให้ลูกตนเองไปขายของสหกรณ์ร้านค้าชุมชน ไปเลี้ยงสัตว์หรือแม้แต่ไปช่วยรับจ้างเพื่อให้ได้เงินมาช่วยเหลือครอบครัว พ่อแม่มีความคิดว่า " จะเรียนไปทำไมเพราะ "เป็นเจ้า" หรือ "เป็นนาย" เขาก็เป็นหมดแล้ว สู้ทำงานไม่ได้ "

ขณะนี้โรงเรียนบ้านโขงกุดหวายเป็นโรงเรียนนำร่องการเรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น ซึ่งทางสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติได้มองเห็นถึงความพร้อมของท้องถิ่น ที่สามารถนำเอาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนไปใช้จึงได้ให้ทางโรงเรียนสอนโดยการเรียนรู้จากชุมชน ครูใหญ่มองว่าการเรียนการสอนเรื่องของท้องถิ่นสามารถทำได้ เพราะจะทำให้นักเรียนมีความรู้ที่หลากหลายและเข้าใจมากขึ้น แต่สภาพความเป็นจริงยังมีข้อจำกัดคือครู นักเรียนและองค์กรในชุมชนยังมีความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาแนวนี้ไม่ชัดเจน ดังนั้นการจัดการเรียนการสอนยังไม่อาจประเมินประสิทธิภาพและประสิทธิผลได้ว่าจะมีมากน้อยเพียงใด อีกประการหนึ่งมีข่าวจากหน่วยงานสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดว่า ในปี พ.ศ. 2544 โรงเรียนบ้านโขงกุดหวายอาจถูกยุบเพราะมีจำนวนนักเรียนไม่ถึงเกณฑ์ตามมาตรฐานของสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ครูในโรงเรียนมีขวัญกำลังใจในการทำงานไม่ดีเท่าที่ควร

ส่วนโอกาสที่ชาวบ้านจะได้รับรู้ข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ นั้น อาศัยการติดต่อสื่อสารกันภายในชุมชน เพราะในอดีตบ้านโขงกุดหวายเหมือนกับถูกปิดจากสังคมภายนอกหาโอกาสออกจากหมู่บ้านแทบไม่มี ทั้งนี้เพราะบ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านยากจนอันดับ 1 ของจังหวัดมหาสารคาม ส่งผลให้หมู่บ้านไม่ได้รับการพัฒนาด้านใด ๆ จากหน่วยงานราชการ ยกตัวอย่างเช่น ถนนมีสภาพเป็นโคลนตมทำให้การคมนาคมไม่สะดวก ชาวบ้านโขงกุดหวายส่วนใหญ่จึงไม่นิยมออกนอกหมู่บ้าน ดังนั้นการได้รับความรู้หรือถ่ายทอดวิถีการดำเนินชีวิตจากบิดามารดารวมทั้งญาติพี่น้องภายในหมู่บ้านเท่านั้น จนกระทั่ง ในปี พ.ศ. 2514 เป็นต้นมาหลังได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านที่ถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้มีโอกาสได้รับข้อมูลข่าวสาร สาระความรู้วิชาการต่าง ๆ จากหน่วยงานราชการรวมทั้งเอกชนมากขึ้น โดยผ่านผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาดูงาน การประชุมที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้นหรือการประชุมของสภาตำบล ซึ่งได้เอาสาระความรู้ต่าง ๆ เหล่านั้นมาประชาสัมพันธ์ให้สมาชิกชาวบ้านได้รับทราบ และการพัฒนาข้อมูลข่าวสารได้แพร่หลายมากขึ้นหลังจากไฟฟ้าได้ขยายเข้าสู่หมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2527 เป็นต้นมา

สำหรับภาพรวมโดยสรุปแล้ว ชาวบ้านโขงกุดหวายส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6 การศึกษาจึงมีผลต่อการดำเนินงานของกลุ่ม แม้ชาวบ้านจะจบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6 แต่ส่วนใหญ่อ่านหนังสือไม่ออกการดำเนินงานจึงมีลักษณะรูปแบบของชาวบ้านคือทำงานตามความสะดวกขาดระเบียบและการเอาจริงเอาจังในการทำงาน รวมทั้งการศึกษาในระดับดังกล่าวมีผลต่อแนวคิดหรือแนวทางการพัฒนา อย่างไรก็ตามการเรียนรู้การดำเนินงานของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนบ้านโขงกุดหวายนั้น ส่วนมากจะเผยแพร่ผ่านมายังผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการโดยผ่านการประชุมในหลาย ๆ หน่วยงานจัดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ได้ผลเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมคือ แนวคิดที่เกิดจากโครงการรักหมู่บ้านของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ที่มีส่วนผลักดันแนวความคิดของสมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสร่วมกันระดมแนวคิดและเผยแพร่องค์ความรู้ไปสู่สมาชิกทุก ๆ คนในชุมชนจนกระทั่งก่อตั้งเป็นกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนบ้านโขงกุดหวายขึ้น ซึ่งส่วนสำคัญสมาชิกต้องเรียนรู้จากการทำงานของกลุ่มด้วยตนเอง พร้อมทั้งมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการทำงานและทำให้การทำงานเป็นไปในทิศทางเดียวกันได้

3) การอพยพ

ลักษณะการอพยพของชาวบ้านโขงกุดหวายตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เป็นการอพยพเข้ามาอยู่เพื่อตั้งถิ่นฐานถาวรในชุมชน ในปัจจุบันมีชาวบ้านภายนอกบางส่วนที่อพยพย้ายเข้ามาเพื่อตั้งถิ่นฐานในบริเวณหมู่บ้านโขงกุดหวาย จำนวน 4 – 5 ครัวเรือน แต่เป็นลักษณะการย้ายมาอยู่ที่ไม่ถูกต้องตามหลักกฎหมาย

ชาวบ้านโขงกุดหวายที่อพยพส่วนใหญ่เป็นวัยหนุ่มสาวและวัยแรงงาน โดยมีการอพยพอยู่ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นการอพยพแบบถาวรไปทำงานที่กรุงเทพมหานครตลอดทั้งปี มี

ด้วยกัน 2 กลุ่มคือ กลุ่มแรกเป็นวัยหนุ่มสาวมีประมาณ 14 คน ทำงานรับจ้างใช้แรงงานได้แก่ โรงงานเย็บผ้าและขับสามล้อรับจ้าง จะกลับบ้านในช่วงเทศกาลงานบุญหรือประเพณีที่สำคัญ พร้อมกับส่งเงินกลับมาบ้านเพื่อใช้จ่ายในครอบครัวเดือนละ 2,000 – 3,000 บาท กลุ่มที่สอง เป็นวัยแรงงานที่มีครอบครัวแล้วซึ่งมีจำนวน 6 ครอบครัว ลักษณะงานที่ไปทำเป็นงานในโรงงาน เช่น โรงงานเย็บผ้าและทำงานบ้าน โดยปกติคนกลุ่มนี้ก่อนจะไปจะฝากบุตรหลานไว้กับญาติพี่น้องหรือบางคนก็นำไปด้วย และจะกลับมาบ้านในคราวที่จำเป็นประมาณ 5 – 6 เดือน/ครั้ง เป็นต้นว่าในช่วงหน้าเทศกาลเข้าพรรษา ทำบุญขึ้นปีใหม่และเทศกาลสงกรานต์ หรือแม้กระทั่งปิดภาคเรียน โดยปกติจะไม่ส่งเงินมาให้เป็นเงินก้อนกับทางบ้าน แต่นิยมนำเงินมาด้วยเวลากลับมาเยี่ยมเยือนทางบ้าน

ลักษณะที่สอง เป็นการอพยพแบบชั่วคราวเพื่อใช้แรงงานในตัวเมืองมหาสารคาม โดยส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มสาวและวัยแรงงานที่มีครอบครัวแล้ว มีจำนวน 19 คน โดยรับจ้างในโรงงานอัดฉีดรถยนต์ ทำงานร้านเสริมสวยและทำงานบ้านจะกลับมาบ้านเดือนละครั้ง ส่งเงินให้กับครอบครัวเดือนละ 500 – 1,000 บาท สำหรับวัยแรงงานที่มีครอบครัวแล้วนิยมรับเหมาก่อสร้างบ้านชักชวนเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงไปร่วมทำงาน โดยมีรายได้เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครอบครัว และมีบางครอบครัวนิยมอพยพหลังฤดูกาลทำนาไปใช้แรงงานในกรุงเทพมหานคร โดยทำงานก่อสร้างและรับจ้างในโรงงาน ระยะเวลาที่ไปใช้แรงงานประมาณ 1 – 2 เดือนและกลับมาบ้านในช่วงเทศกาลงานบุญเป็นส่วนใหญ่

4) กรรมสิทธิการถือครองที่ดิน

ชาวบ้านโขงกุดหวายส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง สำหรับครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินจะใช้พื้นที่ทำการเกษตร ได้แก่ ทำไร่ ทำนาและเลี้ยงสัตว์ เป็นหลัก จากการสัมภาษณ์นายจวง วรคำ อายุ 53 ปี คณะกรรมการหมู่บ้านโขงกุดหวาย ทำให้ทราบว่าในปี พ.ศ. 2543 ชาวบ้านทำนาปีเกือบทุกครัวเรือน สำหรับครัวเรือนที่ไม่มีที่นาก็ช่วยเป็นแรงงานให้คนอื่นโดยได้รับค่าจ้างเป็นเงินหรือข้าวเปลือกซึ่งแล้วแต่จะตกลงกัน ส่วนนาปรังมีทำเพียง 12 ครัวเรือนส่วนมากจะเป็นคนที่มีที่นาเป็นของตนเองและมีแรงงานในครอบครัวพอจะทำได้ ชาวบ้านโขงกุดหวาย มีที่ดินสำหรับการเพาะปลูกมากน้อยแตกต่างกัน และบางครอบครัวก็ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ขนาดที่ดินซึ่งแต่ละครัวเรือนถือครองแสดงในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 การถือครองพื้นที่ทำกินของชาวบ้านโขงกุดหวาย

การถือครองที่ดิน (ไร่)	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
30-40	3	5.27
5-14	10	17.54
น้อยกว่า 5 ไร่	5	8.77
ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง	39	68.42
รวม	57	100

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ ปี พ.ศ. 2543

จากตารางที่ 4 ชาวบ้านโขงกุดหวายมีที่ดินถือครองเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองจำนวน 18 ครัวเรือน ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่มีที่ดินประมาณ 5 ไร่/ครัวเรือน ปัจจุบันที่ดินเหล่านี้ได้ถูกแบ่งเป็นพื้นที่ทำกินสำหรับลูกหลานคนละ 3 - 5 ไร่

ชาวบ้านโขงกุดหวายจำนวน 6 ครัวเรือน มีที่ดินทำกินน้อยต้องไปเช่าที่ดินของเครือญาติของตนเองที่บ้านโนนตูม ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคมและบ้านบึงใคร่นุ่น ตำบลบึงใคร่นุ่น อำเภอกันทรวิชัย นิยมไปใช้แรงงานทำนาและแบ่งปันข้าวหลังเก็บเกี่ยวผลผลิต ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินจำนวน 39 ครอบครัว ยังชีพด้วยวิธีการต่าง ๆ กันดังนี้

1) **การเช่าที่ดินด้วยการใช้แรงงาน** มีประมาณ 13 ครัวเรือน เป็นการทำสัญญาแบบชาวบ้านระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้ใช้แรงงาน โดยเจ้าของที่ดินต้องการส่วนแบ่งผลผลิตจากผู้เช่าปกติแล้วใช้วิธีการแบ่งผลิตออกเป็น 3 ส่วน เจ้าของที่ดินได้รับส่วนแบ่ง 1 ใน 3 ของผลผลิตทั้งหมด ส่วนอีกสองส่วนเป็นของผู้เช่า เป็นต้นว่าในการทำนาในรอบปีที่ผ่านมาทำได้ 300 ถัง ข้าวถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน โดยส่วนแรกเป็นของเจ้าของที่ดิน ส่วนอีกสองส่วนเป็นค่าแรงงานและค่าใช้จ่ายทุนต่าง ๆ ในการดำเนินการ ดังนั้น หากจะแบ่งตามสัดส่วนดังกล่าวเจ้าของที่ย่อมได้รับส่วนแบ่งจำนวน 100 ถัง สำหรับเป็นค่าที่ดิน ส่วนผู้เช่าได้รับส่วนแบ่งจำนวน 200 ถัง เป็นค่าแรงงานและค่าทุนในการดำเนินการ ปกติการที่เจ้าของที่จะยอมให้ใครเป็นคนเช่านั้นอำนาจในการตัดสินใจอยู่ที่เจ้าของที่ดินเป็นผู้พิจารณาด้วยตนเอง โดยอาจพิจารณาจากความเป็นญาติ ความขยันทำการงาน ความเอาใจใส่ในไร่นา ความซื่อสัตย์สุจริตของคนเช่าเป็นเกณฑ์ที่สำคัญในการพิจารณา

2) **การรับจ้าง** มีประมาณ 22 ครัวเรือน ได้แก่กลุ่มชาวบ้านที่ไม่ได้ทำนาอาศัยการรับจ้างเป็นกรรมกรผู้ใช้แรงงาน ในงานรับเหมาก่อสร้าง การจับปลาและสัตว์น้ำในลำน้ำชีขาย การรับจ้างเก็บพืชทางการเกษตร เช่น พืช ผักฯลฯ ชาวบ้านบางส่วนรับจ้างเป็นผู้จำหน่ายสินค้าและบริการในกลุ่มต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านโขงกุดหวาย เพื่อหารายได้เป็นค่าใช้จ่ายซื้อข้าวปลาอาหารในครัวเรือน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านโขงกุดหวายทั้ง 2 กลุ่มทำให้ทราบว่า กลุ่มชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างเป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากกว่ากลุ่มเช่าที่ดินด้วยการใช้แรงงาน ทั้งนี้เป็นเพราะบ้านโขงกุดหวายมีช่างผู้รับเหมางานก่อสร้างจำนวน 3 คน ผู้รับเหมาจะชักชวนชาวบ้านโดยว่าจ้างเป็นค่าแรงงานซึ่งเป็นที่นิยมในปัจจุบัน รวมทั้งเวลาของการทำงานที่นานกว่าชาวบ้านจึงนิยมทำงานรับจ้างเป็นผู้ใช้แรงงานรายได้ทั้งหมดจะนำมาใช้จ่ายในครอบครัว นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนที่ทำอาชีพทั้งเช่าที่ดินใช้แรงงานและรับจ้าง โดยชาวบ้านกล่าวว่าการเช่าที่ดินด้วยการใช้แรงงานจะทำเฉพาะในช่วงฤดูกาลทำนา ในขณะเดียวกันก็จะทำการรับจ้างใช้แรงงานรับเหมาก่อสร้างไปด้วย

5) อาชีพของประชากร

แม้บ้านโขงกุดหวายจะตั้งอยู่ใกล้ตัวเมืองมหาสารคาม แต่อาชีพที่ชาวบ้านทำอยู่ในปัจจุบันส่วนมากจะประกอบอาชีพทางการเกษตร ทำไร่ ทำนาและเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก มีการทำสวนได้แก่ปลูกพืช ผักและเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพรอง (ตารางที่ 4)โดยอาชีพของคนในชุมชนจำแนกได้ดังนี้

5.1 การประกอบอาชีพหลักคือการทำนา มีประมาณ 18 ครอบครัว หรือคิดเป็นร้อยละ 31.58 ของครอบครัวทั้งหมด ส่วนครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินและได้ยึดอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพหลักนั้น มีประมาณ 39 ครอบครัว หรือคิดเป็นร้อยละ 68.42 ของครัวครัวทั้งหมด ซึ่งการทำนานั้นสามารถทำได้ปีละ 2 ครั้งโดยอาศัยน้ำฝนและน้ำคลองชลประทาน เพราะว่าหากถึงฤดูกาลทำนาแล้วฟ้าฝนยังไม่ตกก็สามารถสูบน้ำจากคลองชลประทานเป็นน้ำเสริม ซึ่งสามารถทำให้ข้าวได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์อย่างมาก ชาวบ้านที่ทำนาส่วนมากนิยมเก็บข้าวนาปีไว้สำหรับบริโภคในครอบครัว สำหรับข้าวนาปรังชาวบ้านนำไปขายเพื่อเป็นรายได้แก่ครอบครัว อย่างไรก็ตามเนื่องจากชาวบ้านส่วนมากไม่มีที่ดิน ดังนั้นจึงต้องอาศัยการรับจ้างใช้แรงงานหรือเช่าที่ดินเพื่อให้ได้ข้าวเปลือกมาบริโภคในครัวเรือน บางครอบครัวได้กู้ยืมจากฉางเก็บผลผลิตทางการเกษตรซึ่งจะมีข้าวให้บริการแก่สมาชิกในหมู่บ้านได้กู้ยืมแต่ไม่ให้เกิน 50 ถัง/ครัวเรือน นอกจากการปลูกข้าวแล้วชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีการปลูกพืชผักสวนครัวบริเวณรอบ ๆ กุดหวาย พืชผักที่นิยมปลูกได้แก่ผักสวนครัว ถั่ว มะละกอ ข้าวโพด พริก แตงโม กล้วยและแตงล้าน เพื่อนำไปใช้ในการบริโภคในครัวเรือนและบางส่วนได้เก็บขายในตลาดเมืองมหาสารคาม

5.2 การเลี้ยงสัตว์ การเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านโขงกุดหวายที่สำคัญได้แก่การเลี้ยงโค กระบือ ไก่และเลี้ยงปลา ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

(1) การเลี้ยงโค ปัจจุบันชาวบ้านโขงกุดหวายนิยมเลี้ยงโคพันธุ์ผสมระหว่างพันธุ์เนื้อและพันธุ์พื้นบ้านมีจำนวนครัวเรือนที่เลี้ยงโค 12 ครัวเรือน มีจำนวน 35 ตัว ชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยงโคไว้ในนาของตนเองและของเครือญาติ ในช่วงฤดูหนาวต่อเนื่องกับฤดูร้อนชาวบ้านนำโคปล่อยไว้ที่ป่าบุ่ง-ป่าทามอันเป็นพื้นที่สาธารณะริมแม่น้ำชี พื้นที่ประมาณ 10 ไร่ แต่ในฤดูฝน

ตารางที่ 4 ปฏิทินกิจกรรมในรอบปีของชาวบ้านโชงกุดหวาย

การรับจ้าง	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย	ตค	พย	ธค
1. การทำนา - นาปรัง	ดำนา ↔				เกี่ยวข้าว ↔							
- นาปี							ดำนา ↔				เกี่ยวข้าว ↔	
2. การทำไร่	(ข้าวโพด , พืชตระกูลถั่ว , แตงโม , พริก , แตงร้าน , พืชผัก) ↔											
3. การเลี้ยงสัตว์	(โค , กระบือ , ไก่ , ปลา , จับปลาและสัตว์น้ำ) ↔											
4. รับจ้างในชุมชน - ดำนา เกี่ยวข้าว	(ดำนา , เกี่ยวข้าวนาปรัง) ↔						(ดำนา , เกี่ยวข้าวนาปี) ↔					
- ขายสินค้า,อาหาร	(ขายสินค้าสหกรณ์ชุมชน, ขายหัวอาหารปลา , เก็บพืชผักต่าง ๆ) ↔											
5. รับจ้างในจังหวัด	(รับเหมาก่อสร้าง , ร้านเสริมสวย, ปั้มอัดฉีด) ↔											
6. รับจ้างต่างจังหวัด - กรุงเทพมหานคร	(กรรมกรก่อสร้าง , ถีบสามล้อ , โรงงานอุตสาหกรรม) ↔											
- และต่างประเทศ	(กรรมกรใช้แรงงาน) ↔						(กรรมกรใช้แรงงาน) ↔					

ที่มา : จากการสำรวจ ปี พ.ศ.2543

จะมีปัญหาสถานที่เลี้ยงค่อนข้างมาก เพราะพื้นที่ทั้งหมดใช้ทำนาแม้กระทั่งส่วนที่เหลือถูกน้ำท่วม ดังนั้น พื้นที่ที่ชาวบ้านนำโคไปเลี้ยงคือที่สาธารณะอยู่ติดกับกุดหวายมีพื้นที่ประมาณ 8 ไร่ ส่วนที่เหลือมีบางครอบครัวจะผูกโคทิ้งไว้ในโรงเรือนไม่นำโคไปเลี้ยงในช่วงฤดูฝน เพราะง่ายต่อการดูแล ซึ่งไม่ต้องมีปัญหาเรื่องสถานที่เลี้ยงโคอีกด้วย

(2) การเลี้ยงกระบือ ปัจจุบันมีครัวเรือนที่เลี้ยงกระบือ 5 ครัวเรือน และมีกระบือที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้ใช้แรงงานในการเตรียมดินสำหรับทำนา และเลี้ยงเพื่อจำหน่ายในครัวเรือน กระบือเป็นสัตว์ที่มีจำนวนรองลงมาจากโค ในอดีตกระบือเป็นสัตว์เลี้ยงที่มีความสำคัญต่อระบบการผลิตของชาวบ้านโดยใช้ในการไถนา แม้มูลสัตว์ยังใช้ทำปุ๋ยในนาข้าว เมื่อรถไถนาเดินตามเข้ามาแทนที่ทำให้เกิดความสะดวกสบายมากขึ้น พร้อมกับมีปัญหาสถานที่เลี้ยงสัตว์เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้ชาวบ้านหันมาสนใจใช้เทคโนโลยีแทนแรงงานสัตว์ดังกล่าว ทำให้กระบือมีปริมาณลดลง

(3) การเลี้ยงไก่ ชาวบ้านโขงกุดหวายนิยมเลี้ยงไก่พื้นเมืองและไก่พันธุ์เนื้อเกือบทุกครอบครัว เพื่อบริโภคในครอบครัวและขายให้แก่ชาวบ้านใกล้เคียง รวมทั้งพ่อค้าที่มาขอซื้อถึงบ้านด้วยราคาที่ไม่แตกต่างจากตลาดมากนัก นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมเลี้ยงไก่ชน ไก่ชนของชาวบ้านมีความสามารถจนได้รับการกล่าวถึงอยู่เสมอ จนกระทั่งเจ้าหน้าที่ทางเกษตรอำเภอได้สนับสนุนให้อนุรักษ์ไก่พันธุ์พื้นบ้านดังกล่าวไว้ และได้มอบไก่พันธุ์เนื้อให้ชาวบ้านเลี้ยงเพื่อเสริมรายได้ในครอบครัวเป็นทางเลือกอีกอย่างหนึ่งด้วย

(4) การเลี้ยงปลา ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมขุดบ่อเลี้ยงปลาไว้ในแปลงนาของตนเองเพื่อบริโภคเป็นหลัก ปัจจุบันครัวเรือนที่มีพื้นที่ทำนาเป็นของตัวเองนิยมเลี้ยงปลา ส่วนครัวเรือนที่ไม่มีพื้นที่ทำนานิยมหาปลาและสัตว์น้ำจากลำน้ำชี การเลี้ยงปลานิยมทำกันในช่วงฤดูฝน เพราะมีปริมาณน้ำในสระมากขึ้น ในขณะเดียวกันไม่มีความยุ่งยากเหมือนกับฤดูอื่น ๆ แม้ในบางช่วงน้ำจะลดลงชาวบ้านสามารถสูบน้ำจากคลองย่อยที่ไหลผ่านหมู่บ้านเข้าในพื้นที่ทำนาของตนเองได้ ชาวบ้านกล่าวว่าการเลี้ยงปลาในช่วงฤดูฝนภายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร ขนาดของปลาพอเหมาะที่จะนำมาบริโภคในครัวเรือน การเลี้ยงปลาจะเริ่มตั้งแต่ขุดบ่อและนำปลาปล่อยลงในสระ ปลาที่ชาวบ้านนิยมเลี้ยงได้แก่ ปลานิล ปลาใน ปลาชาว ปลาดุก ปลาสวาย เป็นต้น

"สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย" ได้ดำเนินการก่อสร้างโรงเรือนเพาะพันธุ์ปลาอย่างถาวรเพื่อเพาะขยายพันธุ์ปลา มีความกว้าง 5 เมตร สูง 1.50 เมตร จำนวน 2 หลัง โรงเรือนหลังแรกเป็นโรงเพาะพันธุ์ปลาโดยนำปลาที่อาศัยอยู่ในอุทยานมัจฉากุดหวายมาทดลองเพื่อแจกจ่ายให้แก่ชาวบ้านและผู้สนใจนำไปเลี้ยง ส่วนอีกโรงเป็นเรือนอนุบาลสำหรับลูกปลาที่ผ่านโรงเพาะเพื่อการเจริญเติบโตของลูกปลา จากกิจกรรมที่ดำเนินการมาแล้ว 2 ปีชาวบ้านได้สั่งสมประสบการณ์และหาความรู้เพิ่มเติมจากสำนักงานประมงจังหวัด ทำให้สามารถเพาะพันธุ์ปลาตะเพียน ปลานิล ปลาสวายได้ คงเหลือปลาเผาะที่กำลังดำเนินการทดลองในปี พ.ศ. 2543 ชาวบ้านกล่าว

ว่าหากสามารถเพาะพันธุ์ปลาเผาะได้ย่อมทำรายได้ให้แก่ชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะมีชาวบ้านแจ้งความประสงค์ขอซื้อพันธุ์ปลาเผาะเป็นจำนวนมาก

5.3 การจับปลาและสัตว์น้ำ บ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี อาชีพเสริมที่เป็นแหล่งรายได้แก่ชาวบ้านโขงกุดหวายนอกจากการรับจ้างและภาคการเกษตรแล้ว ชาวบ้านนิยมจับปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ มาบริโภคในครัวเรือน ส่วนที่เหลือจากการบริโภคชาวบ้านจะนำไปขายในตลาด ก่อให้เกิดรายได้แก่ชาวบ้านเป็นอย่างดี จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านโขงกุดหวายทำให้ทราบว่า ปัจจุบันชาวบ้านโขงกุดหวายเกือบทุกครัวเรือนยึดการจับปลาและสัตว์น้ำเป็นรายได้เสริมซึ่งสามารถหาปลาได้ตลอดทั้งปี แม้ว่าทางสำนักงานประมงจังหวัดมหาสารคามจะขอความร่วมมือกับชาวบ้านไม่จับลูกปลาหรือปลาในฤดูกาลวางไข่ แต่ในทางปฏิบัติจริงชาวบ้านไม่ยอมงดจับปลาและสัตว์น้ำโดยชาวบ้านมักอ้างว่า ข้อตกลงดังกล่าวยังไม่บัญญัติเป็นระเบียบที่ถูกต้องตามหลักกฎหมายจึงไม่สนใจที่จะปฏิบัติตาม ที่ใช้เป็นข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการจับปลาและสัตว์น้ำคือแต่ละหมู่บ้านสามารถหาปลาและสัตว์ได้ภายในอาณาเขตหมู่บ้านของตนเอง จะลุกล้ำอาณาเขตหมู่บ้านอื่นไม่ได้ เนื่องจากเป็นอาณาเขตที่คนในหมู่บ้านมีอำนาจในการจับปลาและล่าสัตว์น้ำมากกว่าบุคคลภายนอก ส่วนความรู้วิธีการจับปลาและสัตว์น้ำจะได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดา โดยแต่ละครอบครัวมีเครื่องมือในการจับปลาได้แก่ แห สวิง สะดุ้ง ลอบ คันเบ็ด ตุ้มดักปลา ฉมวก เป็นต้น ชาวบ้านจะมีเรือพายเป็นของตนเองหากเป็นเครือญาติสามารถยืมกันได้ ชาวบ้านนิยมไปจับปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำชีในเวลากลางคืนภายหลังจากรับประทานอาหารเย็นเสร็จแล้วเวลาประมาณ 21.00 – 24.00 น เป็นประจำทุกวัน เมื่อจับปลาและสัตว์น้ำมาได้จะขังไว้ในตุ่มน้ำเพื่อเป็นอาหารเช้า ส่วนที่เหลือชาวบ้านจะนำไปขายที่ท้องตลาดมหาสารคามในตอนเช้า นอกจากนี้ชาวบ้านที่รับจ้างใช้แรงงานช่วงกลางวันในตัวเมืองมหาสารคามภายหลังเลิกงานช่วงเย็นนิยมมาทอดแห ติดคันเบ็ดและใส่ตางเป็นประจำเพื่อนำสัตว์น้ำมาบริโภคในครอบครัว การจับสัตว์น้ำของชาวบ้านโขงกุดหวายสร้างรายได้เสริมประมาณวันละ 500 – 1,000 บาท/ครอบครัว

5.4 การรับจ้าง การรับจ้างเป็นแหล่งรายได้จากการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร ชาวบ้านนำเงินที่ได้มาใช้จ่ายในครอบครัว การรับจ้างมีสองลักษณะคือชาวบ้านรับจ้างกันเองภายในหมู่บ้าน เช่น การรับจ้างทำนา ตั้งแต่ดำนา เก็บเกี่ยวข้าว โดยได้รับค่าจ้างวันละ 150 – 170 บาท/คน/วัน การรับจ้างขายสินค้าที่สหกรณ์ร้านค้าชุมชนชาวบ้านจ้างกันเองวันละ 100 บาท/คน/วัน รับจ้างขายอาหารปลาแก่นักท่องเที่ยววันละ 50 – 100 บาท/คน/วัน ทั้งนี้ชาวบ้านจะพิจารณาการรับจ้างตามความเหมาะสมในช่วงเทศกาล หรืองานบุญประเพณีเป็นสำคัญ เรื่องราคาการรับจ้างที่แตกต่างกันมากเพราะถ้าค่าจ้างวันละ 150 – 170 บาท เป็นงานเหมาของเอกชนที่เหมาแรงงานตลอดทั้งวันใช้แรงงานมากที่สุด ส่วนการรับจ้างขายสินค้าสหกรณ์ร้านค้าชุมชน

เป็นงานในร่มมีสมาชิกร่วมกันทำงานหลายคน ซึ่งสมาชิกลงความเห็นร่วมกันในการใช้แรงงานวันละ 100 บาท/คน ส่วนการขายหัวอาหารปลาเป็นงานในร่มไม่ต้องใช้แรงงานมาก เพียงคอยบริการขายหัวอาหารปลาให้แก่นักท่องเที่ยวตลอดทั้งวันจึงได้รับค่าจ้างแรงงานน้อยที่สุด

ส่วนอีกลักษณะหนึ่งเป็นการรับจ้างบริษัทเอกชนในตัวจังหวัดมหาสารคาม ชาวบ้านบางส่วนรับจ้างที่กรุงเทพมหานครและต่างประเทศ ปัจจุบันชาวบ้านอพยพไปทำงานกรุงเทพมหานครประมาณ 20 คน โดยไปรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมได้ค่าตอบแทนเดือนละ 4,000 - 5,000 บาท และทำงานที่ประเทศญี่ปุ่นจำนวน 3 คน โดยได้เงินค่าตอบแทนเดือนละ 30,000 - 40,000 บาท โดยบริษัทเอกชนเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายทั้งหมดในการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ ลักษณะงานที่ไปทำเป็นงานค่อนข้างเสี่ยงเพราะเป็นการทำงานในบ่อนพนันในต่างประเทศ กลุ่มคนที่ไปรับจ้างส่วนมากไม่มีที่ดินเป็นที่ทำกินของตนเอง มีเฉพาะพื้นที่ที่อาศัยภายในบ้านโชงกุดหวายเท่านั้น สาเหตุที่กลุ่มคนเหล่านี้ไม่มีที่ทำกินเพราะในช่วงที่อพยพเข้ามาปรากฏว่าที่ดินส่วนมากเขาจับจองเอาทั้งหมดแล้ว และที่ดินก็มีน้อยเพราะมีแหล่งน้ำล้อมรอบบริเวณหมู่บ้าน จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้จับจองได้เฉพาะพื้นที่ที่ตนเองสร้างบ้านได้เท่านั้น คนกลุ่มนี้ได้อาศัยเงินบางส่วนที่ลูกหลานส่งมาให้ใช้จ่ายในชีวิตประจำวันซึ่งพอใช้จ่ายในรอบหนึ่งเดือน นอกจากนี้ชาวบ้านบางส่วนจำนวนประมาณ 15 คนก็จะเข้าไปทำงานรับจ้างในตัวเมืองมหาสารคามเพื่อมาใช้จ่ายซื้อข้าว ปลาอาหารและสิ่งจำเป็นในครัวเรือน เนื่องจากระยะทางใกล้สามารถเดินทางไปตอนเช้าและกลับในช่วงเย็นได้

รายได้ของชาวบ้านในรอบปีจำนวนประมาณ 11,000 - 12,500 บาท/ปี นอกจากนี้การรวมกลุ่มตั้ง สภาวัฒนธรรมหมู่บ้านและมีกิจกรรมย่อยต่าง ๆ ส่งผลให้ชุมชนเกิดอาชีพและรายได้เสริมขึ้นในครอบครัว

6) แหล่งหนี้สิน

ชาวบ้านโชงกุดหวายนิยมกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพทางการเกษตร ปัจจุบันมีหนี้สินจำนวน 5 ครอบครัว เป็นชาวบ้านนิยมกู้ยืมเงินจากธนาคารดังกล่าวเนื่องจากธนาคาร ธกส. เอาดอกเบี้ยไม่สูงเหมือนกับแหล่งเงินทุนอื่น ๆ

จากการสัมภาษณ์นายบุญศรี สิงห์สุวรรณ อายุ 46 ปี ทำให้ทราบว่า ลักษณะการกู้ยืมเงินมีสองลักษณะคือลักษณะแรกเป็นการค้ำประกันสมาชิกภายในกลุ่ม โดยสมาชิกของ ธกส.ในกลุ่มย่อย ๆ มีสมาชิกจำนวน 5 - 8 คน เลือกตั้งตัวแทนเพื่อเป็นหัวหน้ากลุ่มหนึ่งคน หากว่าสมาชิกในกลุ่มคนใดต้องการจะกู้ยืมเงินจาก ธกส. นำมาลงทุนในกิจกรรมด้านการเกษตร หัวหน้ากลุ่มและสมาชิกอีกจำนวน 4 - 5 คน เป็นผู้ค้ำประกันและรับรองเพื่อให้การกู้ยืมเงินเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย สาเหตุที่สมาชิกต้องมีคนค้ำประกันหลายคนเนื่องจากเป็นการกู้ยืมที่ใช้บุคคลเป็นผู้ค้ำประกันแทนการประกันที่ใช้หลักทรัพย์ ทั้งนี้เพราะว่าเป็นการทำสัญญาที่ต้องมีสมาชิกด้วยกันเอง

เป็นเครดิต กล่าวคือบุคคลที่ร่วมประกันต้องมีความซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบเพื่อง่ายต่อการทำสัญญากับสมาชิกคนอื่น ๆ การเข้าเป็นสมาชิกของ ธกส. จะต้องเสียค่าบำรุงและเงินกองทุนฌาปนกิจศพทุก ๆ ปี รวมทั้งสมาชิกต้องจ่ายค่าวัสดุอุปกรณ์ด้านการเกษตร เช่น ปุ๋ยเคมี สารฆ่าแมลง เป็นต้น

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งคือการใช้เอกสารสิทธิ์จำนองกับ ธกส. และรับรองสิทธิ์เฉพาะกรณี ธนาคารจะคิดอัตราดอกเบี้ยจากสมาชิกที่กู้ยืมเงินจาก ธกส. ร้อยละ 10 - 12 บาท/ปี นอกจากนี้แล้วทางราชการร่วมกับธนาคาร ธกส. มีโครงการพิเศษเพื่อช่วยเหลือและส่งเสริมการเกษตร เช่น "โครงการสนับสนุนการผลิตทางการเกษตร" หรือ "โครงการช่วยเหลือภาวะน้ำท่วมพื้นที่ทำการเกษตร" สมาชิกจะได้รับส่วนลดอัตราดอกเบี้ยจากการกู้ยืมเงินจาก ธกส. เช่น ร้อยละ 5 บาท/ปี หรือร้อยละ 8 บาท/ปี ทั้งนี้แล้วแต่เงื่อนไขที่ทางราชการจัดโครงการให้การสนับสนุนพร้อมกับความต้องการของชาวบ้านด้วย

เงินที่กู้ยืมมาจาก ธกส. ชาวบ้านส่วนมากนำมาใช้ในกิจการทางการเกษตร เช่น ซื้อปุ๋ย สารเคมีฆ่าแมลง สารกำจัดวัชพืช ฯลฯ ในรอบปีหนึ่งอัตราการชำระดอกเบี้ยให้แก่แหล่งทุนดังกล่าวยังขาดความสม่ำเสมอทำให้เกิดปัญหาหนี้สินเพิ่มขึ้น ส่วนผลิตผลทางการเกษตรที่ปลูกตามพื้นที่ไร่นา สวนหรือบริเวณฝั่งของอุทยานมัจฉานั้น ชาวบ้านไม่ต้องนำไปจำหน่ายที่ตลาดหรือในตัวเมืองมหาสารคามเพราะจะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่ ราคาก็ไม่ต่างจากท้องตลาดมากนักทำให้ชาวบ้านนิยมปลูกพืชผักต่าง ๆ ไว้ โดยชาวบ้านในหมู่บ้านโขงกุดหวายปลูกพืชผักต่าง ๆ โดยสัดส่วนจำนวนครัวเรือนที่ทำการปลูกพืชผัก 35/57 ครัวเรือน ซึ่งเป็นครัวเรือนที่มีโอกาสใช้ประโยชน์จากบริเวณแหล่งน้ำโขงกุดหวายจำนวน 22 ครัวเรือน หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วจะมีพ่อค้ามารับถึงที่เป็นการประหยัดเวลาและสะดวกไปอีกทางหนึ่งด้วย

จากการสัมภาษณ์นายเจริญ ชาภูคำ อายุ 42 ปี ทำให้ทราบว่าในอดีตนั้นชาวบ้านโขงกุดหวายเป็นหนี้สิน ธกส.เกือบทุกครอบครัวเพราะกู้ยืมมาเพื่อลงทุนปลูกพืชผลทางการเกษตร ในวงเงินตั้งแต่ 5,000 - 20,000 บาท แต่ปรากฏว่าผลผลิตที่ได้ไม่คุ้มกับการลงทุนเพราะพืชที่ปลูกให้ผลผลิตต่ำ ชาวบ้านกล่าวว่าในช่วงที่ต้องใช้หนี้ ธกส. ชาวบ้านจึงได้ไปกู้ยืมเงินมาจากเอกชนมาใช้คืน ธกส. และพอช่วงที่ต้องใช้หนี้เอกชนก็ไปกู้ยืมมาจาก ธกส. เพื่อใช้หนี้เอกชน ทำให้เป็นหนี้หมุนเวียนอยู่หลายปี ชาวบ้านได้ปรึกษาหารือกันและหยุดกู้ยืมพร้อมกับเก็บเงินที่มีอยู่ใช้หนี้เพื่อให้หมดภาระหนี้สินไป เพราะชาวบ้านเล็งเห็นว่าการไม่เป็นหนี้เป็นสิ่งที่ดีที่สุด ชาวบ้านจึงได้จำเป็นบทเรียนและไม่นิยมในการกู้ยืมเงินเพราะทำให้เกิดหนี้สินนั่นเอง

7) ตลาด

การดำเนินชีวิตของชาวบ้านโขงกุดหวายตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ได้แก่การปลูกพืช-ผักสำหรับบริโภคในครอบครัวและเสริมรายได้ พื้นที่ที่ชาวบ้านนิยมปลูกพืชผักอยู่ริมฝั่งโดยรอบอุทยานมัจฉากุดหวาย จากการสัมภาษณ์นางมณี

บุญใหญ่ อายุ 52 ปี และนางดอกรัก เขาแก้ว อายุ 38 ปี กล่าวว่า ชาวบ้านในชุมชนสามารถปลูกพืช-ผักได้ตลอดปี คือ ในระยะเริ่มต้นชาวบ้านปลูกพืช-ผักเพียงเพื่อบริโภคในครอบครัว ต่อมาได้เพิ่มผลผลิตมากขึ้นให้เพียงพอกับการจำหน่ายตามความต้องการของนักท่องเที่ยว ในช่วงปี พ.ศ. 2539 – 2540 ที่มีหาดบาดเย็นส่งผลทำให้พืชผักบ้านโขงกุดหวายเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายจนมีพ่อค้าจากตลาดเมืองมหาสารคามมาติดต่อรับซื้อถึงที่ โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านโขงกุดหวายนิยมนำผลผลิตทางการเกษตรได้แก่ ข้าว พืช ผัก ปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ไปขายตลาดสดเมืองมหาสารคามทั้งตอนเช้าและเย็น ส่วนเงินที่ได้จากการขายพืชผักและสินค้าอื่น ๆ ชาวบ้านนิยมซื้อสินค้าในตลาดเมืองมหาสารคามมาบริโภคในครอบครัว นอกจากนี้แต่ละกลุ่มย่อยขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายจัดซื้อสิ่งของ ได้แก่ หัวอาหารปลา ข้าวโพด สินค้าบริโภคและเครื่องดื่มต่าง ๆ โดยสั่งซื้อจากร้านค้าขายปลีกและขายส่งในตลาดเมืองมหาสารคาม สินค้าบางชนิดจ่ายเงินสดและบางชนิดใช้เครดิตซึ่งจะจ่ายเงินในคราวไปซื้อสินค้าครั้งต่อไป

8) สาธารณสุข

ชาวบ้านโขงกุดหวายมีส้วมซึมใช้ 90% ของครัวเรือนทั้งหมด มีโอ่งเก็บน้ำฝนขนาด 100 ปี๊ป 95% การใช้บริการสาธารณสุขจากอดีตจนถึงปัจจุบันมีหมอพื้นบ้านใช้สมุนไพรในการรักษาขั้นพื้นฐานอยู่ 1 คน โดยให้บริการทั้งคนในหมู่บ้านและชาวบ้านใกล้เคียง ภายในหมู่บ้านยังมีศูนย์สาธารณสุขมูลฐานในชุมชนบ้านโขงกุดหวายมีอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) 5 คน ที่คอยให้บริการขั้นพื้นฐาน หลังจากนั้นจะใช้บริการของสถานีอนามัยตำบลที่ตั้งอยู่บ้านเกิ้ง ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านมีระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร ที่ให้บริการร่วมกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลเกิ้ง ถ้าเจ็บป่วยเป็นไข้รุนแรงจะเดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาลในตัวจังหวัดซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้าน 7 กิโลเมตร อาการของโรคที่เจ็บป่วยในรอบหนึ่งปีปรากฏว่าคนส่วนใหญ่เจ็บป่วยเล็กน้อย ได้แก่ โรคไข้หวัด โรคเจ็บปวดตามข้อ แพ้อากาศ ท้องขึ้น-ท้องเดิน มีคนที่เข้ารับการผ่าตัดจากการป่วยเป็นไส้เลื่อนจำนวน 1 คนและมีคนล้มตายในปี 2542 จำนวน 2 คน

9) สาธารณูปโภค

ชาวบ้านโขงกุดหวายเริ่มมีไฟฟ้าใช้เป็นครั้งแรกเมื่อมีการขยายไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านในปี พ.ศ. 2527 โดยการติดตั้งของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค ซึ่งก่อนหน้านี้ชาวบ้านจะใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าด ขี้ไต้หรือตะเกียงเจ้าพายุ ปัจจุบันมีไฟฟ้าใช้ทุกครอบครัว พร้อมทั้งมีเครื่องอำนวยความสะดวกเพิ่มขึ้น เช่น ตู้เย็น พัดลม โทรทัศน์ หม้อหุงข้าว ฯลฯ เกือบทุกครอบครัว ทั้งนี้เป็นเพราะเกิดความสบายมากขึ้นและง่ายต่อการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉลี่ยแล้วแต่ละครอบครัวจะมีค่าใช้จ่ายไฟฟ้าเดือนละ 60 บาท

9.1) ร้านค้า

ร้านค้าในหมู่บ้านมีทั้งหมด 4 ร้าน เป็นร้านค้าของชาวบ้านที่ตั้งอยู่ในชุมชน 3 ร้านและร้านค้าสหกรณ์อุทยานมัจฉา 1 ร้าน ในอดีตร้านค้าในอุทยานมัจฉามีจำนวน 10 ร้านด้วยกัน ร้านค้ามีทั้งของกลุ่มและของชาวบ้านเข้ามาให้บริการจำหน่ายสิ่งของให้แก่นักท่องเที่ยว แต่เนื่องจากการดำเนินการมีปัญหาขัดแย้งกับร้านค้าของชุมชน ทำให้ร้านเอกชนต่าง ๆ ต้องเลิกกิจการไป ในปัจจุบันภายในอุทยานมัจฉาซึ่งมีสหกรณ์ร้านค้าชุมชนเพียงร้านเดียว ร้านค้าสหกรณ์ชุมชนได้จัดตั้งขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2538 อยู่ในอุทยานมัจฉา มีสมาชิกของหมู่บ้านเข้ามาร่วมหุ้นในการบริหารจัดการทุกขั้นตอนตั้งแต่จัดซื้อ เช็คสินค้า ขายสินค้า บริการลูกค้าและเช็คจำนวนเงิน/บัญชีเพื่อตรวจสอบความถูกต้องในแต่ละวัน โดยอาศัยสมาชิกร่วมกันรับผิดชอบจัดแบ่งเป็นกลุ่ม/วัน ใช้ระบบหมุนเวียนเพื่อให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานทั้งหมด ผู้มารับบริการมีทั้งชาวบ้านในชุมชน นักเรียน นักศึกษา นักท่องเที่ยวทั้งที่มาจากตัวจังหวัดมหาสารคามและต่างจังหวัด หลังการตั้งร้านค้าสหกรณ์ชุมชนขึ้นทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการจำหน่ายสินค้าและบริการ เกิดการเพิ่มพูนความรู้ในการบริหารจัดการที่ชาวบ้านเรียนรู้ด้วยตนเอง จากการทำงานเป็นกลุ่มส่งผลให้เกิดการยอมรับและเพิ่มความสามัคคีภายในชุมชนอีกด้วย

9.2) การสื่อสาร

ในบ้านโขงกุดหวายมีหอกระจายข่าว ติดตั้งภายหลังไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านในปี พ.ศ. 2528 ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ที่ทำการผู้ใหญ่บ้านบ้านโขงกุดหวายซึ่งอยู่ศูนย์กลางหมู่บ้าน โดยใช้ประชาสัมพันธ์แจ้งข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ให้ชาวบ้านได้ทราบทุกวัน ในช่วงเช้าและเย็นประกาศข่าวสารในส่วนของหน่วยงานราชการ เอกชน ประชาสัมพันธ์ให้ลูกบ้านซึ่งเป็นสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ทราบ

นอกจากหอกระจายข่าวแล้ว ปัจจุบันทางองค์การโทรศัพท์ได้ขยายการติดตั้งมาถึงบ้านโขงกุดหวายแล้ว โดยติดตั้งเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2543 ที่ผ่านมา หลังจากในอดีตชาวบ้านเคยขอให้ทางองค์การโทรศัพท์ขยายการติดตั้งมาหลายครั้งแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ สาเหตุอาจเนื่องมาจากยังไม่มีความแน่นอนในการใช้และองค์การโทรศัพท์ไม่มีความมั่นใจในความปลอดภัย แต่หลังจากสร้างถนนลาดยางเข้าสู่หมู่บ้านแล้วทำให้มีนักท่องเที่ยวมาแวะท่องเที่ยวมาก จึงต้องขยายเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชนและความสะดวกของนักท่องเที่ยว

10) การเมืองการปกครองและโครงสร้างการพัฒนา

การเมืองการปกครองบ้านโขงกุดหวายจัดระเบียบปกครองตามหลักเกณฑ์และวิธีการของกระทรวงมหาดไทยเหมือนกับหมู่บ้านอื่น ๆ กล่าวคือได้จัดให้มีคณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นรองประธาน คณะกรรมการโดยตำแหน่งและบุคคลในหมู่บ้านอีกจำนวน 9 คนเป็นกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ได้แก่ ฝ่ายกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้านและส่งเสริมอาชีพ ฝ่ายกิจกรรมการปกครอง ฝ่ายกิจกรรมการป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย ฝ่ายกิจการการคลัง ฝ่ายกิจกรรมการสาธารณสุข ฝ่ายกิจกรรมการ

ศึกษาและวัฒนธรรมและฝ่ายกิจกรรมการสวัสดิการและสังคม โดยกรรมการแต่ละฝ่ายมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้แต่งตั้ง อยู่ในวาระคราวละ 5 ปี ซึ่งส่วนใหญ่กรรมการมักจะเป็นกลุ่มคนที่ชาวบ้านให้ความเคารพและเคยช่วยงานในด้านการพัฒนาชุมชนมาก่อน นอกจากนี้แล้วยังมีการจัดตั้งกลุ่มสตรีหมู่บ้านและกลุ่มเยาวชน ซึ่งมีโครงสร้างการบริหารตั้งแต่ประธาน รองประธาน กรรมการและเลขานุการ นอกจากนี้แล้วบ้านโขงกุดหวายมีการจัดการปกครองภายในหมู่บ้านออกเป็นกลุ่มเรียกว่า "คุ้ม" 5 คุ้มเพื่อสะดวกในการจัดกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้านตามคำแนะนำของทางราชการ แต่ละคุ้มมีครัวเรือนประมาณ 10 - 13 ครัวเรือน โดยใช้แนวถนนแต่ละบล็อคเป็นแนวแบ่ง ขณะเดียวกันแต่ละคุ้มจะพิจารณาคัดเลือกหัวหน้าคุ้มทั้งฝ่ายชาย/หญิง หัวหน้าคุ้มมีหน้าที่ให้คำปรึกษาและช่วยตัดสินใจในเรื่องเร่งด่วนหรือแม้กระทั่งเรื่องต่าง ๆ ที่สามารถให้คำแนะนำได้ รวมทั้งเป็นผู้ที่สามารถติดต่อประสานงานกันในหมู่บ้านได้อย่างรวดเร็วเมื่อมีโครงการจากทางราชการหรือเอกชนที่เข้าไปดำเนินการในหมู่บ้าน คุ้มต่าง ๆ มีจำนวนครัวเรือนแสดงในตารางที่ 5

ตารางที่ 5 จำนวนครัวเรือนในแต่ละคุ้มและหัวหน้าคุ้ม

คุ้ม	หัวหน้าคุ้ม	สมาชิก (ครัวเรือน)
คุ้มวรรณศิลป์	นายอุทัย มาโชติ	11
คุ้มทัศนศิลป์	นายเกียรติ ช่องทองหลาง	12
คุ้มศิลปการแสดง	นายบุญศรี สิงห์สุวรรณ	13
คุ้มนันทนาการ	นายบุญเหลือ มะโลโพ	10
คุ้มภูมิปัญญาชาวบ้าน	นายสุรชัย พรสีมา	11
รวม		57

สำหรับการคัดเลือกผู้นำหมู่บ้าน จากการสัมภาษณ์นายสิน จิรวานิช อายุ 52 ปี และนางดอกรัก เขาแก้ว อายุ 39 ปี ทำให้ทราบว่าส่วนใหญ่บุคคลที่มีเครือญาติหรือบริวารมักเป็นผู้ชนะการเลือกตั้ง ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันคือนายอุทัย มาโชติ เป็นบุคคลที่มีญาติมากและชาวบ้านให้ความเคารพ เนื่องจากเคยช่วยงานในด้านการพัฒนาชุมชนมาก่อน เหตุผลดังกล่าวทำให้ไม่มีคู่สมัครเข้าแข่งขันจึงเป็นผู้ใหญ่บ้านโดยเอกฉันท์ ในส่วนของคณะกรรมการก็มีการหยั่งเสียงโดยให้ชาวบ้านเสนอชื่อและพิจารณาความเหมาะสมตามผลงานและความจริงใจก็จะได้รับการคัดเลือก โดยผู้ใหญ่บ้านมีความเห็นว่าการที่จะปกครองชาวบ้านให้ได้รับความสุขนั้น จะต้องมีการกระจายอำนาจไปยังลูกบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองและระดมความคิดจากชาวบ้านของเขาเองว่าเขามีความต้องการอะไร นอกจากผลการทำงานพัฒนาเมื่อดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา ได้ส่งผลทำให้บ้านโขงกุดหวายได้รับการพัฒนาด้วยความต่อเนื่องและเกิดผลเป็นรูปธรรมมากขึ้น แม้จะเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กแต่ก็ได้ถนนลาดยางเข้าสู่หมู่บ้าน นอกจากนี้

แล้วผู้ใหญ่บ้านประกาศห้ามไม่ให้มีสิ่งเสพย์ติดในหมู่บ้านอย่างเด็ดขาด โดยทางตำรวจภูธรเข้ามาประสานกันอยู่เป็นประจำ ดังนั้น ในการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคบ้านโขงกุดหวายถือได้ว่าได้ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถจึงทำให้หมู่บ้านได้รับการพัฒนาดังนี้ ปี พ.ศ. 2525 ได้ดำเนินการขยายไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน ปี พ.ศ. 2527 ได้ก่อสร้างที่พักสงฆ์บ้านโขงกุดหวาย ปี พ.ศ. 2532 ได้ก่อสร้างประปาหมู่บ้าน และปี พ.ศ. 2533 ได้ขุดลอกแหล่งน้ำสาธารณกุดหวาย จนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในปัจจุบัน

ในส่วนของการส่งเสริมการฝึกอบรมความรู้แก่ชาวบ้านโขงกุดหวายนั้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 ถึงปัจจุบัน มีหน่วยงานทั้งหน่วยงานภาครัฐ/เอกชนและสถานศึกษาเข้ามาให้การสนับสนุนจัดฝึกอบรมโครงการต่าง ๆ กล่าวโดยสรุปเป็นกลุ่มความรู้ได้ดังนี้

ฝึกอบรมความรู้ด้านการพัฒนาแหล่งน้ำและการเลี้ยงสัตว์ ประกอบด้วยโครงการอบรมส่งเสริมเลี้ยงปลาน้ำจืด โครงการบำรุงพันธุ์ปลาแบบประชาอาสาและโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก ผลจากการให้ความรู้การพัฒนาดังกล่าวทำให้บ้านโขงกุดหวายได้รับรางวัล กสช.ดีเด่น "ฝายน้ำล้นกุดแดง" รางวัลที่ 3 ระดับภาค ส่วนการประกวดแข่งขันระดับจังหวัดได้รับรางวัลชนะเลิศเป็นประจำทุกปี

ฝึกอบรมความรู้ด้านการพัฒนาทรัพยากรบุคคล ประกอบด้วยโครงการฝึกอบรมคณะกรรมการหมู่บ้าน โครงการอบรมอาสาสมัครควบคุมความประพฤติ โครงการฝึกอบรมป้องกันและปราบปรามยาเสพติด โครงการฝึกอบรมความรู้ด้านกฎหมาย โครงการรักหมู่บ้าน โครงการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน

ฝึกอบรมความรู้ด้านการส่งเสริมอาชีพและเสริมคุณภาพชีวิต ประกอบด้วยโครงการฝึกอบรมโภชนาการแบบผสมผสาน โครงการฝึกอบรมการเพาะเห็ด โครงการอบรมข้าวเพื่อคุณภาพและโครงการดำเนินงานศูนย์สาธิตการตลาด

จากการดำเนินการฝึกอบรมความรู้ดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มในหมู่บ้านได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารข้าวเพื่อการผลิตและการจัดตั้งแหล่งท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ "อุทยานมัจฉาโขงกุดหวาย" ของจังหวัดมหาสารคาม

การจัดโครงการอบรมหรือให้ความรู้แก่คนในชุมชนบ้านโขงกุดหวาย ได้ส่งผลทำให้ชาวบ้านได้ตื่นตัวต่อข้อมูลข่าวสารมากขึ้น อันเป็นการสั่งสมประสบการณ์ที่จะสามารถนำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชน การจัดโครงการอบรมที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นประโยชน์สามารถนำรูปแบบและแนวทางการบริหารจัดการมาปรับใช้กับชุมชนของตนเอง ได้แก่ โครงการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และโครงการฝึกอบรมบำรุงเพาะพันธุ์ปลา เพราะทั้ง 2 โครงการเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่และความมั่นคงของชาวบ้าน กล่าวคือกลุ่มออมทรัพย์มีลักษณะการเก็บเงินไว้เพื่อใช้จ่ายในคราวจำเป็น ช่วยสร้างความมั่นคงให้แก่สมาชิกในครัวเรือน ส่วนการบำรุงเพาะขยายพันธุ์ปลาเป็นความต้องการของชาวบ้าน ในการเพิ่มความรู้นอกจากประสบการณ์ที่ตนเองมีอยู่

แล้ว เพราะหากชาวบ้านได้รับการฝึกหัดและทดลองเพาะพันธุ์ปลาที่ถูกต้องตามขั้นตอนแล้ว ย่อมสามารถสร้างอาชีพใหม่ให้กับสมาชิกในชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นทางเลือกด้านอาชีพใหม่แก่ตนเองด้วย

บ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความร่วมมือทำงานเพื่อส่วนรวมค่อนข้างดี จากการสังเกตการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เช่น ขอความร่วมมือจากชาวบ้านพัฒนาวัด โรงเรียนและชุมชน การทำความสะอาดและปรับปรุงอุทยานมัจฉาซึ่งทำอยู่เป็นประจำจากการสัมภาษณ์ของนายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้านทำให้ทราบว่าชาวบ้านโขงกุดหวายให้ความร่วมมือในกิจกรรมส่วนรวมมาเป็นเวลานานแล้ว กระทั่งในปี 2524 ได้มีเจ้าหน้าที่จาก 4 กระทรวงหลักของทางราชการได้แก่ กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาไทย กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้เข้าไปให้การสนับสนุนแนะนำช่วยเหลือให้ชาวบ้านโขงกุดหวายได้รวมกลุ่มกันในการพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง โดยได้นำโครงการต่าง ๆ ลงไปสู่หมู่บ้าน ได้แก่ โครงการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ โครงการบำรุงเพาะขยายพันธุ์ปลา โครงการรักหมู่บ้าน เป็นต้น จากการจัดฝึกอบรมโครงการต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านโขงกุดหวายได้จัดตั้งองค์กรชุมชน สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย โดยดำเนินการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

(1) **กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต** โดยมีสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเข้ามาให้การสนับสนุนได้จัดตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2534 ในระยะเริ่มต้นมีสมาชิก 46 คน ปัจจุบันมีสมาชิก 32 คน สมาชิกร่วมกันให้สัจจะคือความจริงใจในการนำเงินเข้าฝากคนละ 10-20 บาท/เดือน ขณะนี้กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตมีเงินสัจจะสะสม จำนวน 53,264 บาท ปัจจุบันการรวมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตยังคงดำรงอยู่ การฝากเงินสมาชิกจะนำเงินและบัญชีมารวมกันที่บ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อนำเงินฝากธนาคารออมสิน สาขาจังหวัดมหาสารคามเป็นประจำทุกเดือน ส่วนการปันผลจะดำเนินในรอบ 5 ปีต่อครั้ง โดยจะนำเงินทั้งหมดที่มีอยู่ในธนาคารมาแบ่งปันให้แก่สมาชิกคนละเท่า ๆ กัน ภายหลังการปันผลจะเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มต่อไป

(2) **กลุ่มออมทรัพย์เกษตรกร** โดยมีสำนักงานเกษตรอำเภอให้การสนับสนุน ซึ่งได้จั้งตั้งกลุ่มออมทรัพย์เกษตรกรขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2541 โดยมีสมาชิกเริ่มก่อตั้ง 51 ครัวเรือน ร่วมกันให้สัจจะสมาชิกครอบครัวละ 50-100 บาท/ปี โดยนำเงินสมทบออมทรัพย์เกษตรกรระดับตำบลสะสมเป็นเงินจำนวน 150,000 บาท นำฝากธนาคารออมสิน สาขามหาสารคาม

(3) **กลุ่มออมทรัพย์กองทุน สสม.** สำนักงานสาธารณสุขอำเภอให้การสนับสนุน จัดตั้งกลุ่มเมื่อปี พ.ศ. 2541 สมาชิกเริ่มก่อตั้ง 11 คน หมู่บ้านละ 7,500 บาท ได้ผลกำไรจากการจำหน่ายยาภายในหมู่บ้าน ผลิตวัสดุอุปกรณ์ด้านสาธารณสุขจำหน่ายในหมู่บ้าน มีผลกำไรแต่ละปี 3,000 บาท

(4) **กลุ่มฉางข้าวเพื่อการผลิตบ้านโขงกุดหวาย** ได้รับการสนับสนุนทุนในการจัดตั้งจากกรมพัฒนาชุมชน สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2527 ใช้เป็นสถานที่เก็บผลิตผลทางการเกษตรโดยเฉพาะข้าว กรมพัฒนาชุมชนได้มอบข้าวเปลือกสำหรับบริโภคในเวลาจำเป็น เช่น น้ำท่วม ทาง

คณะกรรมการหมู่บ้านเห็นว่า เพื่อเป็นการเพิ่มผลผลิตในช่วงเริ่มต้นได้เปิดบริการกู้ยืมเฉพาะชาวบ้านโชงกุดหวายเท่านั้น จนกระทั่งต่อมาได้เปิดบริการกู้ยืมแก่ชาวบ้านทั่วไป ปัจจุบันชาวบ้านผู้กู้ยืมมาจาก อำเภอกันทรวิชัย อำเภอโกสุมพิสัยและอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ชาวบ้านโชงกุดหวายได้วางระเบียบการกู้ยืมไว้เช่นเดียวกันทั้งหมดคือเก็บผลกำไรจำนวน 1 ถัง ในจำนวน 5 ถัง กล่าวคือ ถ้ายืม 5 ถัง ต้องคืนข้าวพร้อมกำไรรวม 6 ถัง หรือยืมข้าว 10 ถัง ต้องคืนข้าว 12 ถัง เป็นต้น จากระยะเริ่มต้นที่มีข้าวในฉางเพียง 50 ถัง ปัจจุบันข้าวอยู่ในฉางได้เพิ่มขึ้นเป็น 7 เกวียน

(5) กลุ่มสตรีหมู่บ้าน ได้รับการสนับสนุนจากกรมพัฒนาชุมชนมาดำเนินการจัดตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2524 โดยรวมกลุ่มสตรีบ้านโชงกุดหวายจำนวน 40 คน ที่มีความสนใจในการหารายได้และการพัฒนาฝีมือ การฝึกอบรมเกี่ยวกับอาชีพรวมทั้งให้สตรีรู้จักการทำงานเป็นกลุ่มด้วยความสามัคคี มีโครงสร้างบริหารงานประกอบด้วยประธานและคณะกรรมการบริหารภายในกลุ่ม ส่วนกิจกรรมของกลุ่มจะเป็นในรูปแบบของผลิตภัณฑ์ เช่น การทอผ้า ทำหมอนและออกร้าน ช่วยเสริมรายได้ให้กับสมาชิกประมาณเดือนละ 2,000 – 3,000 บาท

(6) กลุ่มยุวเกษตรกร ได้รับการสนับสนุนจากผู้นำในชุมชน จัดตั้งกลุ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2539 โดยการรวมตัวของกลุ่มเยาวชนภายในหมู่บ้านโชงกุดหวายเพื่อส่งเสริมอาชีพทางการเกษตร ส่งเสริมด้านวัฒนธรรมและจัดกิจกรรมนันทนาการ หารายได้จากการเพาะเห็ดและปลูกข้าวโพด โครงสร้างบริหารในกลุ่มประกอบด้วยประธาน คณะกรรมการและเลขานุการ สำหรับรายได้ 60 % แบ่งปันแก่สมาชิก 40 % แบ่งใช้งานสาธารณประโยชน์และกิจกรรมภายในกลุ่ม

(7) กลุ่มออมทรัพย์กองทุนอาหารปลา สำนักงานศึกษาธิการอำเภอให้การสนับสนุนร่วมกับ อบต.เกิ้ง และสำนักงานประมงอำเภอ จัดตั้งเป็นกลุ่มกองทุนอาหารปลา เมื่อปี พ.ศ. 2539 โดยมีสมาชิกร่วมกันก่อตั้ง 47 คน ร่วมหุ้นคนละ 500บาท อบต.เกิ้งสมทบ 15,000 บาท ประมงอำเภอ 4,500 บาท โดยมีผลกำไรดังนี้ ในปี พ.ศ. 2539 เป็นจำนวนเงิน 300,000 บาท ในปี พ.ศ. 2540 เป็นจำนวนเงิน 200,000 บาท ในปี พ.ศ. 2541 เป็นเงินจำนวน 360,000 บาท โดยแบ่งผลกำไรสำหรับเงินปันผลมีการจัดสรรเงินออกได้เป็นเงินปันผล 60% พัฒนา 40 % (หมู่บ้าน 20% วัด10% โรงเรียน 10%)

11) ความสัมพันธ์ทางสังคม

บ้านโชงกุดหวายเป็นหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นทั้งภายในและภายนอกชุมชน สังเกตได้จากการเยี่ยมเยือนเมื่อญาติพี่น้องเจ็บไข้ได้ป่วย หรือการแบ่งปันอาหารการกิน การทำมาหากินทั่วไปและการพัฒนาด้านต่าง ๆ ดังนี้

11.1 ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

11.1.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเครือญาติ

ชาวบ้านโชงกุดหวายเป็นกลุ่มที่อพยพมาจาก 2 กลุ่มคือ กลุ่มไทยโคราช อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา และจากบ้านโนนตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เมื่อมาอยู่

ร่วมกันมีการแต่งงานระหว่างกลุ่มทำให้ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวโยงเป็นพี่น้องร่วมหมู่บ้านเดียวกัน ซึ่งหากพิจารณาแล้วจะมีตระกูลสำคัญ ๆ ในหมู่บ้านอยู่ 3 ตระกูลได้แก่ ตระกูลมาโชติ ตระกูลบุญใหญ่ และตระกูลมะโลโพ ซึ่งมีลูกหลานหญิง-ชายมากกว่าตระกูลอื่น ๆ แม้จะอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันแต่ยังถือว่าความสัมพันธ์ระหว่าง 2 กลุ่มยังไม่สนิทสนมคุ้นเคยอย่างแน่นแฟ้นเพราะแม้กิจกรรมในการพัฒนาหมู่บ้านส่วนมากจะมีแต่เฉพาะกลุ่มบ้านโนนตูม ส่วนนี้รวมถึงกิจกรรมองค์กรชุมชน/กลุ่มย่อย ๆ ในสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายมีสมาชิกจากคุ้มไทยโคราชมาร่วมกลุ่มเพียง 5 ครัวเรือน จากจำนวนภายในกลุ่มประมาณ 25 ครัวเรือน ลักษณะการช่วยเหลือและสนับสนุนก็ยังเป็นไปในลักษณะกลุ่มใครกลุ่มมัน

11.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน

ในอดีตชาวบ้านโขงกุดหวายให้ความร่วมมือในกิจกรรมของชุมชนค่อนข้างดี กล่าวคือ หากเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหมู่บ้าน ถนน วัด โรงเรียน รวมทั้งงานบุญประเพณี ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือกับผู้นำ แต่ในปัจจุบันชาวบ้านไม่ค่อยให้ความร่วมมือเพราะในทรรศนะของชาวบ้านเกือบทั้งหมดมีความเห็นว่า กิจกรรมที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านส่วนมากจะมีส่วนเกี่ยวข้องเรื่องผลประโยชน์ของผู้นำเกือบทั้งหมด เพราะว่าการประสานงานหรือติดต่อกับหน่วยงานทั้งทางราชการ/เอกชนส่วนมากแล้วผู้นำหมู่บ้านจะดำเนินการเองทั้งหมด นอกจากนั้นยังมีปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่บ้านกับลูกบ้าน กล่าวคือลูกบ้านยังตำหนิผู้ใหญ่บ้านในเรื่องส่วนตัว โดยมองว่าผู้นำปกครองได้เฉพาะลูกบ้านไม่สามารถปกครองคนในครอบครัวได้ เนื่องจากมีข่าวว่าลูกชายผู้ใหญ่บ้านค้ายาบ้าเป็นเวลา 2 - 3 ปีแล้ว ส่วนภรรยาชอบยุ่งเรื่องงานของสามีมากเกินไป และมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่บ้านกับลูกบ้านคือเรื่องการพนัน เพราะผู้นำไม่ยอมให้มีการเล่นการพนันสิ่งเสพติดในหมู่บ้าน ดังนั้น เมื่อปรากฏว่าชาวบ้านเล่นการพนันผู้ใหญ่บ้านจะโทรศัพท์แจ้งตำรวจมาจับซึ่งปีที่แล้วชาวบ้านถูกตำรวจจับจำนวน 20 คน ส่วนลูกชายของผู้ใหญ่บ้านที่ค้ายาบ้ากลับไม่ถูกตำรวจจับทำให้ชาวบ้านไม่พอใจและคลายศรัทธาในตัวผู้ใหญ่บ้าน เป็นสาเหตุให้ผู้นำหมู่บ้านไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ในชุมชนเท่าที่ควร

11.1.3 ความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติ

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของทั้งสองกลุ่มในชุมชนบ้านโขงกุดหวาย ทำให้เห็นความแตกต่างกันตามระบบเครือญาติ เนื่องจากกลุ่มไทยเสรีที่อพยพมาจากจังหวัดนครราชสีมาส่วนมากมีค่านิยมในการส่งลูกหลานเรียนสูงและตั้งใจขยันทำงาน จนสามารถสร้างฐานะทางครอบครัวได้ดีกว่ากลุ่มโนนตูมที่ไม่นิยมส่งลูกหลานได้เรียน กล่าวคือกลุ่มไทยเสรีมีการศึกษาที่สูงกว่าทำให้มีโอกาสในการแสวงหางานทำที่ดีกว่า โดยจะเห็นได้จากการที่ย้ายออกจากหมู่บ้านไปตั้งถิ่นฐานค้าขายและรับราชการในเมืองมหาสารคามหรือต่างจังหวัด เป็นจำนวนมากกว่าสิบครอบครัว ดังนั้น ในหมู่บ้านโขงกุดหวายปัจจุบันจึงมีคนกลุ่มบ้านโนนตูมเหลืออยู่จำนวนมากกว่ากลุ่มไทยเสรี เนื่องจากมีการศึกษาต่ำโอกาสในการสร้างฐานะทางครอบครัวไม่ดีเท่ากลุ่มไทยเสรี

ลักษณะครอบครัวของชาวบ้านโชงกุดหวายส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ซึ่งมักแยกเรือนออกไปสร้างอยู่ใกล้ ๆ บ้านของพ่อแม่ ดังนั้นความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาระหว่างกลุ่มญาติจึงมีค่อนข้างสูง

ส่วนของการแต่งงานและการจัดการในครอบครัวนั้น อดีตการเลือกคู่ครองจะอยู่ในอำนาจหรือการพิจารณาของพ่อแม่เป็นหลัก ปัจจุบันการเลือกคู่ครองมีสองลักษณะคือลักษณะแรกหนุ่มสาวเลือกคู่ครองเอาเอง ส่วนอีกลักษณะหนึ่งผู้ใหญ่จะเป็นผู้เลือกให้โดยพิจารณาความเหมาะสมด้านต่าง ๆ และการแต่งงานมักจะเป็นการแต่งกับคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน หลังจากหนุ่มสาวตกลงกันแล้วฝ่ายชายจะให้ผู้ใหญ่ไปสู่ขอเจ้าสาวและตกลงค่าสินสอดแต่งงาน จากนั้นก็จะกำหนดวันทำพิธี โดยจะให้หมอดูหรือคนเฒ่าคนแก่เป็นผู้หาฤกษ์ให้ การแต่งงานไม่นิยมทำกันในช่วงเข้าพรรษา แต่จะนิยมแต่งงานในเดือน 2 เดือน 4 เดือน 6 เดือน 12 เพราะเป็นเดือนข้างคู่เหมาะสมการอยู่ร่วมกัน เมื่อถึงวันที่กำหนดฝ่ายชายก็จะแห่ขบวนขันหมากมาที่บ้านฝ่ายหญิงโดยนำสินสอดมาด้วย

ในส่วนของการตัดสินใจในครอบครัวนั้น พ่อแม่จะเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจมากที่สุดโดยพ่อแม่ตัดสินใจร่วมกัน ส่วนเรื่องที่สำคัญก็จะเป็นการตัดสินใจของพ่อบ้านผู้เดียว สำหรับการแบ่งมรดกจะเกิดขึ้นเมื่อหัวหน้าครอบครัวเสียชีวิตหรือเมื่อลูกแยกไปมีครอบครัวใหม่ โดยพ่อแม่จะแบ่งให้ลูกทุกคนเท่ากัน หรือมีบางครอบครัวที่พิจารณาตามความเหมาะสมจากการดูแลปฏิบัติตัวของลูกแต่ละคน โดยถ้าใครดูแลอุปการะเลี้ยงดูพ่อแม่ในยามแก่เฒ่าก็จะได้รับมรดกมากกว่าคนอื่น ๆ

โดยสรุปลักษณะของครอบครัวเดี่ยวมีการสร้างบ้านเรือนใกล้กับพ่อแม่ ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติจึงมีสูง นอกจากนี้แล้วส่วนใหญ่การแต่งงานมักจะแต่งภายในหมู่บ้านตนเองจึงทำให้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น จากลักษณะทางโครงสร้างของครอบครัวจะเห็นได้ว่าพ่อแม่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของลูกแม้ลูกจะแยกเรือนออกไปแล้ว ไม่ว่าทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม สำหรับตระกูลที่สำคัญที่มีความสัมพันธ์ต่อหมู่บ้านและองค์กรชุมชนอย่างชัดเจน ได้แก่ตระกูลมาโชติ เป็นตระกูลที่มีความสำคัญตั้งแต่เริ่มอพยพเข้ามาก่อตั้งชุมชนบ้านโชงกุดหวายขึ้น และเป็นตระกูลที่มีสมาชิกมากกว่าตระกูลอื่น ๆ กล่าวคือในอดีตมีนายพา มาโชติ เป็นผู้นำกลุ่มในการจัดตั้งชุมชนบ้านโชงกุดหวายและพัฒนาหมู่บ้านโชงกุดหวายเรื่อยมาจนปัจจุบันนายอุทัย มาโชติ ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธานองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโชงกุดหวาย

11.2 ความสัมพันธ์กับภายนอก

บ้านโชงกุดหวายเป็นหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์กับภายนอกสูง ทั้งนี้เพราะมีการติดต่อประสานงานด้านการพัฒนา การแลกเปลี่ยนศึกษาดูงาน การต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาจากทุกภาคของประเทศ ดังนั้นเพื่อความอยู่รอดของชุมชนจึงต้องสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

11.2.1 ความสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียง

เป็นลักษณะความสัมพันธ์ของหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ชิดติดต่อกับบ้านโชงกุดหวาย ซึ่งถือว่ามีความสัมพันธ์กันค่อนข้างแนบแน่น ไม่ว่าจะเป็นความเป็นเครือญาติพี่น้องญาติมิตร ในช่วงงานบุญก็จะไปมาหาสู่กันเป็นประจำ ส่วนความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการอุทยานมัจฉานั้น ส่วนมากก็ได้รับความสนับสนุนการเดินทางมาท่องเที่ยวในช่วงวันธรรมดาหรือวันหยุดมักจะมีพ่อแม่นำลูกหลานมาเที่ยวเป็นประจำ รวมทั้งการช่วยซื้ออาหารปลาและอาหารคน จึงทำให้การบริหารจัดการดำเนินงานเรื่อยมาถึงปัจจุบันนี้ได้

11.2.2 ความสัมพันธ์กับหน่วยงานทั้งภาครัฐ/เอกชน

จากการสังเกตการณ์ด้านการพัฒนาหมู่บ้านโชงกุดหวาย ในช่วงที่ผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในพื้นที่และในอดีตที่ผ่านมาจากการสอบถามชาวบ้านทำให้ทราบว่าหน่วยงานต่าง ๆ มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับบ้านโชงกุดหวายเป็นประจำ ประกอบด้วย 4 กระทรวงหลักคือ 1) สำนักงานศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ 2) กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย 3) กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 4) สถานีอนามัย กระทรวงสาธารณสุข โดยหน่วยงานทั้ง 4 กระทรวงหลักได้เข้าไปสนับสนุนการทำงาน และประสานด้านแนวความคิดการพัฒนาคนโดยการฝึกอบรมให้ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ

(1) **กระทรวงศึกษาธิการ** มีนายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม เป็นตัวแทนหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาประสานและให้การสนับสนุนกิจกรรมขององค์กรชุมชน "สภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวาย" ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา พอสรุปการปฏิบัติงานได้ดังนี้ 1. ให้การสนับสนุนชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมกับการพัฒนาคน ชุมชนและทรัพยากรในชุมชน 2. เป็นที่ปรึกษาแก่ชาวบ้านเมื่อชาวบ้านต้องการความช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ ในชุมชน 3. ส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดเพื่อพัฒนาองค์ความรู้นำมาปรับใช้กับชุมชน กล่าวคือสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามเป็นเจ้าของโครงการรักหมู่บ้านซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาและขยายแนวคิดต่าง ๆ แก่ชาวบ้านโชงกุดหวาย ได้แก่ การจัดฝึกอบรมหลาย ๆ โครงการตามแผนงานดำเนินการไว้ทั้ง 26 แผนงาน (ปรากฏในภาคผนวก) เพื่ออบรมให้ความรู้ความเข้าใจรวมทั้งการปฏิบัติงาน อันทำให้เกิดประสบการณ์โดยตรงแก่ชาวบ้าน รวมทั้งจัดหาวิทยากรมาเสริมความรู้แก่ชาวบ้านในเมื่อชาวบ้านต้องการทราบเรื่องนั้น ๆ เช่น เชิญวิทยากรจากเกษตรตำบล พัฒนากรตำบล สาธารณสุขตำบล พัฒนากรตำบล อาจารย์วิทยาลัยเทคนิค วิทยาลัยอาชีวะ

และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อแลกเปลี่ยนแนวคิดหรือความรู้ความเข้าใจ จนชาวบ้านทราบแนวทางตามแผนงานที่วางไว้จนได้ลงมือดำเนินการดังกล่าว

จากการสัมภาษณ์นายโชคชัย รัตนคำ อายุ 54 ปี ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และสัมภาษณ์ชาวบ้านโพงกุดหวายมีความเห็นที่สอดคล้องกันกล่าวคือ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอมีส่วนร่วมในการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้านโพงกุดหวาย รวมทั้งได้ส่งเสริมและสนับสนุนอาชีพในชุมชนเพื่อเสริมรายได้ ดำเนินโครงการพัฒนาภายในหมู่บ้าน นอกจากนี้ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอยังทำหน้าที่เป็นผู้คอยกระตุ้นให้ชาวบ้านมีการตื่นตัวอยู่เสมอ และที่สำคัญสุดคือผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอช่วยเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้านโพงกุดหวายให้รู้จักอนุรักษ์และพอใจทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชน ส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักช่วยตนเอง รวมทั้งให้ความร่วมมือร่วมใจกันทำงานเพื่อส่วนรวม งานของผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอในหมู่บ้านยังมีหน้าที่ช่วยให้เกิดการประสานงานระหว่างประชาชนผู้นำท้องถิ่น หน่วยงานเอกชนและหน่วยงานของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องในบางโอกาส

(2) **กระทรวงมหาดไทย** มีพัฒนากรเป็นผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาหมู่บ้านโพงกุดหวาย ในขณะที่ผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในพื้นที่มีนายสมศักดิ์ ชำชอง เป็นผู้ปฏิบัติงานดังกล่าวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา จากการสัมภาษณ์นายสมศักดิ์ ชำชอง อายุ 56 ปี ทำให้ทราบว่าหน้าที่หลักของพัฒนากรในหมู่บ้านคือสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างพัฒนากรกับชาวบ้านและระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านด้วยกันเอง การปฏิบัติงานของพัฒนากรนั้นจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้คือ 1. เลือกพูดในสิ่งที่ชาวบ้านสนใจและเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน 2. แสดงความห่วงใยและให้ความช่วยเหลือในสวัสดิภาพของชาวบ้าน 3. มีความเอื้ออารีต่อชาวบ้าน 4. วางตัวเป็นกันเองและวางตัวให้เป็นที่นับถือของชาวบ้าน 5. เข้าร่วมในกิจกรรมตามประเพณีนิยมกิจกรรมสังคมของชาวบ้าน 6. วางตนเป็นกลางในความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน

พัฒนากรมีหน้าที่ที่จะต้องร่วมปฏิบัติงานไปกับชาวบ้านและผู้นำหมู่บ้าน รวมทั้งการวางแผนทำการสำรวจข้อมูลทั้งหมดในท้องที่ร่วมกับชาวบ้าน ได้แก่เป็นตัวแทนวางแผนพัฒนาตำบล การจัดรวมกลุ่มชักนำชาวบ้านให้เข้าร่วมจัดตั้งเป็นกลุ่มต่าง ๆ เพื่อร่วมคิดปรึกษาทำแผนและทำกิจกรรมร่วมปฏิบัติงานลงมือช่วยเหลือร่วมกับชาวบ้านตามโครงการต่าง ๆ ที่จัดตั้งขึ้น

หน้าที่อีกอย่างหนึ่งของพัฒนากรคือเป็นคณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล (คปต.) คอยให้คำปรึกษาชี้แจงแนะนำการประชุมองค์กรบริหารส่วนตำบลประจำเดือน โดยได้ทำการแนะนำชาวบ้านในเรื่องการพัฒนา ได้แก่ จัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านและช่วยเสริมกิจกรรมเยาวชน นอกจากนี้ยังช่วยเสริมบทบาทหน้าที่ของสตรีในการพัฒนาหมู่บ้าน ดังเช่น เมื่อมีแขกมาเยี่ยมเยือนหมู่บ้านเป็นหน้าที่ของสตรี หรือกลุ่มแม่บ้านและเยาวชนที่จะต้องคอยต้อนรับ

(3) **กระทรวงสาธารณสุข** การพัฒนาหมู่บ้านโพงกุดหวายด้านสาธารณสุข มีเจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำตำบลเกิ้ง คือนางอุ่น โยวัย ปฏิบัติหน้าที่คอยให้บริการด้านสาธารณสุข

การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำตำบล พอสรุปได้ดังนี้คือ 1. แนะนำชี้แจงด้านสุขภาพอนามัยแก่ชาวบ้าน 2. กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการพัฒนาตนเอง และแนะนำให้ชาวบ้านสร้างส้วมที่ถูกสุขลักษณะมากขึ้น ดังเช่นสมัยก่อนบ้านโขงกุดหวายมีทั้งหมด 35 ครัวเรือน มีส้วมเพียง 10 ครัวเรือน ปัจจุบันจำนวนส้วมมากขึ้นเป็น 55 ครัวเรือน เป็นผลจากการสนับสนุนและกระตุ้นจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุข หมู่บ้านโขงกุดหวายมีเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่เอาใจใส่ต่อการทำงานเพื่อสังคม เพื่อให้บ้านโขงกุดหวายได้รับการพัฒนาอย่างเต็มความสามารถ ช่วยให้ประชาชนในหมู่บ้านอยู่กันอย่างเป็นสุข มีพลังที่จะช่วยให้การพัฒนาหมู่บ้านเจริญก้าวหน้าต่อไป 3. ทำการฉีดวัคซินป้องกันโรคบาดทะยัก โรคโปลิโอแก่เด็กและยังให้การบริการทางด้านอนามัยแก่ชาวบ้านทุกอย่าง รวมทั้งแจ้งข่าวเมื่อเกิดโรคระบาด โรคฉี่หนู รวมทั้งฉีดวัคซีนป้องกันโรคสุนัขบ้าให้แก่สุนัขในหมู่บ้านและฉีดวัคซีนอื่น ๆ ให้แก่ชาวบ้านอีกด้วย 4. ให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ 3 กระทรวงหลัก ช่วยแนะนำชาวบ้านให้ร่วมพัฒนาด้านต่าง ๆ

(4) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ งานพัฒนาหมู่บ้านทางด้านการเกษตรมีนายสุวรรณ มานิน เป็นเจ้าหน้าที่เกษตรตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ (คปต.) เป็นผู้รับผิดชอบที่คอยให้ความช่วยเหลือและให้คำแนะนำดังต่อไปนี้ 1. แนะนำการเพาะปลูกผักปลอดสารพิษภายในหมู่บ้านโดยใช้มุ้งและสารสมุนไพรธรรมชาติ ให้คำแนะนำชี้แจงการเกิดโรคต่าง ๆ ของพืชผักให้แก่ชาวบ้าน รวมทั้งการปลูกพืชผักที่ถูกวิธี 2. แนะนำการปลูกพืชผักและผลผลิตทางเกษตรอื่น ๆ ให้ได้ผลดี และมีคุณภาพที่ตรงกับความต้องการของตลาด 3. แนะนำการเพิ่มผลผลิตแก่ชาวบ้าน เช่น การทำปุ๋ยหมัก การนำพันธุ์ข้าวและผักต่าง ๆ ที่ให้ผลผลิตสูงและทนแล้งมาปลูก 4. แนะนำให้ชาวบ้านตัดต้นมะละกอในกรณีที่เป็นโรค เพื่อไม่ให้เชื้อราแพร่กระจายไปติดกับต้นอื่น ๆ เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดชาวบ้านโขงกุดหวายเห็นว่า หน่วยงานของกระทรวงศึกษาธิการเป็นหน่วยงานที่เข้ามาติดต่อประสานงานและให้การสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ มากที่สุด ได้แก่ การจัดโครงการรักหมู่บ้าน การจัดฝึกอบรมความรู้และแนวคิดด้านต่าง ๆ รวมทั้งการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ชาวบ้านกล่าวว่าการดำเนินงานของหน่วยงานศึกษาธิการโดยเฉพาะนายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประสานโครงการหรือกิจกรรมทั้งจากภาครัฐและเอกชนเข้าไปสู่หมู่บ้านโขงกุดหวายถือว่ามีความสอดคล้องเหมาะกับความต้องการของคนในชุมชน นอกจากนี้คณะกรรมการหมู่บ้านได้กล่าวเพิ่มเติมว่าหน่วยงานนอกจากนี้ทั้ง 3 กระทรวงหลัก เข้าไปติดต่อกับชาวบ้านโขงกุดหวายภายหลังโดยมีลักษณะแอบแฝงเพื่อหวังผลประโยชน์บางอย่างจากชุมชน

12) ความเชื่อทางศาสนาและประเพณี

บ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านที่นับถือศาสนาพุทธ อดีตชาวบ้านจะไปทำบุญร่วมกันกับชาวบ้านโนนตูมที่วัดบ้านโนนตูมซึ่งอยู่ห่างประมาณ 2 กิโลเมตร เนื่องจากการเดินทางที่ต้องใช้เวลามากและถนนไม่สะดวกในการไปทำบุญ ขณะเดียวกันบ้านโขงกุดหวายก็มีที่สาธารณะซึ่งตั้งอยู่บริเวณเกาะกลางแหล่งน้ำหนองกุดหวาย ดังนั้น ชาวบ้านโขงกุดหวายพร้อมกับพระสงฆ์จากวัดพิทักษ์สามัคคีโพธิ์ศรี ในตัวเมืองมหาสารคาม ได้จัดตั้งที่พักสงฆ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2527 ชื่อวัดพิทักษ์สามัคคีโพธิ์ศรี 2 มีเนื้อที่ 10 ไร่ ซึ่งที่วัดพิทักษ์สามัคคีโพธิ์ศรีแห่งนี้เป็นศูนย์กลางของชุมชนบ้านโขงกุดหวาย ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของคนในชุมชน ในอดีตมีพระอยู่ประจำตลอดพรรษา 4 - 5 รูป แต่ในช่วง 2 - 3 ปีที่ผ่านมามีพระภิกษุบางรูปประพฤติผิดสมณสารูปจึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านหมดศรัทธาไม่อยากมาวัดเหมือนในอดีต ปัจจุบันมีพระอยู่จำพรรษา 2 รูป กล่าวคือพระที่อยู่ประจำที่วัดมีเพียงรูปเดียวซึ่งเป็นพระที่เกิดและเติบโตในหมู่บ้านแห่งนี้ ส่วนอีกรูปเป็นพระที่จรมาจากที่อื่นมาขออาศัยอยู่ในพรรษานี้ ชาวบ้านไม่นิยมมาวัดนอกจากว่าจะมีลูกหลานของตนบวชในช่วงระยะเวลา 7 - 15 วัน ก็จะมาในระยะเวลาดังกล่าวเท่านั้น ชาวบ้านมักจะตักบาตรในตอนเช้าแทนการมาวัดจำนวนผู้ที่ใส่บาตรมีไม่แน่นอนคือมีตั้งแต่ 5 - 10 คน และจากที่ได้มีโอกาสสัมภาษณ์ชาวบ้านเกือบทุกครอบครัวทำให้ทราบว่า ชาวบ้านต้องการทำบุญแต่เนื่องจากไม่มีเวลามาวัดเพราะติดภารกิจทางครอบครัวในช่วงเช้า ขณะเดียวกันชาวบ้านมีทรรศนะที่ไม่ดีกับพระที่อยู่ในวัดในปัจจุบันเพราะชาวบ้านมักจะพูดว่า เวลามาวัดในช่วงตอนช่วงบ่าย-หัวค่ำ (เวลาวิกาล) ชาวบ้านมักจะเห็นพระปฏิบัติตัวไม่สมบูรณ์คือ ฉันมาม่า ขนมหรือผลไม้เป็นประจำทำให้ชาวบ้านนำไปพูดกันเรื่อยไปจนไม่อยากจะมาทำบุญที่วัดเลย

จากการสัมภาษณ์นายเจริญ ชาภูคำ อายุ 54 ปี ทายกประจำหมู่บ้าน และนางทองคำ มาโชติ อายุ 93 ปี ทำให้ทราบว่า แบบแผนบุญประเพณีที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านโขงกุดหวาย มีลักษณะเหมือนกันกับชาวอีสานโดยทั่ว ๆ ไป คือมีขนบธรรมเนียมประเพณีกล่าวคือยึดถือฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ เป็นแนวทางปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนานโดยมีการทำบุญทุก ๆ เดือน ซึ่งเป็นคติจากศาสนาและความเชื่อถือที่มีมาแต่ก่อน อันเป็นแบบแผนประเพณีที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อร่วมทำบุญและพบปะกันในสังคม ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความรู้จักคุ้นเคยกันดี ซึ่งพอจะกล่าวถึงแนวปฏิบัติในแต่ละเดือนได้ดังนี้

เดือนอ้ายและเดือนยี่ ชาวบ้านจะร่วมกันทำ "บุญขึ้นปีใหม่" เป็นบุญที่ปฏิบัติกันในวันที่ 1 มกราคมของทุกปี ช่วงเช้าชาวบ้านนำอาหารมาร่วมทำบุญตักบาตรที่วัดประจำหมู่บ้าน และในช่วงเพลชาวบ้านทุกครอบครัวนำอาหารมารวมกันที่โรงเรียนบ้านโขงกุดหวาย ส่วนกิจกรรมช่วงบ่ายมีการแข่งกีฬาของกลุ่มเยาวชน แม่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและคณะครูอาจารย์ นักเรียน มีการเลี้ยงอาหาร เครื่องดื่มต่าง ๆ เป็นต้น

เดือนสาม "บุญกุ้มข้าวใหญ่" (บุญประทายข้าวเปลือก) ชาวบ้านโขงกุดหวายและบ้านใกล้เคียงนำข้าวเปลือกมากองรวมกันบริเวณปะรำพิธีภายในวัดพิทักษ์สามัคคี (บ้านโขงกุดหวาย)

และทำการเฉลิมฉลองกองข้าวใหญ่ โดยนิมนต์พระมาเจริญพระพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคล ช่วงเช้าชาวบ้านจะทำข้าวจี่มาถวายแด่พระสงฆ์ที่ประจำอยู่ที่วัดรวมทั้งพระสงฆ์จากวัดอื่น ๆ ที่อาราธนานิมนต์มา (ในปีนี้จัดทำในวันที่ 28 มกราคม 2543 ได้ข้าวเปลือกจำนวน 350 ถัง) วัตถุประสงค์สำคัญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไป และเป็นการทำบุญให้กับตัวเองอย่างหนึ่ง นอกจากนี้แล้วชาวบ้านถือว่าเป็นการอธิษฐานเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ธัญญาพืชอาหารให้สมบูรณ์ โดยทุก ๆ ปีจะนำข้าวที่ได้ไปใส่ฉางเก็บผลผลิตไว้ ในปีนี้ได้จำหน่ายแก่ชาวบ้านที่ไม่มีข้าวกินสามารถช่วยเหลือช่วยชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง

เดือนสี่ "บุญเผวส" เป็นการเสนอชาติต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ ทางสงฆ์จะนิมนต์พระวัดใกล้เคียงมาเทศน์และรับกัณฑ์เทศน์ ส่วนชาวบ้านก็เชิญญาติพี่น้องของตัวเองมาร่วมสนุกสนานและร่วมทำบุญฟังเทศน์มหาชาติ โดยวันแรกเรียกว่าวัน "โฮม" หรือวันรวมเป็นวันเชิญอุปคุตเชิญพระเวสสันดรเข้าเมือง มีการนำน้ำ พืช ปลา สัตว์ต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในสระโบกขรพรรษ ในขณะเดียวกันญาติพี่น้องต่างหมู่บ้านจะมาเยี่ยมเยือนเครือญาติของตนเอง และมาร่วมทำบุญที่วัดช่วงเย็นโดยร่วมกันฟังเทศน์มาลัยหมื่น-มาลัยแสน ส่วนวันที่สองในตอนเช้ามืดจัดให้มีพิธีแห่ข้าวพันก้อน-แห่กัณฑ์หลอนและเป็นวันฟังเทศน์มหาชาติของชาวบ้านซึ่งชาวบ้านส่วนหนึ่งจะมาฟังตลอดทั้งวัน โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนุ่งขาวห่มขาว สำหรับการทำบุญเผวสนั้นจะทำเฉพาะชาวบ้านโขงกุดหวาย ลักษณะการทำเรียบง่ายและถูกต้องตามหลักพิธีกรรมทางศาสนา กล่าวคือไม่นิยมเครื่องสมโภชแต่ชาวบ้านจะร่วมกันฟังเทศน์ที่วัด

เดือนห้า "บุญสงกรานต์" ทำกันในวันที่ 13-15 เมษายนของทุกปี สำหรับในปี พ.ศ. 2543 จากการสังเกตและร่วมกิจกรรมบุญสงกรานต์ของชาวบ้านโขงกุดหวาย ทำให้ทราบว่า ในช่วงเช้าชาวบ้านไปร่วมทำบุญถวายภัตตาหารเช้าที่วัดและฟังเทศน์ฟังธรรมที่วัดในช่วงเที่ยงวัน หลังจากนั้นชาวบ้านจะทำพิธีสรงน้ำพระ รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุที่มีอยู่ในหมู่บ้าน นอกจากนั้นแล้วยังเล่นน้ำตลอดวันทั้งในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงอย่างสนุกสนาน ในขณะเดียวกันก็มีการทำบุญบังสุกุลอุทิศให้แก่ญาติของตนผู้จากไปอีกด้วย พิธีนี้แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูรู้คุณต่อเทวดาผู้มีอุปการะคุณ ที่ดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ชาวบ้านโขงกุดหวาย ประเพณีบุญสงกรานต์ไม่นิยมปล่อยปลาในกุดหวายและแหล่งน้ำอื่น ๆ เนื่องจากในช่วงเดือนนี้เป็นช่วงฤดูร้อนและปริมาณน้ำยังไม่คงที่ แต่ชาวบ้านนิยมปล่อยปลาในลำน้ำชีช่วงเดือน 8 โดยจัดกิจกรรมการคืนต้นไม้ให้ป่าคืนป่าและปลาให้แม่น้ำ มีกิจกรรมรักษาแม่น้ำชีให้สะอาดน่าอยู่น่าอาศัย เป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวหมู่บ้านโขงกุดหวาย โดยกิจกรรมทั้งหมดจัดในวันที่ 12 สิงหาคมของทุกปี

เดือนหก "บุญบ้องไฟ" มีการทำบ้องไฟตามขนาดความชอบและถนัดของแต่ละคุ้มหรือแต่ละคน เพื่อนำมาจุดขึ้นบนท้องฟ้าอันเป็นความเชื่อของชาวอีสานว่าเพื่อขอฟ้าขอฝนจากเทวดาผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ในปัจจุบันการจุดบ้องไฟในพิธีบุญดังกล่าวจัดให้แข่งขันอีกด้วย การทำ

บุญบ้องไฟทำเฉพาะบ้านโขงกุดหวาย แต่ประชาสัมพันธ์ให้หมู่บ้านอื่น ๆ เข้าร่วมในการแข่งขัน ซึ่งได้รับความร่วมมือจากหมู่บ้านอื่น ๆ เป็นอย่างดี

เดือนเจ็ด "บุญชำฮะ" เป็นการทำบุญเลี้ยงผีปู่ตา ผีมเหศักดิ์หลักเมืองที่ป้องกันและคุ้มครองรักษาให้ชาวบ้านปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ในอดีตจนปัจจุบันบ้านโขงกุดหวายจะไปทำพิธีร่วมกันกับชาวบ้านโนนตูมที่เป็นหมู่บ้านใหญ่ มีพิธีเลี้ยงปู่ตาด้วยไก่ หมู และสัตว์ต่าง ๆ

เดือนแปด "บุญเข้าพรรษา" ถือเอาวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 เป็นวันประกอบพิธี ชาวบ้านจะเตรียมข้าวปลาอาหารแต่เช้าเพื่อนำมาตักบาตรถวายอาหารและเครื่องอัฐบริขารรวมทั้งสิ่งของที่จำเป็น เช่น ถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายเทียนพรรษาและการรับฟังเทศน์จากพระสงฆ์ ส่วนกิจกรรมในช่วงเย็นจะมีพิธีเวียนเทียนในวัดประจำหมู่บ้าน

เดือนเก้า "บุญประดับดิน" เป็นการทำบุญภายหลังเสร็จสิ้นการทำนาอยู่ในช่วงที่ข้าวกำลังออกรวง (ตั้งครรภ์) จุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการเคารพต่อแม่โพสพหรือแม่โพสีที่เฝ้าไร่นาให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้แล้วยังนำข้าวห่อข้าวต้มมาถวายแด่พระสงฆ์ เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติของตน

เดือนสิบ "บุญข้าวสาก" เป็นการอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วพร้อมกับญาติพี่น้อง กล่าวคือเป็นการทำบุญรวมญาติ โดยจะนำเอาห่อข้าวสาก ห่อข้าวต้ม ประกอบด้วยข้าวปลาอาหารของกินต่าง ๆ จัดห่อให้ครบตามจำนวนคนและสัตว์เลี้ยงที่มีอยู่ในครัวเรือนนำไปรวมกันที่วัด แล้วในช่วงสาย ๆ ประมาณ 10.00 – 11.00 น. ชาวบ้านนำเอาอาหารไปไว้ที่นาเพื่อเป็นการเซ่นผีนาหรือผีที่รักษาข้าวกล้าให้อุดมสมบูรณ์ มีคำอธิษฐานที่แตกต่างกันออกไป เช่น "ให้ข้าวผู้ข้างอกงามไพบูลย์ อย่าให้โรคภัยเบียดเบียนข้าวเลย" หรือ "ให้ข้าวแตกก่อเขียวงามอุดมสมบูรณ์ เป็นต้นทั้งยังเป็นการทดแทนพระคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูเรามา" เพราะความเชื่อที่ว่าวันนี้เป็นวันเปิดประตูนรก ญาติผู้ตกนรกจะมาเอาข้าวปลาอาหารเป็นเสบียงซึ่งถ้าหากใครไม่มาทำบุญแล้วญาติของตนก็จะไม่ได้กินอะไรเลย

เดือนสิบเอ็ด "บุญออกพรรษา" จะทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นวันที่พระสงฆ์ปวารณาออกพรรษาหลังจากอยู่จำพรรษาตลอด 3 เดือน ในวันนี้ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะ ส่วนกลางคืนจะมีพิธีเวียนเทียนหรือแห่เทียนรอบ ๆ ศาลาการเปรียญ หลังจากนั้นแล้วก็จะจัดไหลเรือไฟที่แม่น้ำชี สำหรับการไหลเรือไฟชาวบ้านจะมีสิ่งของทั้งอาหารการกินอันประกอบไปด้วย ข้าวตอก พริก มะเขือ เกลือ ปลาร้า เงิน อ้อย ฯลฯ เพื่อนำไปคารวะเจ้าแม่คงคาวารี ที่มนุษย์เราอาจล่วงเกินไปด้วยความไม่รู้สึกตัว ในขณะที่เราใช้น้ำทั้งอุปโภค-บริโภค

เดือนสิบสอง "บุญกฐิน" เป็นประเพณีการทำบุญที่ส่งผลให้ชีวิตมีความเป็นอยู่อย่างสงบผูกพันธ์และพึ่งพาอาศัยกันและกัน นับถือผู้อาวุโส มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและพระสงฆ์ก็มีความสำคัญเป็นผู้นำทางศาสนาและทางโลกอีกด้วย ในขณะเดียวกันเดือนสิบสองถือเป็นวันลอยกระทงโดยในตอนเช้าชาวบ้านร่วมกันทำบุญตักบาตรที่วัด และลอยกระทงที่ท่าน้ำของหมู่บ้านอีกด้วย

จากที่สังเกตเห็นในงานทำบุญประเพณีแต่ละเดือนนั้น ในระดับครัวเรือนและชุมชนส่วนมากผู้หญิงจะมีหน้าที่หลักในด้านทำครัวการเตรียมข้าวปลาอาหารเพื่อถวายแด่พระสงฆ์ รวมทั้งให้ญาติพี่น้องที่มาร่วมในงานทำบุญได้รับประทาน ซึ่งทั้งชายหญิงจะแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบที่ชัดเจนเมื่อมีกิจกรรมร่วมกันที่วัดประจำหมู่บ้าน โดยผู้หญิงที่มาร่วมทำอาหารจะมีตั้งแต่วัยแก่ วัยกลางคน วัยสาวและวัยเด็ก การร่วมกันทำอาหารจะเป็นไปโดยสมัครใจเพราะทางผู้นำหมู่บ้านจะประกาศให้ทุกคนได้ทราบให้มาร่วมกันทำอาหาร ในส่วนของผู้ชายนั้นจะมีหน้าที่ในด้านการจัดเตรียมงาน เตรียมสถานที่ เช่น จัดบริเวณศาลาการเปรียญ สร้างปะรำพิธีเพื่อให้แขกได้พักผ่อน ประกาศเชิญชวนผู้คนมาร่วมทำบุญ รวมทั้งการต้อนรับและทำบุญต่าง ๆ เป็นต้น

ขนบธรรมเนียมประเพณีทั้งสิบสองเดือนที่เรียกว่าฮีตสิบสอง คลองสิบสี่เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ยึดถือสืบทอดกันมา ซึ่งส่งผลทำให้ชาวบ้านโขงกุดหวายมีความเชื่อและประพฤติปฏิบัติในสิ่งดีงามเหมือนกัน โดยเฉพาะสมาชิกทุกคนเป็นผู้ที่เคร่งครัดในความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ยิ่งในปัจจุบันมีวัดประจำหมู่บ้านอันเป็นศูนย์รวมน้ำใจของชาวบ้านในชุมชนด้วยแล้ว ทำให้ภายในในชุมชนเกิดความสงบสุข ไม่ก่อเหตุทะเลาะวิวาทหรือมีคดีความอะไรเกิดขึ้น ซึ่งส่งผลโดยตรงให้เกิดการเคารพนับถือผู้หลักผู้ใหญ่ มีความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นผีประจำบ้านเรือน เทวดาอารักษ์ที่รักษาต้นน้ำลำธาร เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทำให้แหล่งน้ำมีความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าว

นอกจากนี้แล้วบุญประเพณีที่ปฏิบัติอยู่ในชุมชนยังส่งผลต่อการดำเนินงานขององค์กรชุมชน เพราะญาติพี่น้องหรือนักท่องเที่ยวที่มาจากต่างจังหวัดได้มีโอกาสมาร่วมกิจกรรมทำบุญและเที่ยวเพลิดเพลินอย่างสนุกสนามตามเวลาและความเหมาะสม จากการสังเกตและเข้าร่วมกิจกรรมในรอบหนึ่งปีทำให้ทราบว่า ยังไม่มีเทศกาลงานบุญประเพณีใดที่ชาวบ้านนำอาหารไปเลี้ยงปลาในกุดหวาย นอกจากการขายหัวอาหารปลาและข้าวโพดคั่วแก่นักท่องเที่ยวที่แวะมาเยี่ยมชมปลาในอุทยานมัจฉาอยู่ตลอดเวลา

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่าบุญประเพณียังเป็นการส่งเสริมอาชีพและรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน กล่าวคือร้านขายสิ่งของสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กองทุนขายหัวอาหารปลาและกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับได้ให้บริการแก่นักท่องเที่ยวทั้งที่มาร่วมทำบุญ ปกติจะมาหยุดรถในบริเวณวัดพร้อมกับเดินท่องเที่ยวภายในอุทยานซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าวัดบ้านโขงกุดหวาย แต่โดยส่วนมากแล้วนักท่องเที่ยวจะมาหยุดรถตรงทางเข้าและเดินข้ามสะพาน พร้อมกับสนับสนุนสินค้าและหัวอาหารปลาอันเป็นการช่วยกิจกรรมการบริหารจัดการ โดยเฉพาะทรัพยากรสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำโขงกุดหวายได้อย่างเต็มที่อีกทางหนึ่งด้วย

2. พัฒนาการขององค์กรชุมชน "สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย"

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนจัดตั้งเป็นองค์กรเพื่อร่วมกันวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชน หาแนวทางการแก้ไขเพื่อให้สมาชิกได้ร่วมกันในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาของชุมชนในเรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะแหล่งน้ำกุดหวาย รวมทั้งปัญหาหลาย ๆ ด้านในชุมชน องค์กรชุมชนแห่งนี้ได้จัดรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อร่วมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ โดยมีลักษณะการจัดการที่แตกต่างออกไปตามกิจกรรมกลุ่มย่อย ๆ เนื่องจากเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการพัฒนาองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ทำให้การดำเนินการเป็นไปได้อย่างรวดเร็วและบรรลุวัตถุประสงค์ กล่าวคือการดำเนินงานสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ในเรื่องขั้นตอนของการพัฒนาองค์กรชุมชนโดยอิงแนวคิดของกาญจนา แก้วเทพ (2540) รวมทั้งเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ ผู้นำและสมาชิกในองค์กรชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่สอดคล้องด้วยลักษณะการรวมตัวของคนในชุมชนเป็นกลุ่ม โดยสามารถแบ่งพัฒนาการขององค์กรชุมชนแห่งนี้ออกเป็น 4 ขั้นตอนได้แก่

2.1 ขั้นจัดตั้งกลุ่ม และแสวงหากิจกรรม

2.2 ขั้นลงมือดำเนินการ

2.3 ขั้นการขยายเครือข่าย

2.4 ขั้นอยู่ได้ด้วยความสามัคคี

ทั้ง 4 ขั้นตอนนี้ สมาชิกขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายให้ความเห็นว่าต้องให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงทั้งการวิเคราะห์และสังเคราะห์ร่วมกัน ดังที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอรายละเอียดแต่ละขั้นตอนต่อไป

2.1 ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม และแสวงหาทางเลือกในระดับความคิด

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายจัดตั้งขึ้นวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2539 โดยการรวมกลุ่มของสมาชิกในหมู่บ้านโขงกุดหวายหมู่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เนื่องชาวบ้านโขงกุดหวายประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและการคมนาคมเข้า-ออกชุมชน กล่าวคือในอดีตชาวบ้านโขงกุดหวายปลูกพืชทางเศรษฐกิจได้แก่ มันสำปะหลัง ปอและอ้อย เป็นอาชีพหลักเพื่อนำผลผลิตดังกล่าวไปขายนำเงินที่ได้ไปซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในครอบครัว ปรากฏว่าการทำไร่ดังกล่าวไม่ได้ช่วยให้ฐานะทางครอบครัวดีขึ้น ตรงข้ามกลับทำให้ชาวบ้านต้องกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินทุนทั้งธนาคารและแหล่งเงินกู้ของเอกชนในเมืองมหาสารคาม ด้วยอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 10 - 12 % ต่อปี เป็นผลให้เกิดหนี้สินหมุนเวียนแก่ชาวบ้านแม้จะเลิกปลูกไปแล้ว จนกระทั่งปี พ.ศ. 2523 - 2539 ชาวบ้านโขงกุดหวายได้หันมาทำนาเป็นอาชีพหลัก และปลูกพืชไร่-สวนได้แก่พืชตระกูลถั่ว พืชผักต่าง ๆ เป็นอาชีพรอง แต่ต้องประสบกับปัญหาภัยธรรมชาติ

เนื่องจากสภาพพื้นที่ของชุมชนเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ทำให้นาข้าวและพืชผักต่าง ๆ ที่ปลูกไว้ถูกน้ำชีท่วมเป็นประจำทุกปี การดำรงชีวิตของชาวบ้านจึงขึ้นอยู่กับสภาวะการณ์ทางธรรมชาติ กล่าวคือ หากปีใดฝนตกหนักเกิดภาวะน้ำท่วมนาข้าวได้รับความเสียหาย ผลผลิตที่ได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภค

ปัญหาทางด้านการคมนาคม ตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านบ้านโขงกุดหวายจนถึงปี พ.ศ. 2519 ถนนที่ใช้เป็นเส้นทางการคมนาคมมีสภาพเป็นโคลนตมทำให้ถนนลื่น ชาวบ้านต้องประสบความลำบากในการเดินทาง แม้จะเดินทางเข้าไปติดต่อหน่วยงานราชการในตัวอำเภอหรือจังหวัดมหาสารคามด้วยสาเหตุที่ถนนมีสภาพดังกล่าวทำให้ไม่มีหน่วยงานราชการหรือองค์กรใด ๆ เข้าไปติดต่อกับชาวบ้าน แม้ว่าบ้านโขงกุดหวายจะตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดเพียง 7 กิโลเมตร เหตุผลที่ทางราชการใช้เป็นข้ออ้างอยู่เสมอคือบ้านโขงกุดหวายมีจำนวนครัวเรือนเพียง 50 ครัวเรือน การเรียกร้องหรือขอความต้องการจากหน่วยงานต่าง ๆ จึงไม่ได้รับการตอบสนองดังกล่าว

ด้วยสภาพปัญหาสองด้านคือด้านเศรษฐกิจและการคมนาคมในชุมชน ชาวบ้านโขงกุดหวายจึงรวมกลุ่มพลังของชาวบ้านจัดตั้งขึ้นเป็นองค์กรชุมชน **"สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย"** เพื่อให้หมู่บ้านของตนเองได้รับการพัฒนาและแก้ไขปัญหาความเดือนร้อนของชาวบ้าน อันจะส่งผลให้คนในชุมชนมีสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดียิ่งขึ้น

การรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย โดยผู้นำชุมชนได้เชิญชวนสมาชิกซึ่งมีอยู่ในหมู่บ้านขณะนั้นจำนวน 40 กว่าครัวเรือนร่วมกิจกรรมกลุ่มขององค์กรชุมชน จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายทำให้ทราบว่า การจัดตั้งองค์กรชุมชนมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกันสองประการได้แก่

ประการแรกเป็นองค์กรชุมชนที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนระบบเศรษฐกิจในชุมชนโดยเฉพาะกิจกรรมด้านการเกษตร เนื่องจากชาวบ้านโขงกุดหวายถูกนายทุนเอาเปรียบมานานในการขายผลผลิตทางการเกษตร การรวมกลุ่มจะช่วยกระตุ้นระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการต่อรองในเรื่องการซื้อ-ขายสินค้าทางการเกษตรกับนายทุนหรือพ่อค้าให้อยู่ในเกณฑ์ที่เหมาะสม ไม่เอาเปรียบชาวบ้านมากนัก ปัจจุบันรูปแบบการพัฒนาทางเศรษฐกิจในชุมชนบ้านโขงกุดหวาย ได้พยายามปรับให้สอดคล้องกับความเป็นจริงและความเป็นไปได้มากที่สุดด้วยการดำเนินการจัดตั้งสหกรณ์ร้านค้าชุมชน เพื่อนำผลผลิตทางการเกษตรที่ชาวบ้านผลิตขึ้นมาขายแก่นักท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดตั้งกองทุนอาหารปลาและกองทุนพัฒนาอุทยานมัจฉา เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำกุดหวายเป็นแหล่งท่องเที่ยวและเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการและเอกชนทั่วไป เมื่อมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากขึ้นเป็นการสร้างรายได้อันเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจแก่สมาชิกในชุมชน กล่าวคือจัดขายสินค้าทางการเกษตรและสินค้าในสหกรณ์ร้านค้าชุมชน ในขณะเดียวกันชาวบ้านมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มขององค์กรชุมชนมากขึ้น

ประการที่สองเพื่อต่อรองให้ได้มาซึ่งถนนลาดยางอันเป็นความต้องการของชาวบ้านโขงกุดหวายทั้งหมดที่มีความต้องการพัฒนาปรับปรุงถนนรอบหมู่บ้านให้อยู่ในสภาพดีและเดินทางได้สะดวกมากขึ้น

เป้าหมายสำคัญในการจัดตั้งองค์กรชุมชน "สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย" มีสามประการ ได้แก่ ประการแรกต้องการให้สมาชิกได้ร่วมกันอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะแหล่งน้ำกุดหวายเพื่อใช้ในการอุปโภค-บริโภคและใช้ในภาคการเกษตร เนื่องจากกุดหวายแห่งนี้เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพันธุ์ปลาน้ำจืดเช่นเดียวกับแหล่งน้ำอื่น ๆ ตามลุ่มน้ำชี สัตว์น้ำมากมายที่อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำกุดหวายได้เจริญเติบโตและมีจำนวนมากขึ้น นอกจากนี้แหล่งน้ำกุดหวายยังมีลักษณะพิเศษเมื่อเทียบกับแหล่งน้ำอื่น ๆ คือมีพันธุ์ปลามากมายหลายร้อยชนิดไหลเข้ามาอาศัยปริมาณมากกว่า 10 ตัน

ประการที่สองเพื่อให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรทุกอย่าง ในลักษณะของการจัดตั้งเป็นกลุ่มหรือองค์กร อันจะส่งผลทำให้สมาชิกเกิดความสามัคคีในการทำงานและความเป็นอยู่ในชุมชน ด้วยการส่งเสริมและสนับสนุนแหล่งน้ำกุดหวายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อันเป็นที่มาของรายได้เสริมแก่สมาชิกในชุมชน

ประการที่สามเพื่อพัฒนาอุทยานมัจฉาโขงกุดหวายเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติให้กับลูกหลาน นักเรียน นักศึกษาและผู้มีความสนใจทั่วไปได้เข้าใจสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

ในขั้นก่อร่างสร้างกลุ่มขึ้นเป็นองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายนั้น มีจุดเริ่มต้นมาจาก "โครงการรักหมู่บ้าน" ที่สภาวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคามได้อนุมัติโครงการให้สภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองมหาสารคามดำเนินการเมื่อปี พ.ศ. 2539 โดยได้เลือกบ้านโขงกุดหวาย หมู่ที่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหมู่บ้านเป้าหมายในการดำเนินโครงการรักหมู่บ้าน ซึ่งเป็นโครงการที่มุ่งสร้างจิตสำนึกทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนของตน โครงการรักหมู่บ้านดำเนินการเมื่อวันที่ 20 - 21 สิงหาคม พ.ศ. 2539 โดยสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามเป็นผู้เสนอโครงการและแผนปฏิบัติการตามแนวทางของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายคือนายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม โดยการนำเสนอแนวคิดและแผนงานการใช้มิติวัฒนธรรมนำการพัฒนา ตามหลักการของคณะอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัด ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอได้ประสานผ่านผู้นำท้องถิ่นคือนายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้านบ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผู้นำชุมชนได้ให้ความร่วมมือพร้อมกับสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว จนกระทั่งบุคคลทั้งสองได้ปรึกษาหารือและวางแผนแนวทางการดำเนินงานจัดตั้งองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เสนอคณะกรรมการหมู่บ้านและสมาชิกในชุมชนมีความเห็นร่วมกันในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เป็นสมาชิกกล่าวว่า ในช่วงเริ่มต้นไม่มีความเข้าใจในเนื้องานหรือแผนงานการ

ปฏิบัติการของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน แต่เพื่อเรียนรู้เนื้องานและแนวทางวัฒนธรรมมากขึ้นอันสามารถนำมาพัฒนาจิตใจและคุณภาพชีวิตชาวบ้านโขงกุดหวาย ในช่วงจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามได้จัดฝึกอบรมให้ความรู้แก่ชาวบ้าน โดยการส่งเสริมให้ชาวบ้านโขงกุดหวายเห็นความสำคัญของทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยเฉพาะทรัพยากรแหล่งน้ำกุดหวาย ขณะเดียวกันหน่วยงานภายนอกเข้ามาสนับสนุนและช่วยเหลือในการบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชน ทั้งด้านความรู้วิชาการ การวางแผนปฏิบัติงานเพื่อให้สามารถปฏิบัติได้ การปรับปรุงการทำงานหรือแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน รวมทั้งเมื่อสมาชิกในชุมชนมีความต้องการหรือสนใจในเรื่องใด ๆ สภาวัฒนธรรมในฐานะองค์กรชุมชนจักแสวงหาแนวทางเพื่อสนองให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนแนวคิด ประสบการณ์การทำงานรวมทั้งทำให้เกิดความสัมพันธ์ภายในกลุ่มอย่างแน่นแฟ้น อันจะส่งผลทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ด้วยวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน ที่เน้นให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชน การก่อร่างสร้างกลุ่มและแสวงหาทางเลือกด้านแนวคิดจึงเป็นขั้นตอนแรกของการจัดตั้งองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย โดยสมาชิกขององค์กรชุมชนได้ร่วมกันจัดสร้างกลุ่มขึ้นมาเป็นรูปแบบไว้ก่อน จากนั้นสมาชิกพิจารณาร่วมกันถึงความเป็นไปได้ในการเลือกดำเนินกิจกรรมที่จะร่วมกันทำในอนาคต เมื่อพิจาณาในส่วนขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายกล่าวได้ว่ามีพัฒนาการตามลำดับ 2 ขั้นตอนย่อย ๆ โดยสมาชิกในชุมชนได้ร่วมพิจารณา ให้ความคิดเห็นและเสนอแนวทางดำเนินการพร้อม ๆ กัน ในด้านการวิเคราะห์ชุมชนและการแสวงหาทางเลือกทำกิจกรรมของชุมชน โดยสามารถแยกพิจารณาแต่ละขั้นตอนได้ดังนี้

2.1.1 ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน เป็นขั้นตอนแรกที่สมาชิกขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ร่วมกันพิจารณาถึงสภาพปัญหา และความต้องการของคนที่อาศัยอยู่ในชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนผู้นำหมู่บ้านจะประสานผ่านหัวหน้าคุ้ม โดยให้หัวหน้าคุ้มเป็นคนประชุมสมาชิกในกลุ่มย่อย ๆ เพื่อวางแผนในการพัฒนาหมู่บ้าน เมื่อได้แผนในระดับกลุ่มย่อย หัวหน้าคุ้มและสมาชิกจะร่วมกันเสนอแผนในการประชุมใหญ่ โดยสมาชิกและหัวหน้าคุ้มทั้ง 5 คุ้มมาร่วมรับฟังแนวคิด แลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยมีบุคคลภายนอกเข้าร่วมเสนอแนวคิดรวมทั้งให้คำปรึกษาและรับทราบปัญหา เพื่อสนับสนุนด้านงบประมาณคือเจ้าหน้าที่ของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม ครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายและองค์การบริหารส่วนตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

การวิเคราะห์ปัญหาชาวบ้านใช้เวลาสองวัน ในช่วงจัดโครงการรักหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจและให้ความรู้แก่สมาชิกเกี่ยวกับเนื้องานทางวัฒนธรรมในหมู่คณะและชุมชนร่วมกัน ชาวบ้านกล่าวว่าเป็นทางที่ทำให้สมาชิกเกิดความคิดที่สอดคล้องในทิศทางเดียวกัน การประชุมทั้งสองวันมีหน่วยงานทั้ง 4 กระทรวงหลักได้แก่ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอ กระทรวงศึกษาธิการ ,กรม

พัฒนาชุมชน กระทรวงมหาไทย ,สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ กระทรวงสาธารณสุข และสำนักงานเกษตรอำเภอ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ให้การช่วยเหลือและสนับสนุนกิจกรรม แต่ละหน่วยงานที่ชาวบ้านเห็นว่ามีบทบาทสำคัญมากกว่าหน่วยงานอื่น ๆ คือสำนักงานศึกษาธิการที่เป็นเจ้าของโครงการ "รักหมู่บ้าน" ทั้งนี้ผู้นำชุมชนได้ชักชวนให้สมาชิกทุกคนเข้าร่วมประสานแนวคิดและหาช่องทางเพื่อให้ชุมชนของตนเองอยู่รอดและก้าวต่อไปได้ นายอุทัย มาโชติ ผู้นำหมู่บ้านกล่าวว่าเมื่อสมาชิกมีความคิดที่สอดคล้องกันย่อมเป็นการง่ายที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ดังนั้นองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนดังนี้

1) **การศึกษาเรียนรู้ปัญหาของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม** จากการสัมภาษณ์สมาชิกองค์กรชุมชนทำให้ทราบว่าแนวทางการศึกษาและเรียนรู้ปัญหาของชุมชน เริ่มต้นโดยให้ชาวบ้านที่มีความสนใจปัญหาของชุมชนร่วมกันศึกษาปัญหาที่มีอยู่ในชุมชน โดยแบ่งสมาชิกในชุมชนเป็น 5 คุ้ม ๆ ละ 10 - 12 ครัวเรือน พร้อมทั้งมีเจ้าหน้าที่สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามและครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายเป็นพี่เลี้ยงให้คำแนะนำและวางกรอบคำถามหรือหลักการศึกษาปัญหาและความต้องการแบบกว้าง ๆ ร่วมกับชาวบ้าน จากนั้นชาวบ้านร่วมกันระดมข้อมูลด้วยการเสนอปัญหาและแนวคิดของแต่ละคน ในช่วงเวลาดังกล่าวครูที่เป็นพี่เลี้ยงของแต่ละกลุ่มย่อยนำข้อมูลความคิดเห็นของชาวบ้านที่ร่วมกันคิดเสนอบนกระดาษแผ่นใหญ่ หลังจากนั้นชาวบ้านร่วมกันรวบรวมจัดหมวดหมู่ปัญหาของชุมชน ทำให้ชาวบ้านรู้ปัญหาชุมชนของตนเองชัดเจนขึ้น นอกจากนี้แล้วครูที่เป็นพี่เลี้ยงได้กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดแก้ไขปัญหาชุมชนร่วมกัน ดังเช่นสมาชิกองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายมีความเห็นในปัญหาชุมชนร่วมกันว่า อดีตบ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ทางหน่วยงานราชการจัดว่าเป็นหมู่บ้านยากจนอันดับ 1 ของจังหวัดมหาสารคาม และปัญหาการคมนาคมที่ไม่สะดวกเป็นโคลนตม ทำให้ไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาประสานการพัฒนาซึ่งเป็นจุดอ่อนของชุมชน การแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนสมาชิกมีความเห็นร่วมกันในการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชนขึ้นเพื่อดำเนินกิจกรรมกลุ่มให้เกิดความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ สมาชิกพิจารณาเห็นร่วมกันว่าควรจัดในรูปส่งเสริมอาชีพ ใช้แรงงานและเสริมรายได้แก่สมาชิกในชุมชน

2) **การคิดค้นกิจกรรมแก้ปัญหา** เมื่อสมาชิกรู้ปัญหาของชุมชนแล้วเปิดโอกาสให้สมาชิกที่มีประสบการณ์การแก้ไขปัญหาในลักษณะต่าง ๆ มองหากิจกรรมหลาย ๆ อย่างแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันโดยคำนึงถึงข้อจำกัดทรัพยากรในชุมชน นอกจากนี้แล้วเป็นกิจกรรมการรวมกลุ่มที่สมาชิกช่วยเหลือกันอันนำไปสู่การพัฒนาด้านต่าง ๆ ของชุมชน องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายลงความเห็นร่วมกันว่าควรเริ่มต้นจากกิจกรรมการขายหัวอาหารปลา เพราะสมาชิกเห็นว่าเป็นกิจกรรมลงทุนไม่มากมีปลาอาศัยเป็นจำนวนมาก เมื่อรวมกลุ่มทำกิจกรรมสมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในทั้งการแปรรูปผลิตหัวอาหารปลา การขายหัวอาหารและการทำงานด้านอื่น ๆ รายได้ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมดังกล่าวสามารถนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัวได้ระดับหนึ่ง

3) การวางแผนกิจกรรมแก้ปัญหา เมื่อองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้แนวคิดและมองเห็นกิจกรรมแก้ปัญหาชุมชนแล้ว สมาชิกทุกคนได้ร่วมกันวางแผนงานเพื่อดำเนินกิจกรรมโดยกำหนดรายละเอียดขายหัวอาหารปลาประกอบด้วย การร่วมเงินทุนเพื่อใช้จ่ายในการซื้อหัวอาหารปลาและจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อสมาชิกมีความเห็นร่วมกันและมีความเข้าใจชัดเจนในแผนงานแล้ว จากนั้นจึงตกลงเพื่อดำเนินกิจกรรม

4) การลงมือปฏิบัติการร่วมกัน หลังจากระดมแนวคิดในการแก้ไขปัญหาของชุมชน คณะกรรมการและสมาชิกได้ร่วมกันระดมเงินทุนครัวเรือนละ 500 บาท จัดตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ "กองทุนอาหารปลา" และดำเนินการจัดซื้อหัวอาหารปลา การบรรจุหัวอาหารใส่ถุงใบเล็ก การบริการขายหัวอาหาร การตรวจสอบด้านบัญชีและการเงินเกี่ยวกับรายรับ-รายจ่าย เป็นต้น โดยทุกขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาทางเลือกกิจกรรม เน้นให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทั้งหมด

จากการประชุมพิจารณาสภาพภูมิประเทศของหมู่บ้านโขงกุดหวาย สมาชิกมีความเห็นร่วมกันว่า บ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านที่มีจุดเด่นในชุมชนคือมีทรัพยากรธรรมชาติแหล่งน้ำอันเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ ชาวบ้านเห็นว่าเหมาะแก่การอนุรักษ์และจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวในอนาคต เนื่องจากสัตว์น้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ปลาเผาะ" ถูกชาวบ้านจับมาบริโภคจำนวนมาก การแก้ปัญหาต้องสร้างจิตสำนึกความเป็นเจ้าของและรักษาสาธารณสมบัติร่วมกัน เมื่อพิจารณาถึงสภาพทางสังคมบ้านโขงกุดหวายเห็นได้ว่าชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนต้องหาเช้ากินค่ำ แต่หน่วยงานราชการโดยสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามพิจารณาเห็นว่า การดำเนินชีวิตของชาวบ้านโขงกุดหวายมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับท้องถิ่นหลาย ๆ ด้านเช่น ด้านศีลธรรม ศาสนา ศิลปะและประเพณี ด้วยความที่คุณสมบัติดังกล่าวอยู่ในเกณฑ์เหมาะสมและสอดคล้องกับแนวทางของสภาวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคามได้คัดเลือกบ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านที่มีความเหมาะสมตามเกณฑ์ประเมินหมู่บ้านทั้ง 5 ด้านคือการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการพัฒนาหมู่บ้านและชุมชน ด้วยความเห็นว่าบ้านโขงกุดหวายมีคุณสมบัติตามเกณฑ์ทั้ง 5 ด้าน สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามโดยนายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามเสนอโครงการรักหมู่บ้านรวมทั้งแผนงานปฏิบัติ ขณะเดียวกันได้จัดฝึกอบรมให้ความรู้แก่ชาวบ้าน (รายละเอียดในภาคผนวก) โดยประสานความร่วมมือทั้งส่วนราชการ หน่วยงานเอกชน เพื่อกระตุ้นและส่งเสริมให้ชาวบ้านรักหมู่บ้านอันเป็นแหล่งกำเนิดและแหล่งเลี้ยงชีพในชุมชนมากขึ้น เพราะย่อมจะส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความผูกพันในฐานะเป็นเจ้าของหมู่บ้าน การจัดโครงการรักหมู่บ้านได้แบ่งหมู่บ้านออกเป็น 5 คุ้มตามมิติวัฒนธรรมคือคุ้มวรรณศิลป์ คุ้มทัศนศิลป์ คุ้มศิลปการแสดง คุ้มนันทนาการ คุ้มภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยนำเอาวัฒนธรรมพื้นฐานของท้องถิ่นเป็นเครื่องชี้นำการพัฒนาสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยและชุมชน แต่ละคุ้มมีหัวหน้าคุ้มเป็นผู้ประสานแนวคิดในคุ้มของตนเอง แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์แลกเปลี่ยนในที่ประชุมใหญ่ จากนั้นสมาชิกระดมแนวคิดข้อมูลร่วมกันทำการ

วิเคราะห์และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของชาวบ้านทั้งหมด โดยการศึกษาสภาพปัญหา วิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกันดังที่กล่าวมาแล้ว จากการสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านทำให้ทราบว่า ในอดีตการประสานงานติดต่อกันระหว่างผู้ใหญ่บ้านและหัวหน้าคุ้มได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ปัจจุบันรูปแบบการประสานงานได้เปลี่ยนไปมีเพียงผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายข่าว ผู้นำหมู่บ้านให้ความเห็นว่าสาเหตุที่สมาชิกให้ความร่วมมือน้อยเป็นเพราะค่าครองชีพที่สูงขึ้นและผลประโยชน์เศรษฐกิจในครอบครัว ทำให้หัวหน้าคุ้มรวมทั้งสมาชิกไม่ให้ความร่วมมือเหมือนในอดีต ส่วนสมาชิกในชุมชนโดยส่วนใหญ่ให้เหตุผลว่า เป็นเพราะชาวบ้านหมดศรัทธาในตัวผู้นำที่ไม่สามารถสนองความต้องการของชาวบ้านอย่างแท้จริง รวมทั้งผู้นำหมู่บ้านจะกอบโกยผลประโยชน์จากส่วนรวมมาเป็นสมบัติส่วนตัวมากกว่า นอกจากนี้ชาวบ้านได้กล่าวอย่างน้อยใจว่า ผู้นำชุมชนมักจะอ้างอยู่เสมอว่าโครงการหรืองบประมาณที่ได้มาเพื่อจัดตั้งหรือดำเนินการสนับสนุนกิจกรรมกลุ่มองค์กรชุมชนเป็นเพราะผู้นำเสนอรายงานขอทุน หรือเสนอโครงการต่าง ๆ มาสู่ชุมชน การได้ผลประโยชน์หรือเงินบางส่วนของส่วนรวมโดยที่ชาวบ้านไม่ทราบเรื่องจึงเป็นสิ่งที่สมควรซึ่งกระทำอยู่เสมอ ดังเช่นชาวบ้านกล่าวว่าการจัดสร้างหอประชุมสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้รับงบประมาณสนับสนุนทุนทางสังคมจำนวน 120,000 บาท ปรากฏว่ามีบุคคลที่ได้รับผลประโยชน์บางกลุ่มโดยแบ่งเงินดังกล่าวคนละ 10,000 - 20,000 บาท การกระทำดังกล่าวชาวบ้านกล่าวว่า คณะกรรมการบางคนมักจะกระทำอยู่เสมอรวมทั้งโครงการที่จัดขึ้นในหมู่บ้านโขงกุดหวายทั้งหมด

ภายหลังการจัดโครงการรักหมู่บ้านเมื่อวันที่ 20 - 21 สิงหาคม พ.ศ. 2539 สภาวัฒนธรรมแห่งชาติได้จัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายขึ้น โดยใช้สถานที่ตั้งชั่วคราว ณ บ้านเลขที่ 17 หมู่ที่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (วัดพิทักษ์สามัคคีโพธิ์ศรี 2) มีนายอุทัย มาโชติ ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นผู้ขอจัดตั้งโดยยื่นคำร้องขอจดทะเบียนใบอนุญาตตามมาตรา 14 แห่ง พรบ.วัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2489 มีผู้ริเริ่มจัดตั้ง 5 คนประกอบด้วยนายอุทัย มาโชติ นายเกียรติ ช่อทองหลาง นายวาสนา อุตรินทร์ นางสิน มณีรัตน์และนางคำ มาโชติ โดยมีสมาชิกเริ่มจัดตั้ง 54 คน มีคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน 12 คน โครงสร้างการบริหารงานขององค์กรแห่งนี้แสดงได้ดังแผนภาพที่ 11

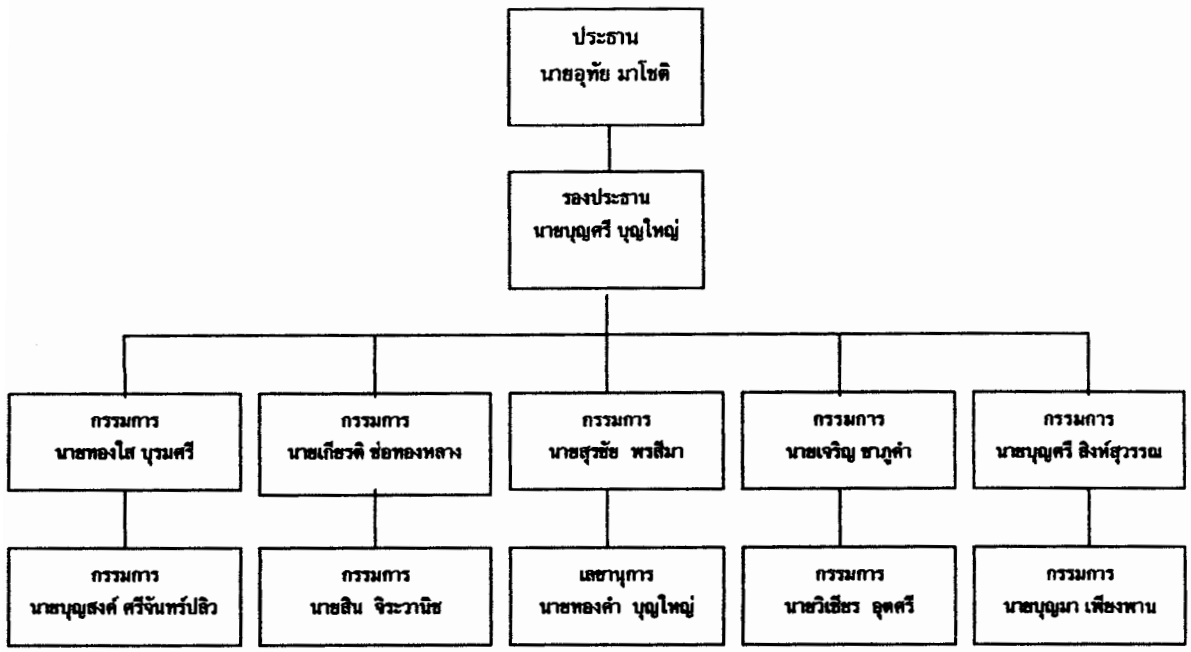

แผนภาพที่11โครงสร้างการบริหารงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวาย

จากแผนภาพที่ 11 โครงสร้างการบริหารงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวาย อธิบายได้ว่าคณะกรรมการหมู่บ้านทั้ง 12 คน เป็นตัวแทนที่สมาชิกเลือกเข้ามาทำหน้าที่บริหารจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวาย จากการสัมภาษณ์นายเจริญ ชาภูคำ อายุ 51 ปี และนายบุญศรี บุญใหญ่ อายุ 52 ปี ทำให้ทราบว่า คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมคัดเลือกจากสมาชิกที่อาศัยอยู่ในบ้านโชงกุดหวาย การประชุมสามัญประจำปีเพื่อเลือกตั้งคณะกรรมการนั้น เปิดโอกาสให้สมาชิกเสนอบุคคลขึ้นมาเพื่อพิจารณาร่วมกันคัดเลือกบุคคลที่สามารถทำงานเพื่อชุมชนได้ หลังจากนั้นให้สมาชิกยกมือให้ความเห็นชอบ/ไม่เห็นชอบในลักษณะเปิดเผย รวมทั้งได้เปิดโอกาสให้สมาชิกแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง เพื่อสมาชิกจะได้ออกเสียงยกมือให้ความไว้วางใจแก่ผู้ผ่านการเห็นชอบ ส่วนใหญ่บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกเป็นกรรมการ เป็นบุคคลที่สมาชิกเห็นการทำงานหรือฝากผลงานไว้ในชุมชน การประชุมเริ่มต้นจากการคัดเลือกประธาน รองประธาน กรรมการและเลขานุการ เหรัญญิกในที่สุด การทำงานของคณะกรรมการไม่มีเงินเดือน ไม่มีเบี้ยประชุม ปกติทำการประชุมเดือนละ 1 ครั้ง ผู้นำหมู่บ้านซึ่งได้รับคัดเลือกจากสมาชิกให้ดำรงตำแหน่งประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน และเลขานุการสภาวัฒนธรรมจะรายงานผลการดำเนินงานและระเบียบวาระการประชุมให้คณะกรรมการได้รับทราบ พร้อมทั้งรับฟังข้อเสนอแนะและแนวทางแก้ปัญหาต่าง ๆ จากกรรมการและสมาชิก อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการดังนี้

ประธานกรรมการ ทำหน้าที่บริการจัดการดูแลกิจกรรมและให้ความเห็นชอบในการดำเนินงานทั้งหมดขององค์กรชุมชน ประธานสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการเป็นประธานการประชุมและควบคุมดูแลการดำเนินงานขององค์กรชุมชนให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย พร้อมทั้งมีอำนาจสั่งการหรือดำเนินการหรือให้คำแนะนำแก่สมาชิก เจ้าหน้าที่หน่วยงานของราชการหรือเอกชนที่เข้ามาติดต่อประสานงานในเรื่องนั้น ๆ เนื่องจากประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายเป็นคนที่สั่งสมประสบการณ์ทำงานมามาก และเป็นบุคคลแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลาจึงส่งผลให้การดำเนินขององค์กรชุมชนก้าวเดินไปด้วยความต่อเนื่องและประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง กล่าวคือมีเงินทุนหมุนเวียนจำนวน 50,000 บาท การทำงานยังเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานภายนอกจนเป็นสถานที่ศึกษาดูงานอยู่เป็นประจำ ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านแห่งนี้ได้รับเชิญเป็นวิทยากรแลกเปลี่ยนความรู้อยู่เสมอ

รองประธานกรรมการ มีอำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติการในอำนาจหน้าที่ของประธานกรรมการแทนประธานเมื่อประธานไม่อยู่ หรือปฏิบัติหน้าที่ไม่ได้หรือเมื่อตำแหน่งประธานกรรมการว่างลง หรือปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ประธานกรรมการมอบหมายให้ รวมทั้งดำเนินการด้านอื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมมอบหมายดำเนินงานขององค์กร

เลขานุการ มีอำนาจหน้าที่ในการจัดทำรายงานการประชุมคณะกรรมการ ดูแลรักษาเอกสารและรายงานการประชุมของคณะกรรมการให้เรียบร้อยอยู่เสมอ แจ้งนัดประชุมกรรมการหรือสมาชิกขององค์กร รวมทั้งดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่กรรมการมอบหมายให้ภายใต้วัตถุประสงค์ขององค์กร

คณะกรรมการทั้งหมดมีกำหนดอยู่ในตำแหน่งคราวละ 2 ปี โดยให้จัดการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ หากยังไม่มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ก็ให้คณะกรรมการชุดเดิมอยู่ในตำแหน่งไปจนกว่าจะจัดการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ โดยกรรมการที่ออกตามวาระแล้วอาจได้รับการเลือกครั้งที่สองได้ แต่จะอยู่ในตำแหน่งได้ไม่เกินสองวาระติดต่อกัน ถ้าหากว่ากรรมการตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งว่างลงก่อนถึงกำหนดหมดวาระ ให้เลือกตั้งกรรมการเพื่อแทนตำแหน่งที่ว่างลง เพื่อทำหน้าที่และอยู่ในตำแหน่งเท่ากับกำหนดเวลาที่ยังเหลืออยู่ สำหรับผู้ซึ่งตนแทนนั้น

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นองค์กรที่มีลักษณะการจัดการทางโครงสร้างขององค์กรชุมชนที่ชัดเจน นายเจริญ ชาภูคำ อายุ 54 ปี กล่าวถึงการจัดโครงสร้างขององค์กรชุมชนว่าได้พยายามแบ่งงานให้มีความสัมพันธ์กับบทบาทหน้าที่และความสามารถของบุคคลที่ดำรงตำแหน่งนั้น ๆ แต่ในทางปฏิบัติจริงกรรมการแต่ละคนไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ ส่วนใหญ่อำนาจการตัดสินใจและการบริหารอยู่ที่ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกขององค์กรชุมชนส่วนใหญ่มีความเห็นในลักษณะเช่นเดียวกันกล่าวคือ เมื่อองค์กรชุมชนจัดตั้งขึ้นสิ่งที่ควรทำให้บังเกิดผล และมีความชัดเจนในทางปฏิบัติคือการจัดวางบุคคลให้เหมาะสมกับความรู้และความสามารถของบุคคลนั้น ๆ เนื่องจากองค์กรชุมชนต้องก้าวเดินไปข้างหน้า รวมทั้งมีความเจริญเติบโตด้วยความเข้มแข็งถึงจะเรียกว่าประสบผลสำเร็จ ดังนั้น

คณะกรรมการทุกคนต้องเข้าร่วมกิจกรรมขององค์กรอย่างจริงจัง ขณะเดียวกันสมาชิกมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ตรวจสอบหรือให้ข้อเสนอแนะการทำงานของกรรมการ เพราะคณะกรรมการและสมาชิกทุกคนเป็นคนบ้านโขงกุดหวายเหมือนกัน

ในระยะเริ่มต้นของการจัดโครงสร้างขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย สมาชิกทั้งหมดจะร่วมกันพิจารณาว่าสมาชิกคนใดในกลุ่ม มีความเหมาะสมกับงานในลักษณะใด เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันอย่างใกล้ชิดเพราะอาศัยอยู่บ้านเดียวกัน จึงเป็นการง่ายที่จะพิจารณาความรู้ความสามารถ แนวคิดและนิสัยใจคอของแต่ละบุคคล ดังนั้น การพิจารณาคัดเลือกสมาชิกเป็นกรรมการจึงเน้นวางตัวบุคคลให้เหมาะสมกับบทบาทหน้าที่ของสมาชิกได้เป็นผลดี

ชาวบ้านโขงกุดหวายมีความเห็นว่า แหล่งน้ำกุดหวายสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว "อุทยานมัจฉา" ของจังหวัดมหาสารคาม ชาวบ้านได้ช่วยกันดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาเพื่ออนุรักษ์สัตว์น้ำและดูแลรักษาแหล่งน้ำ โดยผู้นำชุมชนพยายามกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจและเห็นความสำคัญของสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาเผาะ เป็นปลาที่หายากและเป็นความโชคดีของหมู่บ้านที่ปลาเผาะเข้ามาอาศัยอยู่ในกุดหวาย ทำให้ชาวบ้านเกิดการรวมตัวของคนในชุมชนจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชนขึ้น และดำเนินงานเรื่อยมาถึงปัจจุบัน

การดำเนินงานในช่วงเริ่มต้นของการอนุรักษ์ปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ปรากฏว่ามีชาวบ้านบางคนไม่ให้ความร่วมมือโดยจับสัตว์น้ำในกุดหวาย คณะกรรมการและสมาชิกได้ร่างระเบียบข้อบังคับขึ้นเพื่อให้สมาชิกและบุคคลภายนอกได้ปฏิบัติตาม อันเป็นการอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ให้มีอยู่อย่างถาวรตลอดไป ภายหลังการวางระเบียบข้อบังคับดังกล่าวปรากฏว่ามีบุคคลขโมยปลาไปบริโภคหรือขายตลาด ในกรณีที่จับได้สภาวัฒนธรรมจักทำการลงโทษตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 คือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาทหรือจำคุกไม่เกินหกเดือนหรือทั้งปรับทั้งจำ ในช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2543 คณะกรรมการสามารถจับคนที่ขโมยปลาในกุดหวายจำนวน 6 คน ส่วนใหญ่เป็นบุคคลภายนอกจึงได้ดำเนินการตามระเบียบข้อบังคับ นอกจากนี้ปรากฏว่ามีชาวบ้านโขงกุดหวายเพียงคนเดียวถูกจับได้ โดยผู้นำชุมชนพยายามสร้างความเข้าใจและชักชวนบุคคลดังกล่าวที่ถูกจับได้เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มขององค์กรชุมชน เนื่องจากเห็นว่าเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกได้เรียนรู้และเข้าใจการทำงานของกลุ่ม นำเงินที่เสียค่าปรับมาเข้าร่วมหุ้นเพื่อเป็นทุนในการดำเนินงานของกลุ่มต่อไป

จุดสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้องค์กรชุมชนสามารถดำเนินการและบรรลุผลตามแผนงานที่วางไว้คือการให้ความรู้ความเข้าใจพื้นฐานด้านแนวคิดแก่ชาวบ้านโขงกุดหวาย มีผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามเข้ามาประสานกับชาวบ้าน ทั้งการจัดอบรมโครงการเสริมความรู้แก่ประชาชนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตเพื่อพัฒนาตนเองและคนในสังคม โดยเชิญวิทยากรจากหน่วยงานต่าง ๆ มาให้ความรู้แก่ชาวบ้าน ยกตัวอย่างเช่นจากสำนักงานประมงจังหวัดมาให้ความรู้ในการเลี้ยงปลาน้ำจืด การเพาะขยายพันธุ์ปลา การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก สำนักงานพัฒนาชุม

ชนมาให้ความรู้ในเรื่องการพัฒนาหมู่บ้าน การดำเนินงานศูนย์สาธิตการตลาด และอีกหลาย ๆ หน่วยงานที่ทำการฝึกทดลองหลาย ๆ ลักษณะเพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าใจปัญหาและหาทางออกโดยมุ่งให้ชาวบ้านคิดเป็น ทำเป็นและแก้ปัญหาได้อย่างเป็นระบบมีขั้นตอน ทำให้ชาวบ้านสามารถมองเห็นปัญหาและหาแนวทางในการแก้ไขได้อย่างถูกต้อง เช่น การเพาะพันธุ์ปลาในแหล่งน้ำกุดหวาย ชาวบ้านต้องการความรู้เพิ่มเติมเพื่อฝึกทดลองเพาะพันธุ์ปลาหลายชนิดที่ยังไม่ได้ผล ได้ประสานความช่วยเหลือไปยังสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดมหาสารคาม มาให้ความรู้และฝึกทดลองการเพาะพันธุ์ปลาแก่ชาวบ้าน ปัจจุบันสามารถเพาะพันธุ์ปลาได้บางชนิด เช่น ปลาสวาย ปลานิล ปลาขาว นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานจากภาครัฐ/เอกชนเข้ามาให้การสนับสนุนในระยะต่อมา

2.1.2 ขั้นแสวงหาทางเลือกเพื่อทำกิจกรรม ในช่วงจัดโครงการรักหมู่บ้านได้เปิดโอกาสให้สมาชิกร่วมกันวิเคราะห์ชุมชน จนกระทั่งเกิดแผนงานเพื่อดำเนินการตามช่วงระยะเวลาที่วางไว้ (แผนงานปรากฏในภาคผนวก) ส่วนสำคัญที่สภาวัฒนธรรมเน้นคือเป็นกิจกรรมที่สมาชิกมีความเห็นร่วมกัน ที่ประชุมมีการเสนอกิจกรรมหลายอย่างแต่ในที่สุดลงความเห็นว่า ควรดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์กองทุนอาหารปลา สมาชิกส่วนใหญ่กล่าวว่าสามารถร่วมกันดำเนินการได้เพราะสอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เนื่องจากการรวมกลุ่มในลักษณะระดมเงินทุนเป็นรูปกองทุนออมทรัพย์สามารถให้ความช่วยเหลือด้านการเงินในเวลาจำเป็น เพราะสมาชิกสามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนได้ ถือว่าสนองความต้องการในแก้ปัญหาได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ยังได้จัดทำแผนงานปฏิบัติการจำนวน 25 โครงการ ภายหลังการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาที่ประชุมได้แบ่งสมาชิกออกเป็นเวรวันละ 2 ครัวเรือนเพื่อทำหน้าที่ขายหัวอาหารปลา โดยให้สมาชิกเลือกวันที่ต้องการขายและเลือกคนที่ต้องการอยู่ด้วยได้ตามความพอใจ ในช่วงแรกที่เลือกทำกิจกรรมนี้ดำเนินการเพียงการบรรจุหัวอาหารปลาใส่ถุงพลาสติก พร้อมกับขายผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านที่ปลูกในหมู่บ้านจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว ต่อมาในปี พ .ศ. 2541 กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Project - SIP) ได้สนับสนุนทุนลักษณะเป็นทุนให้เปล่าจำนวน 30,000 บาท ให้แก่สภาวัฒนธรรมเพื่อสนับสนุนกิจกรรมที่ประชุมใหญ่สมัยสามัญประจำปีคณะกรรมการได้เสนอให้ทำกิจกรรมเพิ่มคือคั่วข้าวโพด อันเป็นการเพิ่มกิจกรรมและสร้างรายได้ให้แก่สมาชิก ปัจจุบันได้ดำเนินการการคั่วข้าวโพดบรรจุถุงพลาสติกจำหน่ายเป็นอาหารปลาแก่นักท่องเที่ยว โดยได้รับการสนับสนุนจากนักท่องเที่ยวในแต่ละวันมาสนับสนุนกิจกรรมกลุ่มอาหารปลาเป็นจำนวนมาก

ในการเลือกทำกิจกรรมกลุ่มอาหารปลา สมาชิกกล่าวเหมือนกันว่าในตอนแรกไม่แน่ใจว่าจะได้ผลดีถึงขนาดสามารถดำเนินการมาถึงปัจจุบัน เพราะชาวบ้านไม่ได้ไปศึกษาดูงานหรือฝึกอบรมที่ไหนเลย แต่ได้รับคำแนะนำและแรงกระตุ้นจากผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามและคณะครูโรงเรียนบ้านโพงกุดหวายเข้ามาเป็นพี่เลี้ยงในการทำงาน ถ้าหากช่วงใดมีปัญหาหรืออุปสรรคสามารถขอคำแนะนำหรือคำปรึกษาจากครูในโรงเรียนได้ตลอดเวลา ดังนั้นกิจกรรมกลุ่มจึงได้รับการแก้ไขปัญหาการทำงานจนสามารถดำเนินการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

การบริหารจัดการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย คณะกรรมการกล่าวว่า การบริหารงานได้เน้นให้สมาชิกภายในองค์กรชุมชนทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การตัดสินใจดำเนินการใด ๆ เช่น การจัดเวรประจำวันขายหัวอาหารปลา การซื้อสินค้าอาหารและเครื่องดื่มเข้าร้านค้าชุมชน การพิจารณาการทำงานของคณะกรรมการและสมาชิก การปรับปรุงการทำงานหรือการแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งเมื่อสมาชิกมีความต้องการหรือสนใจเรื่องใดย่อมต้องได้ความเห็นชอบจากสมาชิกในชุมชน โดยส่วนใหญ่ใช้หอประชุมสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์แนวคิด เป็นส่วนสำคัญต่อความสัมพันธ์ภายในองค์กรชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันองค์กรชุมชนมีบทบาทและหน้าที่สำคัญในการบริหารจัดการได้แก่

1) บทบาทขององค์กรชุมชน

โดยส่วนใหญ่ในการปฏิบัติงานเนื่องจากผู้นำเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ และมีประสบการณ์ในการบริหารงานมาก่อน จึงมีลักษณะเป็นการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจไว้เพียงคนเดียว กรรมการและสมาชิกไม่มีบทบาทการบริหารเหมือนกับที่ร่วมกันวางระเบียบข้อปฏิบัติไว้อาจส่งผลกระทบต่อการดำเนินงานขององค์กรชุมชนได้

จากคำบอกเล่าของ คณะกรรมการองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้กล่าวถึงบทบาทขององค์กรชุมชนแห่งนี้ประกอบด้วยบทบาทที่สำคัญ ๆ ได้แก่

(1) กำหนดนโยบายการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมหมู่บ้าน

(2) พิจารณาให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการ การดำเนินงานทางด้านวัฒนธรรมของสมาชิก

(3) ให้คำปรึกษา แนะนำ ความเห็นชอบและให้คำรับรองเกี่ยวกับการฟื้นฟูการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งโครงการต่าง ๆ ของสมาชิก

(4) พิจารณารายงานและประเมินผล การปฏิบัติงานตามนโยบาย แผนงานโครงการ

(5) เสนอของบประมาณสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐ เอกชน ประชาชน

(6) ออกคำสั่ง ข้อบังคับเพื่อประโยชน์ในงานด้านวัฒนธรรม

2) หน้าที่ขององค์กรชุมชน

ส่วนหน้าที่ขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายต่อการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและกรรมการทำให้ทราบว่า องค์กรชุมชนมีและหน้าที่สำคัญได้แก่

(1) ทำหน้าที่ในการดูแลและรักษาสภาพแหล่งน้ำกุดหวายให้อยู่ในสภาพแวดสิ่งแวดล้อมที่ดี เนื่องจากแหล่งน้ำกุดหวายเปรียบเหมือนเส้นเลือดของหมู่บ้าน อดีตใช้เป็นแหล่งหาอาหาร ใช้น้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคและใช้สำหรับกิจกรรมด้านการเกษตร ปัจจุบันหากปรากฏว่าปริมาณน้ำในแหล่งน้ำกุดหวายมีปริมาณน้อยหรือมีวัชพืชขึ้นเต็มแหล่งน้ำจำเป็นอย่างยิ่ง

ต้องได้รับการดูแลและรักษา องค์กรชุมชนแก้ปัญหาโดยการสูบน้ำจากลำน้ำชีเข้ามาเพิ่มเพื่อให้มีปริมาณน้ำในระดับคงที่หรือมากกว่าในปริมาณที่เป็นอยู่ รวมทั้งสมาชิกร่วมกันกำจัดวัชพืช ทำความสะอาดแหล่งน้ำ อันเป็นการรักษาสภาพแหล่งน้ำและเพิ่มปริมาณน้ำให้แก่ปลาและสัตว์น้ำที่อาศัยในแหล่งน้ำกุดหวาย

(2) ทำหน้าที่ป้องกันและระมัดระวังไม่ให้สารเคมีลงสู่แหล่งน้ำ โดยองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ประชาสัมพันธ์ชี้แจงเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณประโยชน์และโทษของสารเคมี พร้อมกับประชุมชักชวนชาวบ้านที่ใช้น้ำบริเวณรอบ ๆ แหล่งน้ำกุดหวาย ให้ความร่วมมือในการปลูกพืชผักต่าง ๆ ไม่ใช้สารเคมีเพราะสารเคมีจะทำให้เกิดการชะล้างหรือพังทะลายของหน้าดิน ซึ่งไหลลงสู่แหล่งน้ำกุดหวายในช่วงฤดูฝนหรือเวลาที่ชาวบ้านรดน้ำพืชผักต่าง ๆ อันจะส่งผลทำให้สารเคมีไหลลงสู่แหล่งน้ำ ปัจจุบันสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกพืชผักปลอดสารพิษ โดยใช้ผลิตภัณฑ์ซึ่งเป็นสารสะกัดจากสมุนไพร จำพวก สะเดา ขี้เหล็ก เป็นต้น ฉีดยาป้องกันแมลงที่ทำลายผลิตผลทางการเกษตร หรือใช้วิธีการกางมุ้งที่สำนักงานเกษตรจังหวัดให้การสนับสนุนครอบครัวละ 1 หลัง จากการทดลองปลูกพืชผักด้วยวิธีการดังกล่าวชาวบ้านกล่าวว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ ชาวบ้านกล่าวเพิ่มเติมว่าจากการเปรียบเทียบความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตรปรากฏว่า พืชผักที่ปลูกอยู่ในมุ้งที่ไม่ต้องใช้สารเคมีเข้าช่วย ให้ผลผลิตที่สมบูรณ์กว่าพืชผักที่ปลูกกลางแจ้งบริเวณรอบ ๆ แหล่งน้ำกุดหวายที่ใช้สารเคมี นอกจากนี้แล้วการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ พืช ผักต่าง ๆ ผักกางมุ้งจะขายได้ง่ายกว่าพืชผักที่จำหน่ายทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เป็นเพราะทางสำนักงานเกษตรจังหวัดจะมีสัญลักษณ์หรือภาชนะบรรจุผลผลิตอันแสดงว่าผ่านการตรวจสอบจากสำนักงานเกษตรจังหวัดแล้ว ทำให้สินค้าจำหน่ายได้เร็วกว่าพืชผักที่ปลูกโดยทั่วไป

ชาวบ้านโขงกุดหวายกล่าวเพิ่มเติมว่า สารเคมีที่ละลายลงสู่แหล่งน้ำกุดหวายนั้นแม้ว่าจะยังไม่ก่อให้เกิดผลเสียในปัจจุบัน แต่ในระยะเวลา 10 – 20 ปีข้างหน้าย่อมเกิดผลกระทบต่อดินและแหล่งน้ำ รวมทั้งผลกระทบทางอ้อมอันจะเกิดต่อสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนอย่างแน่นอน ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันสารเคมีไหลลงสู่แหล่งน้ำกุดหวาย ชาวบ้านจึงให้ความร่วมมือตามที่ทางองค์กรชุมชนและสำนักงานเกษตรจังหวัดให้การสนับสนุนดังกล่าว

3) ระเบียบและกฎเกณฑ์ขององค์กรชุมชน

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้วางระเบียบข้อบังคับเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามที่คณะกรรมการและสมาชิกสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านมีความเห็นพ้องต้องกันและมีความชัดเจนในการปฏิบัติงานมากขึ้น ในการร่างระเบียบข้อบังคับดังกล่าวจากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่า ในวันประชุมเพื่อวางกฎระเบียบข้อบังคับสมาชิกทุกคนต้องเข้าร่วมประชุมทั้งหมด โดยผู้นำชุมชนประกาศหอกระจายข่าวให้สมาชิกได้รับทราบ หลังสมาชิกมาพร้อมกันแล้วที่ประชุมโดยผู้นำชุมชนและตัวแทนหน่วยงานของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม ได้บรรยายเสริมความรู้ในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมเพื่อให้สมาชิกได้เข้า

ใจเกี่ยวกับวัฒนธรรม อันเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีความรู้ความเข้าใจเนื้องานทางวัฒนธรรมมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นอยู่ของคนในชุมชนและการพึ่งพิงแหล่งน้ำกุดหวาย ชาวบ้านจัดโครงสร้างการบริหารและปกครองในชุมชน ตลอดจนวางแบบแผนระเบียบข้อปฏิบัติและทุกสิ่งทุกอย่างที่คนในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น ภายหลังจากสมาชิกมีความเข้าใจชัดเจนและเข้าใจตรงกันแล้ว ได้ทำการปรึกษาหารือในการวางข้อบังคับสภาวัฒนธรรม โดยสมาชิกส่วนใหญ่ในที่ประชุมเห็นพ้องต้องกันว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีระเบียบข้อบังคับ จึงได้ร่วมกันเสนอร่างข้อบังคับขึ้น เป็นผลตามความต้องการของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ซึ่งปรับใช้ร่วมกันทั้งในระดับจังหวัด ระดับอำเภอ ระดับตำบลและระดับหมู่บ้าน ที่ต้องการกระจายการมีส่วนร่วมของชุมชน ในที่ประชุมได้ปรึกษาหารือ ถกแถลง ชี้แจงข้อคิดเห็นต่าง ๆ และร่วมกันแก้ไขเพิ่มเติม รวมทั้งปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตามความต้องการของสมาชิกที่มาประชุม จนในที่สุดสมาชิกส่วนใหญ่ลงมติรับรองเป็นข้อบังคับและได้ดำเนินการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านตามจำนวนและวิธีการที่ระบุในข้อบังคับ จากการสัมภาษณ์สมาชิกส่วนใหญ่กล่าวว่า การร่างระเบียบข้อบังคับหรือกฎเกณฑ์ขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายนั้น เป็นการประสานงานด้านข้อมูลและหลักการระหว่างผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามและผู้นำชุมชน โดยบุคคลทั้งสองนำเสนอข้อบังคับหรือธรรมนูญของสภาวัฒนธรรมเพื่อให้สมาชิกที่เข้าร่วมประชุมพิจารณาแก้ไขเพิ่มเติม หรือปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตามความต้องการของสมาชิกที่ประชุม จัดลำดับเรื่องทีละหมวด ทีละข้อและขอมติที่ประชุมรับรองข้อบังคับหรือธรรมนูญสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย

ภายหลังการร่างระเบียบข้อบังคับและกฎเกณฑ์ของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านแล้ว ที่ประชุมได้ทำการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตามวิธีการและจำนวนที่ระบุไว้ในข้อบังคับ โดยเริ่มจากให้สมาชิกเสนอชื่อบุคคลที่ตัวเองเลือกเป็นตัวแทนกล่าวแนะนำตัวเอง ทักทายปราศรัยเสนอแนวคิด จากนั้นจึงออกเสียงลงคะแนนและนับคะแนนสมาชิกผู้ให้การสนับสนุน รวมทั้งประกาศผลการเลือกตั้ง กรรมการกล่าวขอบคุณที่สมาชิกให้ความไว้วางใจ หลังการเลือกตั้งคณะกรรมการเสร็จแล้ว นายอุทัย มาโชติ ประธานสภาวัฒนธรรมกล่าวเพิ่มเติมว่า คณะกรรมการบริหารจะทำการประชุมร่วมกันเพื่อปรึกษาหารือจัดโครงสร้างการบริหารงาน มอบหมายอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกและกำหนดแนวทางการดำเนินงานเพื่อเสนอในการประชุมครั้งต่อไป ข้อบังคับของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายประกอบด้วยเนื้อหาในเรื่อง หลักการและเหตุผลเบื้องต้น ความหมายและขอบข่ายของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน วัตถุประสงค์การจัดตั้ง สมาชิกและสมาชิกภาพ สิทธิและหน้าที่ของสมาชิก คณะกรรมการบริหาร การประชุมสภา การประชุมคณะกรรมการ การแก้ไขข้อบังคับ การยกเลิกสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านและบทเฉพาะกาล (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก)

4) ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ขั้นที่สอง

จากการก่อร่างสร้างกลุ่มขึ้นเป็นองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ทำให้มองเห็นปัจจัยสำคัญอันนำไปสู่ขั้นตอนของการลงมือปฏิบัติการ เนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้มีความสำคัญต่อพัฒนาการไปสู่ขั้นตอนที่สองดังกล่าวได้แก่ **1) ความต้องการของผู้นำ** เนื่องจากผู้นำชุมชนบ้านโขงกุดหวายมีประสบการณ์การทำงานด้านการบริหาร ทราบและเข้าใจวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน รวมทั้งมองเห็นปัญหาที่มีอยู่ในชุมชน ผู้นำได้พยายามพูดปัญหาและหาทางเลือกแก้ไขปัญหาโดยชักชวนสมาชิกในหมู่บ้านรวมพลังจัดตั้งองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านขึ้น เป็นพลังชุมชนในการต่อรองกับหน่วยงานภายนอก **2) การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก** ในระยะเริ่มต้นของการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชนได้รับแรงกระตุ้นแนวคิดองค์ความรู้และประสบการณ์หน่วยงานภายนอก เพื่อนำความรู้ดังกล่าวมาปรับใช้ในการดำเนินงานขององค์กรชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม เป็นหน่วยงานที่เข้ามาประสานทำให้ชาวบ้านมองเห็นจุดเด่น-จุดด้อยที่ต้องแก้ไขภายในชุมชนและองค์กรชุมชน รวมทั้งชาวบ้านได้มองเห็นกิจกรรมที่ทำมีความเป็นไปได้ในการปฏิบัติงาน นอกจากนี้หน่วยงานต่าง ๆ ให้การสนับสนุนด้านความรู้วิชาการ เงินทุน วัสดุอุปกรณ์และทรัพยากรอื่น ๆ **3) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน** บ้านโขงกุดหวายมีจำนวนสมาชิก 57 ครัวเรือน กิจกรรมในช่วงเริ่มต้นจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชนเน้นให้สมาชิกทุกคนเข้าร่วมตั้งแต่การประชุมจัดตั้งสภาวัฒนธรรม การร่วมร่างระเบียบข้อบังคับของกลุ่มองค์กรชุมชน และการดำเนินการเลือกตั้งกรรมการ เป็นต้น

2.2 ขั้นลงมือปฏิบัติการ

ภายหลังจากการประชุมคณะกรรมการและสมาชิกสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย โดยได้วางแผนปฏิบัติงานแล้ว สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้เริ่มดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาในช่วงเริ่มต้นของการทำงานสมาชิกกล่าวว่า ได้ประสบปัญหาหลายด้านทั้งในเรื่องการแบ่งเวรเพื่อขายหัวอาหารปลา การจัดซื้อหัวอาหารปลาจากร้านค้าในตลาดเมืองมหาสารคามและการตรวจสอบบัญชีรายรับ-รายจ่ายในแต่ละวัน สมาชิกอาศัยการเรียนรู้ทั้งการลองถูกลองผิด การแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อขอคำแนะนำจากเพื่อนสมาชิกด้วยกันเอง หน่วยงานสำคัญที่เข้ามาให้การสนับสนุนทำให้การดำเนินงานขององค์กรชุมชนเป็นไปได้ด้วยความต่อเนื่อง รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายคือสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม โดยผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอและคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายคอยเป็นพี่เลี้ยงในการบริหารและดำเนินงาน การวางโครงสร้างบาทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบตามที่สมาชิกทุกคนได้รับมอบหมาย รวมทั้งการจัดการด้านบัญชีจึงส่งผลให้การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เดินไปข้างหน้าด้วยความรู้ความเข้าใจที่เห็นว่าถูกต้องและเกิดประโยชน์แก่คนในชุมชน

ขั้นลงมือดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ภายหลังจัดโครงการรักหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 20 – 21 สิงหาคม พ.ศ. 2539 ชาวบ้านได้ร่วมระดมเงินทุนจัดกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ในรูปของกองทุนอาหารปลาเป็นกิจกรรมเริ่มแรก โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกร่วมหุ้น ๆ ครัวเรือนละ 100 บาท สมาชิกร่วมหุ้นได้ไม่เกิน 5 หุ้น เพื่อเป็นทุนในการดำเนินงานของกลุ่มได้แก่ การจัดซื้อหัวอาหารปลา จัดสร้างที่ชายหัวอาหารปลาและสร้างสะพานข้ามแม่น้ำ เป็นต้น โดยสามารถกิจกรรมที่สภาวัฒนธรรมหมู่บ้านดำเนินอยู่ในปัจจุบันสามารถแบ่งออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่

2.2.1 กลุ่มอาหารปลา

(1) ประวัติการก่อตั้ง

กลุ่มอาหารปลาจัดตั้งขึ้นในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2539 ตามแนวความคิดของนายอุทัย มาโชติ ผู้นำหมู่บ้านและประธานสภาวัฒนธรรมได้เสนอเป็นแผนงานการปฏิบัติการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน โดยนำโครงการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลารายงานต่อที่ประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลเกิ้ง (อบต.เกิ้ง) และทาง อบต.เกิ้ง ได้สนับสนุนเงินทุนจำนวน 20,000 บาท ในรูปของหัวอาหารปลา

ภายหลังการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลา คณะกรรมการและสมาชิกได้ร่วมกันสร้างสะพานไม้ข้ามโขงกุดหวายความยาว 800 เมตร และได้จัดซื้อหัวอาหารปลามาเลี้ยงปลาในกุดหวายปรากฏว่าปลาได้เข้ามากินหัวอาหารจำนวนมาก ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวมีนักท่องเที่ยวแวะเข้ามาเยี่ยมชมปลาในกุดหวายที่จับกลุ่มลอยตามน้ำหากินรวมกันเป็นฝูงซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจน สมาชิกกลุ่มอาหารปลาจึงนำหัวอาหารปลามาขายแก่นักท่องเที่ยว เพื่อสนับสนุนซื้อหัวอาหารเลี้ยงปลาและเก็บเงินเป็นกองทุนเพื่อเสริมรายได้ในการซื้อหัวอาหารปลา เนื่องจากยังไม่มีงบประมาณในการจัดซื้อ หลังการดำเนินการไปได้ระยะหนึ่งจึงจัดโครงสร้างกลุ่มอาหารปลาขึ้นเพื่อบริหารจัดการกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งหมด กลุ่มอาหารปลาเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นตามแผนงานการปฏิบัติการทั้ง 25 โครงการ (รายละเอียดในภาคผนวก)

(2) วัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง

สำหรับวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาขึ้น เป้าหมายหลักเพื่อเป็นการอนุรักษ์พันธุ์ปลาเพราะมีปลาและสัตว์น้ำอาศัยอยู่มากมายหลายชนิด หากไม่มีการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาขึ้นชาวบ้านอาจจับปลาและสัตว์น้ำในกุดหวายเพื่อบริโภคและขายนำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว การจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาสมาชิกทั้งหมดได้ร่วมกันมาดูแล ป้องกันและรักษาปลาและสัตว์น้ำในกุดหวายเพราะมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมจำนวนมาก การดูแลและป้องกันจึงต้องทำเป็นรูปกลุ่มเพื่อความสามัคคีและผลประโยชน์ร่วมกัน วัตถุประสงค์สำคัญในการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาเพื่อให้การดำเนินงานของกลุ่มมีพลังมากขึ้น เนื่องจากชาวบ้านโขงกุดหวายพยายามต่อรองกับอำนาจรัฐเพื่อให้ได้มาซึ่งถนนลาดยางเข้าสู่หมู่บ้าน เพราะบ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้าน

ขนาดเล็กการขอความช่วยเหลือและสนับสนุนจากภาครัฐแทบจะคาดหวังอะไรไม่ได้ เมื่อกลุ่มอาหารปลาสามารถดำเนินการจัดตั้งอุทยานมัจฉาโขงกุดหวายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงชนบทแล้ว ชาวบ้านย่อมได้รับงบประมาณในการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น ถนนลาดยางและโทรศัพท์ เป็นต้น ดังนั้น เมื่อชาวบ้านโขงกุดหวายทุกครัวเรือนมีความเข้าใจที่เหมือนกันจึงได้ระดมทั้งแนวความคิดและระดมเงินทุนเป็นเรือนหุ้นเพื่อเป็นทุนในการจัดซื้อ-ขายหัวอาหาร รวมทั้งการบริหารจัดการตรวจสอบเงินที่ได้ในแต่ละวันรวมทั้งการตรวจสอบหัวอาหารปลาที่เหลือจากการจำหน่าย

(3) สมาชิก

กลุ่มอาหารปลามีสมาชิกเริ่มก่อตั้งจำนวน 33 ครัวเรือน ปัจจุบันกลุ่มอาหารปลามีสมาชิกทั้งหมด 48 ครัวเรือน เพื่อให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของกลุ่ม คณะกรรมการและสมาชิกมีความเห็นร่วมกันว่าได้กำหนดให้สมาชิกทุกคนต้องเป็นชาวบ้านโขงกุดหวายเท่านั้น ชาวบ้านจากหมู่บ้านภายนอกไม่รับเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มอาหารปลา การสมัครเข้าและลาออกจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มอาหารปลา สามารถดำเนินการได้ภายหลังจากกลุ่มจัดแบ่งเงินปันผลหุ้นให้แก่สมาชิกเรียบร้อยแล้ว

(4) โครงสร้างของกลุ่ม

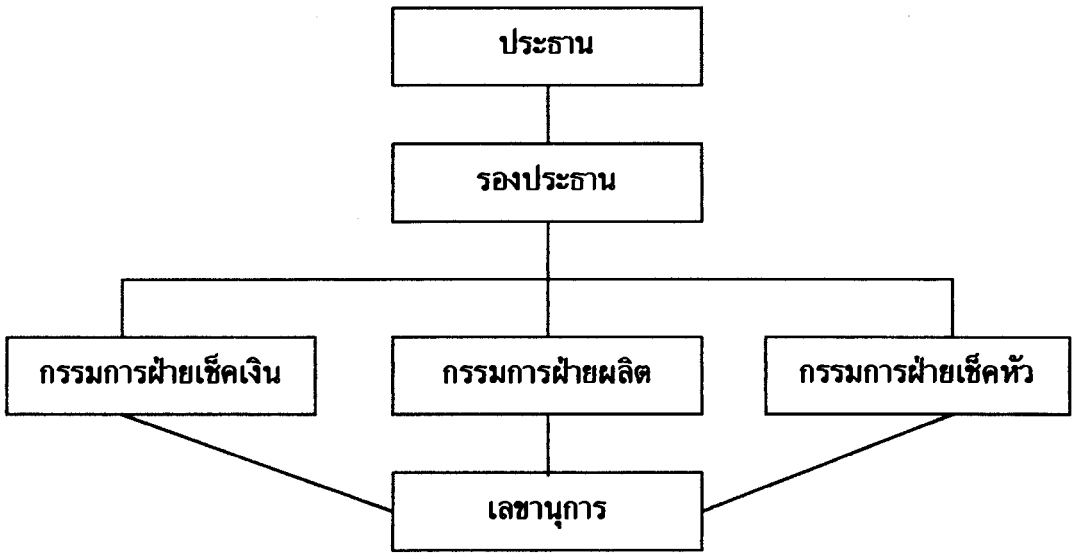

แผนภาพที่ 12 โครงสร้างการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลา

จากแผนภาพที่ 12 อธิบายได้ว่าโครงสร้างการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลามีลักษณะเป็นกลุ่มที่เป็นทางการ ได้จัดโครงสร้างของกลุ่มไว้อย่างชัดเจนประกอบด้วยนายอุทัย มาโชติ เป็นประธาน นายเกียรติ ช่อทองหลาง เป็นรองประธาน นายเจริญ ชาภูคำ นายทองใส บุรมศรี และนายสุรชัย พรสีมา เป็นกรรมการฝ่ายการตลาด นายบุญศรี สิงห์สุวรรณ นายพันธ์ มณีรัตน์ และนางดอกรัก เขาแก้ว เป็นกรรมการฝ่ายผลิต นายบุญศรี บุญใหญ่ นายสิน จิระวานิชและนาย

จวง วรคำ เป็นกรรมการฝ่ายเช็คหัวอาหารและเช็คเงิน ส่วนเลขานุการได้แก่นายทองคำ บุญใหญ่ โดยในการคัดเลือกกรรมการให้สมาชิกทุกคนเข้าร่วมการประชุมสามัญประจำปี ซึ่งกำหนดเอาวันแบ่งเงินปันผลเป็นวันคัดเลือกคณะกรรมการ โดยที่ประชุมจะแจ้งผลการทำงานของคณะกรรมการในรอบ 1 ปี ขณะเดียวกันประธานกลุ่มจะสอบถามความคิดเห็นหรือความต้องการใด ๆ ถ้าหากสมาชิกเสียงส่วนใหญ่ต้องการเปลี่ยนแปลงกรรมการก็ให้สมาชิกเสนอรายชื่อผู้ที่เห็นสมควรและลงมติในที่ประชุม แต่หากไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการก็ให้ที่ประชุมรับรองและให้การสนับสนุนเพื่อให้สมาชิกที่เข้าร่วมประชุมรับทราบพร้อมกัน การเลือกตั้งกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วนั้นใช้แนวทางเดียวกันทั้ง 5 กลุ่มย่อยคือกลุ่มอาหารปลา กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพจักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับและกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา โดยเน้นให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น เห็นชอบ เสนอแนะ ซักถามข้อสงสัยและชี้แจงรายละเอียดต่าง ๆ ให้สมาชิกที่เข้าร่วมประชุมได้ทราบ สำหรับการประชุมตามระเบียบได้กำหนดให้จัดประชุมเดือนละ 2 ครั้ง แต่ในทางปฏิบัติจริงจัดประชุมอาทิตย์ละครั้ง ทั้งนี้เพราะนายอุทัย มาโชติ ผู้นำกลุ่มให้เหตุผลว่าการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มจะต้องอาศัยการประชุมเพื่อปรับความเข้าใจอยู่ตลอดเวลา (เพราะทั้ง 5 กลุ่มย่อยจัดประชุมพร้อมกันในครั้งเดียว) ดังนั้นจึงมีเรื่องแจ้งและทำความเข้าใจให้สมาชิกได้ทราบหลายเรื่อง พร้อมกันนั้นยังเป็นผลดีต่อสมาชิกทุกคนที่จะได้มีโอกาสร่วมแลกเปลี่ยนความคิด เสนอแนวทางการทำงานของกลุ่มและประสานความเข้าใจการทำงานในทิศทางเดียวกัน การประชุมแต่ละครั้งผู้นำกลุ่มและกรรมการจะแจ้งรายละเอียดต่าง ๆ ให้สมาชิกได้รับทราบ พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้สมาชิกแสดงความคิดเห็น โดยการถกเถียงและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน จากการสังเกตของผู้วิจัยที่มีโอกาสร่วมประชุมแต่ละครั้งคณะกรรมการและสมาชิกพูดจาเสียงดังมากเหมือนคนทะเลาะกัน สมาชิกเห็นว่าแต่ชาวบ้านบอกว่าไม่มีปัญหาอะไรเพียงแต่ต้องการให้เกิดความโปร่งใสในการทำงาน สมาชิกจึงสามารถเสนอความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ การประชุมแต่ละครั้งชาวบ้านที่เป็นสมาชิกให้ความร่วมมือโดยเข้าประชุมตามเวลาที่นัดไว้ เพราะผู้นำชุมชนจะเรียกประชุมทางหอกระจายข่าวด้วยตนเองในช่วงเช้าและช่วงค่ำนัดประชุมเวลา 20.00 น. เชิญหัวหน้าคุ้มและสมาชิกเข้าร่วมประชุม จากการสังเกตชาวบ้านที่เป็นสมาชิกส่วนใหญ่เมื่อได้ยินเสียงผู้นำชุมชนประกาศจะให้ความสนใจและเข้าร่วมประชุม แต่ถ้าเป็นคณะกรรมการคนอื่นประกาศสมาชิกไม่ให้ความสนใจเท่าทีควร กล่าวคือสมาชิกยังคงทำงานในครอบครัวหรือเล็งเห็นผลประโยชน์ของตนเองเป็นสำคัญ บางครั้งอาจจะมาประชุมช้าหรือไม่มาเข้าร่วมประชุมโดยพยายามอ้างกิจธุระของตนเองเสมอ ส่วนชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มไม่มาเข้าร่วมประชุมจากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า เนื่องจากบุคคลดังกล่าวไม่ได้เป็นสมาชิกและเห็นว่าการไปร่วมประชุมไม่เกิดผลประโยชน์อะไรแก่พวกเขาแต่อย่างใด บางครั้งชาวบ้านพูดตัดพ้อว่าพวกเขาเสนอความคิดเห็นอะไรผู้นำหมู่บ้านก็ไม่ได้ดำเนินการตามที่พูดกันไว้ จึงเป็นเหตุให้กลุ่มบุคคลดังกล่าวไม่สมัครเป็นสมาชิกและไม่ศรัทธาในตัวผู้นำหมู่บ้านในช่วงเวลาต่อมา

(5) กรรมการ

กรรมการจะเป็นกลุ่มคนที่ชาวบ้านคัดเลือกเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ประสานการทำงาน วางแนวทางการปฏิบัติงานแก่สมาชิกรวมทั้งควบคุมดูแลการทำงานของกลุ่ม ชาวบ้านจะทำการคัดเลือกกรรมการจากสมาชิกภายในกลุ่ม โดยพิจารณาจากความเหมาะสมหลังจากสมาชิกร่วมกันพิจารณาเห็นว่าบุคคลดังกล่าวมีความเหมาะสม ก็จะลงมติเห็นด้วยการยกมือให้ความไว้วางใจหรือให้ความเห็นชอบในการทำงาน กรรมการที่ได้รับการคัดเลือกและแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการมีวาระการทำงานอยู่ในตำแหน่งคราวละ 1 ปี แล้วจัดให้ทำการคัดเลือกคณะกรรมการชุดใหม่แทนชุดเก่าที่หมดวาระลง สมาชิกทุกคนมีสิทธิ์ได้รับคัดเลือกเป็นคณะกรรมการ การคัดเลือกกรรมการกลุ่มอาหารปลาใช้วิธีการเช่นเดียวกับการคัดเลือกคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการส่วนใหญ่จึงเป็นคนกลุ่มเดิมที่ได้รับเลือกตั้งแล้ว ส่วนบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการในการบริหารจัดการกิจกรรมของกลุ่ม ได้แก่ การให้ความสนับสนุนและเห็นชอบด้านการจัดซื้อ-ขายหัวอาหารปลา ตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของสมาชิก ตรวจสอบบัญชีรายรับ-รายจ่าย รวมทั้งประสานความเข้าใจระหว่างสมาชิกเพื่อให้การทำงานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คณะกรรมการชุดปัจจุบันได้รับการคัดเลือกเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2543 ที่ผ่านมาเพื่อเข้ามาทำหน้าที่แทนชุดเดิม มีจำนวนคณะกรรมการเท่าเดิมคือทั้งหมด 12 คน โดยส่วนใหญ่จะเป็นคนกลุ่มเดิมหรือมีการเปลี่ยนแปลงเพียง 1 - 2 คน สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงกรรมการเพียงบางคนเนื่องจากขาดความรับผิดชอบในการทำงาน และทำงานบกพร่องผิดพลาดมาก เช่น เช็คเงินไม่ตรงกับบัญชีที่ขายได้ กรรมการขาดความซื่อสัตย์ ทำให้เสียผลประโยชน์ของสมาชิกส่วนรวม ดังนั้นสมาชิกจึงไม่เห็นชอบที่จะให้ทำงานในการทำหน้าที่ดังกล่าวต่อไป

(6) การดำเนินงานของกลุ่ม

การดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาเป็นการทำงานที่จัดแบ่งหน้าที่ให้กับสมาชิกอย่างชัดเจน โดยในแต่ละวันจะมีสมาชิกขายหัวอาหารปลาที่จุดขายหัวอาหารจำนวน 2 คน/วัน โดยทำหน้าที่ขายหัวอาหารปลาตั้งแต่เวลา 08.00 - 18.00 น. การจัดเวรขายหัวอาหารปลาของสมาชิกทั้งหมดคณะกรรมการจะทำการพิมพ์หรือเขียนรายชื่อสมาชิกทั้งหมด โดยจัดเรียงชื่อของสมาชิกตามความสมัครใจเป็นเวรละ 1 คู่/วัน จัดหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันไปตามวันที่ตนเองได้รับทำหน้าที่ขายหัวอาหารปลา หลังจากสมาชิกทำหน้าที่ขายหัวอาหารปลาแล้วสมาชิกเวรดังกล่าวต้องทำความสะอาดสหกรณ์ร้านค้าชุมชนให้เรียบร้อยก่อน จากนั้นจะนำเงินที่ขายได้ทั้งหมดไปทำการตรวจสอบเพื่อเช็ครายรับทั้งหมดกับผู้ตรวจเช็คของกลุ่ม โดยผู้ตรวจเช็คดังกล่าวก็จะนำเงินทั้งหมดไปเก็บรวบรวมกับเหรัญญิกของกลุ่ม เหรัญญิกจะเป็นคนเก็บและรักษาเงินไว้ทั้งหมดจนครบรอบหนึ่งสัปดาห์ หลังจากนั้นกรรมการกลุ่มและเหรัญญิกจะนำเงินไปฝากไว้ที่ธนาคารออมสินทุก ๆ วันจันทร์ของสัปดาห์

โดยปกติแล้วในแต่ละวันมีสมาชิกของกลุ่มอาหารปลาจำนวน 2 คนมาทำหน้าที่ขายหัวอาหารปลาให้แก่นักท่องเที่ยวร่วมกัน หากปรากฏว่าสมาชิกคนใดคนหนึ่งไม่มาทำหน้าที่ตาม

ระเบียบข้อบังคับของกลุ่มจะต้องจ่ายเงินจำนวน 100 บาท เป็นการชดเชยค่าแรงงานให้แก่สมาชิกอีกคนหนึ่ง หรืออาจจะว่าจ้างให้สมาชิกคนอื่นให้มาทำหน้าที่แทนซึ่งจะต้องจ่ายชดเชยค่าแรงงานอีกเช่นกันเป็นจำนวนเงิน 100 บาท แต่ในกรณีที่ไม่สามารถมาทำงานได้พร้อมกับบอกหรือแจ้งแก่สมาชิกอีกคนหนึ่งไว้ก็จะจ่ายเหมือนกันแต่จ่ายแค่ครึ่งเดียวนั้นคือ 50 บาทเท่านั้น

ในระยะเริ่มต้นของการดำเนินการกลุ่มหัวอาหารปลา ทางกลุ่มจัดซื้อเฉพาะหัวอาหารปลาจากร้านค้าในตัวเมืองมหาสารคามมากระสอบ/ถุงละ 200 บาท ซึ่งจะต้องจ่ายเป็นเงินสดทุกครั้ง แต่ปัจจุบันทางกลุ่มสามารถใช้เครดิตคือเอาสินค้ามาจำหน่ายก่อน กลุ่มจึงนำเงินที่ได้จากการขายหัวอาหารจ่ายคืนทางร้านค้าเดือนละ 4,000 บาท การดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาปัจจุบันได้รับงบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund - SIF) จำนวน 30,000 บาท เป็นลักษณะเงินแบบให้เปล่าไม่ต้องใช้คืน แต่เป็นการสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน ทางกลุ่มอาหารปลาประชุมคณะกรรมการและสมาชิกทุกคนมีความเห็นร่วมกัน โดยแบ่งสมาชิกออกเป็น 4 กลุ่ม จำนวนสมาชิกกลุ่มละ 10 คน โดยจัดแบ่งเงินให้แต่ละกลุ่ม ๆ ละ 7,500 บาท ในการจัดซื้อหัวอาหารปลาและข้าวโพดมาคั่วเพื่อบรรจุถุงจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว สำหรับการจัดซื้อข้าวโพดคั่วเป็นแนวคิดของสมาชิกที่ร่วมกันเสนอในที่ประชุม เป็นการเพิ่มกิจกรรมและสร้างรายได้เสริมให้กับสมาชิกกลุ่มอาหารปลา การเสนอแนวคิดกิจกรรมสมาชิกบางคนเสนอการทำอาหารหัวอาหารเม็ด บางคนเสนอข้าวโพดคั่ว ในที่สุดสมาชิกส่วนใหญ่เห็นด้วยในการจัดซื้อข้าวโพดคั่วเพราะมีรายจ่ายน้อยกว่าประมาณ 6,000 บาท ถ้าจัดทำในรูปหัวอาหารเม็ดกลุ่มต้องซื้อเครื่องอัดหัวอาหารราคาเป็นแสนบาทซึ่งมีราคาสูงมาก หลังจากนั้นให้แต่ละกลุ่มย่อยคั่วข้าวโพดให้ได้กลุ่มละ 200 ถุง/ครั้ง จากจำนวน 200 ถุงดังกล่าวกลุ่มก็จะนำมาขายให้กับกองทุนร้านค้าหัวอาหารปลาถุงละ 2.50 บาท ร้านขายหัวอาหารปลาก็จะนำถุงอาหารปลามาขายให้แก่นักท่องเที่ยวถุงละ 5 บาท ผลของการร่วมกันดำเนินการดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านได้กำไรเบื้องต้น 2.50 บาท/ถุง และเมื่อกองทุนร้านค้าหัวอาหารปลาขายได้ถุงละ 5 บาทก็จะได้กำไรถุงละ 2.50 บาทเช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาดูจะเห็นได้ว่ากำไรที่ขายได้ในแต่ละครั้งจากจำนวน 200 ถุง คิดเป็นจำนวนเงิน 500 บาท โดยกำไรต่าง ๆ เหล่านี้เป็นส่วนที่จัดแบ่งให้แก่สมาชิกโดยเฉลี่ยเท่ากันทั้งหมด

สำหรับการเตรียมหัวอาหารปลาเพื่อขายแก่นักท่องเที่ยวในแต่ละวันจะเริ่มตั้งแต่การคั่วข้าวโพด การบรรจุหัวอาหารปลาและข้าวโพดใส่ถุงพลาสติกถุงละ 1 ถ้วยตวง การทำงานเดิมสมาชิกทุกคนในกลุ่มต้องมาร่วมกันทำงาน แต่ปัจจุบันได้แบ่งกลุ่มย่อยออกเป็น 4 กลุ่มเพื่อร่วมกันทำงานดังกล่าว การประชุมสมาชิกรวมตัวกันที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน เวลาประมาณ 19.00 - 21.00 น. เป็นประจำทุกวัน ในกรณีที่หัวอาหารปลายังเหลือจำนวนมากอาจเว้นระยะไว้จนกว่าหัวอาหารปลาใกล้จะหมดจึงจะทำการคั่วและบรรจุ จากการแบ่งกลุ่มออกเป็น 4 กลุ่มสมาชิกกล่าวว่าเป็นผลดีที่จะให้สมาชิกทั้งหมดทำงานร่วมกัน ทั้งนี้เพราะถ้าหากให้สมาชิกทั้งหมดทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มใหญ่มันจะใหญ่เกินไป สมาชิกบางคนอาจจะทำงานไม่เต็มที่และเกิดช่องว่างในการทำงาน ดัง

นั้น ที่ประชุมจึงให้สมาชิกหนึ่งครัวเรือนต้องบรรจุหัวอาหารให้ได้ 100 ถุง โดยเป็นข้อตกลงร่วมกันว่าหากสมาชิกคนใดไม่มาทำงานให้ปรับ 100 บาท/ครั้ง หรืออีกกรณีหนึ่งให้เหลือข้าวโพดคั่วไว้ให้สมาชิกดังกล่าวมาบรรจุในภายหลัง สำหรับสมาชิกทั้ง 4 กลุ่มย่อยมีสมาชิกกลุ่มละ 10 - 15 คน แต่ละกลุ่มหมุนเวียนกันไปทำงานจะไม่ทำพร้อมกันกล่าวคือกลุ่มแรกขายหัวอาหารปลาจนหมดก่อน จากนั้นจะให้กลุ่มที่สองมาคั่วข้าวโพดเป็นลำดับต่อไปจนหมดทั้ง 4 กลุ่ม อันทำให้เกิดการหมุนเวียนการทำงานและการมีส่วนร่วมของสมาชิก

(7) ผลการดำเนินงาน

คณะกรรมการกลุ่มอาหารปลาได้กำหนดประชุม โดยให้เลขานุการกลุ่มแจ้งให้สมาชิกกลุ่มได้ทราบ สำหรับการประชุมสามัญประจำปีจัดขึ้นทุก 6 เดือน/ครั้ง ในวันประชุมดังกล่าวได้จัดให้ทำการแบ่งเงินปันผลให้กับสมาชิกตามจำนวนหุ้นคือคนละ 500 บาทเท่า ๆ กัน (การแบ่งปันผลส่วนใหญ่แบ่งตามหุ้นของสมาชิกเหมือนกันทั้งหมด) ผลการทำงานดังกล่าวแม้กำไรหรือเงินปันผลจะไม่มาก แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่กล่าวว่ามีความพอใจกับผลกำไรที่เกิดจากการทำงานของตนเอง ที่กล่าวเช่นนี้เพราะสมาชิกทุกคนได้ทำงานร่วมกัน รวมทั้งเรียนรู้วิธีการบริหารจัดการในเชิงธุรกิจ สำหรับการดำเนินมาในรอบ 1 ปี (พ.ศ. 2543) มีผลการดำเนินงานดังนี้คือ ทุนเรือนหุ้นจำนวน 247 หุ้น จำนวนเงิน 24,000 บาท กำไรสุทธิเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2543 จำนวนเงินทั้งสิ้น 68,380 บาท จากผลการทำงานดังกล่าวได้แบ่งรายได้ทั้งหมดให้กับสมาชิกโดยจัดสรรเงินเพื่อพัฒนาในส่วนต่าง ๆ ดังนี้ 60 % จัดสรรให้แก่สมาชิก 20 % จัดสรรเพื่อการพัฒนาหมู่บ้าน 10 % จัดสรรให้กับวัดในหมู่บ้านและ 10 % จัดสรรให้กับโรงเรียนในหมู่บ้าน การจัดสรรเงินปันผลในด้านการพัฒนาส่วนต่าง ๆ นั้นจะทำแบบนี้ทุก ๆ ครั้ง โดยผลจากการแบ่งกำไรยังคงเหลือเงินจำนวนก้อนหนึ่ง สมาชิกจึงได้ตกลงกันเพื่อนำมาสร้างเป็นสหกรณ์ร้านค้าชุมชน เพื่อเป็นสถานที่จำหน่ายสินค้าและให้บริการแก่ประชาชนในหมู่บ้านและนักท่องเที่ยวอีกด้วย หลังการทำงานขายสินค้าของสหกรณ์ชุมชนเป็นเวลา 6 เดือนก็มีการปันผลแก่สมาชิก และได้นำเงินก้อนเริ่มต้นนั้นมาดำเนินการปลูกไม้ดอกไม้ประดับขาย และจัดสร้างแพ-จักรยานน้ำจำนวน 10 ลำ รวมทั้งจัดสร้างเป็นสถานที่เพาะขยายพันธุ์ปลา อันเป็นเงินก้อนที่สมาชิกกลุ่มอาหารปลาร่วมหุ้นกันรวมแล้วครัวเรือนละ 500 บาท/หุ้น การจัดแบ่งผลประโยชน์ของกลุ่มอาหารปลาได้กระจายเงินปันผลดังแผนภาพที่ 13

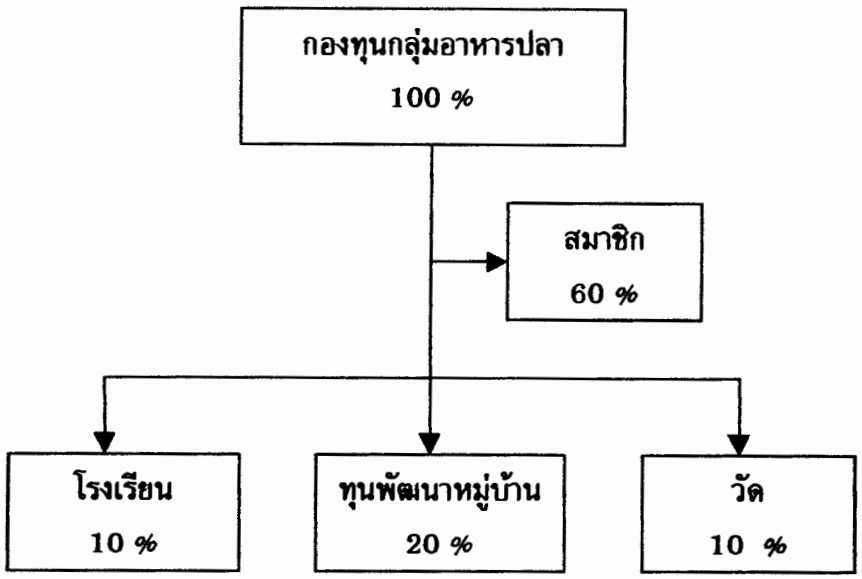

แผนภาพที่ 13 การแบ่งเงินปันผลให้ส่วนต่าง ๆ ของกลุ่มอาหารปลา

(8) งบประมาณ

ด้านงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ของกลุ่มอาหารปลา ในระยะเริ่มต้นได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ให้เป็นหัวอาหารปลาจำนวน 20 ถุง ซึ่งคิดคำนวณแล้วเป็นจำนวนเงิน 20,000 บาท และได้รับเงินทุนจากการส่งผลการทำงานของกลุ่มอาหารปลาเข้าประกวดโครงการเลี้ยงปลาหน้าวัดทำให้ได้รับหัวอาหารปลาจากกรมประมง จำนวน 20 ถุง เป็นประจำทุกปี ในส่วนของอุปกรณ์ที่ใช้ดำเนินการของกลุ่มจะมีเพียงกะทะ 1 ใบ ราคาประมาณ 3,000 บาท และเตาไฟฟ้าและน้ำมัน การคั่วข้าวโพดหรือบรรจุหัวอาหารใส่ถุงย่อยในแต่ละครั้งดำเนินการอยู่ในครัวเรือนใดก็จะหักค่าไฟฟ้าให้แก่เจ้าของบ้านหลังดังกล่าวครั้งละ 10 บาท เป็นประจำ

(9) ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลา ได้แก่ **ประการแรก** รายได้ที่เกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอขึ้นอยู่กับปริมาณนักท่องเที่ยวจะมากหรือน้อย เนื่องจากถ้ามีนักท่องเที่ยวมากจะทำให้การขายหัวอาหารปลาได้ปริมาณมากตามเป้าหมายที่เตรียมไว้ในแต่ละวัน หากปริมาณนักท่องเที่ยวน้อยย่อมมีผลต่อการขายหัวอาหารปลาลดลง พร้อมทั้งอาหารในสหกรณ์ร้านค้าชุมชนที่เตรียมไว้ขายในแต่ละวันเหลือค้างเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้ขาดความต่อเนื่องในการบริหารจัดการ **ประการที่สอง** สมาชิกขาดความรู้และความเข้าใจในระบบการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวเช่น เวลานักท่องเที่ยวมาจากต่างจังหวัดสมาชิกภายในกลุ่มไม่มาบริการแบบรอบด้านคือให้ความรู้พันธุ์ปลาแต่ละชนิดว่ามี แหล่งที่มา พันธุ์ปลาแต่ละประเภท การสืบพันธุ์ ฯลฯ รวมทั้ง

สมาชิกขาดความสะอาดด้านการแต่งตัว การใช้ภาษาพูด มนุษย์สัมพันธ์ของผู้บริการซึ่งควรมีอยู่ในตัวสมาชิกทุกคนในชุมชน ประการที่สาม คือการส่งตัวแทนไปขายหัวอาหารปลา เนื่องจากครอบครัวส่วนใหญ่ที่เป็นสมาชิกนิยมส่งลูกที่เป็นเด็กมาทำหน้าที่ขายหัวอาหารปลา โดยกรรมการกลุ่มอาหารปลาเห็นว่าเด็กอาจจะทำงานได้ไม่เต็มที่ เพราะบางวันเด็กต้องขาดโรงเรียนมาทำหน้าที่แทนพ่อแม่หรือสมาชิกในครอบครัว การทำงานตามปกติต้องมีสมาชิกสองคนหรืออย่างน้อยคนใดคนหนึ่งมาขายหัวอาหาร ดังนั้น หากปรากฏว่าสมาชิกคนใดคนหนึ่งไม่มาทำหน้าที่ และส่งเด็กมาทำหน้าที่แทนย่อมเป็นผลเสียต่อการทำงานของกลุ่มไปด้วย แม้ว่าสมาชิกแต่ละคนมีความเข้าใจในการทำหน้าที่นั้นทั้ง ๆ ที่ใช้แรงงานไม่มากเพียงวันละ 2 คน (จาก 2 ครัวเรือน เพราะครัวเรือนละ 1 คน) ปัจจุบันการส่งตัวแทนมาทำหน้าที่ขายหัวอาหารปลายังเป็นปัญหาที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข เนื่องจากบางครอบครัวมีสมาชิกเพียง 2 - 3 คน ประการที่สี่ ปัญหาการหมุนเวียนของเวรสมาชิกที่มาทำหน้าที่ขายหัวอาหารปลาจะไปซ้ำกับการทำงานในกลุ่มอื่น ๆ เพราะหมุนเวียนไปสัก 2 - 3 เดือนอาจจะกลับมาตรงกัน นั่นแสดงว่าย่อมมีผลต่อการแบ่งแรงงานในครัวเรือนแน่นอน ดังนั้น ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงได้นำเอาเรื่องเหล่านี้เข้าปรึกษาหารือในที่ประชุม และพยายามจัดเวรไม่ให้ตรงกันในการทำหน้าที่ของสมาชิกทั้งสองกลุ่มย่อย จะทำให้สมาชิกสามารถหมุนเวียนในการทำหน้าที่เวรนั้น ๆ ได้ทุกกลุ่ม อีกอย่างหนึ่งสำหรับครอบครัวที่มีปัญหาเนื่องจากมีสมาชิกในครัวเรือนน้อย สามารถแก้ไขได้ด้วยการจ้างบุคคลอื่นไปทำหน้าที่แทน หรืออาจจะบอกกล่าวแก่คู่สมาชิกที่เป็นเวรด้วยกันได้ทราบ รวมทั้งหากปัญหาในครอบครัวไม่เป็นธุระสำคัญหรือด่วนมากจนเกินไป สมาชิกที่เป็นเวรนั้น ๆ ก็สามารถตัดปัญหาครอบครัวมาขายหัวอาหารปลาได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาได้แก่ รายได้จากนักท่องเที่ยวยังไม่สม่ำเสมอ สมาชิกขาดความรู้และความเข้าใจในระบบการให้บริการ การส่งตัวแทนไปขายหัวอาหารปลาและการหมุนเวียนทำหน้าที่เวรของสมาชิก ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้มีผลต่อการบริหารจัดการของกลุ่มโดยตรง ทั้งการจัดซื้อ-ขายหัวอาหารปลาและการบริการแก่นักท่องเที่ยว ย่อมทำให้การทำงานขาดความต่อเนื่องและขาดประสิทธิภาพการทำงาน ซึ่งย่อมต้องได้รับการแก้ไขในอนาคต

(10) การเรียนรู้กลุ่มอาหารปลา

การเรียนรู้การดำเนินงานของสมาชิกกลุ่มอาหารปลา เป็นผลจากสมาชิกได้ร่วมกันระดมปัญหาและวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ทั้งปัญหาความยากจนของหมู่บ้านโชงกุดหวายและปัญหาการคมนาคม เมื่อสมาชิกทุกคนเข้าใจปัญหาที่เหมือนกัน ได้ระดมแนวคิดแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อหาทางออกแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในรูปกิจกรรมกลุ่มอาหารปลา สำหรับแนวทางการเรียนรู้ของกลุ่มอาหารปลาประกอบด้วย 3 แนวทางได้แก่

(10.1) การศึกษาดูงาน การเรียนรู้การทำงานของกลุ่มอาหารปลาเนื่องจากกลุ่มอาหารปลาเป็นกลุ่มแรกที่ดำเนินการจัดตั้งขึ้นในองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวาย สมาชิกกลุ่มอาหารปลากล่าวว่าทางกลุ่มไม่มีโอกาสไปศึกษาดูงานที่ไหนมาก่อนเลย แต่กลุ่ม

ได้เรียนรู้การทำงานในเชิงธุรกิจด้วยอาศัยการระดมความรู้ของชาวบ้านทั้งผู้นำและสมาชิกในชุมชน ในขณะเดียวกันมีเจ้าหน้าที่ของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคม และครูโรงเรียนบ้านโพงกุดหวายมาเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาและวางแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การอนุรักษ์พันธุ์ปลา เทคนิคการผลิต/แปรรูปหัวอาหารปลา เทคนิคการจัดทำบัญชี เทคนิคจัดทำบัญชี การตรวจสอบรายรับ-รายจ่าย เป็นต้น แม้ในช่วงเริ่มต้นของการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลามีสมาชิกบางคนไม่เห็นด้วยกับการทำงานของกลุ่ม อาศัยความเอาจริงของผู้นำและครูโรงเรียนบ้านโพงกุดหวายมาให้ข้อเสนอแนะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในช่วงการดำเนินงาน ทำให้ชาวบ้านที่มีทัศนคติหรือพฤติกรรมที่ไม่เห็นด้วยเปลี่ยนไปจากเดิมและเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม

(10.2) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเวทีเรียนรู้ การดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาได้สร้างการเรียนรู้ด้วยการประชุมพูดคุย การเสนอปัญหาและแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างคณะกรรมการกับสมาชิกเดือนละครั้งโดยมีเจ้าหน้าที่ทางราชการคือ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม และพัฒนากรประจำตำบลเกิ้ง เข้ามาช่วยเหลือในการวิเคราะห์ปัญหาช่วยเชื่อมโยงความรู้/ความคิดเห็นของสมาชิก จนนำไปสู่ทางเลือกการทำงานอย่างเป็นระบบขั้นตอนมากขึ้น เช่น การนำข้าวโพดคั่วมาเป็นกิจกรรมเสริมนอกจากหัวอาหารปลา เป็นต้น การแลกเปลี่ยนความคิดดังกล่าวช่วยเสริมให้สมาชิกมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น เป็นการฝึกทักษะ การนำเสนอแนวคิด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ชาวบ้านกล้าเสนอความคิดเห็นที่เป็นปัญหาอุปสรรคและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

นอกจากนี้ในการประชุมแต่ละครั้ง สภาวัฒนธรรมบ้านโพงกุดหวายจะใช้หอกระจายข่าวเป็นสื่อแจ้งรายละเอียดต่าง ๆ ให้ชาวบ้านได้รับทราบข้อมูลต่าง ๆ หลังการประชุมเสร็จแล้วในช่วงเช้าเวลาประมาณ 06.00 น. ผู้ใหญ่บ้านก็จะประชาสัมพันธ์เพื่อทำความเข้าใจกับสมาชิกชาวบ้านโดยแจ้งข้อมูลเรื่องนั้น ๆ ให้ชาวบ้านได้ทราบข้อมูลอีกครั้งอยู่เสมอ ส่วนใหญ่การประชาสัมพันธ์เพื่อให้ความรู้ภายในชุมชนจะเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านเป็นหลัก ส่วนการติดต่อกับหน่วยงานทางราชการหรือเอกชนภายนอก อาศัยผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอและพัฒนากรเป็นผู้ประสานงานเพื่อติดต่อระหว่างหน่วยงานทางราชการหรือเอกชนกับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ซึ่งส่งผลทำให้หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาให้การสนับสนุนได้แก่ สำนักงานเกษตร สำนักงานศึกษาธิการ สำนักงานประมง สำนักงานพัฒนาชุมชน การศึกษานอกโรงเรียน สถาบันราชภัฏ เป็นต้น

(10.3) การร่วมกันเรียนรู้การทำงาน การเรียนรู้การดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลา เน้นให้สมาชิกของกลุ่มอาหารปลาได้ร่วมทำกิจกรรมพร้อมกัน ตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมวางแผนและร่วมทำกิจกรรม แม้มีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นอาศัยประสบการณ์การเรียนรู้ของชาวบ้านร่วมกันวางแผนและแนวทางแก้ไขปัญหาของกลุ่ม เมื่อกลุ่มอาหารปลาได้ดำเนินการในช่วงเวลาหนึ่งสมาชิกได้เข้าใจว่า กิจกรรมกลุ่มอาหารปลาเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านและสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศของชุมชน

(11) การมีส่วนร่วมกลุ่มอาหารปลา

กลุ่มอาหารปลาเป็นการทำงานที่อาศัยสมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมเรียนรู้ร่วมกันทุก ๆ ขั้นตอนตั้งแต่ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมใช้ประโยชน์และร่วมรับผลประโยชน์โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ขั้นตอนดังนี้

(11.1) การร่วมวางแผน เป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานตั้งแต่การให้สมาชิกทุกคนร่วมวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ได้แก่ ปัญหาความยากจนของหมู่บ้านที่ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ไม่ดี ปัญหาการคมนาคมที่ไม่สะดวกทำให้ไม่ได้รับการติดต่อจากหน่วยงานภายนอก เมื่อสมาชิกเข้าใจปัญหาดังกล่าวได้ร่วมกันแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยการระดมแนวคิดและหาทางเลือกกิจกรรมจัดเป็นแผนงานการทำงาน ในขั้นตอนนี้มีเจ้าหน้าที่ของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอและครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายร่วมวางกรอบแผนงาน เช่น การวางแผนจัดเวรประจำวันขายหัวอาหาร การผลิต/แปรรูปหัวอาหาร การตรวจสอบด้านบัญชีรายรับ-รายจ่าย การแบ่งปันผลประโยชน์ของกลุ่ม เป็นต้น โดยแผนงานดังกล่าวสมาชิกกล่าวว่ามีความสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและความต้องการของชุมชน

(11.2) การร่วมดำเนินกิจกรรม หลังวางแผนงานปฏิบัติการแล้ว สมาชิกของกลุ่มอาหารปลาได้ร่วมกันระดมเงินทุนเพื่อใช้จ่ายจัดซื้อหัวอาหารปลา บางส่วนสนับสนุนในการสร้างสะพานไม้ข้ามกุดหวาย การร่วมสร้างสถานที่ขายหัวอาหารปลา เป็นต้น ในขั้นตอนนี้สมาชิกทุกคนร่วมจัดการและบริหารทรัพยากรที่มีอยู่ในกลุ่ม รวมทั้งร่วมรับผิดชอบในการทำกิจกรรมนั้น ๆ ในช่วงดำเนินกิจกรรมกลุ่มมีครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายมาเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาและแก้ไขปัญหาในช่วงดำเนินงานของกลุ่ม นอกจากนี้มีหน่วยงานภายอกอื่น ๆ สนับสนุนด้านเงินทุน / งบประมาณ ความรู้ด้านวิชาการ และทรัพยากรอื่น ๆ

(11.3) การร่วมใช้ประโยชน์ เนื่องจากกิจกรรมกลุ่มอาหารปลา เป็นกิจกรรมที่เน้นให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมตั้งแต่การวางแผนและการร่วมดำเนินการ ทรัพยากรใด ๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มอาหารปลาถือเป็นสมบัติของส่วนรวม สมาชิกมีส่วนใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทั้งงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์อื่น ๆ นอกจากนี้ สมาชิกได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การนำทรัพยากรของกลุ่มซึ่งถือเป็นสมบัติของส่วรวมมาใช้ต้องคำนึงความเหมาะสมและประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ เช่น การใช้ประโยชน์จากน้ำแหล่งน้ำกุดหวาย สมาชิกทุกคนสามารถนำน้ำไปใช้ในการอุปโภค บริโภคได้ รวมทั้งใช้ในภาคการเกษตร แต่เมื่อปริมาณน้ำลดลง สมาชิกมีส่วนรับผิดชอบร่วมกันด้วยการสูบน้ำจากคลองชลประทานมาเพื่อเพิ่มปริมาณน้ำในกุดหวายให้สูงขึ้น นอกจากนี้ในกรณีการนำสัตว์น้ำในกุดหวายโดยเฉพาะปลาเผาะขึ้นมาบริโภค ชาวบ้านกล่าวว่าการจับสัตว์น้ำในกุดหวายส่วนใหญ่ชาวบ้านจับปลาขึ้นมาในช่วงเทศกาลงานบุญประเพณีเมื่อไม่มีอาหาร โดยชาวบ้านยินยอมร่วมกันนำปลาในกุดหวายขึ้นมาบริโภค แต่ต้องทำพิธีขอปลาตามธรรมเนียมประเพณี เพราะชาวบ้านถือว่ามีสิ่งศักดิ์ป้องกันและรักษาสัตว์น้ำในกุดหวายไว้

(11.4) การร่วมรับผลประโยชน์ การดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาสมาชิกกลุ่มได้รับผลประโยชน์สองทางคือทางตรงเป็นผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจ กล่าวคือกลุ่มอาหารปลาได้ขายหัวอาหารปลาและข้าวโพดคั่ว ขณะเดียวกันสมาชิกในชุมชนนำน้ำไปใช้ประโยชน์ทั้งการอุปโภคบริโภคและการเกษตร ผลที่ตามมาคือผลประโยชน์ เป็นลักษณะของวัตถุคือเงินและทรัพยากรอื่น ๆ การแจกจ่ายผลประโยชน์โดยเฉพาะเงินปันผลต้องทำให้เท่ากัน เพราะเกิดจากการดำเนินงานของสมาชิกในกลุ่มทุกคน และผลประโยชน์ทางอ้อมคือสมาชิกกลุ่มทุกคนมีส่วนทำให้การดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาประสบผลสำเร็จ เป็นที่รู้จักและยอมรับของหน่วยงานภายนอก รวมทั้งการมีผู้มาศึกษาดูงานเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ในขณะเดียวกันทำให้นักท่องเที่ยวมาแวะเยี่ยมชมหรือให้ความสนใจแวะเข้าไปในอุทยานมัจฉากุดหวายเป็นจำนวนมาก ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าผลประโยชน์ของกลุ่มอาหารปลาได้แจกจ่ายผลประโยชน์ของชุมชน ทำให้การดำเนินงานคงอยู่และดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน

2.2.2 กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน

(1) ประวัติการก่อตั้ง

กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2541 ตามแผนงานปฏิบัติการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนจัดตั้งขึ้นภายหลังกลุ่มอาหารปลาดำเนินการจนประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งกล่าวคือ มีเงินกองทุนพัฒนากลุ่มอาหารปลาจำนวน 50,000 บาท เพื่อขยายกิจกรรมให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่และรองรับนักท่องเที่ยวที่มีจำนวนมากในแต่ละวัน จนได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนขึ้นเพื่อจำหน่ายสินค้าและให้บริการด้านอาหารและเครื่องดื่มแก่นักท่องเที่ยว โดยตั้งสถานที่ทำการภายในบริเวณเกาะกลางอุทยานมัจฉา

(2) วัตถุประสงค์

การจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนมีวัตถุประสงค์สำคัญสามประการคือ **ประการแรก** เพื่อให้สมาชิกของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนมีกิจกรรมเสริมอันเป็นการสร้างงาน และเพิ่มรายได้แก่สมาชิกมากขึ้น **ประการที่สอง** เพื่อสร้างความร่วมมือการทำงานของสมาชิกในชุมชนให้เกิดความรักสามัคคี **ประการที่สามเพื่อต่อรองให้ได้มาซึ่งถนนลาดยางเข้าสู่หมู่บ้านโขงกุดหวาย**

(3) สมาชิก

กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 48 ครัวเรือน โดยมีเงื่อนไขและคุณสมบัติของการเข้าเป็นสมาชิกเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลาที่กล่าวมาแล้ว

(4) โครงสร้างของกลุ่ม

กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนจัดโครงสร้างในการบริหารจัดการ มีลักษณะเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน กรรมการ เลขานุการและเหรัญญิก

(5) กรรมการ

กรรมการจะใช้ร่วมกันทั้ง 5 กลุ่มย่อย กล่าวคือการได้มาซึ่งกรรมการ วาระการดำเนินงาน บทบาทหน้าที่และการตัดสินใจของกรรมการทั้ง 5 กลุ่มย่อย มีลักษณะเป็นเช่นเดียวกันกับกลุ่มอาหารปลา

(6) การดำเนินงานของกลุ่ม

การดำเนินงานของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน ได้แบ่งสมาชิกกลุ่มออกเป็น 7 กลุ่ม/เวร ในแต่ละกลุ่มมีสมาชิกจำนวนกลุ่มละ 5 คน เป็นฝ่ายจัดซื้ออาหารที่ตลาดเมืองมหาสารคาม รวมทั้งเป็นฝ่ายจัดทำอาหารและให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในแต่ละวัน

กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนเปิดบริการตั้งแต่เวลา 08.30 – 18.00 น. สมาชิกทุกคนต้องมาขายสินค้าและให้บริการในเวรของตนเอง ถ้าสมาชิกคนใดคนหนึ่งไม่มาทำหน้าที่ขายสินค้าที่สหกรณ์ร้านค้าชุมชนตามระเบียบข้อบังคับของกลุ่มกำหนดไว้ว่าสมาชิกบุคคลดังกล่าวต้องเสียเงินค่าปรับจำนวน 100 บาท/ครั้ง หลังขายสินค้าที่สหกรณ์ร้านค้าชุมชนแต่ละวัน กรรมการจะทำการตรวจสอบความเรียบร้อยสามเรื่องคือ หนึ่งบัญชีรายรับ-รายจ่ายสินค้าที่นำมาขายในแต่ละวัน สองตรวจสอบสินค้าที่ขายได้ในรอบหนึ่งวัน และสามตรวจสอบจำนวนเงินทั้งหมดและเก็บรักษาเงินเพื่อนำฝากธนาคารออมสิน สาขาจังหวัดมหาสารคาม

(7) ผลการดำเนินงาน

หลังการดำเนินงานของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนเป็นเวลา 6 เดือน จะทำการปันผลหนึ่งครั้งเพื่อแบ่งเงินปันผลให้แก่สมาชิก ปัจจุบันจากการสัมภาษณ์คณะกรรมการกลุ่มทำให้ทราบว่ากลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนได้แบ่งเงินปันผลมาแล้วเป็นเวลา 2 ปี จำนวน 4 ครั้ง โดยทำการปันผลเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา ผลการดำเนินงานในรอบ 1 ปี (พ.ศ. 2543) มีผลการดำเนินงานดังนี้คือ ทุนเรือนหุ้นจำนวน 24,000 บาท กำไรสุทธิเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2543 จำนวนเงินทั้งสิ้น 85,340 บาท จากผลการดำเนินงานดังกล่าวกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนได้แบ่งเงินปันผลทั้งหมดให้กับสมาชิกแบ่งออกเป็น 3 ส่วนดังนี้ ส่วนที่หนึ่งแบ่งเงินปันผลเฉลี่ยคืนแก่สมาชิกจำนวน 80 % ส่วนที่สองแบ่งเป็นงบพัฒนาหมู่บ้านรวมถึงกิจกรรมสาธารณประโยชน์จำนวน 10 % ส่วนที่สามจ่ายเป็นค่าตอบแทนแรงงานและค่าเสียเวลาของกรรมการจำนวน 10 %

สำหรับวันปันผลหุ้นดังกล่าวยังเป็นวันประชุมสามัญประจำปีของสมาชิกทั้ง 5 กลุ่มย่อย โดยมีวาระการประชุมที่สำคัญได้แก่ การเข้า-ออกจากการเป็นสมาชิก การจัดแบ่งเวรประจำวัน การพิจารณาตรวจสอบการดำเนินงานของกรรมการและสมาชิกในรอบ 6 เดือน การประเมินและติดตามผลการทำงาน รวมทั้งการเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่แทนชุดเดิมที่หมดวาระลง

(8) งบประมาณ

กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนนำเงินเรือนหุ้นของกลุ่มอาหารปลา 10,000 บาท มาเป็นทุนเริ่มต้นดำเนินการจัดตั้งร้านค้าชุมชน และมีงบพัฒนาหมู่บ้านโขงกุดหวายให้การสนับสนุนจำนวน 15,000 บาท เพื่อจัดซื้อวัสดุ อุปกรณ์ อาหารและเครื่องดื่มเข้าสหกรณ์ร้านค้าชุมชน

(9) ปัญหาและอุปสรรค

การดำเนินงานของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน ประสบปัญหาในเรื่องการจัดทำบัญชีและการตรวจสอบจำนวนเงินที่ได้รับจากการขายสินค้าในแต่ละวัน เนื่องจากบางวันเงินขาดบัญชีและบางวันเกินบัญชี หากเงินเกินบัญชีจะเช็ครวมยอดเข้าเป็นเงินกองทุนกลุ่ม ถ้าเงินขาดบัญชีเวรที่ทำหน้าที่ขายสินค้าในวันนั้น ๆ จะต้องรับผิดชอบด้วยการออกเงินเพิ่มให้ครบตามจำนวนเงินที่ขายได้ให้ถูกต้องตามบัญชี รวมทั้งกรรมการที่เป็นคนเก็บรักษาเงินหากปรากฏว่าเงินขาดบัญชีกรรมการต้องรับผิดชอบเช่นกัน ในส่วนความรับผิดชอบในกรณีที่เงินไม่ครบตามบัญชีย่อมส่งผลกระทบต่อการดำเนินงานของกลุ่มเป็นอย่างมาก จากการสัมภาษณ์กรรมการและสมาชิกของกลุ่มร้านค้าชุมชนทำให้ทราบว่า ที่เป็นปัญหาส่งผลกระทบต่อการดำเนินงานของกลุ่มมากที่สุดคือการทำงานของกรรมการชุดที่ผ่านมา เพราะบัญชีรายรับ-รายจ่ายและจำนวนเงินที่ตรวจสอบในแต่ละวันได้รับไม่ตรงกันคือ บัญชีรายรับ-รายจ่ายลงรายละเอียดไว้แต่เงินไม่ถูกต้องตามจำนวนหรือลงบัญชีไว้แต่เงินที่ได้รับไม่ครบตามจำนวน นอกจากนี้บัญชีของกรรมการชุดดังกล่าวไม่มีความเรียบร้อยเกิดความสกปรกเพราะมีร่องรอยการแก้ไขหลายครั้งซึ่งเกิดอยู่เป็นประจำของแต่ละวัน คณะกรรมการและสมาชิกจึงนำเรื่องดังกล่าวเข้าที่ประชุม ในที่สุดกรรมการชุดดังกล่าวได้ยอมรับผิดชอบเงินที่ขาดหายไปและนำเงินมาคืนพร้อมกับลาออกไป ส่วนในกรณีผู้รับผิดชอบเป็นเวรขายสินค้าในแต่ละวันพบว่าไม่มีผลกระทบต่อการทำงานกลุ่มมากนัก เพราะสมาชิกที่เป็นเวรส่วนใหญ่ร่วมกันตรวจสอบทั้งการซื้อ-ขายสินค้า การลงบัญชีรายละเอียดไว้ ถ้าหากเงินขาดบัญชีสมาชิกร่วมกันชดใช้ทั้ง 5 คน ส่วนใหญ่เงินไม่ขาดบัญชีแม้เงินขาดก็มีจำนวนไม่มาก

(10) การเรียนรู้กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน

การเรียนรู้การดำเนินงานของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน เป็นความพยายามของการขยายกิจกรรมขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านให้มากขึ้น โดยแนวทางการเรียนรู้การทำงานมีลักษณะเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา ประกอบด้วยแนวทางการเรียนรู้ 3 ประการคือการศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์เรียนรู้ รวมทั้งการร่วมกันเรียนรู้การทำงาน

(11) การมีส่วนร่วมกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน

1) การมีส่วนร่วมในการวางแผน การวางแผนงานคณะกรรมการและสมาชิกร่วมประชุมปรึกษาหารือ เพื่อวางแผนงานร่วมกันในการดำเนินงานของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน ได้แก่ การจัดซื้อ-ขายสินค้าเข้าสหกรณ์ร้านค้าชุมชน การจัดเวรจำหน่ายสินค้า การตรวจสอบบัญชีและด้านการเงิน การแบ่งปันผลประโยชน์ การประชุมแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ในการทำงานของสมาชิกกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนนั้นสมาชิกต้องทำหน้าที่เวรขายสินค้าสหกรณ์ร้านค้าชุมชน โดยแบ่งเป็นเวรละ 5 คน การดำเนินงานสมาชิกมีส่วนร่วมในการจัดซื้อสินค้าที่ตลาดเมืองมหาสารคาม ร่วมเสนอแนวทางความคิดเห็นในการแก้ไขปัญหา ร่วมตรวจสอบบัญชีและการบริหารจัดการด้านต่าง ๆ เช่น บัญชีรายรับ-รายจ่าย เป็นต้น 3) การมี

ส่วนร่วมใช้ประโยชน์ การใช้ประโยชน์ของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน เป็นการจัดการที่เน้นการรวมกลุ่มเพื่อให้สมาชิกได้ทำงานร่วมกัน อันทำให้กลุ่มพึ่งตนเองได้ด้วยความความสามัคคี 4) การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ ประกอบด้วยผลประโยชน์สองด้านประกอบด้วยประโยชน์ทางตรง คือมีการแบ่งเงินปันผลคืนกำไรให้แก่สมาชิกและส่งเสริมกิจกรรมชุมชน ได้แก่ 80 % แบ่งปันผลประโยชน์คืนให้แก่สมาชิก 10 % เป็นเงินทุนในการพัฒนาหมู่บ้านและ 10 % จ่ายเป็นค่าตอบแทนสมาชิกที่ทำหน้าที่ตรวจสอบบัญชีในแต่ละวัน และผลประโยชน์ทางอ้อมคือการได้รับการยอมรับในการทำงานของกลุ่ม ความภูมิใจและพึงพอใจในการทำงานของสมาชิก เพราะสมาชิกทุกคนได้ร่วมเรียนรู้การทำงาน เป็นต้น

2.2.3 กลุ่มแพ-จักรยานน้ำ

(1) ประวัติความเป็นมา

กลุ่มแพ-จักรยานน้ำจัดตั้งขึ้นเดือนเมษายน ปี พ.ศ. 2541 ตามแผนงานการปฏิบัติการของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย มีนายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้าน/ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน และนายสมศักดิ์ ช่ำชอง พัฒนากรประจำตำบลเกิ้งเป็นแกนนำในการจัดตั้งกลุ่มแพจักรยานน้ำ เนื่องจากเห็นว่าอุทยานมัจฉามีนักท่องเที่ยวมาแวะเยี่ยมชมปลาและให้หัวอาหารปลาเป็นจำนวนมาก การจัดสร้างแพนั่งชมธรรมชาติในแหล่งน้ำกุดวายย่อมส่งผลให้นักท่องเที่ยวพักผ่อนสบายใจมากขึ้น ขณะเดียวกันเป็นการส่งเสริมและพัฒนาสภาพภูมิทัศน์กุดหวายให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางน้ำ

(2) วัตถุประสงค์

การจัดตั้งกลุ่มแพ-จักรยานน้ำมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน 3 ประการคือ **ประการแรก** เพื่อระบายนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเที่ยวชมอุทยานมัจฉาด้วยการนั่งแพ-จักรยานน้ำเที่ยวในแหล่งน้ำ **ประการที่สองเพื่อ**กระจายหัวอาหารปลาไปพื้นที่รอบ ๆ เนื่องจากมีปลาอาศัยอยู่ในกุดหวายจำนวนมากถึง 3 แสนตัว **ประการที่สาม** เพื่อสร้างงานและเสริมรายได้แก่สมาชิกกลุ่มแพ-จักรยานน้ำโดยเปิดบริการเช่าแพ-จักรยานน้ำแก่นักท่องเที่ยวที่มาใช้บริการ

(3) สมาชิก

กลุ่มแพ-จักรยานน้ำปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 25 ครัวเรือน โดยมีเงื่อนไขและคุณสมบัติการเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มแพ-จักรยานน้ำ ลักษณะเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลาที่กล่าวมาแล้ว

(4) โครงสร้างของกลุ่ม

กลุ่มแพ-จักรยานน้ำจัดโครงสร้างในการบริหารงานจัดการเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน กรรมการ เลขานุการและเหรัญญิก

(5) กรรมการ

กรรมการของกลุ่มแพ-จักรยานน้ำจะใช้ร่วมกันทั้ง 5 กลุ่มย่อย กล่าวคือ การได้มาซึ่งกรรมการ วาระการดำเนินงาน บทบาทหน้าที่และการตัดสินใจของกรรมการทั้ง 5 กลุ่มย่อย มีลักษณะเป็นเช่นเดียวกันกับกลุ่มอาหารปลา

(6) การดำเนินงาน

การทำงานของกลุ่มแพ-จักรยานน้ำ เปิดทำการตั้งแต่เวลา 08.30 – 18.00 น. โดยจัดสมาชิกทำหน้าที่เวรประจำวัน ๆ ละ 2 คน ปัจจุบันกลุ่มแพ-จักรยานน้ำมีแพจำนวน 10 ลำ และจักรยานน้ำจำนวน 2 คัน สมาชิกเวรทำหน้าที่ในการลงบัญชีจำนวนนักท่องเที่ยวที่มาใช้บริการ ตรวจสอบจำนวนคนเช่าแพแต่ละลำและการจองแพ-จักรยานน้ำไว้กี่ชั่วโมง เพื่อตรวจสอบเวลาเข้า-ออกจากท่าน้ำของผู้มาใช้บริการให้ถูกต้องตามเวลาที่ตกลงกับผู้ทำหน้าที่เวรประจำวัน สำหรับราคาค่าบริการเช่าแพชั่วโมงละ 50 บาท/ลำ ส่วนจักรยานน้ำเช่าชั่วโมงละ 30 บาท/คัน

(7) ผลการดำเนินการ

กลุ่มแพจักรยานน้ำกำหนดการประชุมใหญ่เพื่อทำการปันผลเป็นรายเดือน โดยกำหนดให้เป็นวันแบ่งเงินปันผลให้แก่สมาชิกด้วย ผลการดำเนินงานในรอบ 1 ปี (พ.ศ. 2543) มีดังนี้ ทุนเรือนหุ้น 85 หุ้น จำนวน 105,000 บาท กำไรสุทธิเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2543 จำนวน 56,290 บาท ปัจจุบันกลุ่มแพ-จักรยานน้ำได้แบ่งเงินปันผลแล้วเป็นเวลา 2 ปี จำนวน 24 ครั้ง ผลการดำเนินงานดังกล่าวได้แบ่งเงินปันผลออกเป็น 4 ส่วนคือ ส่วนแรกแบ่งเงินปันผลเฉลี่ยคืนแก่สมาชิกจำนวน 50 % ส่วนที่สองเป็นเงินกองกลางพัฒนาหมู่บ้านจำนวน 30 % ส่วนที่สามเป็นเงินสวัสดิการของกลุ่มจำนวน 10 % ส่วนที่สี่เป็นค่าตอบแทนกรรมการจำนวน 10 %

(8) งบประมาณ

งบประมาณที่ใช้ดำเนินการจัดตั้งและบริหารกลุ่มแพ-จักรยานน้ำ เป็นทุนของสมาชิกกลุ่มร่วมกันรวมหุ้นจำนวน 26 คน ได้จำนวนหุ้นทั้งหมด 85 หุ้น รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 105,000 บาท

(9) ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการดำเนินงานของกลุ่มคือ สมาชิกขาดทักษะการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว เนื่องจากเป็นรูปแบบการบริหารจัดการโดยชาวบ้านทั้งหมด กล่าวคือ สมาชิกบางคนที่ทำหน้าที่เวรสูบบุหรี่หรือเคี้ยวหมากในขณะให้บริการ การแต่งตัวที่ไม่สะอาดขาดความเป็นระเบียบ บางครั้งขาดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับนักท่องเที่ยว รวมทั้งการบริหารจัดการด้านการเงินไม่มีความโปร่งใสในการทำงาน ทำให้สมาชิกโดยส่วนใหญ่ของกลุ่มแพ-จักรยานน้ำไม่พอใจการทำงานได้ถอนหุ้นคืน ส่งผลให้ปัจจุบันไม่มีทุนสำรองในการดูแลรักษาแพ-จักรยานน้ำ

(10) การเรียนรู้

การเรียนรู้การทำงานภายในกลุ่มแพ-จักรยานน้ำ ประกอบด้วยสามแนวทางได้แก่ 1) การศึกษาดูงาน กลุ่มแพจักรยานน้ำได้ไปศึกษาดูงานการบริหารจัดการแพจักรยานน้ำจาก

แหล่งท่องเที่ยวบางแสน 2 เขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ในเรื่องเกี่ยวกับการสร้างแพ การบริหารจัดการเช่าแพ การดูแลรักษาแพ เป็นต้น 2) การใช้เวทีแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นขั้นตอนต่อเนื่องหลังจากที่ได้ศึกษาดูงานที่พัทยา 2 คณะกรรมการกลุ่มได้นำความรู้ที่ได้รับมาประชุมปรึกษาหารือพูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างสมาชิกด้วยกันเพื่อร่วมเรียนรู้การศึกษาดูงานที่ผ่านมา เพื่อปรับกรอบแนวคิดให้สอดคล้องกับความต้องการของสมาชิก 3) การร่วมกันเรียนรู้การทำงาน กลุ่มได้เน้นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ทำงาน เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขในช่วงการทำงานให้สอดคล้องกับความรู้และสภาพการทำงานในกลุ่ม

(11) การมีส่วนร่วม

กลุ่มแพจักรยานน้ำเป็นการดำเนินงานที่อาศัยสมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในทุก ๆ ขั้นตอนทั้งร่วมวางแผน ร่วมทำกิจกรรม ร่วมใช้ประโยชน์และรับผลประโยชน์โดยสามารถแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอนได้แก่ 1) การร่วมวางแผน กลุ่มแพจักรยานน้ำได้เน้นให้สมาชิกเข้าร่วมประชุมปรึกษาหารือเพื่อแลกเปลี่ยนแนวคิดการทำงาน การวางแผนดำเนินงานในระยะเริ่มแรกได้นายสมศักดิ์ ช่ำชอง พัฒนากรประจำตำบลเกิ้งเป็นที่ปรึกษาคอยให้คำแนะนำและเป็นพี่เลี้ยงในการจัดทำแผน 2) การร่วมดำเนินกิจกรรม สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดสร้างแผนการบริหารจัดการตั้งแต่การเปิดบริการให้เช่าแพ-จักรยานน้ำ การจัดทำบัญชีเพื่อตรวจสอบบัญชีรายรับ-รายจ่าย รวมทั้งการตรวจสอบจำนวนนักท่องเที่ยวในแต่ละวัน เป็นต้น 3) การใช้ประโยชน์ร่วมกัน กลุ่มแพจักรยานน้ำได้เน้นการใช้ประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เนื่องจากเป็นประโยชน์ของกลุ่ม สมาชิกทุกคนจึงมีส่วนร่วมใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การใช้ประโยชน์จากแพ-จักรยานน้ำ ในงานกิจกรรมของชุมชน การร่วมกันให้บริการแพเช่าแก่นักท่องเที่ยว เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินงานสามารถดำเนินต่อไปด้วยความต่อเนื่อง 4) การร่วมผลประโยชน์ คือการแบ่งเงินปันผลโดยเฉลี่ยคืนให้แก่สมาชิกและส่งเสริมกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ทางสังคม ดังนี้ 50 % แบ่งเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก 30 % เป็นทุนเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน 10 %เป็นสวัสดิการใช้จ่ายของกลุ่ม และ 10 % จ่ายเป็นค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการที่ตรวจสอบบัญชีเป็นประจำ

2.2.4 กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ

(1) ประวัติการก่อตั้ง

กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2541 ตามแผนงานการปฏิบัติการของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย มีนายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้าน/ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นแกนนำในการจัดตั้งกลุ่ม เพื่อขยายกิจกรรมขององค์กรชุมชนให้มากกว่าเดิม คณะกรรมการและสมาชิกร่วมกันเห็นว่าเพื่อเป็นการส่งเสริมอุทยานมัจฉาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงชนบท เพราะพื้นที่โดยรอบอุทยานมัจฉาโขงกุดหวายเหมาะแก่การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ สมาชิกของกลุ่มได้ร่วมกันดำเนินการปลูกไม้ดอกไม้ประดับโดยในช่วงเริ่มต้นได้รับเงินสนับสนุนจากกอง

ทุนอาหารปลาจำนวน 10,000 บาท เพื่อจัดหาพันธุ์ไม้ดอกไม้ประดับในขณะเดียวกันได้ขอความช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานทางราชการและหน่วยงานเอกชน โดยมีหน่วยงานราชการและเอกชนจำนวน 15 หน่วยงาน ได้แก่ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนมหาสารคาม สำนักงานประมงจังหวัดมหาสารคาม สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม องค์การบริหารส่วนตำบลเกิ้ง เป็นต้น ที่เข้ามาให้การสนับสนุนปลูกร่วมกับสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน

(2) วัตถุประสงค์

ในการจัดตั้งกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญสองประการคือ **ประการแรก** เพื่อให้สมาชิกในชุมชนร่วมกันดำเนินกิจกรรมกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับอันจะทำให้เกิดความสามัคคีในชุมชน **ประการที่สอง** เพื่อเป็นการสร้างงานและช่วยเสริมรายได้ให้แก่สมาชิกของกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับนอกจากรายได้ที่ได้รับจากภาคการเกษตร

(3) สมาชิก

ปัจจุบันกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับมีสมาชิกจำนวน 38 ครัวเรือน/คน โดยมีเงื่อนไขและคุณสมบัติของการเข้าเป็นสมาชิกเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลาที่กล่าวมาแล้ว

(4) โครงสร้างของกลุ่ม

กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับจัดโครงสร้างการบริหารจัดการ มีลักษณะเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน กรรมการ เลขานุการและเหรัญญิก

(5) กรรมการ

กรรมการของกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับใช้ร่วมกันทั้ง 5 กลุ่มย่อย กล่าวคือการได้มาซึ่งกรรมการ วาระการดำเนินงาน บทบาทหน้าที่และการตัดสินใจของกรรมการทั้ง 5 กลุ่มย่อย มีลักษณะเป็นเช่นเดียวกันกับกลุ่มอาหารปลา

(6) การดำเนินงานของกลุ่ม

การดำเนินงานของกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ สมาชิกต้องทำงานพร้อมกันตั้งแต่การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ การรดน้ำต้นดอก ไม้การพรวนดิน การดายหญ้า การทำความสะอาด รวมทั้งการเก็บดอกไม้เพื่อขายแก่ลูกค้า โดยพิจารณาตามความเหมาะสมของเวลาและสภาพอากาศเป็นสำคัญ ปัจจุบันกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับแบ่งการทำงานเป็น 2 ช่วงคือช่วงเช้าเวลา 07.00 - 08.00 น. และช่วงบ่ายเวลา 15.00 - 16.00 น. หลังเก็บดอกไม้เสร็จแล้วสมาชิกทุกคนจะนำดอกไม้ไปชั่งรวมกันและจำหน่ายแก่ลูกค้าที่มารับซื้อถึงอุทยานมัจฉา จากนั้นกรรมการฝ่ายขายทำการตรวจสอบเงินและลงบัญชีของกลุ่มไว้ พร้อมกับนำเงินทั้งหมดไปเก็บรวบรวมกับเหรัญญิกกลุ่มและเหรัญญิกกลุ่มนำเงินทั้งหมดในรอบหนึ่งสัปดาห์นำฝากธนาคารออมสินสาขามหาสารคามทุกวันจันทร์ของสัปดาห์

(7) ผลการดำเนินงาน

หลังการดำเนินงานของกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับเป็นเวลา 3 เดือน จะทำการปันผลครั้งหนึ่งเพื่อแบ่งเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก สำหรับการดำเนินงานในรอบ 1 ปี (พ.ศ. 2543) มี

ผลการดำเนินงานดังนี้คือกำไรสุทธิเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2543 จำนวนเงินทั้งสิ้น 38,680 บาท จากผลการดำเนินงานดังกล่าวได้แบ่งเงินปันผลออกเป็น 4 ส่วนดังนี้ ส่วนแรกแบ่งเงินปันผลคืนแก่สมาชิกจำนวน 60 % ส่วนที่สองแบ่งเป็นงบพัฒนาหมู่บ้านจำนวน 20 % ส่วนที่สามจัดสรรในการพัฒนาวัดประจำหมู่บ้านจำนวน 10 % และส่วนที่สี่จัดสรรพัฒนาโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายจำนวน 10 %

(8) งบประมาณ

กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับนำเงินเรือนหุ้นของกลุ่มอาหารปลาจำนวน 10,000 บาท มาเป็นทุนเริ่มต้นดำเนินงานกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ และได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund – SIF) จำนวน 150,000 บาท มาจัดซื้อวัสดุ อุปกรณ์ ได้แก่ พันธุ์กล้าไม้ดอกไม้ประดับ ท่อพลาสติก สายยาง เครื่องปั๊มน้ำ สร้างถังน้ำ และอื่น ๆ

(9) ปัญหาอุปสรรค

การดำเนินงานของกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับในช่วงเวลา 3 ปีที่ผ่านมาประสบปัญหาในเรื่องสมาชิกไม่มีเวลาร่วมดำเนินกิจกรรมเหมือนช่วงต้นที่จัดตั้งกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ เนื่องจากผลการทำงานต้องใช้เวลาเป็นหนึ่งปีไม้ดอกไม้ประดับที่ปลูกไว้ จึงสามารถให้ผลผลิตที่ต้องการได้ ด้วยสาเหตุดังกล่าวส่งผลให้สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มน้อยลง

(10) การเรียนรู้ / การมีส่วนร่วม

การดำเนินงานของกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ ได้นำความรู้จากการศึกษาดูงานการปลูก การดูแลรักษาไม้ดอกไม้ประดับจากบ้านศิลา ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น รวมทั้งได้รับความรู้จากวิทยาลัยเกษตรกรรมจังหวัดมหาสารคามเข้ามาให้ความรู้แก่สมาชิกของกลุ่ม ในขณะเดียวกันสมาชิกร่วมกันเรียนรู้การทำงานจากการปฏิบัติงานการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ

2.2.5 กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา

(1) ประวัติการก่อตั้ง

กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2541 ตามแผนงานการปฏิบัติการของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายโดยมีนายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้าน/ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นแกนนำในการจัดตั้งกลุ่ม เนื่องจากคณะกรรมการและสมาชิกของกลุ่มพิจารณาเห็นว่ากลุ่มอาหารปลาดำเนินการจนประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง คือมีเงินกองทุนพัฒนากลุ่มจำนวน 50,000 บาท ดังนั้น เพื่อขยายกิจกรรมขององค์กรชุมชนให้มากกว่าเดิม คณะกรรมการได้นำเงินกองทุนอาหารปลามาเป็นเงินทุนในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มในช่วงเริ่มต้นจำนวน 10,000 บาท

(2) วัตถุประสงค์

ในการจัดตั้งกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลามีวัตถุประสงค์ที่สำคัญสองประการคือ ประการแรก เพื่อเพาะขยายพันธุ์ปลาแจกจ่ายให้แก่สมาชิกไปปล่อยเลี้ยงในหนองน้ำของตนเอง

ประการที่สอง เพื่อสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่มด้วยการเพาะพันธุ์ปลา โดยเฉพาะการเพาะพันธุ์ปลาเผาะขายเป็นการเสริมรายได้นอกภาคการเกษตร

(3) สมาชิก

ปัจจุบันกลุ่มเพาะขยายพันธุ์มีสมาชิกจำนวน 48 ครัวเรือน โดยมีเงื่อนไขและคุณสมบัติของการเข้าเป็นสมาชิกเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลาที่กล่าวมาแล้ว

(4) โครงสร้างของกลุ่ม

กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาจัดโครงสร้างในการบริหารจัดการ มีลักษณะเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน กรรมการ เลขานุการและเหรัญญิก

(5) กรรมการ

กรรมการของกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาจะใช้ร่วมกันทั้ง 5 กลุ่มย่อย กล่าวคือ การได้มาซึ่งกรรมการ วาระการดำเนินงาน บทบาทหน้าที่และการตัดสินใจของกรรมการทั้ง 5 กลุ่มย่อย มีลักษณะเป็นเช่นเดียวกันกับกลุ่มอาหารปลา

(6) การดำเนินงานของกลุ่ม

การดำเนินงานของกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาภายหลังจัดตั้งกลุ่มเป็นเวลา 2 ปี กลุ่มเพาะพันธุ์ปลาสามารถเพาะพันธุ์ปลาได้บางชนิด เช่น ปลาชาว ปลาสวาย ปลานิล แต่คณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มกล่าวว่าการดำเนินงานของกลุ่มยังไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากกลุ่มเพาะพันธุ์ปลาต้องการเพาะขยายพันธุ์ปลาเผาะให้ได้ผลสำเร็จ คณะกรรมการกลุ่มกล่าวเพิ่มเติมว่าปัจจุบันยังอยู่ในช่วงดำเนินงานและศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมไปพร้อมกันจนกว่าจะประสบผลสำเร็จ

(7) ผลการดำเนินงาน

เนื่องจากการดำเนินงานของกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลายังไม่ประสบผลสำเร็จ จึงไม่เกิดผลดำเนินงานของกลุ่ม ปัจจุบันยังอยู่ในช่วงดำเนินงานและศึกษาดูงานเพื่อหาความรู้การเพาะพันธุ์ปลาเพิ่มเติม

(8) งบประมาณ

กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาได้รับงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลเกิ้ง โดยการสนับสนุนของกรมพัฒนาชุมชนให้งบประมาณช่วยเหลือจำนวน 170,000 บาท โดยกลุ่มได้ดำเนินการสร้างบ่อ 4 บ่อประกอบด้วยบ่ออนุบาล บ่อโรงเรือน และมีวัสดุ อุปกรณ์ในการเพาะพันธุ์ปลาอื่น ๆ

(9) ปัญหาอุปสรรค

กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาแม้ว่าได้ดำเนินการจัดตั้งเป็นเวลา 3 ปีแล้ว ปัจจุบันยังอยู่ในช่วงการดำเนินงานของกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา ต้องศึกษาดูงานและค้นคว้าเพิ่มเติมเนื่องจากยังขาดความรู้และประสบการณ์ที่จะนำมาใช้ในการเพาะพันธุ์ปลาตามวัตถุประสงค์ที่จัดตั้งกลุ่มขึ้น

(10) การเรียนรู้ / การมีส่วนร่วม

การดำเนินงานของกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา อาศัยการเรียนรู้จากสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดมหาสารคามไปให้ความรู้ พร้อมทั้งทางมหาวิทยาลัยมหาสารคามและสถาบันราชภัฏมหาสารคามได้จัดหาวิทยากรที่มีความรู้เกี่ยวกับการเพาะพันธุ์ปลา ไปให้ความรู้แก่สมาชิกของกลุ่ม นอกจากนี้อาศัยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน

กล่าวโดยสรุปในขั้นลงมือปฏิบัติการนี้ องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ดำเนินการในลักษณะกิจกรรมกลุ่มย่อย ทำให้วัตถุประสงค์และเป้าหมายสำคัญในช่วงการดำเนินการได้เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่เป็นรูปธรรมชัดเจนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งขึ้น เพราะกลุ่มองค์กรชุมชนเป็นกลไกรวมพลังการดำเนินงานของสมาชิกในชุมชน เพื่อต่อรองกับอำนาจหน่วยงานราชการและเอกชนต่าง ๆ สามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน ในขณะเดียวกันการร่วมจัดตั้งกลุ่มย่อยภายในสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน เป็นการสร้างเศรษฐกิจชุมชน สมาชิกได้ร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งเป็นกลไกการเรียนรู้การทำงานและติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก

2.2.6 ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ขั้นที่ 3

ในช่วงการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้จัดรูปแบบการบริหารจัดการเป็นกลุ่มย่อย ๆ โดยอาศัยความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของสมาชิก ส่งผลให้องค์กรชุมชนดำเนินต่อไปได้และเกิดความต่อเนื่องในการทำงาน ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการลงมือปฏิบัติการซึ่งนำไปสู่ขั้นตอนที่ 3 การขยายตัวมีหลายประการดังต่อไปนี้ **(1) ทุน/งบประมาณ** ในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มย่อย ๆ ขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายอาศัยการระดมเงินทุน (การร่วมหุ้น) จากสมาชิกครอบครัวละ 500 บาท เป็นทุนพื้นฐานในการบริหารจัดการ เช่น การซื้อหัวอาหารปลา การสร้างสะพาน และใช้จ่ายค่าวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นของแต่ละกลุ่มย่อย ทุนที่ใช้ดำเนินการช่วงเริ่มต้นเป็นเงินเพียง 20,000 – 30,000 บาท หลังการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลา องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านได้นำเงินเรือนหุ้นไปหมุนเวียนในการจัดตั้งและเพิ่มกิจกรรมกลุ่มอื่น ๆ ภายหลังได้แก่ กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพจักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา เนื่องจากเงินทั้งหมดเป็นของสมาชิกที่ร่วมกันทำสัญญาชาวบ้านจึงมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน การทำงานของสมาชิกทุกคนต้องมีความละเอียดรอบคอบ นอกจากนี้สมาชิกขององค์กรชุมชนได้กล่าวเพิ่มเติมว่า หากเงินทุนที่ใช้ดำเนินการเป็นเงินทุนที่ได้รับจากหน่วยงานราชการหรือเอกชนให้การสนับสนุนทั้หมดแล้ว ชาวบ้านอาจมองหาผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม การดำเนินงานอาจจะปฏิบัติได้เพียงระยะเวลาสั้นเท่านั้น **(2) การเรียนรู้** ช่วงการดำเนินงานสมาชิกทุกคนในกลุ่มองค์กรชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ซึ่งกันและกัน รวมทั้งได้ทำการลองถูก-ลองผิดเป็นการเพิ่มประสบการณ์การทำงาน เพราะผลการเรียนรู้การดำเนินงานขององค์กร

ชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเป็นแหล่งศึกษาดูงาน เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้แก่องค์กรและหน่วยงานอื่น ๆ นอกจากนั้นการเรียนรู้แนวทางการทำงานช่วยให้การขยายเครือเป็นที่ยอมรับขององค์กรภายนอก การเรียนรู้การดำเนินงานประกอบด้วย การขายหัวอาหารปลา การผลิตหัวอาหารปลา การบริการนักท่องเที่ยว การคำนวณรายรับ-รายจ่ายในแต่ละวัน และเรื่องอื่น ๆ โดยสมาชิกทุกคนได้เรียนรู้ร่วมกันทั้งในเวลาทำงานหรือในเวลาประชุม (3) **การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก** การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้จัดกิจกรรมการทำงานเป็นกลุ่มย่อย ๆ ทำให้หน่วยงานภายนอกเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมแต่ละกลุ่มได้อย่างเต็มที่ คณะกรรมการกล่าวว่าการดำเนินงานแต่ละกลุ่มย่อยขององค์กรชุมชน ได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนจากหน่วยงานทางราชการและเอกชน เช่น สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม สถานีประมงน้ำจืดมหาสารคาม กรมพัฒนาชุมชน สถาบันการศึกษาทั้งวิทยาลัย สถาบันราชภัฏและมหาวิทยาลัยมหาสารคาม และหน่วยงานอื่น ๆ ให้การสนับสนุนทั้งในรูปแหล่งเงินทุน ความรู้ทางวิชาการ วัสดุอุปกรณ์และทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อใช้ในการดำเนินงาน (4) **การมีส่วนร่วมของสมาชิก** ในขั้นตอนการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย แต่ละกิจกรรมกลุ่มย่อยสมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมทุกกิจกรรมและทุกขั้นตอนตั้งแต่ การประชุมพูดคุยแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ร่วมกันดำเนินงานเช่น การร่วมเงินทุน ร่วมขายหัวอาหารปลา ร่วมกันดูแลรักษาความสะอาดแหล่งน้ำกุดหวาย เป็นต้น สมาชิกมีส่วนร่วมเสนอแนวคิดและแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันและกัน รวมทั้งสมาชิกมีส่วนรวมในการตัดสินใจเพื่อประโยชน์ของกลุ่มและชุมชน จนกระทั่งปัจจุบันการดำเนินงานของกลุ่มองค์กรชุมชนได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภายนอกเข้าไปศึกษาดูงาน ในขณะเดียวกันการร่วมกันทำงานยังทำให้ผู้นำและคณะกรรมการได้พัฒนาทักษะความคิดและโน้มน้าวจิตใจของสมาชิกทุกคนเข้าร่วมกิจกรรม ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดอาศัยการมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งสิ้น (5) **กิจกรรม** องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายพยายามคิดค้นและแสวงหากิจกรรมที่สามารถแก้ไขปัญหาชุมชน กล่าวคือเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและความต้องการของชุมชน โดยเน้นกิจกรรมทางธุรกิจเพื่อสร้างงานและสร้างรายได้แก่สมาชิกในชุมชน ดังเช่นผลการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาหลังดำเนินงานเป็นเวลา 6 เดือน กลุ่มได้ทำการแบ่งเงินปันผลแก่สมาชิกและนำเงินอีกส่วนหนึ่งเข้าเป็นงบกองกลาง เพื่อขยายกิจกรรมตามแผนงานการปฏิบัติการของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย โดยการจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพ-จักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา เมื่อพิจารณาแล้วเห็นได้ว่าเงินทุนหรืองบประมาณที่นำมาดำเนินกิจกรรมในช่วงเริ่มต้น เป็นเงินทุนที่สมาชิกระดมทุนภายในชุมชนทั้งสิ้น (6) **ผู้นำ** ผู้นำที่เข้ามาทำหน้าที่บริหารงานขององค์กรชุมชนเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ ผ่านการฝึกอบรมสามารถเป็นแกนหลักในการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม การผ่านกระบวนการทำงานมานานของผู้นำชุมชนทำให้สามารถเลือกทำกิจกรรมตามความถนัดและตามความรู้ความสามารถ เป็นที่น่าสังเกตว่าการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เนื่องจากนายอุทัย มาโชติ ผู้นำขององค์กรชุม

ชนเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการโน้มน้าวจิตใจหรือชักชวนสมาชิกในหมู่บ้านร่วมจัดตั้งกลุ่มย่อย ๆ ทำให้บุคคลภายนอกมองว่าผู้นำเป็นศูนย์อำนาจการตัดสินใจเพียงคนเดียว คณะกรรมการคนอื่นไม่มีอำนาจในการตัดสินใจการบริหารจัดการ ดังนั้น ผู้วิจัยมองว่าในอนาคตหากการดำเนินงานขาดนายอุทัย มาโชติย่อมส่งผลกระทบต่อการดำเนินงานขององค์กรชุมชนได้

2.3 ขั้นที่ 3 การขยายเครือข่าย

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายภายหลังการดำเนินกิจกรรมภายในกลุ่มย่อยจนประสบผลสำเร็จ และมีความเข้มแข็งในกลุ่มกล่าวคือมีเงินกองทุนในการบริหารจัดการในกลุ่มย่อย ๆ จำนวนเงินกลุ่มละ 30,000 – 50,000 บาท อันเป็นผลจากการดำเนินการตามข้อตกลงของการรวมกลุ่มชาวบ้านที่มีความเชื่อมั่นในตัวผู้นำและคณะกรรมการในองค์กรชุมชน ส่งผลทำให้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกัน ในส่วนการขยายเครือข่ายของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายอาจกล่าวได้ว่า การขยายตัวหรือเครือข่ายเป็นรูปแบบที่ยังไม่ชัดเจน เพราะองค์กรส่วนใหญ่ที่มาศึกษาดูงานการบริหารจัดการขององค์กรชุมชน สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นองค์กรที่ทางสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ประกาศจัดตั้งขึ้นทั้งหมด กล่าวคือองค์กรดังกล่าวได้นำเอาแนวทางการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเป็นรูปแบบการดำเนินงาน กลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มาศึกษาดูงานเป็นกลุ่มเครือข่ายญาติธรรมทางวัฒนธรรมเป็นรูปแบบลักษณะการจัดตั้งทั้งในระดับจังหวัด ระดับอำเภอและระดับตำบล ตามนโยบายของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการขยายกลุ่มเครือข่ายญาติธรรมทางวัฒนธรรม ได้เอาพื้นที่สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเป็นที่ศึกษาดูงานและขยายผลไปสู่สภาวัฒนธรรมเครือข่ายอื่น ๆ ทั่วภาคภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคอื่น ๆ จากการสัมภาษณ์นายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม และคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายทำให้ทราบว่า การขยายกลุ่มเครือข่ายญาติธรรมทางวัฒนธรรมที่เห็นผลเป็นรูปธรรมคือการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมตำบล ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม จำนวน 13 ตำบล/แห่ง ได้นำรูปแบบการจัดตั้งและการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นแบบอย่างในการขยายแนวคิดและกิจกรรมไปสู่ผู้นำของแต่ละชุมชน โดยผู้นำแต่ละชุมชนได้รับการถ่ายทอดแนวคิดและกิจกรรมแก้ปัญหาชุมชน ซึ่งสามารถนำแนวทางดังกล่าวไปปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม และสอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศชุมชนของตน การขยายตัวของสภาวัฒนธรรมไปสู่เครือข่ายอื่น ๆ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1) การขยายแนวคิด การขยายแนวคิดผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายไปสู่เครือข่ายกลุ่มเครือญาติทางวัฒนธรรมทั้ง 13 ตำบล ในอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามนั้น ในช่วงเริ่มต้นสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ถ่ายทอดบทเรียนโดยให้ผู้นำชุมชนและสมาชิกที่เข้าร่วมประชุมได้ศึกษาวิเคราะห์ปัญหา และแสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาชุมชนร่วมกัน จากการสังเกตการประชุมเพื่อศึกษาดูงานและรับแนวคิดกระบวน

การทำงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย นายอุทัย มาโชติ ประธานสภาวัฒนธรรมและคณะกรรมการจำนวนหนึ่งได้เน้นให้ผู้นำแต่ละชุมชนร่วมรับผิดชอบในการนำเอาแนวคิดไปติดต่อด้วยการพูดคุยกับชาวบ้าน โดยเริ่มจากผู้นำและสมาชิกทำการเก็บข้อมูลปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งอาจจะแบ่งเป็นคุ้ม ให้หัวหน้าคุ้มเป็นคนติดต่อพูดคุยกับสมาชิกเพื่อให้ได้ข้อมูลอีกขั้นตอนหนึ่งก็ได้ เมื่อแต่ละคุ้มได้ปัญหาของตัวเองแล้วให้นำข้อมูลทั้งหมดมาประชุมวิเคราะห์และสังเคราะห์ เพื่อให้สมาชิกทั้งหมดได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ร่วมกันของชาวบ้าน

หลังจากผู้นำและสมาชิกมีความเข้าใจในหลักการและแนวทางการวิเคราะห์ปัญหาพร้อมกับแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหาแล้ว คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้เน้นความสำคัญของการรวมกลุ่ม เพราะกลุ่มหรือองค์กรเป็นกลไกรวมพลังของคนในชุมชน การรวมกลุ่มจัดตั้งขึ้นเป็นองค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านในหมู่บ้านของตนเองเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นและควรให้ความสำคัญเพราะสมาชิกมีโอกาสได้ร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะกิจกรรมในเชิงธุรกิจของชุมชน ดังเช่น การรวมกลุ่มจัดตั้งสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นกิจกรรมที่ช่วยสร้างระบบเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้ดีขึ้น ทั้งนี้เพราะเมื่อสมาชิกรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมธุรกิจของชุมชน การสร้างงานและรายได้ของสมาชิกเป็นผลประโยชน์ตอบแทน เหมือนกรณีการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลา จากที่มีทุนดำเนินงานเพียง 20,000 - 30,000 บาท แต่ก็สามารถประสบผลสำเร็จเพราะสมาชิกมีงานทำและมีรายได้เสริมแก่ครอบครัว ทั้งนี้ต้องอาศัยการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการทำงาน

ในช่วงดำเนินกิจกรรมธุรกิจของกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นนี้อาจเป็นการลองถูก-ลองผิด เมื่อการทำกิจกรรมของกลุ่มดังกล่าวทรงตัวอยู่ได้ ควรมีการขยายกิจกรรมโดยใช้ทุนหมุนเวียนของกลุ่มแรกหรือใช้งบประมาณสนับสนุนจากแหล่งทุนอื่น ทั้งนี้เพื่อสร้างกลุ่มเครือข่ายในท้องถิ่นให้เกิดความเข้มแข็ง เพราะหากดำเนินงานมีกิจกรรมของกลุ่มองค์กรเป็นไปอย่างต่อเนื่องความเข้มแข็งย่อมเป็นผลตามมา ซึ่งเมื่อการดำเนินงานมาถึงตรงนี้ย่อมสามารถต่อรองกับหน่วยงานราชการหรือองค์กรเอกชนให้การสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งสนองความต้องการหรือแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนได้

จากการขยายแนวคิดที่กล่าวมาแล้ว นายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม ผู้ประสานแนวคิดและกิจกรรมในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้กล่าวเพิ่มเติมว่า ปัจจุบันสภาวัฒนธรรมระดับตำบลทั้ง 13 ตำบล ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ได้จัดตั้งขึ้นครบทั้งหมดแล้วเป็นผลจากการขยายแนวคิดที่ผู้นำและสมาชิกของแต่ละตำบลมาศึกษาดูงานที่สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย โดยคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายทำหน้าที่เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์การดำเนินงานขององค์กรชุมชน นอกจากนี้คณะกรรมการองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้ถ่ายทอด

บทเรียนการดำเนินงานในรูปกิจกรรมธุรกิจชุมชนให้กับสภาวัฒนธรรมตำบลแต่ละแห่งที่มาศึกษาดูงาน โดยมีสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามให้การสนับสนุน

2) **การขยายกิจกรรม** การยายกิจกรรมการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโพงกุดหวาย ในช่วงเริ่มต้นคณะกรรมการองค์กรชุมชนกล่าวว่า การสร้างความเข้าใจแนวคิดและการขายกิจกรรมในรูปแบบกิจกรรมธุรกิจของชุมชนเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้สมาชิกได้ทราบแนวทางและหลักการทำงานกว้างมากขึ้น หลังจากนั้นทำความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับสมาชิกและการระดมเงินทุนจากสมาชิก เพราะเรื่องดังกล่าวมีความสำคัญมากสมาชิกจะได้รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของทุนและการบริหารกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน รวมทั้งเป็นการกระตุ้นแรงสนับสนุนจากสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มมากขึ้น

เนื่องจากการดำเนินงานในรูปกิจกรรมธุรกิจชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีเงินกลางเพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงาน คณะกรรมการได้พยายามเน้นว่าการระดมเงินทุนในช่วงเริ่มต้นควรเป็นเงินของสมาชิกมากกว่าการนำเงินมาจากภายนอก เพราะสมาชิกทุกคนมีความรู้สึกความเป็นเจ้าของพยายามรักษาสาธารณสมบัติอันเป็นของชุมชนร่วมกัน ในทางตรงข้ามหากเป็นเงินทุนที่ได้รับจากการสนับสนุนภายนอกแล้วอาจทำให้สมาชิกมีส่วนร่วมกิจกรรมน้อย รวมทั้งไม่รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของร่วมกัน ตัวอย่างเช่น การดำเนินกิจกรรมที่เกิดขึ้นครั้งแรกขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโพงกุดหวาย เป็นรูปแบบการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลา โดยทางกลุ่มชักชวนสมาชิกในชุมชนรวมตัวและระดมทุนของสมาชิก การดำเนินงานกลุ่มอาหารปลาได้ผลในระดับหนึ่งกล่าวคือหลังการดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาในปี พ.ศ. 2539 มีเงินเหลือจากการแบ่งปันแก่สมาชิกในกลุ่มเพื่อเป็นงบพัฒนาหมู่บ้านจำนวน 50,000 บาท โดยผู้นำกลุ่มและสมาชิกได้ร่วมกันขยายกิจกรรมเสริมอาชีพและรายได้ ด้วยการจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพ-จักรยานน้ำและกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ ในปี พ.ศ. 2540 และจัดตั้งกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาในปี พ.ศ. 2541 การขยายกิจกรรมในรูปกลุ่มย่อย ๆ ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนได้เข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น เช่น ในช่วงเริ่มต้นของการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลามีสมาชิกเพียง 38 ครัวเรือน ปัจจุบันมีสมาชิก 54 ครัวเรือน นอกจากนี้กิจกรรมของกลุ่มช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกให้แน่นแฟ้นมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป ในขั้นตอนการขยายตัวขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโพงกุดหวาย จากการสัมภาษณ์และการร่วมกิจกรรมขององค์กรชุมชนทำให้พิจารณาเห็นว่า วัตถุประสงค์ในช่วงพัฒนาการการขยายเครือข่าย โดยมุ่งเน้นให้เกิดความความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่แน่นแฟ้นมากขึ้น รวมทั้งเป็นการเพิ่มพื้นที่การทำกิจกรรมตามวัตถุประสงค์เพิ่มเติมที่ต้องการให้เกิดความเข้มแข็งในระดับชุมชนมากขึ้น

ด้านโครงสร้างบทบาทหน้าที่และกฎเกณฑ์ โดยส่วนใหญ่เป็นลักษณะการนำรูปแบบขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโพงกุดหวายไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนนั้น ๆ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงเนื้อหาอะไรมากนัก

3) ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ขั้นที่ 4

ในขั้นตอนการขยายตัวหรือการขยายเครือข่ายอาศัยการขยายผลทางแนวคิดและกิจกรรม ที่สมาชิกในชุมชนร่วมมือดำเนินกิจกรรมแต่ละขั้นตอน ส่งผลทำให้เกิดความร่วมมือและสนับสนุนกิจกรรมระหว่างเครือข่ายองค์กรหรือกลุ่มย่อย ๆ ส่วนสำคัญเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนและสร้างอำนาจในการต่อกับหน่วยงานภายนอก ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการขยายตัวไปสู่ขั้นตอนที่ 4 ความสามัคคีมีหลายประการดังนี้ (1) **ความพร้อมของทรัพยากรในชุมชน** ในการขยายเครือย่ายจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพิจารณาความพร้อมและความเป็นไปได้ของชุมชน นายอุทัย มาโชติ ได้ยกตัวอย่างของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายว่า ชุมชนบ้านโขงกุดหวายได้ระดมทรัพยากรด้านเงินทุนเพื่อเป็นทุนพื้นฐานในการบริหารจัดการจัดซื้อวัสดุ อุปกรณ์ และเครื่องมือต่าง ๆ ขณะเดียวกันผู้นำ คณะกรรมการและสมาชิกของชุมชนมีความรู้ความสามารถและความเข้าใจในการดำเนินกิจกรรมที่กำลังดำเนินการทุก ๆ ขั้นตอน โดยสมาชิกทุกคนให้ความร่วมมือสนับสนุนกิจกรรมตั้งแต่การระดมแนวคิด ระดมเงินทุนและร่วมแรงในการทำงาน เมื่อเกิดปัญหาหรืออุปสรรคใด ๆ ในชุมชนสมาชิกทุกคนร่วมกันรับรู้และรับผิดชอบร่วมกัน (2) **การสร้างความเข้าใจแก่สมาชิก** ช่วงการขยายเครือข่ายสิ่งสำคัญที่ต้องทำให้เกิดขึ้นทั้งในการขยายกิจกรรมและแนวคิดคือสมาชิกทุกคนมีความเข้าใจทิศทางเดียวกัน นั้นคือการประชุมเพื่อปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และปูพื้นฐานความรู้ความเข้าใจการทำงานให้แต่ละบุคคล ยกตัวอย่างเช่น การทำงานของเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บ้านท่าตูม ตำบลท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ในช่วงเริ่มต้นสมาชิกบางคนในหมู่บ้าน นอกจากไม่เห็นด้วยในการจัดตั้งกลุ่มแล้วยังคัดค้านไม่ให้สมาชิกคนอื่น ๆ เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ เนื่องจากเห็นว่าเป็นกิจกรรมให้ผลประโยชน์เฉพาะบุคคลบางกลุ่มซึ่งไม่ให้ผลประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างแท้จริง การทำงานใช้กลุ่มเป็นเครื่องมือเพื่อมุ่งหาผลประโยชน์ หลังการทำงานผ่านไประยะหนึ่ง สมาชิกหรือบุคคลที่คัดค้านดังกล่าวจึงเข้าใจการทำงาน (3) **กิจกรรมและแนวคิด** กิจกรรมที่ลงมือดำเนินการสิ่งสำคัญอย่างยิ่งคือสมาชิกมีแนวคิดที่สอดคล้องในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งการมีทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เพื่อทำให้การดำเนินงานเกิดความต่อเนื่อง นายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม เป็นพี่เลี้ยงคอยให้คำปรึกษาหรือชี้แนะเมื่อเกิดปัญหาภายในกลุ่มขององค์กรชุมชน ได้กล่าวถึงกิจกรรมและแนวคิดที่สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการไว้ว่า การขยายเครือข่ายไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ได้ให้สมาชิกในชุมชนออกแนวคิดในกิจกรรมที่ชุมชนของตนเองสามารถลงมือดำเนินการได้ ยกตัวอย่างกรณีบ้านท่าตูม ตำบลท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะภูมิประเทศคล้ายคลึงกับบ้านโขงกุดหวาย กล่าวคือเป็นหมู่บ้านตั้งอยู่ติดลำน้ำชีทางคณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้ติดต่อประสานงานโดยการพูดคุยและทำหนังสือให้ผู้นำชุมชนบ้านโขงกุดหวายไปให้แนวทางในการจัดตั้งกลุ่ม การระดมทุน แนวคิดเพื่อบริหารจัดการ แนวทางที่จะให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วม ผลการให้แนวคิดและกิจกรรมได้ส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มและส่งเสริมอาชีพ จัดตั้งร้านค้าชุมชน การขายหัวอาหาร

ปลาและการบริการนักท่องเที่ยว โดยไม่ได้มีผลกระทบต่อการดำเนินงานของบ้านโขงกุดหวาย เนื่องจากสถานที่อยู่ห่างไกลกันและเป็นการทำงานในลักษณะเครือข่ายเดียวกันจึงไม่มีผลกระทบแต่อย่างใด (4) ผู้นำ เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญที่ชักชวนเพื่อโน้มน้าวจิตใจของชาวบ้านให้เข้าร่วมกิจกรรม นำพาองค์กรทำงานได้อย่างต่อเนื่องทั้งในการเจราต่อรองกับหน่วยงานภายนอก การระดมทุน การประสานงาน การบริหารและการร่วมคิดแก้ปัญหาต่าง ๆ การดำเนินงานของกลุ่มใด ๆ ก็ตามนายอุทัย มาโชติ ผู้นำชุมชนกล่าวอยู่เสมอว่า ผู้นำของชุมชนต้องเป็นนักพัฒนาที่เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นผู้มีแนวคิดที่กว้างไกลกว่าคนอื่น ๆ รวมทั้งการทำงานเพื่อส่วนรวมต้องอุทิศตนและเวลาเพื่อชาวบ้าน นอกจากนี้แล้วสภาวัฒนธรรมทุกระดับที่มาศึกษาดูงานต้องปรับให้สอดคล้องเหมาะสมกับชุมชนของตนเองทั้งในลักษณะการเป็นผู้ไฝ่หาความรู้ การติดต่อสอบถามข้อมูลข่าวสารอยู่ตลอดเวลา ในขณะเดียวกันผู้นำในชุมชนต้องเป็นนักประสานงานที่ดีเพื่อแก้ไขปัญหาเกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งเป็นการมอบความรับผิดชอบหน้าที่นั้น ๆ ให้สมาชิกได้ปฏิบัติ

2.4 ขั้นความสามัคคี

เป็นขั้นตอนที่อาศัยความต่อเนื่องการร่วมกันทำงานของสมาชิกเริ่มต้นตั้งแต่การก่อร่างสร้างองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย จนดำเนินการในรูปกิจกรรมของกลุ่มย่อย กล่าวคือ กลุ่มอาหารปลา กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพจักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับและกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา ในการบริหารจัดการขององค์กรชุมชนได้คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของการทำงาน รวมทั้งกิจกรรมที่สนองความต้องการความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เน้นให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การประชุมสภาวัฒนธรรมในแต่ละเดือน การวางแผนการทำงานโดยการประชุมปรึกษาหารือ การถกเถียงข้อคิดเห็น การร่วมกันทำงานอย่างจริงจัง การควบคุมและติดตามผลซึ่งมีคณะกรรมการตรวจสอบการทำงาน สิ่งที่เป็นผลให้เกิดความสามัคคีจากการสัมภาษณ์สมาชิกขององค์กรชุมชน โดยกล่าวว่า สมาชิกภายในองค์กรชุมชนโดยส่วนใหญ่มีความต้องการที่จะจัดตั้งกลุ่มเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ทำกิจกรรมร่วมกัน เมื่อจัดตั้งกลุ่มแล้วสมาชิกได้รับผิดชอบการทำงานและเป็นเจ้าของร่วมกัน โดยจัดรูปแบบกระบวนการจัดการและการบริหารตามโครงสร้างบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบตามความสามารถของสมาชิก ทำให้กลุ่มองค์กรชุมชนก้าวเดินต่อไปได้

กล่าวโดยสรุปในขั้นตอนที่ 4 ความสามัคคี โดยส่วนใหญ่เป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยที่วัตถุประสงค์มุ่งเน้นให้เกิดความสำเร็จและความเข้มแข็งในการทำงานของกลุ่มองค์กรชุมชน ด้านโครงสร้างบทบาทหน้าที่และกฎเกณฑ์ไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก ทั้งนี้กิจกรรมที่สมาชิกทำร่วมกันมุ่งเสริมรายได้มากขึ้น รวมทั้งความสัมพันธ์กับภายนอกเป็นกิจกรรมที่ทำเรื่อยมาตั้งแต่เริ่มต้นจนประสบผลสำเร็จ

2.4.1 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้องค์กรชุมชนอยู่ได้ด้วยความสามัคคี

การดำเนินงานขององค์กรชุมชนหลังจากการขยายตัวเพื่อเพิ่มเครือข่ายออกไป ส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีทรัพยากรอันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนารวมทั้งการสั่งสมความรู้ที่หลากหลายและกว้างขวางมากขึ้น การรวมกลุ่มที่เข้มแข็งเป็นพลังความสามัคคีที่จะช่วยให้องค์กรชุมชนดำรงอยู่ได้ ปัจจัยสำคัญได้แก่ **(1) การเป็นที่ยอมรับทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน** การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย จากผลการทำงานเป็นที่รู้จักกันเฉพาะในชุมชนใกล้เคียงจนขยายกว้างไปในหลายพื้นที่ แม้ว่าจะเป็นองค์กรชุมชนขนาดเล็กคือระดับหมู่บ้านแต่ด้วยความร่วมมือของสมาชิกทำให้การทำงานเป็นที่ยอมรับทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน กล่าวคือเป็นตัวแทนของจังหวัดมหาสารคามและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในการแสดงผลงานขององค์กรชุมชนเพื่อพัฒนาท้องถิ่นที่สำนักงานสภาวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี **(2) การจัดโครงสร้างการบริหารงานที่ชัดเจน** โครงสร้างการบริหารจัดการของกลุ่มได้จัดรูปแบบโครงสร้างการบริหารเพื่อการดำเนินงานที่ชัดเจนประกอบด้วย ประธาน รองประธาน กรรมการ เลขานุการและเหรัญญิก การดำเนินการบริหารจัดการได้จัดตั้งคณะกรรมการโดยส่วนใหญ่มาจากการเลือกตั้ง การตรวจสอบด้านบัญชีจะมีคณะกรรมการตรวจสอบเพื่อเช็ครายรับ-รายจ่ายในแต่ละกลุ่มอย่างชัดเจน **(3) การมีส่วนร่วมของสมาชิก** การทำงานร่วมกันของสมาชิกภายในกลุ่มส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของสมาชิกที่ต้องทำร่วมกัน ตั้งแต่การจัดตั้งกลุ่มเพื่อเรียกร้องการแก้ไขปัญหาความยากจนและการคมนาคมของชุมชน การทำงานด้วยการร่วมหุ้น 500 บาท ร่วมคิด ร่วมทำ ติดตามและประเมินผลแก้ไขปัญหา การขยายกิจกรรมเครือข่ายจนสามารถสร้างความเข้าใจในทิศทางเดียวกันเป็นพลังสำคัญให้เกิดความสามัคคี จากการสังเกตการทำงานทำให้เห็นว่าการทำงานภายในกลุ่มของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายสมาชิกจะมอบอำนาจหน้าที่การบริหารให้ประธานเป็นผู้ดูแลและรับผิดชอบทั้งหมด **(4) ผู้นำชุมชน** ผู้นำมีลักษณะเด่นที่สุดคือสามารถพูดปัญหาและหาทางเลือกให้แก่คนในชุมชนรู้เท่าการทำงานของรัฐ โดยผู้นำที่มีความสามารถในการสร้างอำนาจต่อรองและระดมทุนจากภายในและภายนอก ทั้งจากส่วนราชการ นักการเมือง และองค์กรเอกชน จนตั้งกลุ่มย่อย ๆ เพื่อกระจายการทำงานไปสู่สมาชิกให้เรียนรู้การทำงานที่เกิดจากการรวมตัวอย่างเหนียวแน่น

จากพัฒนาการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายทั้ง 4 ขั้นตอน แสดงให้เห็นถึงขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงและการดำเนินงานมาตามลำดับจากขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม ขั้นการดำเนินงาน ขั้นการขยายเครือข่ายและขั้นพลังความสามัคคี การดำเนินการทุก ๆ ขั้นตอนขององค์กรชุมชนอาศัยกลไกของระบบภายในองค์กรชุมชน ขณะเดียวกันอาศัยกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ส่งผลทำให้องค์กรชุมชนประสบความสำเร็จและก้าวเดินต่อไปข้างหน้าได้อย่างเข้มแข็ง

3. โครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทาง

3.1 โครงสร้างขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นองค์กรที่มีลักษณะการจัดการทางโครงสร้างขององค์กรชุมชนที่เป็นทางการและมีความชัดเจนแน่นอนตามบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบที่สมาชิกทั้งหมดต้องดำเนินการบริหารงานร่วมกัน ปัจจุบันโครงสร้างขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายประกอบด้วยคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมที่มาจากการเลือกตั้งจำนวน 12 คน ได้แก่ ประธาน 1 คน รองประธาน 1 คน กรรมการ 8 คน เลขานุการ 1 คน และเหรัญญิก 1 คน โดยมีหน่วยงานทางราชการ 4 กระทรวงหลัก หน่วยงานเอกชน และผู้ทรงคุณวุฒิเป็นที่ปรึกษา การดำเนินงานขององค์กรชุมชน การดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้แบ่งกิจกรรมออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ 5 กลุ่มช่วยให้การทำงานมีโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจนมากขึ้น เมื่อพิจารณาโครงสร้างทางอำนาจและบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในชุมชน คณะกรรมการกล่าวว่าได้จัดวางตัวบุคคลที่มีความเหมาะสมตามความรู้ความสามารถของบุคคลนั้น ๆ โดยให้สมาชิกเป็นผู้พิจารณาคัดเลือกบุคคลเข้ารับตำแหน่ง ๆ การจัดโครงสร้างขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายแสดงได้ดังแผนภาพที่ 14

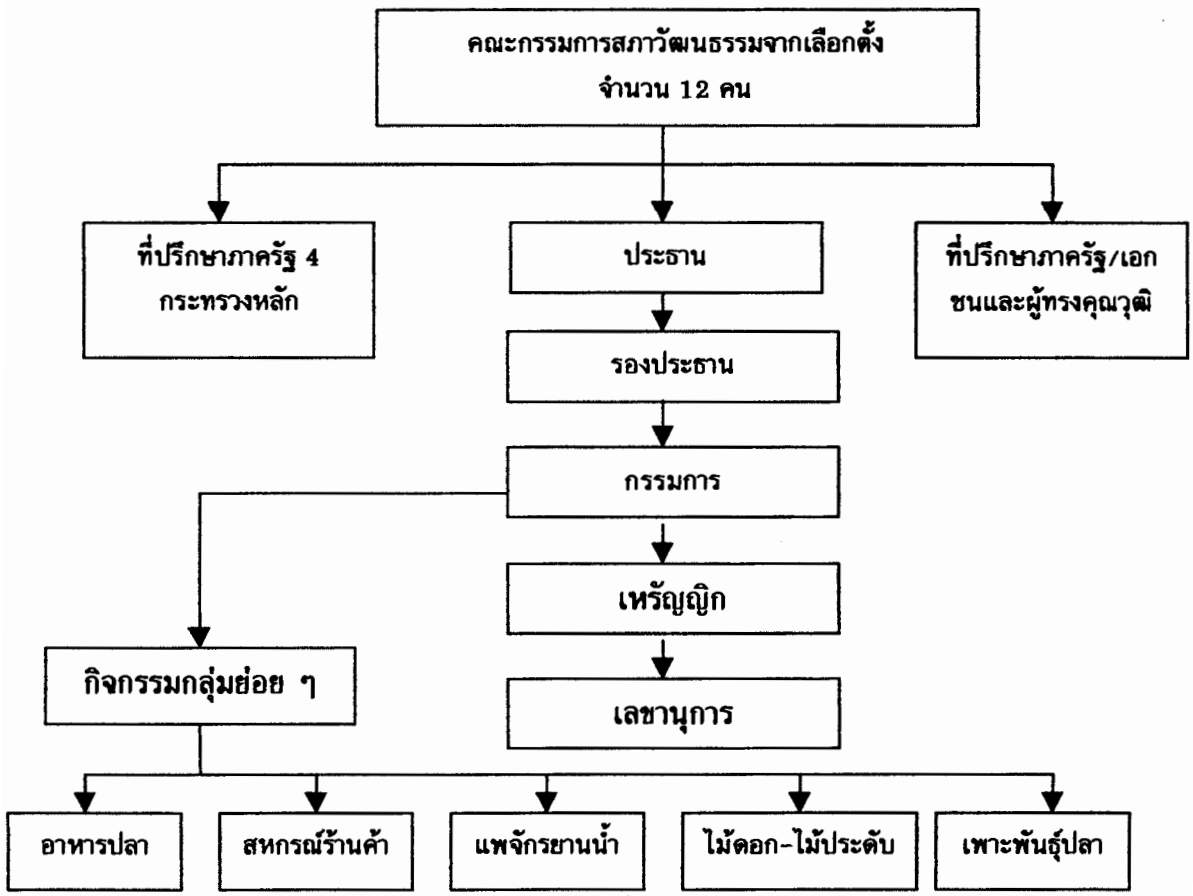

แผนภาพที่ 14 โครงสร้างบริหารงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย

ปัจจุบันสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย บริหารงานโดยคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจากที่ประชุมสามัญประจำปี จำนวน 12 คน ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายเป็นคณะกรรมการบริหาร คณะกรรมการอยู่ในตำแหน่งคราวละ 2 ปี บทบาทและอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการมีรายละเอียดดังนี้

ประธาน ทำหน้าที่เป็นประธานการประชุมและควบคุมดูแลการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย พร้อมทั้งมีอำนาจในการสั่งการ ดำเนินการหรือให้คำแนะนำแก่สมาชิกเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการหรือเอกชนที่เข้ามาติดต่อประสานในเรื่องนั้น ๆ ผลงานการดำเนินกิจกรรมของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้รับความสนใจจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งส่วนราชการและเอกชนในจังหวัดมหาสารคาม นายอุทัย มาโชติได้รับเชิญบรรยายเรื่องการจัดการด้านวัฒนธรรมหมู่บ้าน ประชาคม เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง สาธารณสุขมูลฐาน และรูปแบบการท่องเที่ยว ดังที่หลายคนเรียกขานกันว่า "หมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงชนบท"

รองประธาน มีอำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติการในอำนาจหน้าที่ของประธานกรรมการแทนประธานเมื่อประธานไม่อยู่ หรือปฏิบัติหน้าที่ไม่ได้หรือเมื่อตำแหน่งประธานกรรมการว่างลง หรือปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ประธานกรรมการมอบหมายให้ รวมทั้งดำเนินการด้านอื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมมอบหมายดำเนินงานขององค์กร

เลขานุการ มีอำนาจหน้าที่ในการจัดทำรายงานการประชุมคณะกรรมการ ดูแลรักษาเอกสารและรายงานการประชุมของคณะกรรมการให้เรียบร้อยอยู่เสมอ แจ้งนัดประชุมกรรมการหรือสมาชิกขององค์กร รวมทั้งดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่กรรมการมอบหมายให้ภายใต้วัตถุประสงค์ขององค์กร

ปัจจุบันคณะกรรมการทั้งหมดมีกำหนดอยู่ในตำแหน่งคราวละ 2 ปี โดยให้จัดการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ หากยังไม่ทำการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ก็ให้คณะกรรมการชุดเดิมอยู่ในตำแหน่งไปจนกว่าจะจัดการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ โดยกรรมการที่ออกตามวาระแล้วอาจได้รับการเลือกครั้งที่สองได้ แต่จะอยู่ในตำแหน่งได้ไม่เกินสองวาระติดต่อกัน ถ้าหากว่ากรรมการตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งว่างลงก่อนถึงกำหนดวาระ ให้จัดเลือกตั้งกรรมการเพื่อแทนตำแหน่งที่ว่างลง โดยทำหน้าที่และอยู่ในตำแหน่งเทียบเท่ากำหนดเวลาผู้ซึ่งตนแทนนั้นจะอยู่ได้

3.2 หน้าที่ขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายมีหน้าที่ดำเนินงานดังนี้

(1) เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมในหมู่บ้าน

(2) ส่งเสริมและะพัฒนาองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายให้เข้มแข็งและขยายเครือข่ายให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

(3) เป็นศูนย์กลางในการกำหนดนโยบายการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมในหมู่บ้าน

(4) ระดมทรัพยากรจากราชการ รัฐวิสาหกิจ เอกชนและประชาชนในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมในหมู่บ้าน

(5) เสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่อองค์กรท้องถิ่น สภาวัฒนธรรมอำเภอและสภาวัฒนธรรมจังหวัดในเรื่องโครงการ งบประมาณและกิจกรรมต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

3.3 บทบาทขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย

ในการบริหารจัดการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ภายหลังการจัดโครงสร้างหน้าที่ของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ที่ประชุมเห็นว่าเพราะนโยบายหรืองบประมาณด้านการพัฒนาของราชการขาดความแน่นอน เมื่อชาวบ้านโขงกุดหวายรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนแล้วบทบาทขององค์กรชุมชนช่วงเริ่มต้นเป็นบทบาทที่วางไว้เพื่อดำเนินการในเรื่องเฉพาะหน้า แต่เมื่อดำเนินการมาแล้วได้ส่งผลประโยชน์แก่ชุมชนในระยะยาว บทบาทขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายยังคงใช้ตามที่จัดตั้งสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้แก่

(1) กำหนดนโยบายการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมหมู่บ้าน

(2) พิจารณาให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการ การดำเนินงานทางด้านวัฒนธรรมของสมาชิก

(3) ให้คำปรึกษา แนะนำ ความเห็นชอบและให้คำรับรองเกี่ยวกับการฟื้นฟู การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งโครงการต่าง ๆ ของสมาชิก

(4) พิจารณารายงานและประเมินผลการปฏิบัติงานตามนโยบาย แผนงานโครงการตามที่ตั้งไว้

(5) เสนอของบประมาณสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐ เอกชน ประชาชน

(6) ออกคำสั่ง ข้อบังคับเพื่อประโยชน์ในงานด้านวัฒนธรรม

3.4 หน้าที่ขององค์กรชุมชน

หน้าที่ขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายต่อการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำจากการสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่มและกรรมการทำให้ทราบว่า องค์กรชุมชนดังกล่าวมีหน้าที่สำคัญได้แก่

(1) ทำหน้าที่ในการดูแลและรักษาสภาพแหล่งน้ำกุดหวายให้อยู่ในสภาพแวดสิ่งแวดล้อมที่ดี เนื่องจากแหล่งน้ำกุดหวายเปรียบเหมือนเส้นเลือดของหมู่บ้าน อดีตใช้เป็นแหล่งหาอาหาร ใช้น้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคและใช้กิจกรรมด้านการเกษตร ปัจจุบันหากปรากฏว่าปริมาณน้ำในแหล่งน้ำกุดหวายมีปริมาณน้อยหรือมีวัชพืชขึ้นเต็มแหล่งน้ำต้องได้รับการดูแลและรักษา องค์กรชุมชนแก้ปัญหาโดยการสูบน้ำจากลำน้ำชีเข้ามาเพิ่มเพื่อให้มีปริมาณน้ำในระดับคงที่

หรือมากกว่าในปริมาณที่เป็นอยู่ อันเป็นการรักษาสภาพแหล่งน้ำและเพิ่มปริมาณน้ำให้แก่ปลาและสัตว์น้ำที่อาศัยในแหล่งน้ำกุดหวาย

(2) ทำหน้าที่ป้องกันและระมัดระวังไม่ให้สารเคมีลงสู่แหล่งน้ำ โดยองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ประชาสัมพันธ์ชี้แจงเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณและโทษของสารเคมี พร้อมกับประชุมชักชวนชาวบ้านที่ใช้น้ำบริเวณรอบ ๆ แหล่งน้ำกุดหวาย ให้ความร่วมมือในการปลูกพืชผักต่าง ๆ ไม่ใช้สารเคมีเพราะสารเคมีจะทำให้เกิดการชะล้างหรือพังทะลายของหน้าดิน และไหลลงสู่แหล่งน้ำกุดหวายในช่วงฤดูฝนหรือเวลาที่ชาวบ้านรดน้ำพืชผักต่าง ๆ อันจะส่งผลทำให้สารเคมีไหลลงสู่แหล่งน้ำ ปัจจุบันสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกพืชผักปลอดสารพิษ โดยใช้ผลิตภัณฑ์ซึ่งเป็นสารสะกัดจากสมุนไพร จำพวก สะเดา ขี้เหล็ก เป็นต้น ฉีดป้องกันแมลงที่ทำลายผลิตผลทางการเกษตร หรือใช้วิธีการกางมุ้งที่สำนักงานเกษตรจังหวัดให้การสนับสนุนครอบครัวละ 1 หลัง จากการทดลองปลูกพืชผักด้วยวิธีการดังกล่าวชาวบ้านกล่าวว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ ชาวบ้านกล่าวเพิ่มเติมว่าจากการปลูกเปรียบเทียบกันพืชผักที่ปลูกอยู่ในมุ้งไม่ต้องใช้สารเคมีเข้าช่วย ให้ผลผลิตที่สมบูรณ์กว่าพืชผักที่ปลูกกลางแจ้งบริเวณรอบ ๆ แหล่งน้ำกุดหวายที่ใช้สารเคมี นอกจากนี้แล้วการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ พืช ผักต่าง ๆ ผักกางมุ้งจะขายได้ง่ายกว่าพืชผักที่จำหน่ายทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เป็นเพราะทางสำนักงานเกษตรจังหวัดจะมีสัญลักษณ์หรือภาชนะบรรจุผลผลิตอันแสดงว่าผ่านการตรวจสอบจากสำนักงานเกษตรจังหวัดแล้ว ทำให้สินค้าจำหน่ายได้เร็วกว่าพืชผักที่ปลูกโดยทั่วไป

ชาวบ้านยังกล่าวเพิ่มเติมว่า สารเคมีที่ถูกชะล้างลงสู่แหล่งน้ำกุดหวายนั้น อาจจะยังไม่ก่อให้เกิดผลเสียในปัจจุบัน แต่ในระยะเวลา 10 – 20 ปีข้างหน้าย่อมเกิดผลกระทบต่อดินและแหล่งน้ำ รวมทั้งผลกระทบทางอ้อมอันจะเกิดต่อสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนอย่างแน่นอน ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันสารเคมีไหลลงสู่แหล่งน้ำกุดหวาย ชาวบ้านจึงให้ความร่วมมือตามที่ทางองค์กรชุมชนและสำนักงานเกษตรอำเภอเมืองมหาสารคามให้การสนับสนุนดังกล่าว

4. กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม

4.1 กระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้การดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นการเรียนรู้ที่เน้นแนวทางตามวัฒนธรรมนั้นคือ เรียนรู้จากวิธีคิดอันเป็นวิถีชีวิตที่มีความเป็นเอกลักษณ์ เป็นความพึงพอใจเฉพาะของท้องถิ่นบ้านโขงกุดหวาย เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่และแสดงบทบาทตามที่ตนเองได้รับมอบหมาย การเรียนรู้ในองค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวายมีทั้งการแลกเปลี่ยนแนวคิด ประสบการณ์การทำงาน ด้านข้อมูลข่าวสาร รวมทั้งความรู้ที่หน่วยงานภายนอกเข้าไปให้แนวคิดและกระตุ้นให้การสนับสนุน การเรียนรู้ที่ชาวบ้านโขงกุดหวายได้รับเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้สมาชิกขององค์กรชุมชนได้เข้าใจการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุม

ชนได้ดียิ่งขึ้น เนื่องจากทรัพยากรในชุมชนมีอยู่อย่างครบถ้วน หากแต่ชาวบ้านขาดความรู้หลักการและแนวทาง ที่จะนำเอาทรัพยากรมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ตั้งแต่ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่มดำเนินกิจกรรมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ผลเรียนรู้การทำงานส่งผลให้เกิดการขยายเครือข่ายไปยังพื้นที่ใกล้เคียง รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเวทีเรียนรู้ขององค์กรท้องถิ่นอื่น ๆ ในการทำกิจกรรมดังกล่าวองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ยึดแนวทางการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วยแนวทางหลัก 3 ประการคือการศึกษาดูงานตามแผนที่วางไว้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ในเวทีเรียนรู้ และการขยายเครือข่ายการเรียนและความร่วมมือ โดยแต่ละแนวทางมีรายละเอียดดังนี้คือ

4.1.1 การศึกษาดูงานตามแผนงานที่วางไว้ ในการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกบางคนทำให้ทราบว่า การศึกษาดูงานในแต่ละสถานที่ของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายแยกเป็นรูปกลุ่มย่อย มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการเพิ่มความรู้ความเข้าใจในการดำเนินงานของแต่ละกลุ่มย่อยมาปรับใช้ตามความเหมาะสม คณะกรรมการและสมาชิกเห็นว่าการศึกษาดูงานมีประโยชน์เพราะเรียนรู้จากการดำเนินจริงและได้ทดลองปฏิบัติการจริง รวมทั้งภาษาที่ใช้สื่อของแต่ละสถานที่เป็นภาษาที่เข้าใจง่าย การศึกษาดูงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายแบ่งเป็น 2 แนวทางคือ

1) การศึกษานอกชุมชน การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ช่วงเริ่มแรกของการดำเนินงานส่วนใหญ่อาศัยประสบการณ์การไปอบรม และศึกษาดูงานของผู้นำชุมชนเป็นสำคัญ เนื่องจากนายอุทัย มาโชติ ผู้นำชุมชนเคยมีประสบการณ์เดินทางไปบรรยายให้ความรู้หลายสถานที่ในช่วงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กระทั่งดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ประธานสภาวัฒนธรรมและประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเกิ้ง นอกจากนี้ผู้นำชุมชนได้ผ่านการศึกษาดูงานนอกชุมชนเป็นจำนวนมากทั้งในระดับจังหวัด ระดับภูมิภาคและระดับประเทศ จากการที่ผู้นำชุมชนเป็นคนชอบแสวงหาความรู้และเป็นชอบสังเกตการทำงานของหน่วยงานต่าง ๆ ผู้นำชุมชนนำเนื้อหาและประสบการณ์ความรู้นั้น ๆ มาชี้แจงและขยายความเล่ารายละเอียดต่าง ๆ ให้สมาชิกทั้งหมดฟังร่วมกัน ภายหลังการจากการฟังสมาชิกเปิดโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนหรือซักถามปัญหากับผู้นำชุมชน จนกระทั่งนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับชุมชนบ้านโขงกุดหวาย

2) การได้รับแนวคิดและแรงสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก การดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย แต่ละกลุ่มย่อยอาศัยแนวคิดและการสนับสนุนความรู้จากหน่วยงานภายอก โดยเฉพาะในช่วงแรกเริ่มมีนายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาการอำเภอเมืองมหาสารคามและคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายเป็นกำลังสำคัญในการกระตุ้นความคิดของชาวบ้านให้รวมกลุ่มเพื่อเรียนรู้การทำงานร่วมกัน เช่น การอบรมให้ความรู้เรื่องการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของสำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม นำมาปรับในการจัดตั้งกลุ่มส

หกรณ์ร้านค้าชุมชน การอบรมให้ความรู้เรื่องการส่งเสริมเลี้ยงปลาน้ำจืดและโครงการบำรุงพันธุ์ปลาแบบประชาอาสาผสมผสานของสถานีประมงน้ำจืด จังหวัดมหาสารคาม นำมาปรับใช้เพื่อการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาและกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา รวมทั้งการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายผู้นำชุมชนกล่าวว่า ได้รับแนวคิดการดำเนินงานจากสำนักงานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ส่งเสริมให้องค์กรวัฒนธรรมในท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นตนเอง เป็นต้น สำหรับการดำเนินงานในแต่ละกลุ่มย่อยของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย มีแนวทางการเรียนรู้จากการศึกษาดูงานในแต่ละกลุ่มย่อยดังนี้

(1) **กลุ่มอาหารปลา** การดำเนินงานกลุ่มอาหารปลาเป็นลักษณะการทำงานตามรูปแบบของกลุ่มชาวบ้าน จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่ากลุ่มอาหารไม่ได้ไปศึกษาดูงานการบริหารจัดการจากสถานที่อื่น การบริหารจัดการของกลุ่มอาหารปลาส่วนใหญ่อาศัยประสบการณ์ของผู้นำกลุ่มและการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกเข้ามาเสริมแนวคิดและแนวทางการทำงาน โดยมีความสอดคล้องกับแผนงานที่วางไว้ การดำเนินงานในช่วงเริ่มแรกหลังการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลา คณะกรรมการกลุ่มได้ประชุมปรึกษาหารือร่วมกับสมาชิกเพื่อวางแนวทางการดำเนินงานที่สามารถปฏิบัติได้ โดยจัดแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบให้แต่ละคนได้ร่วมกันปฏิบัติตามความสามารถและความสมัครใจ กล่าวคือแนวทางการทำงานมีความสอดคล้องกับความความเข้าใจของชาวบ้าน ช่วงเริ่มต้นของการทำงานเป็นการทดลองถูก-ลองผิด หลังจากการทำงานได้ระยะหนึ่งผลที่ได้รับคือกำไรและขาดทุนส่งผลให้สมาชิกเกิดความรู้ความเข้าใจมากขึ้น หน่วยงานที่มีความสำคัญต่อการทำงานของกลุ่มอาหารปลา จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกคือเจ้าหน้าที่ของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอ และคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายที่เข้ามาเป็นพี่เลี้ยงให้การสนับสนุน ร่วมวางแผน แนวทางการบริหารและการจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายจนสมาชิกของกลุ่มอาหารปลาสั่งสมประสบการณ์เรียนรู้มากขึ้น ในขณะเดียวกันผลของการลองถูก-ลองผิดดังกล่าวเป็นบทเรียนเพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขปัญหาการทำงาน จนกระทั่งกลุ่มอาหารสามารถดำเนินงานเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

2) **กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน** จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่า การดำเนินงานของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก เนื่องจากอาศัยการขยายผลการเรียนรู้การทำงานของกลุ่มอาหารปลา โดยได้รับการขยายแนวทางการทำงานและการขยายกิจกรรมจากการกลุ่มอาหารปลา การเรียนรู้กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนเน้นการเรียนรู้จากการลองถูก-ลองผิดของสมาชิกในกลุ่ม การทำงานของกลุ่มไม่เน้นองค์ความรู้ที่เกิดจากภายนอก เนื่องจากชาวบ้านกล่าวว่าความรู้ภายนอกเป็นหลักการทางวิชาการมากเกินไป แม้เข้าใจง่ายแต่ปฏิบัติตามได้ยาก การเรียนรู้ของกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนเกิดจากการเรียนรู้ผลการทำงานจริง เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ช่วยกันแก้ไขในช่วงประสบปัญหา อาจเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ของชาวบ้านด้วยกันเอง อาจกล่าวได้ว่าการเรียนรู้ของกลุ่มอาหารปลาเน้นการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจทั้งเนื้อหาสาระ และการปฏิบัติจริงของชาวบ้าน

(3) กลุ่มแพจักรยานน้ำ จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกบางคน กล่าวว่า กลุ่มแพจักรยานน้ำเป็นกลุ่มแรกที่มีโอกาสไปศึกษาดูงาน นำความรู้มาปรับใช้ในการบริหารจัดการของกลุ่ม โดยนายสมศักดิ์ ช่ำชอง พัฒนากรตำบลเกิ้งซึ่งได้รับมอบหมายจากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เข้ามาเป็นพี่เลี้ยงและเป็นที่ปรึกาการดำเนินงานของกลุ่มแพจักรยานน้ำ ได้เสนอที่ประชุมให้คณะกรรมการและสมาชิกไปศึกาดูงานการบริหารจัดการแพที่พัทยา 2 เขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น เนื่องจากได้ทราบว่าหลายหน่วยงานในจังหวัดมหาสารคามไปแวะเที่ยวชมเขื่อนอุลลรัตน์ และใช้บริหารนั่งแพชมทิวทัศน์ชายหาดพัทยา 2 ที่ประชุมสมาชิกส่วนใหญ่เห็นชอบด้วย สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ไปศึกษาดูงานจำนวน 2 ครั้ง โดยใช้รถยนต์เป็นพาหนะเดินทาง 1 คัน ค่าใช้จ่ายทั้งหมดสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด หลังศึกษาดูงานคณะกรรมการและสมาชิกประชุมปรึกษาหารือในการจัดตั้งและดำเนินงานกลุ่ม ช่วงเริ่มแรกตั้งแต่การจัดสร้างแพ การขอความสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ สภาวัฒนธรรมมอบหมายให้นายสมศักดิ์ ช่ำชอบ เป็นผู้จัดการทั้งหมดเนื่องจากสมาชิกกล่าวว่า พัฒนากรนำเสนอวิธีการสร้างแพนิ่ง โดยนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์เข้ากับประสบการณ์โดยตรง นอกจากนี้คณะกรรมการและสมาชิกส่วนใหญ่เห็นว่า สภาพแหล่งน้ำกุดหวายมีลักษณะภูมิประเทศเหมาะในการส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยว เนื่องจากกุดหวายเป็นแหล่งน้ำนิ่งรวมทั้งลักษณะภูมิประเทศคล้ายกับเขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น จากที่เห็นการดำเนินงานที่พัทยา 2 สภาวัฒนธรรมได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างและขนาดของแพให้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้ตามความต้องการ

(4) กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่า กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับเป็นกลุ่มที่สองที่มีโอกาสไปศึกษาดูงาน กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเวทีเรียนรู้การบริหารจัดการไม้ดอกไม้ประดับที่บ้านศิลา ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โดยการแนะนำของเจ้าหน้าที่วิทยาลัยเกษตรกรรม จังหวัดมหาสารคาม ที่เข้ามาอบรมให้ความรู้เรื่องไม้ดอกไม้ประดับ หลังจากนั้นสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้นำคณะกรรมการและสมาชิกจำนวน 20 คน โดยใช้รถยนต์เป็นพาหนะเดินทาง 2 คัน ไปศึกษาดูงานซึ่งสภาวัฒนธรรมเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับได้ศึกษาเรียนรู้ตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมดิน การปลูก การดูแลรักษา การรดน้ำ การเก็บผลผลิต การนำดอกไม้มาร้อยเป็นพวงมาลัย การจำหน่าย หลังการศึกษาดูงานทางกลุ่มไม้ดอกไม้ประดับได้ประชุมปรึกษาหารือร่วมกัน การทำงานของกลุ่มในช่วงแรกปี พ.ศ. 2541 ได้รับความร่วมมือจากสมาชิกเป็นอย่างดี เนื่องจากไม้ดอกยังไม่สามารถให้ผลผลิตได้ ส่งผลให้ช่วงปีต่อมาสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มน้อยมาก แม้ว่าปัจจุบันไม้ดอกจะออกผลผลิตและการรวมกลุ่มของสมาชิกจะคงอยู่ก็ตาม

5) กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่า กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาไปศึกษาดูงานที่บ้านยางคำน้อย อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้นำคณะกรรมการและสมาชิกจำนวน 25 คน โดย

ใช้รถยนต์เป็นพาหนะเดินทาง 2 คันสภาวัฒนธรรมเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด ที่ไปศึกษาดูงานบ้านยางคำน้อยเนื่องจากได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่สถานีประมงน้ำจืด จังหวัดมหาสารคาม ได้กล่าวว่าบ้านยางคำน้อยมีผู้นำกลุ่มซึ่งเคยรับราชการที่สถานีประมงน้ำจืดมาก่อน และลาออกไปประกอบธุรกิจเพาะพันธุ์ปลาจนประทั่งประสบผลสำเร็จ สามารถเพาะขยายพันธุ์ปลาสร้างรายได้แก่หมู่บ้านเป็นจำนวนมาก สภาวัฒนธรรมเห็นว่าสามารถนำความรู้ดังกล่าวมาปรับใช้ได้ เพราะเป็นการเรียนรู้จากผู้รู้ที่มีประสบการณ์ในการเพาะพันธุ์ปลาตามหลักวิชาการและนำภูมิปัญญาของชาวบ้านเข้าไปเพิ่มเติม นอกจากนี้สภาวัฒนธรรมได้ติดต่อสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดมหาสารคามมาอบรมเพิ่มความรู้ความเข้าใจแก่สมาชิก รวมทั้งทำการทดลองปฏิบัติการจริงในการเพาะพันธุ์ปลาบางชนิดแก่ชาวบ้าน แม้กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลาได้ดำเนินการมาเป็นเวลา 3 ปี แต่คณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มกล่าวเพิ่มเติมว่าการทำงานยังประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ เนื่องจากพันธุ์ปลาที่สมาชิกเพาะได้ผลส่วนใหญ่เป็นปลาขาว ปลานิล ปลาตะเพียน ชาวบ้านยังไม่พอใจเพราะความหวังของชาวบ้านคือสามารถเพาะพันธุ์ปลาเผาะให้ได้ผล แม้ว่าสมาชิกจะทำการทดลองเพาะพันธุ์ปลาเผาะเป็นเวลา 3 ปี เนื่องจากความไม่พร้อมด้านความรู้และประสบการณ์ ปลาเผาะได้ผ่านฤดูกาลวางไข่ทุกครั้งทำให้การเพาะพันธุ์ปลาไม่ได้ผล แต่ชาวบ้านคาดหวังว่าจะได้ผลในอนาคต

4.1.2 การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ในเวทีเรียนรู้ องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ในเวทีเรียนรู้โดยจัดประชุมเพื่อนำผลการทำงานของแต่ละกลุ่มย่อยมาสรุปเป็นบทเรียน เป็นการเปิดโอกาสให้คณะกรรมการและสมาชิกร่วมกันเสนอปัญหาและหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายจัดประชุมเดือนละครั้ง สำหรับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ในเวทีเรียนรู้สามารถแบ่งออกเป็น 2 แนวทางคือ

1) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ภายในชุมชน การเรียนรู้โดยส่วนใหญ่มีผู้นำชุมชนเป็นผู้นำทางให้สมาชิกได้ปฏิบัติงานร่วมกัน ขณะเดียวกันอาศัยผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามและคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวาย เข้ามาเป็นพี่เลี้ยงคอยให้คำปรึกษาและแนะนำการทำงานภายในกลุ่ม หลังจากนั้นสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายนำผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ของสมาชิก มาสรุปเป็นบทเรียนเพื่อกำหนดเป็นแนวทางการทำงาน โดยส่วนใหญ่การเรียนรู้เน้นการลองถูกลองผิดเพื่อสั่งสมประสบการณ์การทำงาน และปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องกับการทำงานของแต่ละกลุ่มย่อย เช่น การนำข้าวโพดคั่วมาเป็นกิจกรรมเสริมร่วมกับหัวอาหารปลา เป็นต้น การดำเนินงานที่เป็นแนวคิดและประสบการณ์ภายในชุมชนได้แก่ การทำงานของกลุ่มอาหารปลาและกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน

2) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ภายนอกชุมชน เป็นการสั่งสมความรู้ที่ผ่านการศึกษาดูงานจากสถานที่ต่าง ๆ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแลกเปลี่ยนคิด

เห็นจากผู้รู้ ได้แก่ เจ้าหน้าที่นักวิชาการของสำนักงานพัฒนาชุมชน จังหวัดมหาสารคาม เจ้าหน้าที่จากสถานีประมงน้ำจืด จังหวัดมหาสารคาม รวมทั้งการรับฟังแนวคิดประสบการณ์จากผู้เชี่ยวชาญการทำงานเรื่องนั้น ๆ โดยตรง สภาวัฒนธรรมได้รวบรวมรายละเอียดต่าง ๆ นำเข้าสู่ที่ประชุมเพื่อให้สมาชิกร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์จากการศึกษาดูงานแต่ละสถานที่ จนกระทั่งสรุปเป็นบทเรียนเพื่อนำความรู้ความเข้าใจดังกล่าวมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับการทำงานของกลุ่ม การแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ภายนอกชุมชน ได้แก่ การทำงานของกลุ่มแพจักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับแลกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา

4.1.3 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ ในการขยายตัวเพื่อเพิ่มเครือข่ายการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นไปในลักษณะการขยายทั้งให้แนวคิดและแสวงหากิจกรรมที่เห็นว่าสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนและสภาพภูมิประเทศเป็นสำคัญ สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเน้นการให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผนและร่วมดำเนินกิจกรรม จากการสัมภาษณ์ผู้นำและคณะกรรมทำให้ทราบว่า การขยายเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อประสานความร่วมมือ ส่วนใหญ่เป็นองค์กรหรือกลุ่มเครือข่ายญาติธรรมทางวัฒนธรรมที่สำนักงานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติจัดตั้งขึ้นทั้งในระดับจังหวัด อำเภอ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ที่บังเกิดผลอันเกิดจากการศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนแนวคิดและประสบการณ์ที่สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เฉพาะในเขตอำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม มีองค์กรท้องถิ่นเกิดขึ้นจำนวน 16 แห่ง ประกอบด้วย สภาวัฒนธรรมตำบลจำนวน 13 แห่ง ได้แก่ ตำบลท่าสองคอน ตำบลเขวา ตำบลลาดพัฒนา ตำบลแวงน่าง ตำบลแก่งเลิงจาน ตำบลโคกก่อ ตำบลเกิ้ง ตำบลท่าตูม ตำบลห้วยแอ่ง ตำบลบัวค้อ ตำบลดอนหว่าน ตำบลหนองปลิงและตำบลหนองโน และที่เกิดจากการรวมกลุ่มชาวบ้านจัดตั้งขึ้น จำนวน 3 แห่ง โดยได้รับการถ่ายทอดบทเรียนด้านแนวคิดและการวิเคราะห์ปัญหา เพื่อร่วมเรียนรู้และทำงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชน จนกระทั่งเกิดกิจกรรมของชุมชนได้แก่ (1) การรวมกลุ่มของชาวบ้านท่าตูมทำกิจกรรมการปล่อยปลาน้ำจืดบริเวณหน้าวัดประจำหมู่บ้านพัฒนาให้เป็นอุทยานมัจฉา อาจกล่าวได้ว่าเป็นกิจกรรมเริ่มแรกเช่นเดียวกับบ้านโขงกุดหวาย (2) การรวมกลุ่มของชาวบ้านวังยาวเนื่องจากบ้านวังยาวมีหาดทรายในลำน้ำชีชาวบ้านเรียกว่า "หาดเจ้าสำราญ" ชาวบ้านวังยาวรวมกลุ่มขึ้นเพื่อดูแลรักษาหาดเจ้าสำราญและให้บริการแก่นักท่องเที่ยว ในจังหวัดมหาสารคามและที่เดินทางมาจากต่างจังหวัด (3) การรวมกลุ่มของชาวบ้านเชียงเหียน ทำกิจกรรมกลุ่มสมุนไพรโดยคัดเลือกพืชสมุนไพรที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในหมู่บ้านและอนุรักษ์เรือนไทยโบราณให้คงสภาพถาวรต่อไป จากการรวมกลุ่มของชาวบ้าน 3 หมู่บ้าน เป็นผลจากการขยายแนวคิดและแนวทางการเลือกกิจกรรมจากบ้านโขงกุดหวายนำไปปรับใช้กับชุมชนของตนเอง การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และประสานความร่วมมือของแต่ละกลุ่มองค์กรย่อย ๆ ในเขตจังหวัดมหาสารคาม ทำให้เกิดความ

สัมพันธ์ระหว่างองค์กรชุมชนแน่นแฟ้นมากขึ้น การดำเนินงานมีการพึ่งพาอาศัยกันและกัน รวมทั้งกลุ่มหรือองค์กรมีความเข้มแข็งจากการขยายพื้นที่มากขึ้น

4.2 การมีส่วนร่วม

องค์กรชุมชน "สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย" เป็นองค์กรที่เน้นให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เพราะการดำเนินการที่จะทำให้องค์กรชุมชนบรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้สมาชิกทุกคนต้องมีส่วนในขั้นตอนต่าง ๆ ตั้งแต่การร่วมประชุมการจัดตั้งสภาวัฒนธรรม การร่วมวางแผนปฏิบัติการ การร่วมพิจารณาให้ความเห็นชอบการดำเนินงาน การร่วมตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบเรื่องนั้น ๆ จักได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

ความหมายของการมีส่วนร่วม

จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ทำให้ทราบว่า การมีส่วนร่วมสมาชิกองค์กรชุมชนหมายถึง การดำเนินการที่ให้สมาชิกทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งในการประชุม ร่วมคิด ลงมือทำงาน การหาแนวทาง การเชิญชวน การประชาสัมพันธ์เพื่อให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรม ดังเช่น การดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเป็นการจัดการแบบกองทุนให้ทุกคนเข้าร่วมหุ้น จากนั้นจะให้สมาชิกเข้ามาร่วมในการซื้อ-ขาย การตรวจสอบด้านการเงินและบัญชี ฯลฯ หากการจัดการดังกล่าวขาดการมีส่วนร่วมของสมาชิกแล้ว ย่อมเกิดผลเสียต่อการจัดการ อันอาจจะมีผลทำให้องค์กรชุมชนดังกล่าวล้มเหลวได้ การทำงานของบ้านโขงกุดหวายจะไม่มีการจ้างคนเข้ามาทำหน้าที่ เพราะหากใช้ระบบดังกล่าวเป็นการเอาเปรียบสมาชิก แม้ว่าสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมอย่างเต็มที่แต่ในเวลาแบ่งปันผลประโยชน์แก่สมาชิก ผลประโยชน์ที่ได้รับดังกล่าวกับไปกระจุกตัวอยู่แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งไม่เป็นความชอบธรรมแก่สมาชิก การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายในลักษณะออมทรัพย์กลุ่มย่อยโดยเน้นระบบสหการอิงสหกรณ์ กล่าวคือการดำเนินงานใช้แนวทางทั้ง 2 ระบบควบคู่กันไปคือสหการและสหกรณ์ ไม่เน้นระบบใดระบบหนึ่งอย่างเต็มตัว แต่พยายามที่จะปรับเปลี่ยนวิธีการเพื่อให้สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านโขงกุดหวายที่สุด สมาชิกกล่าวว่าหากการทำงานเป็นไปตามความต้องการของสมาชิกแล้ว ย่อมส่งผลให้สมาชิกมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ความซื่อสัตย์และความเสียสละเป็นผลตามมา นอกจากนี้สมาชิกได้เรียนรู้การทำงานร่วมกันเพราะทุกคนมีโอกาสแลกเปลี่ยนและศึกษาหน้าที่ของบุคคลอื่นอยู่เสมอจนเกิดความรู้ความเข้าใจในการทำงานมากขึ้น จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ขาดไม่ได้ในทุก ๆ กระบวนการทำงานคือสมาชิกต้องเข้ามามีส่วนร่วม การดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนประกอบด้วย 4 กระบวนการคือ 1) การมีส่วนร่วมในการวางแผน 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน 3) การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ 4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ มีรายละเอียดแต่ละกระบวนการดังนี้

4.2.1 การมีส่วนร่วมในการวางแผน

จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่า ในช่วงเริ่มแรกของการวางแผนงานเพื่อดำเนินกิจกรรมขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ผู้มีบทบาทสำคัญคือนายอุทัย มาโชติ เป็นผู้ชักชวนชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวางแผนในระดับชุมชน โดยการประชุมเพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าใจและร่วมวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ได้แก่ ปัญหาความยากจนของหมู่บ้านอันส่งผลให้สมาชิกในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ไม่ดี และปัญหาการคมนาคมที่ไม่สะดวกทำให้ไม่ได้รับการติดต่อจากสังคมภายนอก เมื่อชาวบ้านมีความเข้าใจปัญหาดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านได้รวมแรงร่วมใจกันในการวางแผนงานโดยจัดกิจกรรมการดำเนินงานเป็นกลุ่มย่อย ๆ เพื่อให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมทำงานในองค์กรชุมชน อันเป็นการส่งเสริมอาชีพและรายได้แก่ชาวบ้าน ขณะเดียวกันชาวบ้านกล่าวเพิ่มเติมว่ายังเป็นการดูแลรักษาและพัฒนากุดหวายให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว สำหรับขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการวางแผนของแต่ละกลุ่มย่อยมีรายละเอียดดังนี้

(1) กลุ่มอาหารปลา เป็นกลุ่มแรกของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายที่ได้ดำเนินการวางแผนในการบริหารจัดการกลุ่ม โดยนายอุทัย มาโชติ ประธานสภาวัฒนธรรมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดทำแผน ได้ติดต่อเจ้าหน้าของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามเข้ามากระตุ้นเสริมแนวคิดแก่ชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่ม จัดประชุมร่วมกับชาวบ้านมีคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายมาร่วมวางกรอบแผนงานการทำงานกลุ่มอาหารปลา จากการระดมความคิดแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของสมาชิก ปรากฏว่าสมาชิกส่วนใหญ่เห็นชอบให้ดำเนินการขายหัวอาหารปลาให้แก่นักท่องเที่ยวที่เข้าไปในกุดหวาย โดยในช่วงเริ่มต้นที่ประชุมให้สมาชิกร่วมหุ้นครอบครัวละ 100 บาท และได้เพิ่มเป็นครอบครัวละ 500 บาท ขณะเดียวกันจัดแบ่งสมาชิกทำหน้าที่เวรประจำวันเพื่อขายหัวอาหารปลา การวางแผนการผลิตหรือบรรจุอาหาร การตรวจสอบตานบัญชีรายรับ-รายจ่าย การแบ่งปันผลประโยชน์ของกลุ่ม เป็นต้น โดยการวางแผนการทำงานของกลุ่มอาหารปลาสมาชิกกล่าวว่า มีความสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน

(2) กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพจักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับและกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา การประชุมวางแผน 4 กลุ่ม ใช้รูปแบบและแนวทางเช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา กล่าวคือจัดประชุมประกอบด้วยคณะกรรมการ สมาชิกแต่ละกลุ่มย่อย รวมทั้งเชิญคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายและเจ้าหน้าที่จาก 4 กระทรวงหลักคือ เจ้าหน้าที่ของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม เจ้าหน้าที่สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองมหาสารคาม เจ้าหน้าที่สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ และเจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรอำเภอเข้าร่วมประชุมเพื่อเป็นพี่เลี้ยงคอยให้คำปรึกษาในการดำเนินการจัดทำแผนของแต่ละกลุ่มย่อย ๆ โดยเน้นความสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศกุดหวายและความต้องการของสมาชิกในชุมชนเป็นสำคัญ

4.2.2 การมีส่วนร่วมดำเนินการ

หลังผ่านขั้นตอนการวางแผน คณะกรรมการและสมาชิกของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้ร่วมดำเนินกิจกรรมตั้งแต่การร่วมระดมทุนเพื่อซื้อวัสดุ อุปกรณ์รวมทั้งสินค้าที่จำเป็นของแต่ละกลุ่มย่อย เช่น การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอาหารปลา สมาชิกเข้าร่วมด้วยการซื้อหัวอาหารปลา การบรรจุหีบห่อ การจำหน่ายและบริการแก่นักท่องเที่ยว การตรวจสอบบัญชีรายรับ-รายจ่าย เป็นต้น โดยทั้ง 5 กลุ่มย่อยมีแนวทางดำเนินกรรมที่เหมือนกัน โดยเน้นให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เนื่องจากสมาชิกทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากรทุกชนิด จึงจำเป็นที่ต้องรับผิดชอบร่วมกัน การดำเนินกิจกรรมของแต่ละกลุ่มย่อยมีหน่วยงานภายนอกที่ให้การสนับสนุน ผู้วิจัยได้กล่าวเนื้อหาอย่างละเอียดของแต่ละกลุ่มย่อยดังที่นำเสนอมาแล้ว

4.2.3 การมีส่วนร่วมใช้ประโยชน์

การดำเนินกิจกรรมกลุ่มย่อย ๆ ของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นการทำงานที่อาศัยสมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่กการวางแผนและร่วมดำเนินงาน เนื่องจากผู้นำสภาวัฒนธรรมกล่าวอยู่เสมอว่า หากขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านแล้ว การดำเนินงานย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ หรือไม่บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ เพราะเป็นกิจกรรมของส่วนรวมที่สมาชิกทำร่วมกัน ทรัพยากรใด ๆ ที่เกิดขึ้นในสภาวัฒนธรรมถือเป็นสมบัติสาธารณะ สมาชิกมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ แต่การนำทรัพยากรของสภาวัฒนธรรมไปใช้ต้องคำนึงถึงความเหมาะสม และประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ รวมทั้งผ่านการตัดสินใจหรือความเห็นชอบจากสมาชิกทั้งหมด หากปรากฏว่าสมาชิกคนใดคนหนึ่งนำทรัพยากรของส่วนรวมไปใช้ สมาชิกคนอื่น ๆ จะตำหนิหรือประณาม และให้พิจารณาความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง โดยชาวบ้านกล่าวว่าเป็นการควบคุมภายในชุมชนร่วมกัน สำหรับการใช้ประโยชน์ของแต่ละกลุ่มย่อยจึงมุ่งสนองการบริหารจัดการผลประโยชน์ของส่วนรวม เป็นต้นว่า การนำวัสดุอุปกรณ์หรือทรัพยากรใด ๆ ก็ตามไปใช้ย่อมบังเกิดผลแก่สมาชิก เช่น การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ชาวบ้านใช้น้ำเพื่อการเกษตร เพื่อการอุปโภค-บริโภคปริมาณพอดี เนื่องจากสภาวัฒนธรรมได้อนุรักษ์ปลาและสัตว์น้ำเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนเป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งผลของการรวมกลุ่มมีเงินกองทุนหมุนเวียนเพื่อใช้บริหารงานและให้สมาชิกกู้ยืมของส่วนรวมเพื่อผลิดอกออกผล หรือการสนับสนุนเพื่อใช้ประโยชน์กิจกรรมทางสังคม ได้แก่ การสำรองเงินทุนเพื่อใช้พัฒนาหมู่บ้าน พัฒนาวัดและส่งเสริมกิจกรรมกองทุนอาหารกลางวันและทุนแก่นักเรียนโรงเรียนบ้านโขงกุดหวาย เป็นต้น

4.2.4 การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์

จากผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายในแต่ละกลุ่มย่อย โดยดำเนินงานในเชิงธุรกิจชุมชนที่สมาชิกได้ร่วมระดมทุน แบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบและเรียนรู้การทำงานพร้อมกัน เนื่องจากผลประโยชน์ทั้งหมดเป็นของส่วนรวมสมาชิกทั้งหมดมีสิทธิได้รับประโยชน์เท่ากัน จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่า ในการรับผลประโยชน์สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้กระจายผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดอย่างเป็นธรรมและเท่ากัน โดยจัดประชุมคณะกรรมการและสมาชิกทั้งหมดหลังดำเนินงานเป็นเวลา 6 เดือน เพื่อชี้แจงผลการดำเนินงานให้สมาชิกทั้งหมดรับทราบว่ามีรายรับ-รายจ่ายเท่าไร ปัญหาและอุปสรรคเป็นอย่างไร แนวทางการแก้ปัญหาและเป้าหมายการทำงานในอนาคต สมาชิกได้รู้และเข้าใจและร่วมแสดงความเห็นร่วมกัน สำหรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในแต่ละกลุ่มย่อยของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ผู้วิจัยได้แบ่งการรับผลประโยชน์เป็น 2 รูปแบบคือ

1) ผลประโยชน์ทางวัตถุ โดยส่วนใหญ่เป็นการแบ่งเงินปันภายหลังการดำเนินงาน แต่ละกล่อมแบ่งเงินปันผลดังนี้

(1) กลุ่มอาหารปลา ได้จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์จากรายได้ที่เกิดขึ้นทั้งหมดในรอบ 6 เดือน โดยเฉลี่ยคืนให้แก่สมาชิกรวมทั้งช่วยเหลือกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ กลุ่มอาหารปลาแบ่งเงินปันผลดังนี้ 60 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก , 20 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน , 10 % ส่งเสริมกิจกรรมทางโรงเรียนของชุมชน และ 10 % ส่งเสริมกิจกรรมทางวัดของชุมชน

(2) กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา แบ่งเงินปันผลดังนี้ 80 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก, 10 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน และ 10 % เป็นค่าตอบแทนกรรมการฝ่ายตรวจสอบบัญชี

(3) กลุ่มแพจักรยานน้ำ จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา แบ่งเงินปันผลดังนี้ 90 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก และ 10 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน

(4) กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา แบ่งเงินปันผลดังนี้ 60 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก, 20 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน ,10 % ส่งเสริมกิจกรรมโรงเรียนของชุมชน และ 10 % วัด ส่งเสริมกิจกรรมทางวัดของชุมชน

(5) กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา แบ่งเงินปันผลดังนี้ 90 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก และ 10 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน

2) ผลประโยชน์ทางสังคม จากผลการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ในช่วงเวลา 5 ปีที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่าผลการทำงานได้ประสบความสำเร็จเพราะสภาวัฒนธรรมได้รับการยอมและเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะกลุ่มเครือญาติทางวัฒนธรรมและหน่วยงานภายนอกที่เข้าไปศึกษาดูงาน อบรมและจัดกิจกรรมทางสังคมมากมาย ที่กล่าวมานี้ชาวบ้านกล่าวว่าเป็นความภาคภูมิใจของสมาชิกทุกคนที่มีส่วนทำให้สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายมีชื่อเสียง และนักท่องเที่ยวต้องการแวะเยี่ยมชมกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน

5. การจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

จากข้อมูลบริบทชุมชนบ้านโขงกุดหวาย ทำให้ทราบว่าบ้านโขงกุดหวายมีทรัพยากรแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำกุดหวายได้ เพื่อความเข้าใจสภาพแหล่งน้ำกุดหวายมากขึ้น ในเบื้องต้นผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่คือ สภาพแหล่งน้ำกุดหวายในอดีต การจัดการและการเปลี่ยน และการจัดการแหล่งน้ำกุดหวายโดยสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย

ในส่วนของการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ผู้วิจัยได้แบ่งการจัดการเป็น 5 ขั้นตอน ประกอบด้วยการดำเนินการจัดทำแผน การประชาสัมพันธ์ การดำเนินงาน การควบคุม และการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน โดยทั้ง 5 ขั้นตอนดังกล่าวผู้วิจัยได้พิจารณาครอบคลุมเนื้องาน 3 ด้านคือการใช้ประโยชน์ การพัฒนาและการอนุรักษ์ ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละประเด็นดังจะได้นำเสนอต่อไป

5.1 สภาพแหล่งน้ำในอดีต การเปลี่ยนแปลงและการจัดการ

สภาพแหล่งน้ำกุดหวาย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันแหล่งน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงและมีการจัดการ โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วงดังนี้

5.1.1 ยุคก่อนการขุดลอก เป็นช่วงเวลาตั้งแต่ก่อตั้งชุมชนจนถึงปี พ.ศ. 2533 ภายหลังการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชน จากการสัมภาษณ์นางคำ มาโชติ อายุ 93 ปี ได้กล่าวว่าสภาพแหล่งน้ำกุดหวายมีปริมาณน้ำมาก อุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำมากมาย ได้แก่ ปลาสวาย ปลานิล ปลาไน ปลาดุก ปลาหมอ ฯลฯรวมทั้งจระเข้ เมื่อชาวบ้านเข้ามาอาศัยได้จับสัตว์น้ำเป็นอาหารและแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านใกล้เคียง สภาพแหล่งน้ำในชุมชนอยู่ในเกณฑ์ที่มีปริมาณน้ำมากและเกิดน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน เนื่องจากเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ตั้งอยู่กลางชุมชนและมีแม่น้ำชีไหลผ่านรอบชุมชน ส่วนใหญ่ปริมาณน้ำจะมากและเกิดน้ำท่วมชุมชนในช่วงฤดูฝน ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำกุดหวายได้อย่างเต็มที่โดยใช้น้ำเพื่ออุปโภค-บริโภค เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผัก ข้าวโพด เป็นต้น เพราะทุกคนเห็นว่าเป็นแหล่งน้ำของส่วนรวม การใช้ประโยชน์จึงไม่ได้ชี้ชัดลงไปว่าแหล่งน้ำแห่งนี้ใช้ประโยชน์อะไร เพื่อใคร หรือให้ประโยชน์แก่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นหลัก อดีตชาวบ้านโขงกุดหวายร่วมกันดูแลรักษาแหล่งน้ำด้วยกลไกตามธรรม

ชาติ กล่าวคือการจัดการแหล่งน้ำคนในชุมชนจะปล่อยให้เป็นไปตามกาลเวลา เช่น การจับสัตว์น้ำเพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือน ชาวบ้านจะไม่จับสัตว์จำนวนมากแต่ให้พอดีกับความต้องการ รวมทั้งไม่แสวงหาเพื่อนำมาจำหน่ายเหมือนที่ทำอยู่ในรูปปัจจุบันนี้

5.1.2 หลังขุดลอก ช่วงปี พ.ศ.2533 - 2537 ภายหลังจากศูนย์บริการเกษตรกรรมเคลื่อนที่และชลประทานได้ทำการขุดลอกกุดหวาย โดยรื้อเศษสวะนำไปทับทมพื้นที่โดยรอบกุดหวาย เป็นลักษณะคุ้งน้ำตามแนวเดิมมีความกว้าง 120 เมตร ลึกจากผิวดิน 10 เมตร โค้งเป็นรูปเกือกม้า ความยาวประมาณ 800 เมตร มีความจุน้ำประมาณ 96,000 ลูกบาศก์เมตร ชาวบ้านโขงกุดหวายที่อาศัยอยู่ในชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำได้เต็มที่ โดยใช้ประโยชน์ในการอุปโภค บริโภค เป็นแหล่งหาอาหารและปลูกพืชผักจนกระทั่งเดือนตุลาคม พ.ศ. 2538 เกิดน้ำหลากท่วมสองฝั่งน้ำชี น้ำท่วมชุมชนและไหลทะลักเข้าโขงกุดหวายในขณะเดียวกันก็ไหลลงสู่แม่น้ำมูลแม่น้ำโขงตามลำดับ ปรากฏว่ามีพันธุ์ปลามากมายเข้าไปอาศัยในแหล่งน้ำกุดหวาย โดยเฉพาะฝูงปลาเผาะ เป็นตระกูลปลาสวาย ซึ่งมีจำนวนกว่าแสน ๆ ตัว ปลาเผาะชาวอีสานบางส่วนเรียกว่าปลาซอย หรือปลาวังก็มี ในช่วงเริ่มแรกเพราะความไม่รู้ว่าปลาเผาะเป็นปลาหายาก ชาวบ้านได้จับปลาเผาะที่อาศัยในกุดหวายมาเป็นอาหารจนเกือบจะสูญพันธุ์ ในปี พ.ศ. 2539 ผู้นำหมู่บ้านพร้อมก้วยคณะกรรมการหมู่บ้านได้ชักชวนชาวบ้านร่วมมืออนุรักษ์ปลาเผาะและปลาชนิดอื่น ๆ ไว้ เพราะพวกเขาเห็นว่าหากไม่รณรงค์ให้ชาวบ้านอนุรักษ์ปลาเหล่านี้เอาไว้ ปลาเผาะสัตว์น้ำอื่น ๆ ในกุดหวายจะสูญพันธุ์ได้อย่างแน่นอน เพราะจะพึ่งเฉพาะกรรมการหมู่บ้านอย่างเดียวไม่ได้เนื่องจากมีกำลังน้อย และติดภารกิจทางครอบครัวเหมือนครอบครัวอื่น ๆ ไม่สามารถมาดูแลและรักษาได้ตลอดเวลา จึงนำเรื่องการอนุรักษ์พันธุ์ปลาเข้าสู่ที่ประชุมสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านเพื่อขอมติความเห็นชอบจากชาวบ้าน ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันว่าระยะดังกล่าวปลาเผาะยังตัวเล็กควรให้ตัวปลามีขนาดใหญ่จึงจับมาบริโภค แต่เมื่อปลามีขนาดใหญ่พอประมาณแล้วปรากฏว่าคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่เป็นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้ประชุมร่วมกับชาวบ้านอีกครั้งหนึ่ง และที่ประชุมมีความเห็นในทิศทางเดียวกันที่จะอนุรักษ์พันธุ์ปลาต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ เพราะเป็นความโชคดีที่มีปลามากมายหลายชนิดเข้ามาอาศัยแหล่งน้ำในชุมชน ด้วยความศรัทธาที่มีต่อผู้นำชุมชนและการหวงแหนอนุรักษ์พันธุ์ปลาให้มีจำนวนมากขึ้น ที่ประชุมโดยผู้นำชุมชนได้ขอร้องให้ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์พันธุ์ปลา ในขณะเดียวกันชาวบ้านได้ร่วมกันร่างกฎระเบียบเป็นข้อบังคับเพื่อดูแลรักษาแหล่งน้ำ และข้อห้ามจับปลา สัตว์น้ำในกุดหวาย การจัดการดังกล่าวสร้างความไม่พอให้แก่คนบางกลุ่มแต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านให้การยอมรับเป็นอย่างดี โดยชาวบ้านทุกครอบครัวเห็นวาเป็นการดีและยอมปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนกล่าวว่า จากการไปให้สถานีประมงน้ำจืดจังหวัดอุบลราชธานีตรวจสอบทำให้ทราบว่าปลาเผาะนี้อาศัยอยู่ตามแม่น้ำโขงและปากแม่น้ำสาขาแม่น้ำโขง เช่น ปากแม่น้ำมูลได้รวมกันเป็นฝูงว่ายทวนกระแสน้ำขึ้นมา เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมาก่อน เจ้าหน้าที่ของสถานีประมงจังหวัดอุบลราชธานีได้กล่าวเพิ่มเติมว่า อาจเป็นเพราะแก่งตะนะซึ่งเป็นแก่งและชอกหินที่

ปลาเคยอาศัย ถูกระเบิดเพื่อสร้างเขื่อนปากมูล ปลาเผาะเหลานี้ไม่มีที่อาศัยจึงแตกตื่นและว่ายทวนกระแสน้ำขึ้นมารวมกับปลาที่น้ำท่วมบ่อ เช่น ปลาตะเพียน ปลายี่สก ปลานิล ปลาไน ได้มารวมกันอยู่ในโพงกุดหวายจำนวนมาก ชาวบ้านกล่าวว่าปลาเผาะมีมากกวาปลาชนิดอื่น ๆ และเป็นปลาขนาดใหญ่ลำตัวยาวประมาณ 2 ศอก ชอบว่ายเหนือน้ำกินอาหารจากที่ไปเที่ยวชม

ในช่วงเวลาต่อมา เมื่อรวมปลาชนิดต่าง ๆ แล้วมีประมาณหลายแสนตัว ชาวบ้านถือเป็นโอกาสดี จึงร่วมกันปิดกั้นทางน้ำมิให้ไหลลงสู่ลำน้ำชี ขณะเดียวกันทางราชการโดยกรมเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.)ได้เสริมคันดินให้แข็งแรงโดยมีความยาว 30 เมตร สันคันดินกว้าง 8 เมตร และชาวบ้านร่วมกันตั้งชื่อ “อุทยานมัจฉา” หลังจากนั้นปรากฏว่าปลาในกุดหวายได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวมาแวะเยี่ยมชมจำนวนมาก สภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโพงกุดหวายได้จัดตั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทางวัฒนธรรม อันเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดมหาสารคาม

5.1.3 หลังการสร้างเขื่อน ในปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา จากการสัมภาษณ์นายสมศักดิ์ ช่ำชอง พัฒนากรประจำตำบลเกิ้งและนายโชคชัย รัตนคำ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม คณะกรรมการและชาวบ้านบางคนทำให้ทราบว่าภายหลังการสร้างเขื่อนเก็บน้ำชีที่บ้านท่าตูม ตำบลท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ปรากฏว่าสภาพแหล่งน้ำในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ปริมาณน้ำในลำน้ำชีสูงขึ้น โดยเฉพาะฤดูฝนน้ำจะไหลท่วมชุมชนและกุดหวาย ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อชีวิตวามเป็นอยู่และเศรษฐกิจในชุมชน ชาวบ้านกล่าวว่า แม่น้ำชีถือเป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ก่อนการสร้างเขื่อนปริมาณน้ำในลำน้ำชีได้แบ่งเป็น 2 ด้านคือด้านลึกมีปริมาณน้ำมากจะอยู่ฝั่งตรงข้ามของหมู่บ้าน ส่วนอีกด้านอันเป็นสถานที่ตั้งหมู่บ้านปริมาณน้ำสูงประมาณ 80 - 120 เมตร ชาวบ้านและคนทั่วไปนิยมลงอาบน้ำ ปรากฏว่าบริเวณตอนกลางของลำน้ำชีมีลักษณะเป็นชายหาดเนินทรายที่สวยงาม ชาวบ้านได้จัดทำเป็น “หาดบานเย็น” ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่มีลักษณะคล้ายกับทะเลบางแสน ระหว่างปี พ.ศ. 2539 - 2541 ส่งผลให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาแวะเยี่ยมชมเป็นจำนวนมากมีรถมาท่องเที่ยววันละ 100 - 200 คัน/วัน ด้วยสภาพภูมิประเทศเหมาะสมดังกล่าว ชาวบ้านโพงกุดหวายได้มีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชน ทำให้เยาวชนในหมู่บ้านมีงานทำ มีรายได้ ทุกคนมีจิตสำนึกว่าได้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านและร่วมจัดการแหล่งน้ำในชุมชน โดยจัดเวรยามเพื่อดูแลรับผิดชอบทำความสะอาดแม่น้ำชี รวมทั้งเก็บขยะชายหาด จากการสัมภาษณ์นางสาวสายฝน บุรมศรี ได้กล่าวว่ากลุ่มเยาวชนได้บริการในเรื่องต่าง ๆ คือ

(1) การบริการห่วงยางสำหรับลงเล่นน้ำ ชั่วโมงละ 10 บาท/ห่วง

(2) บริการเช่าสถานที่จัดทำร้านค้า เดือนละ 300 บาท/ร้าน

(3) บริการห้องอาบน้ำ-ห้องสุขา ครั้งละ 2 บาท

ในขณะเดียวกันได้จัดทำร้านค้ากองทุนหาดบานเย็น โดยชาวบ้านโขงกุดหวายร่วมกันเป็นสมาชิก เพื่อดำเนินกิจกรรมการให้บริการด้านอาหารแก่นักท่องเที่ยว จัดแบ่งเวรยามวันละ 5 คน หมุนเวียนต่อไปจนครบจำนวนสมาชิก

"หาดบายเย็น" เปิดบริการตั้งแต่เวลา 06.00 - 18.00 น. จากการดำเนินกิจกรรมหลาย ๆ อย่างส่งผลให้เศรษฐกิจในชุมชนบ้านโขงกุดหวายอยู่ในเกณฑ์ดี เพราะจากการสัมภาษณ์นางดอกรัก เขาแก้ว มีสมาชิกในครอบครัวทั้งหมด 4 คนทำให้ทราบว่าการเงินของแต่ละครอบครัวหมุนเวียนอย่างคล่องตัว เพราะครอบครัวของนางดอกรัก เขาแก้ว เป็นสมาชิกทั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชนและกองทุนหาดบานเย็น ซึ่งทั้งสองกองทุนใช้แนวทางการบริหารงานอย่างเดียวกัน คือ สมาชิกหมุนเวียนประกอบอาหารและจำหน่ายสินค้าแก่นักท่องเที่ยว นางดอกรัก เขาแก้ว กล่าวเพิ่มเติมว่าในวันที่ไม่ได้ทำหน้าที่เวรเพื่อขายสินค้าทั้ง 2 กองทุน สมาชิกในครอบครัวทุกคนสามารถหารายได้เสริมด้วยการจับสัตว์น้ำ เช่น ปลา กุ้ง หอย และพืชผักต่าง ๆ

สภาพแหล่งน้ำในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องจากภายหลังการขุดลอกแหล่งน้ำกุดหวายในปี พ.ศ. 2537 - 2538 น้ำมีปริมาณมากและมีพันธุ์ปลามากมายหลายชนิดเข้ามาอาศัยอยู่ในกุดหวาย ชาวบ้านได้ร่วมกันอนุรักษ์และพัฒนาปรับปรุงกุดหวายจนเป็นแหล่งท่องเที่ยวในปัจจุบัน ที่ได้เงินจำนวนมากชาวบ้านกล่าวว่าพวกเขาไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เพียงแต่สมาชิกในครอบครัวทุกคนช่วยกันใช้แรงงานหาสัตว์น้ำและพืชผักต่าง ๆ มาจำหน่ายเป็นรายได้เสริมแก่ครอบครัว โดยแต่ละเดือนจะมีเงินเข้าครอบครัวเดือนละ 6,000 - 8,000 บาท/ครัวเรือน แต่มีเงื่อนไขว่าครัวเรือนนั้นต้องช่วยเหลือกันอย่างเต็มที่ ไม่เช่นนั้นรายได้มีจำนวนมากหรือน้อยไปตามสัดส่วนการใช้แรงงาน แม้เด็กนักเรียนในวันหยุดเรียนหรือหลังเลิกเรียนพวกเขาสามารถหาเงินให้กับตัวเองและนำไปเป็นรายได้ให้แก่ครอบครัวได้ โดยเก็บค่าบริหารห่วงยางลูกละ 10 บาท หรือทำความสะอาดบริเวณหาดบานเย็นโดยรอบแม่น้ำชีด้วยการเก็บเศษขยะ ฯลฯ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวชาวบ้านกล่าวว่าเศรษฐกิจบ้านโขงกุดหวายอยู่ในเกณฑ์ดีจนเป็นที่รู้จักทั่วไปของชุมชนใกล้เคียง คำกล่าวนี้เป็นข้อมูลที่ชาวบ้านให้รายละเอียดเหมือนกันทั้งหมด

สภาพแหล่งน้ำได้เปลี่ยนแปลงไปโดยส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่และเศรษฐกิจของชุมชน คือในช่วงสร้างเขื่อนเก็บน้ำที่บ้านท่าตูม ตำบลท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นเขื่อนเก็บน้ำขนาดกลางที่สามารถกดน้ำจากลำน้ำชีไว้ได้ปริมาณมาก การเก็บน้ำของเขื่อนดังกล่าวทำให้น้ำท่วมหาดบานเย็นจนถึงริมฝั่งน้ำชี ส่งผลให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือในอดีตชาวบ้านสามารถหาอาหารจากแหล่งน้ำมาบริโภคในครัวเรือนได้ง่าย แม้การหาเงินใช้จ่ายในครอบครัวและเข้าชุมชนได้ง่ายด้วยวิธีการขายสินค้าหรือให้บริการแก่นักท่องเที่ยว แต่ในสภาวะการณ์ได้เปลี่ยนแปลงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 - ปัจจุบัน ชาวบ้านกล่าวว่าจะต้องทำงานหลาย ๆ อย่างทั้งปลูกพืชผัก รับจ้างใช้แรงงาน จนกระทั่งการอพยพไปทำงานในกรุงเทพฯและไปต่างประเทศเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว ผลกระทบที่เห็นอย่างชัดเจนต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนคือ กลุ่มเยาวชนในอดีตมีสมาชิกจำนวนมากแต่ปัจจุบันเหลือสมาชิก

อยู่ในชุมชนเพียง 2 - 3 คน ทั้งนี้เพราะอยู่ในช่วงเป็นนักเรียน-นักศึกษา ส่วนเยาวชนที่ไม่ได้เรียนจะไปใช้แรงงานที่กรุงเทพมหานครทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่าการจัดการของแม่น้ำชีได้หยุดลง เพราะทรัพยากรธรรมชาติได้เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว

ชุมชนบ้านโขงกุดหวายมีกุดหวาย ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติอันเป็นทางน้ำที่ไหลเปลี่ยนทางเดินเป็นเวลานานมาแล้ว ปรากฏว่าในช่วงปลายปี พ.ศ. 2537 - 2538 ศูนย์บริการเกษตรกรรมเคลื่อนที่และกรมชลประทานได้ทำการขุดลอกกุดหวายมีขนาดความกว้าง 120 เมตร ความลึก 10 เมตร ความยาว 800 เมตร หลังทำการขุดลอกกุดหวายสามารถเพิ่มปริมาณน้ำได้มากกว่าเดิมซึ่งสามารถบรรจุได้ 96,000 ลูกบาศก์เมตร ชาวบ้านสามารถนำน้ำในกุดหวายมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภค-บริโภค เป็นแหล่งหาอาหารและปลูกพืชผักเหมือนในอดีต แต่ช่วงเปลี่ยนแปลงการจัดการแหล่งน้ำกุดหวายคือปี พ.ศ. 2539 เนื่องจากผู้นำและคณะกรรมการหมู่บ้านเห็นว่าหากไม่รณรงค์อนุรักษ์พันธุ์ปลาต่างๆ เหล่านี้เอาไว้สัตว์น้ำในแหล่งน้ำจะสูญพันธุ์ เพราะจะอาศัยเฉพาะกรรมการหมู่บ้านอย่างเดียวไม่ได้เนื่องจากมีกำลังน้อยและติดภารกิจทางครอบครัว ไม่สามารถมาดูแลรักษาได้ตลอดเวลา จึงนำเรื่องการอนุรักษ์พันธุ์ปลาเข้าสู่ที่ประชุมสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน ขอมติความเห็นชอบจากชาวบ้าน ที่ประชุมตกลงเห็นร่วมกันว่าระยะเวลาดังกล่าวปลายังตัวเล็กควรให้ปลามีขนาดใหญ่จึงนำมาบริโภค แต่เมื่อปลามีขนาดใหญ่พอประมาณแล้วปรากฏว่าคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่เป็นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้ประชุมอีกครั้งพร้อมกับขอร้องให้ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ปลา ในขณะเดียวกันก็มีการออกกฎระเบียบข้อบังคับ เกี่ยวกับการดูแลรักษาแหล่งน้ำและข้อห้ามจับปลาและสัตว์น้ำในกุดหวาย การจัดการดังกล่าวได้สร้างความไม่พอให้แก่คนบางกลุ่มแต่ส่วนใหญ่ได้ให้การยอมรับเป็นอย่างดี โดยชาวบ้านทุกครอบครัวยอมรับและปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชน ในช่วงเวลาดังกล่าวปลาในกุดหวายโดยเฉพาะปลาเผาะได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวมาแวะเยี่ยมชมจำนวนมาก องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายได้จัดตั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทางวัฒนธรรม อันเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดมหาสารคาม หลังจากนั้นช่วงปลายปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา หน่วยงานต่าง ๆ ได้เข้ามาประสานให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สัตว์น้ำแก่ชาวบ้าน

ในปี พ.ศ. 2539 เป็นช่วงพัฒนากุดหวายเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ทำการเปิดป้ายอุทยานมัจฉาและหาดบานเย็น กิจกรรมส่วนหนึ่งในการประชาสัมพันธ์เผยแพร่การจัดการเพื่อดูแลและรักษาแหล่งน้ำ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายแบ่งกลุ่มออกเป็น 7 กลุ่ม ๆ ละ 6 - 8 คน เพื่อเป็นเวรคอยดูแลและป้องกันการเข้า-ออกอุทยานและหาดบานเย็นในช่วงค่ำ เนื่องจากได้มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มมาเที่ยวแล้วไม่ยอมกลับหรือลักลอบเข้ามาในช่วงเย็น ดังนั้นจึงต้องมีเวรยามเพื่อดูแลความสงบเรียบร้อยในอุทยานและเส้นทางเข้าหมู่บ้าน การดำเนินการดังกล่าวนี้ได้ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน

5.2 การจัดการแหล่งน้ำกุดหวาย โดยองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย

การจัดการแหล่งน้ำกุดหวาย โดยองค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย จากการสัมภาษณ์ผู้นำ คณะกรรมการและสมาชิกบางคนทำให้ทราบว่า สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ดำเนินการจัดการแหล่งน้ำ 5 ขั้นตอน ประกอบด้วย การดำเนินการจัดทำแผน การประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน การควบคุมและการประเมินผล โดยการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนพิจารณาครอบคลุม 3 ด้านคือการใช้ประโยชน์ การพัฒนาและการอนุรักษ์ มีรายละเอียดของแต่ละขั้นตอนดังนี้

5.2.1 การดำเนินการในการจัดทำแผน

ช่วงแรกในการจัดทำแผนของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย นายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้านและเป็นประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการวางแผนการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำกุดหวาย โดยผู้นำชุมชนได้ปรึกษาหารือกับคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายและผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามเข้าร่วมประชุม เพื่อปรึกษาหารือและขอคำชี้แนะในการวางแผน ในช่วงเวลาต่อมาสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโดยความร่วมมือและสนับสนุนของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม ได้จัดประชุมปฏิบัติงานเพื่อวางแผนในการจัดตั้งแหล่งท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการประชุมจัดขึ้นวันที่ 20 - 21 สิงหาคม พ.ศ. 2539 มีชาวบ้านโขงกุดหวายเข้าร่วมประชุมจำนวน 50 คน ประกอบด้วยผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส กลุ่มแม่บ้านเยาวชนและชาวบ้านที่มีความสนใจต้องการทราบแผนงาน และแนวทางการจัดการแหล่งน้ำในอนาคตเข้าร่วมประชุม ในการดำเนินการจัดทำแผนของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย มีแนวทางการจัดทำแผนประกอบด้วย 4 แนวทางคือ ข้อตกลงเบื้องต้นในการจัดทำแผน ขั้นตอนในการจัดทำแผน รูปแบบหรือวิธีการทำแผนและบุคคลที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดทำแผน มีรายละเอียดในแต่ละประเด็นดังนี้

1) ข้อตกลงเบื้องต้นในการจัดทำแผน ก่อนการเริ่มต้นประชุม ผู้นำหมู่บ้านได้พยามยามกระตุ้นชาวบ้านว่า การประชุมวางแผนครั้งนี้เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่สมาชิกทุกคนมีสิทธิอย่างเท่าเทียมกัน สมาชิกทุกคนสามารถเสนอแผนงานหรือโครงการที่เห็นว่าสอดคล้องกับการจัดการแหล่งน้ำ ขณะเดียวกันการเสนอความคิดเห็นดังกล่าว สมาชิกต้องเคารพความคิดเห็นซึงกันและกัน

2) ขั้นตอนในการจัดทำแผน จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิทำให้ทราบว่า เมื่อสมาชิกทุกคนเข้าประชุมพร้อมกันในจัดทำแผน ในช่วงเริ่มแรกหน่วยงาน 4 กระทรวงหลักประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ศึกษาธิการอำเภอ สังกัดสำนักงานศึกษาธิการอำเภอ เจ้าหน้าที่พัฒนากรอำเภอ สังกัดสำนักงานพัฒนาการชุมชน เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอำเภอ สังกัดสำนักงานสาธารณสุขอำเภอ และเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ สังกัดสำนักงานเกษตรอำเภอ ได้เข้าร่วมประชุมกระตุ้นแนวคิดบรรยายเพื่อเสริมความรู้แนวทางในการจัดทำแผนให้ชาวบ้านมีความเข้าใจมากขึ้น

ในขณะเดียวกันได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับแผนงาน หลังจากนั้นได้ทำการแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อปรึกษาหารือในกลุ่มย่อย เพื่อนำผลสรุปแผนงานหรือโครงการแต่ละกลุ่มย่อยเสนอต่อที่ประชุมใหญ่ จากนั้นเมื่อสมาชิกทั้งหมดรวมกันได้ให้สมาชิกแสดงความคิดเห็น และชี้แจงในรายละเอียดแผนงานหรือโครงการที่กลุ่มหรือคุ้มที่ตัวเองนำเสนอ จนกระทั่งสมาชิกทั้งหมดร่วมกันหยั่งเสียงเพื่อให้ความเห็นชอบโครงการต่าง ๆ สมาชิกกล่าวเพิ่มเติมว่า เมื่อสมาชิกส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมประชุมเห็นพ้องต้องกันหรือเห็นความจำเป็นของโครงการที่นำเสนอโครงการนั้น ๆ สมาชิกร่วมกันให้รายละเอียดการดำเนินงาน เพื่อให้สมาชิกที่เข้าร่วมประชุมช่วยกันแก้ไขหรือเพิ่มเติม ปรับปรุงตามความต้องการของที่ประชุม

สำหรับการดำเนินการในการจัดทำแผนดังกล่าว เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการพัฒนาอุทยานมัจฉาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงชนบท ที่ประชุมสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเห็นชอบแผนปฏิบัติการจำนวน 25 โครงการ โดยจัดแบ่งออกเป็น 3 ด้านคือ

2.1 โครงการด้านการใช้ประโยชน์ ประกอบด้วย 5 โครงการคือ โครงการจัดสร้างรั้วกินได้แบบถาวรในหมู่บ้าน โครงการจัดสร้างกรงนก สวนสัตว์นกน้ำ โครงการสร้างศาลาท่าน้ำชมปลา โครงการจัดสร้างกระชังอนุรักษ์พันธุ์ปลาหน้าวัดและโครงการจัดตั้งกองทุนพัฒนาอุทยาน

2.2 โครงการด้านการพัฒนา ประกอบด้วย 17 โครงการคือ โครงการจัดสร้างสวนหย่อม โครงการสร้างถนนเข้าสู่อุทยาน โครงการจัดสร้างป้ายชื่อ โครงการท่องเที่ยว โครงการสร้างสะพานข้ามคู่ขนาน โครงสร้างจักรยานน้ำ โครงการจัดสร้างถนนคอนกรีตบริเวณอุทยาน โครงการจัดสร้างร่องน้ำระบายน้ำ โครงการสร้างระบบน้ำ โครงการจัดสร้างระบบไฟ โครงการจัดสร้างม้านั่งหินอ่อน โครงการจัดฝึกอบรมวิชาชีพหัตถกรรม โครงการฝึกอบรมวิชาชีพของวิทยาลัยเทคนิค โครงการฝึกอบรมวิชาชีพระยะสั้น ของการศึกษานอกโรงเรียน โครงการของส่วนราชการอำเภอ โครงการขององค์การบริหารส่วนตำบลเกิ้ง โครงการจัดสร้างป้ายประชามพันธ์และโครงการเปิดอุยานมัจฉา

3) โครงการด้านการอนุรักษ์ ประกอบด้วย 3 โครงการคือ โครงการสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน โครงการจัดสร้างสวนป่าพืชผักพื้นบ้าน และโครงการสวนผักไร้สารพิษ

จากแผนปฏิบัติการโครงการด้านวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ จำนวน 25 โครงการ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่เห็นว่า การประชุมเพื่อวางแผนในการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากชาวบ้านที่ไม่เข้าใจจะเกิดความคิดที่ไม่เห็นด้วยและขัดแย้งการทำงาน แต่เมื่อชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำแผนแล้ว ชาวบ้านย่อมมีความเข้าใจกับทิศทางและแนวทางการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมต่อไปในอนาคต อาจกล่าวได้ว่าสมาชิกส่วนใหญ่ยอมรับและเห็นด้วยกับการจัดทำแผน เพราะย่อมส่งผลดีต่อชุมชนในอนาคต

3) รูปแบบหรือวิธีการในการจัดทำแผน ในการจัดทำแผนปฏิบัติการโครงการด้านวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ สภาวัฒนธรรมได้จัดประชุมคณะกรรมกรและสมาชิกรวมทั้งชาวบ้านที่มีความสนใจได้เข้าร่วมวางแผนตามขั้นตอนที่กล่าวมาแล้ว เพื่อให้การจัดทำแผนเป็นไปตามเป้าหมายในการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดตั้งแหล่งท่องเที่ยวเชิงชนบท จากการสัมภาษณ์คณะกรรมกรสภาวัฒนธรรมทำให้ทราบว่ามีวิธีการหรือรูปแบบการจัดทำแผนดังนี้

3.1 การเตรียมงานในระดับหมู่บ้าน/องค์กรชุมชน ก่อนการประชุมเมื่อดำเนินการจัดทำแผน นายจวง วรคำ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมกล่าวว่า ผู้นำชุมชนได้ประชุมปรึกษาหารือในระดับหมู่บ้านจำนวน 3 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วยผู้นำชุมชน คณะกรรมการจำนวน 12 คน และต่อมาได้จัดประชุมปรึกษาหารือที่สภาวัฒนธรรมหมู่บ้านจำนวน 3 ครั้ง โดยผู้เข้าร่วมประชุมส่วนใหญ่เป็นชุดเดิม ที่มีเพิ่มคือ คณะกรรมการสตรีหมู่บ้าน กลุ่มเยาวชนและชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมประชุม โดยได้ติดต่อประสาน 4 กระทรวงคือผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอ พัฒนากรตำบล สาธารณสุขอำเภอและเกษตรอำเภอเข้ามาเป็นพี่เลี้ยง คอยให้คำปรึกษาและให้การสนับสนุน ภายหลังการประชุมทั้งระดับหมู่บ้านและองค์กรชุมชน ทำให้ได้แผนปฏิบัติการโครงการวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติจำนวน 25 โครงการดังกล่าวแล้ว

3.2 การนำเสนอแผนงานหรือโครงการ ภายหลังการเห็นชอบในมติที่ประชุมเพื่อดำเนินการตามโครงการฯ สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้แต่งตั้งคณะทำงานเพื่อดำเนินการเสนอของบประมาณเพื่อสนับสนุนในการดำเนินกิจกรม จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่า การนำเสนอแผนงานหรือโครงการฯ เป็นการสร้างความร่วมมือ ขอความช่วยเหลือ สนับสนุนรวมทั้งการขอคำชี้แนะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อดำเนินกิจกรรมที่สภาวัฒนธรรมได้เห็นชอบไว้ โดยส่วนใหญ่แผนงานหรือโครงการทั้งหมดที่สภาวัฒนธรรมบานโขงกุดหวายเสนอขอความสนับสนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ โดยเฉพาะจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ โดยผ่านมายังสำนักงานศึกษาธิการจังหวัด สำนักงานศึกษาธิการอำเภอ นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานภายนอกอีกหลายหน่วงานที่ให้การสนับสนุนงบประมาณเพื่อดำเนินงานตามแผนที่วางไว้

5.2.2 การประชาสัมพันธ์

องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้ประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษาแหล่งน้ำ ผู้มีบทบาทสำคัญในการติดต่อคณะกรรมการและสมาชิกชาวบ้านโขงกุดหวายคือนายอุทัย มาโชติ ผู้ใหญ่บ้าน โดยผู้นำหมู่บ้านจะทำการประกาศทางหอกระจายข่าวในช่วงเช้าและช่วงเย็น ในประเด็นการประชาสัมพันธ์ประกอบด้วยเนื้อหารูปแบบหรือวิธีการประชาสัมพันธ์ขั้นตอนการประชาสัมพันธ์ เรื่องที่ทำการประชาสัมพันธ์โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ขั้นตอนการประชาสัมพันธ์ ในขั้นตอนการประชาสัมพันธ์จากการสังเกตในช่วงเช้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่วิจัยและการสัมภาษณ์จากชาวบ้านทำให้ทราบว่า มีการประชาสมพันธ์

ติดต่อสื่อสารอยู่ 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกเป็นการประชาสัมพันธ์ติดต่อในเรื่องที่เป็นทางการ โดยผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการของกลุ่มเป็นแกนนำในการติดต่อโดยใช้หอกระจายข่าวของหมู่บ้านเพื่อสื่อสารให้สมาชิกได้รับทราบ เช่น การเรียกประชุมหมู่บ้าน (นัดประชุม) การประชุมคณะกรรมการ ประชุมกลุ่มย่อย ๆ การประกาศใช้กฎระเบียบต่าง ๆ ตามที่สภาวัฒนธรรมได้วางไว้ ลักษณะที่สองเป็นการติดต่อที่ไม่เป็นทางการ โดยส่วนใหญ่เป็นการพูดคุยในลักษณะปากต่อปาก เป็นต้น

2) รูปแบบหรือวิธีการประชาสัมพันธ์ ในการประชาสัมพันธ์เพื่อติดต่อสื่อระหว่างสมาชิกในหมู่บ้าน ในช่วงเริ่มแรก องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายใช้วิธีการประชุมที่บ้านผู้ใหญ่บ้านและใช้ศาลาการเปรียญของวัดประจำหมู่บ้านเป็นสถานที่ทำการประชุมเพื่อชี้แจงรายละเอียดให้สมาชิกได้ทราบ ปัจจุบันจัดประชุมที่หอประชุมสภาวัฒนธรรมโดยผู้นำองค์กรชุมชน คณะกรรมการ สมาชิกชาวบ้านได้ติดต่อขอความร่วมมือจากคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวาย และพระที่อาศัยในวัดประจำหมู่บ้านเข้าร่วมประชุมปรึกาหารือเพื่อร่วมกันจัดการดูแลรักษาแหล่งน้ำ เช่น ที่ประชุมได้ขอความร่วมมือจากพระภิกษุช่วยเทศน์หรือสอนให้ชาวบ้านร่มกันรักกาแหล่งน้ำและสัตว์น้ำในกุดหวาย ขณะเดียวกันได้ขอความร่วมมือคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวาย ช่วยสอนหรืออบรมนักเรียนให้เห็นความสำคัญของแหล่งน้ำกุดหวาย รวมทั้งปลาและสัตว์น้ำที่อาศัยในแหล่งน้ำกุดหวาย และให้นักเรียนบอกผู้ปกครองของตนเองให้ช่วยกันรักษาแหล่งน้ำ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำได้ตามความเหมาะสม เช่น การปลูกพืชผักรอบ ๆ กุดหวาย ชาวบ้านสามารถปลูกพืชผักและใช้น้ำจากกุดหวายได้เต็มที่ แต่สภาวัฒนธรรมขอร้องไม่ให้ชาวบ้านให้สารเคมี โดยทางสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายรณรงค์ให้ชาวบ้านปลูกพืชผักปลอดสารพิษและกางมุ้งเพื่อป้องกันแมลงหรือศัตรูพืช เป็นต้น

การประชาสัมพันธ์ในระดับหมู่บ้านเป็นความพยายามเพื่อขอความร่วมมือองค์กรท้องถิ่นคือวัด โรงเรียน เพื่อประชาสัมพันธ์ให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกที่ดีแก่ชาวบ้านในการดูแลรักษาแหล่งน้ำร่วมกัน

3) การดำเนินการประชาสัมพันธ์ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานภายนอก เช่น เจ้าหน้าที่ของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม องค์การบริหารส่วนตำบลเกิ้ง เจ้าหน้าที่พัฒนากรประจำตำบล เข้ามามีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ ความเข้าใจแก่ชาวบ้าน สำหรับเรื่องทีมีการประชาสัมพันธ์ให้คณะกรรมการและสมาชิกชาวบ้านได้ทราบคือ การดูแลรักษาทำความสะอาดแหล่งน้ำกุดหวาย เช่น การรื้อผักตบชวา การเก็บขยะในอุทยานและในบริเวณกุดหวาย

5.2.3 การดำเนินงาน

การดำเนินงานจัดการแหล่งน้ำของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เป็นการดำเนินงานตามแผนที่สภาวัฒนธรรมเห็นชอบไว้ซึ่งมีจำนวน 25 โครงการดังที่นำเสนอมาแล้ว ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการดำนินงานผู้วิจัยได้นำเสนอประกอบด้วยขั้นตอนในการดำเนินงาน รูปแบบหรือวิธีการดำเนินงาน และเรื่องที่มีการดำเนินงาน โดยในแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังนี้

1) ขั้นตอนในการดำเนินงาน ภายหลังจากที่ประชุมสภาวัฒนธรรมตกลงร่วมกันดำเนินงานตามแผน ในเริ่มแรกสภาวัฒนธรรมได้ตั้งคณะทำงานเพื่อทำการตรวจสอบแผนงานโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง และร่วมกันพิจารณาเสนอแผนเพิ่มเติม ที่ประชุมได้เลือกโครงการที่เห็นว่ามีความจำเป็นหรือเร่งด่วน เช่น โครงการสร้างสะพานไม้ข้ามโขงกุดหวาย ความยาว 800 เมตร หลังจากนั้นได้ดำเนินการสร้างสวนหย่อมจำนวน 27 หย่อม โดยได้รับความร่วมมือจากหลายหน่วยงาน ชาวบ้านโขงกุดหวายกล่าวเติมว่าบางหย่อมจะมีคำขวัญติดไว้ให้อ่านด้วยข้อความน่ารักเพื่อรณรงค์การทิ้งขยะ เช่น เลิกแล้วค่ะ หนูเลิกมักง่ายแล้วค่ะ โครงการจัดสร้างศาลาท่าน้ำชมปลา 5 หลัง เป็นต้น จากแผนปฏิบัติการ 25 โครงการ ชาวบ้านกล่าวว่าได้ดำเนินการแล้วจำนวน 22 โครงการ ยังเหลืออีก 3 โครงการกำลังดำเนินการและขอความสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ประกอบด้วย โครงการจัดสร้างรั่วกินได้แบบถาวรในหมู่บ้าน โครงการจัดสร้างร่องน้ำเพื่อระบายน้ำ โครงการจัดสร้างกระชังอนุรักษ์พันธุ์ปลาหน้าวัด นอกจากนี้สำหรับในแต่ละกิจกรรมของกลุ่มย่อยของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้แก่ กิจกรรมกลุ่มอาหารปลา กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพจักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับและกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา มีขั้นตอนในการดำเนินงานโปรดดูรายละเอียดในเรื่องการดำเนินงานของกลุ่มย่อย ๆ ที่ผ่านมาแล้ว

2) รูปแบบหรือวิธีการดำเนินงาน สำหรับรูปแบบหรือวิธีการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เริ่มแรกคณะกรรมการและสมาชิกได้ร่วมกันประชุมเพื่อแบ่งบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบ โดยพิจารณาตามความเหมาะสมของบุคคลทำงานและความรับผิดชอบเป็นสำคัญ เพราะสมาชิกกล่าวว่าการดำเนินงานที่จะให้บรรลุผลตามที่ตั้งไว้ความสามารถเป็นเรื่องจำเป็น ต้องให้เกิดความเหมาะสมชัดเจน เพราะถ้าหากวางบุคคลซับซ้อนอาจทำให้งานล่าช้าหรือไม่เกิดความต่อเนื่อง ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อการทำงาน

3) ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ประกอบด้วยคณะกรรมการและสมาชิกบ้านโขงกุดหวาย มีคณะครูโรงเรียนบ้านโขงกุดหวายและผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเข้ามาเป็นพี่เลี้ยงและให้การสนับสนุน จากการสัมภาษณ์สมาชิกทำให้ทราบว่าโดยส่วนใหญ่สมาชิกให้ความร่วมมือตามเวลาและโอกาสอำนวย กล่าวคือสามารถช่วยตามที่ตนเองช่วยได้ และตามบทบาทที่ตนเองได้รับมอบหมาย

5.2.4 การควบคุมและการติดตาม

การควบคุมตามความเห็นของคณะกรรมการและสมาชิของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย คือการพิจารณาตรวจสอบผลการดำเนินงานหรือกิจกรรมที่ลงมือดำเนินการ เพราะการควบคุมช่วยให้ทราบความแน่นอนว่าการทำงานบรรลุวัตถุประสงค์ตามแผนงานที่วางไว้หรือไม่ หากไม่สำเร็จตามแผนจะได้กำหนดแนวทางเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ให้ทันเวลา เพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติต่อไป

ส่วนการติดตาม เป็นการเฝ้าดูกรทำงานตามแผนงานที่วางไว้ โดยเฝ้าดุอย่างต่อเนื่อง เป็นช่วงระยะเวลา เพื่อจักได้ทำการประเมินในขั้นตอนต่อไป สำหรับการควบคุมและการติดตามประกอบด้วยขั้นตอนการควบคุมและติดตาม รูปแบบหรือวิธีการควบคุมและติดตาม และเรื่องที่มีการควบคุมและติดตาม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ขั้นตอนการควบคุมและติดตาม ในการควบคุมและติดตามผลการดำเนินงานสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

(1) ปักป้ายห้ามจับปลา ในเขตอนุรักษ์ปลา

(2) วางข้อปฏิบัติของนักท่องเที่ยว

(3) จัดเวรเพื่อตรวจดูความสงบเรียบร้อย

ในการควบคุมและติดตามความสงบเรียบร้อยอุทยานมัจฉา อดีตคณะกรรมการและสมาชิกชาวบ้านได้จัดเวรมาดูแลบริเวณทางเข้า-ออกหมู่บ้านวันละ 6 - 7 คน ปัจจุบันจากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่าการตรวจดูความสงบเรียบร้อยจะทำการตรวจวันเว้นวัน หรือตรวจพิเศษในวันที่หมาเห่า (หมาหอน) ซึ่งเป็นสัญญาณบอกให้ทราบว่ามีคนลักลอบจับปลาในกุดหวาย ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการจะเดินรอบ ๆ กุดหวายเพื่อสังเกตผิวน้ำ ซึ่งต้องรอเป็นเวลานานบางครั้งเป็น 1 - 2 ชั่วโมง หรือเป็นครึ่งคืนก็มี เพราะคนที่ลงชโมยปลากลัวจะถูกจับจงยืนหรือลอยอยู่ในน้ำเป็นเวลานาน ส่วนกรรมการคอยจ้องอยู่ใต้ต้นไม้หรือพุ่มไม้ เมื่อคนที่มาชโมยปลาทนไม่ไหวเคลื่อนย้ายหรือขึ้นจากกุดหวาย คณะกรมการสามารถจับบุคคลดังกล่าวได้ในแต่ละปีสามารถจับได้ปีละ 3 - 5 คน มีทั้งคนที่อาศัยอยู่ในบ้านโขงกุดหวายและนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากภายนอกชุมชน

2) รูปแบบหรือวิธีการควบคุมและติดตาม สภาวัฒนธรรมบานโขงกุดหวายได้ออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมและติดตามประชาชนในหมู่บ้านและบุคคลทั่วไป ที่เข้าไปใช้บริการในอุทยานมัจฉากุดหวายได้ทราบและถือปฏิบัติตามระเบียบ เพื่อให้บรรลุผลในทางปฏิบัติ จากการสังเกตที่ผู้วิจัยเข้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่และสัมภาษณ์คณะกรรมการพบว่า สภาวัฒนธรรมได้วางระเบียบข้อปฏิบัติดังนี้

(1) เวลาเปิด-ปิดอุทยานมัจฉา คือ เวลา 06.00 - 18.00 น.

(2) ห้ามบุคคลภายนอกนำอาหารเข้ามาจำหน่ายในอุทยานมัจฉา

(3) ห้ามนำสัตว์เลี้ยงเข้ามาบริเวณอุทยานมัจฉา

(4) ห้ามทิ้งเศษอาหารและขยะลงให้ปลา

(5) ห้ามจับปลาและลงเล่นน้ำในกุดหวาย

(6) ห้ามเด็ดดอกไม้บริเวณอุทยาน

(7) โปรดช่วยกันรักษาความสะอาด

จากระเบียบข้อปฏิบัติดังกล่าวทำให้ทราบว่ามีทั้งข้อห้ามและขอความร่วมมือจากคนที่มาใช้บริการในอุทยานมัจฉา โดยวางไว้เป็นระเบียบซึ่งทุกคนต้องปฏิบัติเช่นเดียวกัน

3) เรื่องที่มีการควบคุมและติดตาม สำหรับเรื่องทีมีการควบคุมและปฏิบัติได้แก่เรื่องการออกกฎระเบียบ กรขอความร่วมมือสมาชิกภายในหมู่บ้านช่วยสอดส่องดูแลช่วยกัน การวางบทลงโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดระเบียบข้อบังคับ เป็นต้น

5.2.5 การประเมินผลการดำเนินงาน

การประเมินผลการดำเนินงาน เป็นการทำงานซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายในการจัดการแหล่งน้ำของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกทำให้ทราบว่า การประเมินผลการทำงานนั้น หมายถึงการทำการตรวจสอบผลการทำงานและการควบคุมติดตามว่าผลการทำงานประสบผลสำเร็จหรือไม่ ผู้นำชุมชนกล่าวว่าการประเมินช่วยให้ทราบเหตุปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการดำเนินงานในเรื่องนั้น ๆ การประเมินผลทำงานของสภาวัฒนธรรมส่วนใหญ่เป็นความต้องการของคณะกรรมการ โดยสมาชิกเห็นชอบด้วยเพราะทำให้ทราบข้อมูลรายละเอียด ปัญหาหรืออุปสรรค รวมทั้งการวางแนวทางเพื่อกำหนดทิศทางการทำงานในอนาคต ในการประเมินผลการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนการประเมินผล รูปแบบหรือวิธีการประเมินผล รวมทั้งเรื่องที่ได้ทำการประเมินผล โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ขั้นตอนการประเมินผล เป็นการเปรียบเทียบผลการทำงานโดยแบ่งการประเมินเป็น 3 ช่วงคือ ก่อนการดำเนินการ ระหว่างการดำเนินงานและหลังการดำเนินงาน เช่น การประเมินผลสภาพแหล่งน้ำ สัตว์น้ำและปลาเผาะที่อาศัยในกุดหวาย มีจำนวนมากขึ้นหรือลดลงจากการดำเนินงานมาถึงปัจจุบันซึ่งเป็นช่วงหลังดำเนินการทำให้ทราบว่า มีจำนวนปลาที่อาศัยในกุดหวายเป็นจำนวนแสน ๆ ตัว เป็นต้น

2) รูปแบบหรือวิธีการประเมินผล สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ดำเนินการประเมินโดยมีตู้แสดงความคิดเห็น เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานบอกให้ทราบปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน สภาวัฒนธรรมได้จัดทำตู้รับฟังความคิดเห็นจากผู้ที่เข้าไปท่องเที่ยวและใช้บริการในอุทยานมัจฉา นอกจากนี้สภาวัฒนธรรมยังได้ดำเนินการประเมินผล โดยจัดประชุมคณะกรรมการและสมาชิก รวมทั้งชาวบ้านทีมีความสนใจเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น โดยจัดประชุมเพื่อประเมินผลในรอบปีแบ่งเป็นสองช่วงคือ การทำงานหกเดือนมีการประเมินผลหนึ่งครั้ง เป็นต้น

3) เรื่องที่ได้ทำการประเมินผล สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ทำการประเมินผลแผนงาน 25 โครงการดังที่กล่าวมาแล้ว รวมทั้งการประเมินผลการทำงานของ 5 กลุ่มย่อย ภายหลังแต่ละกลุ่มดำเนินงานเป็นเวลา 6 เดือน สภาวัฒนธรรมจะทำการประเมินเพื่อตรวจสอบผลการทำงาน โดยส่วนใหญ่เรื่องที่ทำการประเมินได้แก่การดำเนินงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือไม่ คณะกรรมการมีความเข้าใจในการทำงานมากน้อยเพียงใด รายรับ-รายจ่ายการดำเนินงาน การใช้บริการของนักท่องเที่ยว และการบริกรของคณะกรรมการและสมาชิกมีความบกพร่องมากน้อยแค่ไหน เป็นต้น

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า ในการบริหารจัดการแหล่งน้ำกุดหวายขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายเป็นการจัดการที่อาศัยขั้นตอนการจัดทำแผน การประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน การควบคุมและการติดตาม รวมทั้งการประเมินผลการทำงาน โดยทุก ๆ ขั้นตอนอาศัยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในองค์กรทุกคนให้ความร่วมมือและรับผิดชอบเพื่อให้เกิดผลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ

6. ปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่ขององค์กรชุมชน

การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ที่ผ่านมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันพบว่า บรรลุวัตถุประสงค์ที่ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง กล่าวคือมีเงินทุนหมุนเวียนเพื่อขยายกิจกรรมขององค์กรเมื่อรวมกลุ่มย่อยขององค์กรชุมชนทั้ง 5 กลุ่มมีเงินทุนหมุนเวียนแต่ละกลุ่มรวมทั้งสิ้น 120,000 บาท จึงกล่าวได้ว่าสามารถพึ่งตนเองได้ ผู้วิจัยเห็นว่ามีปัจจัยหลายอย่างที่ส่งผลทำให้องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายสามารถดำรงอยู่ได้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยสำคัญหลาย ๆ อย่างพอจำแนกออกได้ดังนี้

6.1 การมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายรวมมีกันขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ต้องทำร่วมกัน กล่าวคือเพื่อแก้ไขปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและการคมนาคมในชุมชน เนื่องจากบ้านโขงกุดหวายประสบปัญหาทั้งสองด้าน แต่หน่วยงานราชการไม่ได้ให้ความช่วยเหลือหรือสนับสนุนด้านงบประมาณเพื่อพัฒนาชุมชนแต่อย่างใด แนวทางเดียวที่ชุมชนสามารถทำได้ในการต่อรองกับอำนาจทางราชการคือการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชนขึ้น เพื่อดำเนินงานของกลุ่มให้ก้าวไปข้างหน้าด้วยความเข้มแข็งของคนในชุมชน โดยมีเป้าหมายหลักร่วมกันคือส่งเสริมคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น เกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชนอันเกิดจากการทำงานร่วมกัน ในที่สุดจึงได้รับการสนับสนุนจากราชการช่วยสร้างถนนลาดยางใช้เป็นเส้นทางการคมนาคมติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียง

6.2 การมีอุดมการณ์ร่วมกัน การดำเนินงานขององค์กรชุมชนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายถือเป็นอุดมการณ์สำคัญร่วมกันที่ผู้นำและสมาชิกต้องมีความเข้าใจในทิศทางเดียวกัน จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกขององค์กรชุมชนทำให้ทราบว่า อุดมการณ์ที่เหมือนกันเป็นสิ่งสำคัญมากที่ต้องทำให้เกิดขึ้นร่วมกัน เนื่องจากอุดมการณ์ช่วยให้สมาชิก

ทำงานด้วยความเข้าใจที่สอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายมีอุดมการณ์ที่จะให้สมาชิกร่วมกันเรียนรู้การดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมรวมทั้งการทำงานในรูปกลุ่มองค์กร เพื่อสร้างคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจที่ดีแก่ชุมชน โดยเน้นการส่งเสริมอาชีพและรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน เมื่อสมาชิกขององค์กรชุมชนมีอาชีพเสริมย่อมส่งผลเป็นรายได้ที่จะนำพาพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ในขณะเดียวกันการทำงานเกิดการจ้างงานที่จะช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจภายในชุมชนทั้งการทำงานรับจ้างหรือใช้แรงงาน การแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าและอื่น ๆ

6.3 ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรบุคคลถือเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ส่วนประกอบสำคัญที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรบุคคลได้แก่

6.3.1 ผู้นำ (Leadership) บ้านโขงกุดหวายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่ในการบริหารหมู่บ้านมาแล้วจำนวน 3 คน ดูแลความทุกข์-สุขของชาวบ้าน การบริหารงานที่ผ่านมาบ้านโขงกุดหวายสามารถพัฒนาหมู่บ้านมาเรื่อย ๆ แต่ความสำเร็จในการพัฒนาหมู่บ้านเริ่มเห็นผลเป็นรูปธรรมคือเป็นที่รู้จักและยอมรับจากบุคคลภายนอกอยู่ในช่วงการปกครองของนายอุทัย มาโชติ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านที่ชาวบ้านโขงกุดหวายให้ความเคารพและศรัทธามากกว่าคนอื่น ๆ ทั้งนี้เนื่องจากนายอุทัย มาโชติ ปกครองโดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการบริหารและกระจายอำนาจให้แก่สมาชิก จากการสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านเห็นว่าในอดีตบ้านโขงกุดหวายเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กแต่มีอบายมุขต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งคนในชุมชนขาดความกระตือรือร้นในด้านการพัฒนา ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านโขงกุดหวายก็ไม่ต่างอะไรกับหมู่บ้านยากจนชนบททั่ว ๆ ไปของภาคอีสาน ชาวบ้านตกอยู่ในสภาพอดยากมีความเจ็บไข้ได้ป่วย ชาวบ้านได้รับการศึกษาต่ำ ตลอดจนเป็นหนี้สินแหล่งเงินทุนทั้งธนาคารของรัฐและเอกชน หลังจากนายอุทัย มาโชติได้เข้ามาบริหารหมู่บ้านได้เริ่มพัฒนาหมู่บ้านโขงกุดหวายจนกระทั่งมองเห็นผลงานมากมาย ซึ่งอาศัยความมานะ อดทน ความกล้าหาญ ความเสียสละของนายอุทัย มาโชติ ได้ฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ และด้วยการบริหารจัดการที่ต่อเนื่องและเอาจริงจังของผู้ใหญ่อุทัย ทำให้ความเป็นอยู่จากที่เคยยากจน ความไม่รู้หนังสือ การเจ็บไข้ได้ป่วยของชาวบ้านแทบหมดไปจากบ้านโขงกุดหวายซึ่งผิดไปจากครั้งอดีตที่ผ่านมา

ในส่วนของการการดำเนินงานขององค์กรชุมชน “สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย” ถือว่านายอุทัย มาโชติ ผู้นำกลุ่มขององค์กรชุมชนเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญในการกระตุ้นให้สมาชิกเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม เนื่องจากผู้นำเป็นปัจจัยที่เด่นที่สุดสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่ม เป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชุมชน ถือเป็นแรงผลักดันที่สำคัญทำให้องค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวายมีความสามัคคีและดำเนินกิจกรรมกลุ่มย่อย ๆ ได้ประสบความสำเร็จจนมีชื่อเสียง กิจกรรมที่เด่นที่สุดคือการอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำในแหล่งน้ำกุดหวาย โดยใช้การบริหารจัดการให้สมาชิกในชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของพันธุ์ปลาซึ่งมีมากมายหลายชนิดในแหล่งน้ำกุดหวาย จนได้รับรางวัลชนะเลิศโครงการอนุรักษ์ปลาหน้าวัดระดับ

ประเทศมาแล้วในปี พ.ศ. 2540 รวมทั้งได้พัฒนาปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของแหล่งน้ำกุดหวายเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดมหาสารคามและระดับประเทศ

นอกจากนี้ ผลการดำเนินกิจกรรมกลุ่มย่อย ๆ ขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้มีส่วนในการพัฒนาหมู่บ้าน ประสบผลสำเร็จในด้านการพัฒนาของหมู่บ้านจนมีชื่อเสียงและได้รับการยกย่องจากทางราชการให้เป็นหมู่บ้านชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านเศรษฐกิจพึ่งตนเองประจำปี พ.ศ. 2541 - 2543 รวมทั้งเป็นหมู่บ้านยอดเยี่ยมในการพัฒนาด้านต่าง ๆ มากมายนั้น ความสำเร็จของการพัฒนาส่วนหนึ่งเป็นเพราะได้ยึดแนวทางพัฒนาหมู่บ้านตามมิติวัฒนธรรมนำการพัฒนาของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) โดยดำเนินการแบบเบญจภาคีกล่าวคือเน้นให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการที่ดำเนินกิจกรรมตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งกลุ่มขององค์กรชุมชนดำรงอยู่ได้ แม้ในระยะต่อมาจะขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนกิจกรรม ปัจจุบันการดำเนินการได้จัดตั้งกองทุนออมทรัพย์เพื่อเป็นแหล่งทุนในการสร้างอาชีพเสริมพร้อมกับสร้างรายได้ให้กับสมาชิกในชุมชน

ปัจจุบันนายอุทัย มาโชติ ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7 เป็นรองประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเป็นประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย และประธานกลุ่มย่อย ๆ ในชุมชนบ้านโขงกุดหวาย เป็นผู้นำที่มีจิตสำนึกในการรักท้องถิ่นและอุดมการณ์ที่จะยังประโยชน์ให้เกิดแก่สมาชิกในชุมชน สามารถกระตุ้นและจูงใจสมาชิกในหมู่บ้านให้ปฏิบัติตามในทิศทางเดียวกัน โดยจะเป็นผู้นำที่มีลักษณะแบบประชาธิปไตยคือให้สมาชิกแสดงความคิดเห็นร่วมกันอย่างเต็มที่ เป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกลคือมองวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนพร้อมกับวางแนวทางการดำเนินงานสู่อนาคต เป็นผู้อุทิศตนเพื่อชุมชนตลอดเวลา นอกจากนี้แล้ว ท่านยังเป็นนักพัฒนาที่เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุก ๆ อย่าง ความสำเร็จดังกล่าวเป็นผลจากปัจจัยด้านผู้นำซึ่งสามารถกล่าวเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1) ผู้นำแบบประชาธิปไตย คือ เป็นผู้นำที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นและลงมือปฏิบัติงาน เช่น การประชุม การแสดงความคิดเห็น จนกระทั่งได้รับเลือกตั้งจากสมาชิกในกลุ่มให้ดำรงตำแหน่งประธานองค์กรชุมชน/กลุ่มย่อย ๆ และเป็นผู้ยึดหลักประชาธิปไตยในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มตลอดเวลา รวมทั้งยังเปิดกว้างในการตัดสินใจของสมาชิก ซึ่งถ้าหากเป็นเรื่องด่วนท่านจะเป็นผู้ตัดสินใจเอง และเมื่อถึงคราวประชุมก็จะนำเรื่องดังกล่าวเข้าที่ประชุมของกลุ่มเพื่อให้สมาชิกได้รับทราบทุกครั้ง

2) ผู้นำที่มีบารมี ได้แก่ การเป็นที่ยอมรับของคนทั้งในและนอกชุมชนโดยจะเป็นผู้ช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ระหว่างสมาชิกภายในชุมชนและยังปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างอยู่เสมอ เช่น จะอุทิศตนเพื่อส่วนรวมเสมอเมื่อมีโอกาส เป็นผู้ที่เสียสละทั้งร่างกาย แรงใจ เพื่อชุมชนอย่างแท้จริง ทำให้การตัดสินใจหรือการปฏิบัติงานของท่านเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนและเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจ เนื่องจากท่านเป็นคนที่ปฏิบัติงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เช่น เวลาเมื่อมี

ปัญหาในการบริหารงานตรวจสอบบัญชีต่าง ๆ ของกลุ่มในชุมชน ท่านก็จะเป็นผู้ตรวจสอบและเป็นพยานในการตรวจสอบทุกครั้ง

3) ผู้นำที่ประสานงานได้ดี ท่านเป็นบุคคลที่มีตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ในชุมชนหลายตำแหน่ง เช่น เป็นผู้ใหญ่บ้าน ประธานสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย ประธานการท่องเที่ยว ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งตำแหน่งในระดับจังหวัด เช่น เป็นรองประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอ คณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา ฯลฯ เป็นเหตุให้ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์ทั้งคนในชุมชนเองและนอกชุมชน เช่น หน่วยงานราชการ องค์กรหน่วยงานต่าง ๆ ท่านจะเป็นผู้ประสานงานระหว่างคนในชุมชนและองค์กรภายนอกต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา โดยผ่านทาง อบต.เกิ้ง รวมทั้งขอความร่วมมือช่วยเหลือและสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงานศึกษาธิการจังหวัด สำนักงานเกษตรจังหวัด/อำเภอ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด/อำเภอ สถานีประมงจังหวัด/อำเภอ พัฒนากรอำเภอ/ตำบล สถาบันราชภัฏมหาสารคาม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ทางคณะสงฆ์จังหวัด หน่วยงานภาคเอกชน ฯลฯ เข้ามาให้การสนับสนุนและช่วยเหลือในด้านให้ความรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงาน ขอคำแนะนำหรือแม้กระทั่งให้การสนับสนุนด้านบุคลการมาทำงาน เพื่อให้กลุ่มต่าง ๆ ขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเกิดพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชนกับองค์กรต่าง ๆ

4) ผู้นำที่ใฝ่หาความรู้อยู่ตลอดเวลา เนื่องจากท่านเป็นคนที่แสวงหาความรู้แม้ระดับการศึกษาจะจบเพียงมัธยมศึกษาปีที่ 6 แต่ถือได้ว่าสูงพอสมควรในระดับชาวบ้านด้วยกันเอง รวมทั้งเป็นผู้ที่ได้เข้ามาทำงานเพื่อชุมชนตลอดเวลา จึงมีประสบการณ์ในการทำงานและท่านจะเป็นผู้ที่ใฝ่หาความรู้อยู่ตลอดเวลา เช่น เมื่อหน่วยงานราชการหรือเอกชนจัดประชุมสัมมนาจะเรียนเชิญมานายอุทัย มาโชติ จะไปเกือบทุกครั้ง โดยส่วนใหญ่จะได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรหรือแลกเปลี่ยนความรู้แก่ผู้เข้าร่วมสัมมนาในเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินงานของกลุ่ม การจัดโครงสร้างการบริหาร การกระจายอำนาจให้แก่สมาชิกในชุมชน และอื่น ๆ ส่วนภาระทางบ้านจะมอบให้ภรรยาเป็นหลัก แม้ในบางครั้งภรรยาก็สามารถช่วยงานได้ในการประชุมสัมมนา จึงถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ท่านสามารถหาความรู้ใส่ตนเองได้ตลอดเวลา และท่านยังเป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่มในการทำงาน ผลงานของท่านที่ออกมาจึงมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะบุคคล และยังนำความรู้ที่ได้รับจากการไปเป็นวิทยากรหรือการไปร่วมสัมมนาในแต่ละครั้งมาพัฒนาและถ่ายทอดให้คนในชุมชนและกลุ่มต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

5) ผู้นำที่มีความเสียสละ จากกิจกรรมที่ผ่านมาท่านเป็นผู้นำที่เสียสละอย่างมาก โดยได้อุทิศเวลา กำลังกาย กำลังใจและกำลังความคิดให้กับการพัฒนาหมู่บ้านโขงกุดหวายมาโดยตลอด ก่อนที่จะดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเคยดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว ทำให้มองเห็นส่วนที่ต้องแก้ไขและได้นำมาปรับปรุงเมื่อตนเองดำรงตำแหน่ง ส่วนหนึ่งเพราะท่านเห็นว่าผู้นำของชาวบ้านต้องมีความเสียสละมากกว่าที่เคยเป็นอยู่ในอดีต ท่านจึงเป็นแกนนำและ

นำพาชาวบ้านเป็นพลเมืองดี ส่งเสริมให้ชาวบ้านเป็นผู้มีศีลธรรมวัฒนธรรมอันดีงามอันเป็นผลในทางปฏิบัติรวมทั้งการพัฒนาหมู่บ้านในหลาย ๆ ด้าน ส่วนใหญ่ล้วนเกิดขึ้นจากความเสียสละของนายอุทัย มาโชติ แทบทั้งสิ้น

6) ผู้นำที่มีความอดทน กิจกรรมในหลาย ๆ ด้านที่ผ่านมาในฐานะที่นายอุทัย มาโชติ เป็นผู้นำของหมู่บ้านในการพัฒนาด้านใด ๆ ก็ตามหรือการพัฒนาในกลุ่มใด ๆ ก็ตาม ท่านจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ อย่างจริงจัง และได้แสดงถึงความอดทนความรับผิดชอบการทำงานให้ชาวบ้านได้เห็นและถือเป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งสามารถปรับใช้ได้กับชาวบ้านทุกระดับตั้งแต่เด็กจนถึงผู้สูงอายุ จึงเป็นการสร้างศรัทธาเป็นเหตุผลหนึ่งที่ส่งให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการพัฒนาหมู่บ้าน

7) ผู้นำที่มีความจริงใจในการแก้ไขปัญหา ในด้านการพัฒนาบ้านโขงกุดหวาย ผู้ใหญ่อุทัย มาโชติ มีความเข้าใจสภาพปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านโขงกุดหวายได้เป็นอย่างดี และพยายามหาทางแก้ไขปัญหาด้วยความสุขุมรอบคอบ ปัญหาบางอย่างต้องใช้เวลานานถึงจะแก้ไขได้สำเร็จ ลำดับขั้นตอนในการแก้ไขปัญหานายอุทัย มาโชติ ผู้นำหมู่บ้านจะดำเนินการการทุกอย่างด้วยความต่อเนื่องและจริงจังทำงาน พยายามที่จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาอื่นตามมาทีหลังหรือถ้ามีก็ให้เกิดปัญหาน้อยที่สุด รวมทั้งเป็นผู้นำที่มีความคิดสร้างสร้างสรรค์ ความเป็นเหตุ-ผลในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาของผู้ใหญ่อุทัย มาโชติ นับว่ามีส่วนสำคัญในการพัฒนาบ้านโขงกุดหวาย

8) ผู้นำที่มีความคิดริเริ่ม กิจกรรมหลายอย่างที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน ท่านเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรร เช่น การจัดฝึกอบรมโครงการต่าง ๆ ให้กับชาวบ้านได้เกิดความรู้ความเข้าใจในด้านอาชีพยกตัวอย่างเช่น ในวัยเด็กท่านส่งเสริมการฝึกทักษะความรู้พื้นฐานในการพัฒนาหมู่บ้าน ในวัยแรงงานคนหนุ่มสาวท่านได้ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพที่มีอยู่ให้ดีขึ้นและสรรหาอาชีพใหม่ ๆ ให้กับวัยแรงงานในหมู่บ้านตลอดจนจัดให้การจัดฝึกอบรม เพื่อส่งเสริมอาชีพเป็นการเตรียมคนเข้าสู่ตลาดแรงงานในตัวจังหวัดมหาสารคามและกรุงเทพมหานคร ในวัยชราท่านได้จัดการส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมแก่วัย เช่น อาชีพจักสาน แห สวิง หรือแม้กระทั่งกลุ่มสตรีซึ่งเป็นแม่บ้าน ท่านได้คิดริเริ่มส่งเสริมอาชีพหัตถกรรมการทำเสื่อกกให้กับสตรีในหมู่บ้านได้มีรายได้ไว้ใช้จ่ายในครอบครัว เป็นต้น ในการประกอบอาชีพของชาวบ้านในด้านต่าง ๆ ที่ผ่านมามิได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ผู้ใหญ่อุทัย มาโชติ ได้พยายามพัฒนาอาชีพของชาวบ้านให้มีคุณภาพที่ดีขึ้นอยู่เสมอ ดังนั้น การพัฒนาบ้านโขงกุดหวายส่วนหนึ่งเกิดจากความเป็นผู้นำที่มีความคิดสร้างสรรของท่าน

9) ผู้นำที่มีมนุษย์สัมพันธ์ ความร่วมมือให้การสนับสนุนต่าง ๆ จากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุน ส่วนหนึ่งเกิดจากความจริงใจความอดทนของท่านที่มุ่งเน้นพัฒนาบ้านโขงกุดหวาย อีกส่วนหนึ่งเกิดจากท่านเป็นผู้มีความกว้างขวางและความมีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีของผู้นำทุก ๆ คน ที่ท่านจะเข้าไปประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อชัก

จูงหรือโน้มน้าวจิตใจผู้คนให้ความร่วมมือกับท่านในการพัฒนาหมู่บ้านโขงกุดหวาย ทั้งหน่วยงานระดับตำบล อำเภอ จังหวัดและหน่วยงานจากส่วนกลางไม่ว่าจะเป็นคหบดีหรือชาวบ้านหมู่บ้านต่าง ๆ พบว่ามักให้ความร่วมมือช่วยเหลือเป็นอย่างดีอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทุนการพัฒนาอุทยานมัจฉา ทุนก่อสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน หอประชุม รวมทั้งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ด้วยความมีมนุษยสัมพันธ์ของท่านทำให้ชาวบ้านโขงกุดหวายมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมเยือนอยู่เสมอ ทั้งจากกรุงเทพมหานครหรือตามภูมิภาคต่าง ๆ แม้กระทั่งนักท่องเที่ยวต่างประเทศทำให้ท่านได้รับเกียรติให้เป็นตัวแทนของผู้นำท้องถิ่นในระดับประเทศ ไปเป็นวิทยากรบรรยายส่วนกลางที่สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ ไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานด้านวัฒนธรรมที่ประเทศจีน ความสำเร็จของการดำเนินงานองค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวายที่ผ่านมา ถือว่าความเป็นผู้นำที่มีมนุษยสัมพันธ์นับเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการนำพาชาวบ้านโขงกุดหวายก้าวไปสู่กระบวนการพัฒนาในขั้นต่อไป

จากความประสบผลสำเร็จต่าง ๆ มากมาย ได้ส่งผลให้ผู้ใหญ่อุทัยได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านแหนบทองคำ ประจำปี พ.ศ. 2542 และเป็นประธานกำนันผู้ใหญ่บ้านประจำปี พ.ศ. 2543 อีกด้วย

6.3.2 สมาชิก สมาชิกขององค์กรชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะให้องค์กรก้าวต่อไปได้ เพราะสมาชิกต้องให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้งหมดที่เกิดขึ้นในองค์กรทั้งในด้านการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทุน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผิดชอบและร่วมติดตามประเมินผล อันเป็นผลประโยชน์ขององค์กรชุมชนซึ่งเป็นของส่วนรวม ดังนั้น สมาชิกทุกคนย่อมแสดงบทบาทตามอำนาจหน้าที่ที่ตนเองได้รับมอบหมายจากองค์กร

6.3.3 บุคคลทั่วไป มีครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในบ้านโขงกุดหวายจำนวน 12 ครัวเรือน เป็นบุคคลภายนอกที่ไม่ได้ร่วมกิจกรรมกลุ่มขององค์กร แต่คอยเฝ้าดูและติดตามการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ปกติจะชอบวิพากษ์วิจารณ์การทำงานทั้งในด้านบวกและด้านลบ แต่เมื่อสถานการณ์และเวลาเปลี่ยนแปลงไปก็พร้อมที่จะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกิจกรรมขององค์กร

6.4 การบริหารจัดการ องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้ดำเนินกิจกรรมในรูปของกลุ่มย่อย ๆ ซึ่งแต่ละกิจกรรมมีกรรมการในการบริหารจัดการ โดยคัดเลือกจากสมาชิกภายในกลุ่มขององค์กรชุมชนซึ่งมีลักษณะการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายสภาวัฒนธรรมบานโขงกุดหวาย ในระยะเริ่มต้นของการบริหารจัดการอาศัยเงินทุนของสมาชิกที่ร่วมหุ้นกันครัวเรือนละ 500 บาท โดยการจัดตั้งเป็นกองทุนกลุ่มออมทรัพย์มีกิจกรรมหลักคือ การขายหัวอาหารปลาแก่นักท่องเที่ยว การเริ่มต้นบริหารจัดการด้วยการแบ่งบาทบาทและหน้าที่ให้กรรมการเป็นผู้ดำเนินการพิจารณาการเข้า-ออกของสมาชิก การตรวจสอบรายรับ-รายจ่าย การตรวจสอบขายหัวอาหาร การนำเงินเข้าบัญชีทางธนาคาร การพิจารณาให้เงินกู้ยืมแก่สมาชิก การประสานงานหรือประชาสัมพันธ์เพื่อขยายเครือข่ายไปยังพื้นที่ใกล้เคียง ในการบริหารจัดการที่ทำให้องค์กรชุมชนส

ภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายมีความเข้มแข็ง และดำเนินงานเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน มีปัจจัยหลายอย่างในการบริหารจัดการประกอบด้วย

6.4.1 การตัดสินใจร่วมกัน ในการบริหารงานหรือกิจกรรมที่จัดขึ้นภายในกลุ่มย่อยสมาชิกจะมีอำนาจในการตัดสินใจ อันแสดงถึงความเป็นเจ้าขององค์กรรวมทั้งเป็นเจ้าของทรัพยากรทุกอย่างในชุมชน เพราะสมาชิกทุกคนได้ตระหนักถึงคุณค่า ในการดูแลรักษาทรัพย์สมบัติที่เป็นของส่วนรวมร่วมกันและช่วยกันทำงานอย่างดีที่สุด กล่าวคือในการประชุมแต่ละครั้งจะนำเรื่องต่าง ๆ เข้าที่ประชุมเพื่อให้สมาชิกได้รับทราบ ได้ร่วมชี้แจงแสดงข้อคิดเห็นและตัดสินใจร่วมกัน แม้ว่าเรื่องส่วนใหญ่ผู้นำกลุ่มขององค์กรชุมชนจะเป็นผู้นำเสนอต่อที่ประชุม แต่สมาชิกต้องให้ความเห็นและรับผิดชอบร่วมกัน ดังนั้น การที่จะดำเนินการหรือทำอะไรลงไปในองค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวาย สมาชิกขององค์กรจึงต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเสมอ

6.4.2 การกำหนดโครงสร้างหน้าที่ในการบริหารงานอย่างชัดเจน ในการบริหารงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้จัดโครงสร้างและกำหนดบาทบาทหน้าที่ไว้เป็นมาตรฐานเหมือนกับกลุ่มหรือองค์กรทั่ว ๆ ไป ได้แก่ มีประธาน รองประธาน เลขานุการ ประชาสัมพันธ์ ปฏิคม เหรัญญิก ฝ่ายจัดซื้อ-ขาย ฝ่ายตรวจสอบและกรรมอื่น ๆ โดยระบุประเภทหน้าที่และความรับผิดชอบตามตำแหน่งที่ตนเองได้รับมอบหมาย ซึ่งได้กล่าวถึงรายละเอียดในเนื้อหาเกี่ยวกับโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ขององค์กรชุมชนมาแล้ว

6.4.3 สถานที่และวัสดุอุปกรณ์ การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายในระยะเริ่มต้นใช้สถานที่ชั่วคราว ณ ที่ทำการผู้ใหญ่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2539 หลังจากนั้นได้ขอใช้สถานที่บริเวณวัดพิทักษ์สามัคคีโพธิ์ศรี 2 (วัดบ้านโขงกุดหวาย) โดยจัดสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน สหกรณ์ร้านค้าชุมชน หอประชุมสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นศูนย์รวมการรวมตัวของสมาชิก เพื่อใช้เป็นสถานที่ประชุมคณะกรรมการและสมาชิก การแลกเปลี่ยนความรู้และแนวคิดเพื่อขยายเครือข่าย การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในส่วนของวัสดุอุปกรณ์ภายในองค์กรชุมชนจะเก็บรวบรวมไว้ทั้งในหอประชุมและแต่ละกิจกรรมของกลุ่มย่อย เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่

6.4.4 กฎ กติการ่วมกัน ในการบริหารจัดการขององค์กรชุมชน คณะกรรมการและสมาชิกได้ร่วมกันวางกฎระเบียบเป็นแนวทางปฏิบัติ อันเป็นข้อตกลงร่วมกัน โดยแต่ละกลุ่มย่อย ๆ ก็จะมีระเบียบข้อปฏิบัติของกลุ่มกำหนดไว้อย่างชัดเจน เช่น กลุ่มอาหารปลา ได้วางกฎระเบียบของกลุ่มประกอบด้วยระเบียบทั่วไป เรื่องเงินกองทุน เรื่องคณะกรรมการกองทุน การเงินทางบัญชี และเรื่องอื่น ๆ ซึ่งจะกล่าวในภาคผนวก

6.4.5 การสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิกขององค์กรชุมชน ในการบริหารจัดการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย คณะกรรมการและสมาชิกได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อสร้างความเข้าใจในการทำงานร่วมกัน โดยการสื่อสารในหลาย ๆ ลักษณะ ได้แก่ การประชาสัมพันธ์เพื่อแจ้งข้อมูลข่าวสารผ่านหอกระจายข่าวทั้งช่วงเช้า-เย็น การจัดประชุมเพื่อชี้

แจงรายละเอียด แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นรวมทั้งหาข้อสรุปร่วมกัน โดยส่วนใหญ่จะจัดประชุมเวลา 20.00 น. เนื่องจากเป็นเวลาหลังจากทำภารกิจครอบครัวเสร็จแล้ว หากประชุมก่อนเวลา 20.00 น. หรือหลังเวลา 20.00 น. สมาชิกกล่าวว่าอาจไม่พร้อมคือมาไม่หมดทุกครอบครัว ที่ประชุมจึงนัดประชุมพร้อมเพรียงกันเวลา 20.00 น. โดยจัดประชุมเดือนละ 2 - 3 ครั้ง ที่หอประชุมสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านหรือใช้สถานที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน นอกจากนี้หากเป็นส่วนในการประชุมเพื่อขยายแนวทางให้แก่หน่วยงานหรือชุมชนอื่น ๆ ที่มาศึกษาดูงานในรอบอาทิตย์ หรือบางอาทิตย์ชาวบ้านต้องให้การต้อนรับ 2 - 3 ครั้ง/อาทิตย์ หน่วยงานที่มาศึกษาดูงานจะเป็นสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านซึ่งเป็นเครือข่ายในการดำเนินงานที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน

การประชุมแต่ละครั้งผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการจะแจ้งรายละเอียดในการวางแผนการทำงาน การวางตัวผู้รับผิดชอบแต่ละบทบาทหน้าที่ นอกจากนี้เพื่อไม่เป็นการประชุมซ้ำซ้อนผู้นำหมู่บ้านจะรวมข้อมูลข่าวสารจากทางราชการที่ส่งผ่านผู้นำหมู่บ้านเพื่อแจ้งให้ลูกบ้านได้รับทราบโดยจะรวมในการประชุมครั้งเดียวกันทั้งหมด

6.4.6 การควบคุมตรวจสอบ เมื่อจัดการประชุมจะแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบระหว่างสมาชิกทั้งหมดแล้ว ทุกคนก็จะปฏิบัติหน้าที่ตามที่ตกลงร่วมกัน เพราะเป็นสัญญาของชาวบ้านที่ไม่มีพันธะใด ๆ แต่ทุกคนช่วยเหลือกันด้วยจิตสำนึกที่ต้องการทำงานร่วมกับสมาชิกคนอื่น ๆ และแสดงความเป็นเจ้าของร่วมกันในการทำงานกลุ่มแบ่งเป็นเวร เมื่อทำหน้าที่ในแต่ละวันส่งผลให้การทำงานได้ผลยิ่งขึ้นเพราะสมาชิกทุกคนต้องหมุนเวียนเป็นเวรให้ครบจนกว่าจะเวียนมาอีกรอบตามจำนวนวันและสมาชิก

ในแต่ละเวรก็จะคัดเลือกหัวหน้าเวรเป็นผู้คอยตรวจสอบดูและความเรียบร้อยในเวรประจำของตนเอง ซึ่งสมาชิกทุกคนจะต้องรับผิดชอบกิจกรรมร่วมกันตลอดทั้งวัน หากตรวจสอบพบว่าเกิดความบกพร่องขึ้นในวันที่เป็นเวรของตนเองรับผิดชอบ สมาชิกทุก ๆ คนต้องรับผิดชอบร่วมกัน ในการตรวจสอบกิจกรรมแต่ละกลุ่มย่อยแบ่งออกได้เป็น

1) ฝ่ายจัดซื้อ ในวันที่ไปจัดซื้อสินค้า อาหาร วัสดุอุปกรณ์มาจำหน่ายหรือซื้อหัวอาหาร-ข้าวโพดมาบรรจุเพื่อบริการแก่นักท่องเที่ยว สมาชิกในกลุ่มจะคัดเลือกหัวหน้าในเวรของตนเอง เพื่อเป็นผู้ประสานงานกับสมาชิกในการไปจัดซื้ออาหาร วัสดุสิ่งของพร้อมกัน เนื่องจากในอดีตการจัดซื้อจะจัดให้มีคณะกรรมการฝ่ายจัดซื้อประจำวันเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด ในเวลาต่อมาเกิดปัญหาเรื่องสินค้าหรือบัญชีรายรับ-จ่าย หรือความเข้าใจที่ไม่ตรงกันส่งผลให้สมาชิกบางคนไม่แน่ใจการทำงานของคณะกรรมการ ในที่สุดจึงตกลงให้สมาชิกทุกคนไปจัดซื้ออาหาร วัสดุสิ่งของร่วมกัน เนื่องจากสมาชิกให้เหตุผลว่าสมาชิกจะได้เรียนรู้การทำงาน ทุกคนมีส่วนร่วมด้วยกันทั้งหมด รวมทั้งในด้านการตรวจสอบและความรับผิดชอบร่วมกัน การไปจัดซื้อขายอาหารและวัสดุสิ่งของในปัจจุบันแบ่งเป็นเวรละ 5 คน ออกเดินทางไปซื้อขายอาหารตั้งแต่เวลา 05.00 และกลับเวลา 06.00 น. เป็นประจำทุกวัน ส่วนรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการจัดซื้อสินค้ามีใบสั่งซื้อสินค้าซึ่งได้กล่าวไว้ในภาคผนวก

2) ฝ่ายจัดขาย ในการจัดขายอาหาร วัสดุสิ่งของต่าง ๆ ในสหกรณ์ร้านค้าชุมชน การจัดขายหัวอาหารปลา และการขายไม้ดอกไม้ประดับแก่นักท่องเที่ยวในแต่ละกิจกรรมจะจัดให้บริการแก่นักท่องเที่ยวตลอดทั้งวัน ซึ่งเป็นหน้าที่ของสมาชิกแต่ละเวรจะต้องทำงานร่วมกัน โดยเริ่มลงทำงานเวลา 08.00 น. ถึง 18.00 น. ภายหลังเสร็จสิ้นการจัดขายในเวรรับผิดชอบของตนเองแล้ว สมาชิกจะร่วมกันเก็บสิ่งของและทำความสะอาด พร้อมกับการตรวจสอบเช็คราย การขายสินค้า รายรับ-รายจ่ายที่ขายได้ตลอดทั้งวันเพื่อมอบให้เหรัญญิกของกลุ่มนำไปเก็บรักษาไว้เพื่อนำฝากธนาคารออมสินในวันจันทร์ถัดไป

3) ฝ่ายผลิต การผลิตทั้งในรูปของอาหารและวัสดุสิ่งของในสหกรณ์ร้านค้าชุมชนและการบรรจุหัวอาหารปลาเพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยว จะจัดแบ่งกลุ่มสมาชิกออกเป็น 7 กลุ่ม ๆ ละ 5 คน จากการสัมภาษณ์สมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยทำให้ทราบว่า จำนวนสมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยมีจำนวน 5 คนจะมีความเหมาะสมคือไม่มากหรือน้อยจนเกินไป หากมีจำนวนมากกว่านี้อาจจะไม่เป็นผลดีต่อการทำงาน หรือหากมีจำนวนน้อยอาจจะทำให้การบริการ การผลิตสินค้าไม่ทันต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว ดังนั้นสมาชิกภายในกลุ่มจะต้องทำงานร่วมกัน หากปรากฏว่าวันไหนสมาชิกในกลุ่มขาดทั้งในการผลิตและการขายสินค้าแล้ว จะต้องเสียค่าปรับเป็นเงินจำนวน 100 บาท เพื่อมอบให้แก่สมาชิกในกลุ่มย่อยของตนเองเนื่องจากต้องจ่ายเป็นค่าเสียเวลาและค่าแรงงานแก่สมาชิกคนอื่น ๆ ไม่เช่นนั้นจะเป็นตัวอย่างแก่สมาชิกคนอื่น ๆ เอาเป็นแนวทางได้

4) ฝ่ายตรวจเช็ค ในแต่ละกลุ่มย่อยขององค์กรการทำงานในด้านการตรวจสอบเช็คทั้งในด้านการทำงาน ตรวจสอบบัญชีรายรับ-รายจ่าย จะมีคณะกรรมการที่ผ่านการคัดเลือกจากสมาชิกภายในกลุ่มเลือกตั้งเป็นผู้ตรวจสอบ ควบคุมดูแลความเรียบร้อยทั้งหมด ซึ่งแต่ละกลุ่มมีคณะกรรมการส่วนใหญ่เป็นชุดเดียวกันเกือบทั้งหมด ทำให้การทำงานเกิดความคล่องตัวและมีความต่อเนื่อง แม้ว่าจะเป็นการทำงานในกลุ่มย่อยแต่ฝ่ายตรวจเช็คตรวจสอบสามารถเข้าไปบริการจัดการได้ทั้งหมด

5) ฝ่ายตลาด คณะกรรมการฝ่ายตลาดจะมีหน้าที่ในการหาช่องทางเพื่อหาหรือจัดซื้ออาหาร วัสดุสิ่งของมาจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว รวมทั้งการหาตลาดเพื่อขายไม้ดอกไม้ประดับและผลิตผลที่สมาชิกในชุมชนผลิตขึ้นเป็นรายได้ของชาวบ้าน นอกจากนี้แล้ว ฝ่ายการตลาดจะต้องทราบถึงการประชาสัมพันธ์ เพื่อกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวได้ทราบและมาท่องเที่ยวตามโอกาส

6) ฝ่ายบริหาร เป็นอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการในในการควบคุมตรวจสอบการทำงาน โดยมีการวางโครงสร้างการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบเพื่อให้การทำงานเกิดความโปร่งใส เกิดวามต่อเนื่องไม่หยุดชะงักเมื่อเวลามีปัญหาหรืออุปสรรคเกิดขึ้น ดังนั้นรูปแบบของการจัดการบริหารจึงประกอบด้วยประธาน รองประธาน เลขานุการ กรรมการฝ่ายต่าง ๆ ประกอบกันขึ้น

6.5. กิจกรรม ในการบริหารจัดการขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้เกิดกิจกรรมทั้งในด้านการเกษตรและสิ่งแวดล้อม โดยกิจกรรมที่จัดขึ้นสมาชิกกล่าวว่าต้องมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายทำให้ทราบว่า กิจกรรมที่สมาชิกทำร่วมกันนั้นช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้นำหมู่บ้านกับสมาชิกเป็นอย่างยิ่ง กิจกรรมที่ชาวบ้านโขงกุดหวายร่วมกันทำประกอบด้วย

6.5.1 การระดมทุนจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เป็นการออมทรัพย์ของคนในชุมชนเพื่อระดมทุนในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน นายอุทัย มาโชติ อายุ 56 ปี ประธานสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายกล่าวว่า สมาชิกในแต่ละครอบครัวจะร่วมกันรวมหุ้นให้ได้ 500 บาท/ครัวเรือน รวมเป็นเงิน 24,000 บาท ภายหลังจากได้เงินเป็นก้อนจะนำเงินไปฝากไว้กับธนาคารออมสินสาขามหาสารคาม และเมื่อผู้นำชุมชนและคณะกรรมการมีความเห็นร่วมกันในการสร้างอาชีพและเสริมรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน จึงนำเสนอเรื่องการจัดตั้งกลุ่มอาหารปลาเสนอในที่ประชุมโดยสมาชิกทั้งหมดเห็นด้วยจึงได้ดำเนินการจัดตั้งและแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ อันเป็นผลโดยตรงต่อการเรียนรู้และการปฏิบัติการจริงของชาวบ้าน ผลจากการทำงานแม้เป็นช่วงวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 แต่การรวมกลุ่มออมทรัพย์ยังเป็นการกระตุ้นให้คนในชุมชนต้านภัยทางเศรษฐกิจ ให้เป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ โดยได้ขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากกลุ่มอาหารปลา ขยายเป็นกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพจักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา นอกจากนี้ยังดำเนินการจัดตั้งธนาคาร “ฉางข้าวเพื่อการผลิต” อันเป็นการออมเพื่อเก็บพืชพันธุ์ข้าวหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตไว้ในฉางเพื่อให้สมาชิกได้กู้ยืมไปบริโภคในคราวจำเป็น

6.5.2 กิจกรรมด้านการเกษตร สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายได้จัดกิจกรรมการเกษตรในลักษณะผสมผสานไร่นาสวนผสมเพื่อใช้พื้นที่แปลงนาให้เกิดประโยชน์โดยการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ ใช้พื้นที่ทุกส่วนให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ที่มีความสำคัญและเห็นผลเป็นรูปธรรมของกระบวนการจัดการคือ การดำเนินการปลูกพืชผักไร้สารเคมีรอบบริเวณกุดหวาย โดยชาวบ้านที่เข้ามาใช้ประโยชน์นิยมปลูกพืชผักเพื่อบริโภคในครัวเรือนและส่งขายหมู่บ้านใกล้เคียงและวางขายตลาดเมืองมหาสารคาม การปลูกพืชปลอดสารเคมีได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานเกษตรจังหวัดมหาสารคามเข้ามาให้ความรู้และนำพืชผักต่าง ๆ มาให้พร้อมทั้งมีมุ้งซึ่งแต่ละหลังมีความกว้าง 15 เมตร ความยาว 10 เมตร มาแจกแก่ชาวบ้านฟรี โดยไม่ต้องใช้จ่ายค่าใด ๆ องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมและสำนักงานเกษตรมีความเห็นร่วมกันว่า การทำการเกษตรในอดีตที่ผ่านมาใช้สารเคมีเป็นเพื่อบำรุงและกำจัดวัชพืชในปริมาณมาก สารเคมีอาจจะสะสมในพืชผักเป็นอันตรายต่อผู้บริโภค ในขณะเดียวกันในช่วงฤดูฝนดินถูกน้ำเซาะอาจจะนำเอาสารเคมีลงสู่แหล่งน้ำอันจะเป็นอันตรายต่อสัตว์น้ำในแหล่งน้ำได้

6.5.3 กิจกรรมด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นกิจกรรมที่สภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวายเน้นให้ความสำคัญซึ่งความสอดคล้องกับแนวทางวัฒนธรรม กล่าวคือ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น กิจกรรมที่สำคัญได้แก่การจัดคุ้มตามแนวทางวัฒนธรรม 5 คุ้ม การจัดตั้งกองทุนทอผ้าป่าพัฒนาอุทยาน การทอผ้าป่าข้าวเปลือก การจัดสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่รวบรวมเอาวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตตามฮีต 12 คอง 14 ที่จัดหมวดหมู่ การปฏิบัติสืบทอดตามแนวทางวัฒนธรรมของชาวไทยอีสานลุ่มน้ำที่ยึดอาชีพการจับปลาน้ำจืดในแม่น้ำชีจึงนำเอาวัสดุอุปกรณ์จับสัตว์น้ำทุก ๆ ชนิด รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้อุปโภคทุก ๆ ชนิดมารวบรวมเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านให้ลูกหลานหรือนักท่องเที่ยวได้ชม

6.5.4 กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เป็นกิจกรรมที่สภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวายให้ความสำคัญเท่ากับด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การจัดหมู่บ้านให้เข้ากับสภาพแวดล้อม การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยอนุรักษ์พันธุ์ปลาเผาะและพันธุ์ปลาสัตว์น้ำมากมายอีกหลายชนิดในแล่งน้ำกุดหวาย ขณะเดียวกันจัดกิจกรรมคืนน้ำสู่ป่า คืนป่าสู่ธรรมชาติ โดยจัดกิจกรรมปล่อยปลาลงน้ำชีในวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2543 โดยทางสำนักงานสภาวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกับสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดทุกจังหวัดภาคอีสาน โดยมีหน่วยงานทั้งราชการและเอกชนของจังหวัดมหาสารคามให้การสนับสนุน ที่สำคัญมีเครือข่ายทางวัฒนธรรมทุกจังหวัดในภาคอีสานมาร่วมกิจกรรม นอกจากนี้สภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวาย ยังได้จัดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมได้แก่ การสร้างสวนหย่อม การจัดสร้างรั้วกินได้แบบถาวรในหมู่บ้าน

6.5.5 กิจกรรมด้านการท่องเที่ยว เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของบ้านโชงกุดหวายมีลักษณะเป็นหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่รูปเกือกม้า ความยาว 1 กิโลเมตร ความกว้าง 30 เมตร มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพันธุ์ปลาน้ำจืดมากมายหลายร้อยชนิดมีปริมาณกว่า 10 ตัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลาเผาะ เป็นพันธุ์ปลาเนื้ออ่อนที่มีขนาดน้ำหนัก 1 - 3 กิโลกรัม ความยาวประมาณ 50 – 100 เซนติเมตร เป็นปลาที่กินพืชเป็นอาหาร หากินตามผิวน้ำ ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถชมปลาชนิดนี้จับกลุ่มลอยตามน้ำหากินเป็นฝูงได้อย่างชัดเจน จึงได้จัดตั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวขึ้น

นอกจากนี้บ้านโชงกุดหวายยังเป็นแหล่งผลิตนักมวยของจังหวัดมหาสารคาม นั้นคือมีแชมป์นักมวยไทยคนแรกของจังหวัดมหาสารคามซึ่งเป็นแชมป์รุ่นไลต์เวทของเวทีราชดำเนินและลุมพินี คือ จิ้งหรีดทอง ลูกมหาสารคาม ต่อมามีแชมป์เปี้ยนมวยไทยเวทีมาตรฐานลุมพินีและราชดำเนินคือเลิศฟ้า สิงห์นภา และแชมป์มวยไทยหลาย ๆ คน ได้แก่ เรนโบว์ ส.พรานทะเล ยอดสยาม ส.พรานทะเล ชาญเดช ส.พรานทะเล รวมทั้งมียอดครูมวยที่ผลิตแชมป์มวยไทยมากมายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเช่น คุณพ่อบุญเหลือ มะโลโพ

และยังมีกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวคือทางสภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวายได้จัดขึ้นประกอบด้วย การสร้างสวนหย่อม สร้างศาลาท่าน้ำชมปลา สร้างกรงนก สวนสัตว์นกน้ำ สร้างสวนป่า พืชผักสมุนไพรพื้นบ้าน สร้างแพ-จักรยานน้ำ

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า กิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน รวมทั้งหน่วยงานราชการและเอกชนที่เข้ามาให้การสนับสนุน ชาวบ้านได้เรียนรู้การทำงานร่วมกัน กิจกรรมได้เกิดความต่อเนื่องในการทำงาน ทำให้การจัดการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นของชาวบ้านโขงกุดหวายได้ดียิ่งขึ้น

6.6. ทุน/งบประมาณ

เพื่อให้การดำเนินงานการบริหารจัดการทั้งหมดเป็นไปด้วยความเรียบร้อย จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องระดมทุนเพื่อใช้จ่ายในการทำกิจกรรม จากการสัมภาษณ์นายบุญศรี สิงห์สุวรรณ อายุ 46 ปี และนายจวง วรคำ อายุ 50 ปี ทำให้ทราบว่า การระดมทุนเพื่อดำเนินงานของกลุ่มอาหารปลาตั้งแต่เริ่มต้นได้ใช้วิธีการระดมทุนจากสมาชิกภายในชุมชนเท่านั้น ไม่ได้ขอความช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน เหตุผลเนื่องจากว่าทุนจากภายนอกแม้จะเป็นเงินก้อนที่ให้ในลักษณะงบประมาณเพื่อช่วยทำงานด้านการพัฒนา แต่จะเป็นตัวทำลายกระบวนการบริหารจัดการของชาวบ้าน ที่กล่าวเช่นนี้เพราะทุนหรืองบประมาณดังกล่าว จะทำให้ชาวบ้านคุ้นคุยกับการพัฒนาจากคนภายนอก ทำให้ชุมชนต้องรองบประมาณเพื่อการสนับสนุนอยู่ตลอดเวลา ขาดประสบการณ์การเรียนรู้ การจัดการโดยชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นผลเสียต่อระบบการทำงานอย่างยิ่ง เมื่อชาวบ้านคิดได้เช่นนี้จึงลงความเห็นร่วมกันว่าต้องเป็นการระดมทุนที่จะให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เนื่องจากชาวบ้านได้แสดงความเป็นเจ้าของทุนนั้นจะต้องเป็นทุนภายในชุมชนก่อน เพราะสมาชิกทุกคนมีจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมกัน เมื่อเกิดปัญหาใด ๆ ย่อมต้องรับผิดชอบร่วมกัน นอกจากว่าในช่วงระยะหลังการทำงานประสบปัญหาหรือขาดเหลือสิ่งใดจึงค่อยแสวงหางบประมาณหรือขอความสนับสนุนทุนจากภายนอก

องค์กรชุมชนบ้านโขงกุดหวาย ปัจจุบันมีกลุ่มย่อยทั้งหมด 5 กลุ่ม มีเงินทุนหมุนเวียนแต่ละกลุ่มดังนี้

กลุ่มอาหารปลา	มีเงินจำนวน	40,000	บาท
กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน	มีเงินจำนวน	50,000	บาท
กลุ่มแพจักรยานน้ำ	มีเงินจำนวน	10,000	บาท
กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ	มีเงินจำนวน	10,000	บาท
กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา	มีเงินจำนวน	10,000	บาท
รวมเป็นเงินทั้งสิ้น		**120,000**	**บาท**

6.7 การกระจายผลประโยชน์

ผลจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย โดยให้ความสนใจในการสร้างงานและเสริมรายได้แก่สมาชิกในชุมชน ด้วยการจัดกิจกรรมธุรกิจของชุมชนแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ ประกอบด้วย กลุ่มอาหารปลา กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน กลุ่มแพจักรยานน้ำ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับและกลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา ซึ่งมีทุนหมุนเวียนการทำงานของแต่ละ

กลุ่มย่อยดังได้กล่าวมาแล้วในปัจจัยด้านทุนหรืองบประมาณ การกระจายผลประโยชน์แต่ละกลุ่มย่อยสามารถสรุปผลการวิเคราะห์ภาพรวมของการกระจายผลประโยชน์แต่ละกลุ่มดังแผนภาพที่

6.7.1 กลุ่มอาหารปลา ได้จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์จากรายได้ที่เกิดขึ้นทั้งหมดในรอบ 6 เดือน โดยเฉลี่ยคืนให้แก่สมาชิกรวมทั้งช่วยเหลือกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ กลุ่มอาหารปลาแบ่งเงินปันผลดังนี้ 60 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก , 20 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน , 10 % ส่งเสริมกิจกรรมทางโรงเรียนของชุมชน และ 10 % ส่งเสริมกิจกรรมทางวัดของชุมชน

6.7.2 กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา แบ่งเงินปันผลดังนี้ 80 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก ,10 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน และ 10 % เป็นค่าตอบแทนกรรมการฝ่ายตรวจสอบบัญชี

6.7.3 กลุ่มแพจักรยานน้ำ จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา แบ่งเงินปันผลดังนี้ 90 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก และ 10 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน

6.7.4 กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา แบ่งเงินปันผลดังนี้ 60 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิก , 20 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน ,10 % ส่งเสริมกิจกรรมโรงเรียนของชุมชน และ 10 % วัด ส่งเสริมกิจกรรมทางวัดของชุมชน

6.7.5 กลุ่มเพาะขยายพันธุ์ปลา จัดแบ่งเงินปันผลในลักษณะเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกับกลุ่มอาหารปลา แบ่งเงินปันผลดังนี้ 90 % เฉลี่ยเงินปันผลคืนให้แก่สมาชิกและ 10 % เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน

จากการดำเนินงานในรูปกิจกรรมธุรกิจของชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ ส่งผลทำให้องค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายสมาชิกกล่าวว่า การดำเนินงานที่ต่อเนื่อง เน้นให้สมาชิกเข้ามาเรียนรู้และมีส่วนร่วมทุกกิจกรรม ทำให้ได้รับการยอมรับและเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายนั้นคือมีชื่อเสียงมากขึ้น โดยมีองค์กร/หน่วยงานภายนอกเข้ามาแวะชมและศึกษาดูงาน เป็นประจำ รวมทั้งการนำแหล่งน้ำธรรมชาติคือกุดหวายมาสร้างเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่หลายคนเรียกขานกันว่า “หมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงชนบท” ใช้รูปแบบมิติวัฒนธรรมเชิงอนุรักษ์นำการพัฒนาทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านโขงกุดหวายดีขึ้น กล่าวคือสังคมอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็งมากขึ้น

7. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉาบ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยมุ่งทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพปัญหาการพัฒนาองค์กรและการดำรงอยู่ขององค์กรชุมชน ภายใต้การดำเนินงานซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชน ที่สะท้อนให้เห็นถึงการจัดโครงสร้างหน้าที่ และบทบาทขององค์กรชุมชน รวมถึงกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของสมาชิกที่มีผลต่อการบริหารงานองค์กรและการจัดการแหล่งน้ำ ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ สามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังนี้

7.1 พัฒนาการขององค์กรชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวายจัดตั้งขึ้นเนื่องจากผู้นำชุมชนเล็งเห็นว่าชาวบ้านประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม จากบริบทของชุมชนได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ผู้นำและคณะกรรมการได้ประชุมปรึกษาหารือเพื่อหาทางแก้ไขปัญหา มองเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มจึงได้ดำเนินการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งของการจัดตั้งเป็นความพยายามของผู้นำชุมชน ในการตอบสนองนโยบายของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่ให้การสนับสนุน มีหน่วยงานรับผิดชอบในพื้นที่คือสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคามเป็นผู้วางกรอบแนวคิด หลักการและแผนงานให้ทุกอย่าง การทำงานจึงมีลักษณะจากบนสู่ล่าง (Top-Down Approach) คณะกรรมการและชาวบ้านไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดตั้งแต่อย่างใด ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เห็นความสำคัญในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน ขณะเดียวกันจิตสำนึกความเป็นเจ้าของทรัพยากรและการมีส่วนร่วมต่อการทำงานขององค์กรจึงมีน้อย แม้กระทั่งกลุ่มที่เข้าร่วมการทำงานขององค์กรชุมชน ส่วนใหญ่มีเฉพาะกลุ่มเครือญาติของผู้นำชุมชนคือกลุ่มบ้านโนนตูมได้แก่ตระกูลมาโชติและตระกูลมะโลโพ ส่วนกลุ่มไทยโคราชไม่ให้ความร่วมมือเข้าร่วมกิจกรรม จากการทำงานที่มีเพียงผู้นำและกลุ่มเครือญาติเท่ากับว่าผู้นำชุมชนอาศัยองค์กรชุมชน และชาวบ้านโขงกุดหวายเป็นจุดเด่นหรือแรงดึงดูดใจนักท่องเที่ยว หากพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นจริงแล้วผู้ได้รับผลประโยชน์มีเพียงบางกลุ่มเท่านั้น ปัจจุบันผู้นำและคณะกรรมการบางคนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าปกติ ทั้งนี้เป็นเพราะสาเหตุหนึ่งเกิดจากการกระจายผลประโยชน์ของชุมชนที่ไม่กระจายถึงชาวบ้านหรือขาดความเป็นธรรม ในอนาคตหากการทำงานเป็นไปในลักษณะอย่างนี้ ย่อมเป็นการส่งเสริมให้ทุกคนมุ่งหาผลประโยชน์ใส่ตัวเองเป็นหลักและเกิดความขัดแย้งขึ้นในองค์กรชุมชน ผลการวิจัยครั้งนี้จึงพบว่า ไม่สอดคล้องกับที่กล่าวไว้ในงานวิจัยของกาญจนา แก้วเทพ (2540) และงานวิจัยของปาริชาติ วลัยเสถียร และชอบ เข็มกลัด (2535) ที่ว่า การเกิดกลุ่มต้องอาศัยการปลูกจิตสำนึกร่วมกัน สมาชิกมีความเข้าใจและตระหนักถึงปัญหาร่วมกันไม่ใช่เพียงบุคคลใดบุคคลหนึ่งต้องเกิดจากความต้องการของชาวบ้านทั้งหมด การดำเนินการจัดตั้งมีการประชุมปรึกษา

หารือและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันทั้งในการบริหารจัดการและทำกิจกรรมร่วมกัน จนกระทั่งนำไปสู่การขยายตัวเพื่อเพิ่มขนาดและกิจกรรมขององค์กรมากขึ้น โดยทุก ๆ ขั้นตอนต้องอาศัยกลไกของระบบภายในองค์กรจึงจะนำไปสู่ความสำเร็จได้

ผลการวิจัยพบว่า การดำเนินงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุหวาย ขาดการปฏิบัติการร่วมกันของสมาชิกชาวบ้านอย่างเป็นขั้นตอน เนื่องจากผู้นำชุมชนไม่เห็นความสำคัญของชาวบ้านมองว่าชาวบ้านเป็นเพียงผู้ตาม เมื่อตนเองนำพาทำอะไรหรือต้องการสิ่งใดชาวบ้านจะยอมตอบสนองความต้องการทั้งหมด ทำให้มองเห็นได้อย่างชัดเจนว่าผู้นำใช้อำนาจแบบเผด็จการ คือเอาแนวคิดของตนเองเป็นใหญ่และถือว่าถูกต้อง ดังเช่นเวลาประชุมปรึกษาหารือและให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นหรือให้ชาวบ้านเสนอความคิดเห็นอะไรผู้นำไม่ยอมรับ แม้ในบางครั้งผู้นำตำหนิหรือด่าว่าอย่างรุนแรง ในที่สุดต้องเอาความคิดเห็นของผู้นำเป็นหลัก ดังนั้นเมื่อการทำงานขึ้นอยู่กับผู้นำเพียงคนเดียวย่อมส่งผลกระทบต่อการทำงานขององค์กรอย่างชัดเจน กล่าวคือคณะกรรมการและสมาชิกไม่ให้ความร่วมมือการทำงานบางวันมาทำงานช้าหรือไม่มาทำงาน หรือบางครั้งส่งลูกหลานมาทำหน้าที่แทน รวมทั้งในระยะเวลาต่อมาชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญเข้าร่วมประชุมเพื่อเสนอความคิดเห็นใด ๆ เพราะชาวบ้านเสนอความคิดเห็นก็ไม่เคยได้รับการตอบสนอง เมื่อเป็นไปในลักษณะอย่างนี้ย่อมทำให้การทำงานขาดความต่อเนื่อง การบริหารงานไม่ชัดเจนแม้ผู้นำก็ขาดภาวะความเป็นผู้นำ ในอนาคตองค์กรชุมชนอาจต้องหยุดหรือล้มเลิกไป ดังนั้นการทำงานที่อาศัยเฉพาะผู้นำคนเดียวย่อมเป็นจุดอ่อนในการบริหารงานองค์กร ผลการวิจัยพบข้อมูลเพิ่มเติมว่า จากการทำงานของสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านเมื่อมีหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ เข้ามาศึกษาดูงานหรือเข้ารับการอบรมเพื่อขอรายละเอียดข้อมูลใด ๆ ในช่วงที่ผู้นำไม่อยู่พบว่าไม่มีกรรมการหรือสมาชิกคนใดใครสามารถดำเนินการให้รายละเอียดอะไรได้เลย ต้องเสียเวลารอหรือหาโอกาสมาศึกษางานใหม่ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเช่นนี้สภาวัฒนธรรมควรสร้างผู้นำขึ้นมาทดแทนเพื่อให้การทำงานก้าวไปข้างหน้าได้อย่างเข้มแข็ง

7.2 โครงสร้างขององค์กร

ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า การจัดโครงสร้างการบริหารงานขององค์กรชุมชนสภาวัฒนธรรมบ้านโชงกุดหวายเป็นลักษณะการจัดโครงสร้างแบบหลวม ๆ เพื่อให้ถูกต้องตามรูปแบบโครงสร้างที่เป็นทางการ เนื่องจากอิงตามหน่วยงานราชการโดยทั่ว ๆ ไปประกอบด้วย ประธาน รองประธาน กรรมการ และเลขานุการ ซึ่งมีลักษณะทางโครงสร้างอย่างชัดเจน แต่ผลการวิจัยพบว่าในสภาพความเป็นจริงบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการ ไม่สามารถดำเนินการตามที่ตนเองได้รับมอบหมาย ทั้งนี้เป็นเพราะการจัดโครงสร้างตั้งแต่เริ่มแรกชาวบ้านไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางตัวบุคคลให้เหมาะกับตำแหน่งนั้น ๆ ส่วนใหญ่ผู้นำองค์กรจะเป็นผู้พิจารณาบุคคลไว้แล้ว ชาวบ้านเป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามเท่านั้น เนื่องจากชาวบ้านขาดความรู้ความเข้าใจในการเข้ามาทำหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบ แม้ในคราวประชุมเพื่อจัดบุคคลเข้ารับตำแหน่งนั้น ๆ ก็ไม่มีสมาชิกคนใดเข้ามาทำ

หน้าที่บริหารงาน สาเหตุเป็นเพราะชาวบ้านไม่อยากเข้ามายุ่งเกี่ยวและเป็นภาระแก่ตนเอง จึงส่งผลให้ขาดความพร้อมของบุคคลในการบริหารงานขององค์กร ภาระความรับผิดชอบจึงมากระจุกตัวอยู่ที่ผู้นำชุมชนแต่เพียงคนเดียว การจัดโครงสร้างการบริหารงานที่ขาดกระจายอำนาจอย่างเป็นธรรม ทำให้องค์กรชุมชนขาดศักยภาพการทำงาน กล่าวคือคนที่ทำงานต้องคอยรับคำสั่งหรือการตัดสินใจจากผู้นำ เมื่อผู้นำไม่อยู่ไม่สามารถดำเนินการใด ๆ ได้ ในที่สุดการทำงานขาดความต่อเนื่องและไม่เกิดความยั่งยืนในการทำงาน

ผลการวิจัย พบว่ามีความสอดคล้องเป็นไปตามแนวคิดเรื่องโครงสร้างองค์กรชุมชนของมงคล ด่านธานินทร์ และคณะ (2536) และผลการศึกษาของ Uphoff (1986) นั้นคือ โครงสร้างขององค์กรแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ โครงสร้างที่เป็นทางการประกอบด้วย ประธาน รองประธาน กรรมการฝ่ายต่าง ๆ และเลขานุการ เป็นต้น ขณะเดียวกันการดำเนินงานต้องอาศัยโครงสร้างที่ไม่เป็นทางการซึ่งเป็นการรวมกันที่ไม่แน่นอน เกิดจากความคุ้นเคยของเพื่อนบ้านและเครือญาติที่ติดต่อสัมพันธ์กันภายในคุ้มหรือกลุ่มในหมู่บ้าน ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการทำงานระหว่างสมาชิกภายในองค์กร เช่น การทำหน้าที่ของผู้นำและสมาชิกที่แสดงตามบทบาทและหน้าที่ของตนเอง

ในส่วนบทบาทหน้าที่ขององค์กรชุมชนผลการวิจัยพบว่า สภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย มีบทบาทหน้าที่หลักสำคัญ 2 ประการคือเป็นองค์กรทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรแหล่งน้ำกุดหวาย รวมทั้งการบริหารจัดการหรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน ขณะเดียวกันสภาวัฒนธรรมทำหน้าที่ด้านสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การปกครองภายในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งหน้าที่ขององค์กรชุมชนที่กล่าวมานี้ส่วนใหญ่เป็นเพียงเป้าหมายที่เขียนไว้เท่านั้นยังไม่สามารถปฏิบัติได้เท่าที่ควร

7.3 กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน

กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนขององค์กรชุมชน สามารถแยกอธิบายทั้ง 2 ส่วนดังนี้

7.3.1 กระบวนการเรียนรู้

ผลการวิจัยพบว่า การทำงานของสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย จากบริบททางสังคมและพัฒนาการองค์กรทำให้เห็นว่าความรู้ที่ชุมชนได้รับกระจุกตัวอยู่เฉพาะผู้นำชุมชนเพียงคนเดียว ไม่ได้กระจายไปสู่คณะกรรมการและชาวบ้านแต่อย่างใด สาเหตุสำคัญเป็นเพราะผู้นำมีประสบการณ์การอบรมศึกษาดูงานมาหลายสถานที่ ส่วนคณะกรรมการพร้อมทั้งสมาชิกไม่มีโอกาสไปศึกษาดูงาน แม้ว่าผู้นำจะประชุมเพื่อถ่ายทอดความรู้แก่ชาวบ้านในแต่ละเดือนก็ตาม แต่เป็นเพียงการให้ชาวบ้านรับทราบและปฏิบัติตามความเห็นของตนเองเท่านั้น

ผลการวิจัยพบว่า ปรากฏการณ์สำคัญที่ทำให้องค์กรชุมชนเกิดการเรียนรู้ในลักษณะดังที่เป็นอยู่เป็นเพราะผู้นำชุมชนขาดความไว้เนื้อเชื่อใจบุคคลอื่น แม้จะเป็นสมาชิกขององค์กรก็ตาม

ด้วยความกลัวว่าคนอื่นจะมีความรู้เท่ากับตนเอง หากสมาชิกหรือคณะกรรมการมีโอกาสไปศึกษาดูงานแล้วต่อไปในอนาคตอาจจะไม่เชื่อฟังตนเองและคอยตรวจสอบการทำงานของตนเอง รวมทั้งเกิดความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ภายในองค์กรชุมชน ผู้นำชุมชนระแวงว่าบุคคลอื่นที่ไม่ใช่เครือญาติจะคอยแบ่งผลประโยชน์หากนำบุคคลอื่นที่ไม่ใช่เครือญาติของตนเองเข้ามาร่วมกิจกรรมย่อมนำมาซึ่งความขัดแย้งกับตนเองในภายหลังได้ เพราะฉะนั้นการรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านการบริหารจัดการองค์กรชุมชนชาวบ้านแทบจะไม่มีความรู้แต่ประการใด ขึ้นอยู่กับว่าผู้นำจะนำพาไปทิศทางใดเท่านั้น

ผลการวิจัยพบว่า การเรียนรู้ที่ขาดการปฏิบัติงานร่วมกันของชุมชนส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยไม่ให้ความร่วมมือในการบริหารงาน เป็นสาเหตุนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน เมื่อผู้นำนำพาทำกิจกรรมหรือกระตุ้นการทำงานใด ๆ ชาวบ้านจะไม่เกี่ยวข้องรวมทั้งเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานนั้น ๆ ในอนาคตหากการทำงานเป็นไปในลักษณะอย่างนี้ย่อมส่งผลต่อการทำงานทำให้ขาดความเป็นเอกภาพ ไร้ประสิทธิภาพการทำงานและไม่มีความก้าวหน้า

ผลการวิจัยพบว่า ไม่สอดคล้องตามที่กล่าวไว้ในแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ตามแนวทางวัฒนธรรมของชุมชนของกาญจนา แก้วเทพ (2538) ที่ว่า การเรียนรู้ต้องเกิดจากวิธีคิดและวิถีชีวิตตามวัฒนธรรมของชุมชน กล่าวคือชุมชนมีความเข้าใจในการเลือกทำกิจกรรมหรือเลือกเส้นทางเดินของชุมชน โดยอาศัยการเรียนรู้ตามประสบการณ์ภายในชุมชน ไม่ใช่ลักษณะการปฏิบัติตามแผนงานที่หน่วยงานราชการกำหนดให้ทั้งหมด

ผลการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้การทำงานขององค์กรชุมชนเป็นเรื่องสำคัญจำเป็นต้องเกิดจากวิถีชีวิตอันเป็นความรู้ความเข้าใจของสมาชิกในชุมชน แม้จะเป็นไปในลักษณะช้า ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไป แต่บทเรียนและประสบการณ์ที่สั่งสมมานานย่อมสามารถนำมาแก้ปัญหาในองค์กรอันเป็นการเรียนรู้ร่วมกันได้

7.3.2 การมีส่วนร่วม

ผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมการทำงานภายในองค์กรชุมชนระหว่างผู้นำกับชาวบ้านเป็นไปในลักษณะแบบผิวเผินและสมยอม เนื่องจากชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมขององค์กรคาดหวังว่าจะได้รับการพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยจัดประโยชน์ที่เกิดขึ้นกระจายมาสู่ชาวบ้านอย่างทั่วถึงอันจะส่งผลให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับเพื่อนบ้านอย่างเป็นสุข ผลการวิจัยพบว่าในช่วงเริ่มแรกของกิจกรรม ปรากฏว่าผู้นำไม่ได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอคิด การพิจารณาและตัดสินใจในการเลือกกิจกรรมอย่างแท้จริง เพราะเป็นการวางแผนเพียงบุคคล 2 คนคือผู้นำและตัวแทนจากหน่วยงานราชการ ขาดการประสานความรู้ความเข้าใจและความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้าน

ผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่มองผู้นำของพวกเขาว่าเป็นคนดีมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และทำงานเสียสละเพื่อส่วนร่วม แม้ว่าจะเป็นการรวมอำนาจการตัดสินใจหรือการทำกิจกรรมใด ๆ ไว้ให้ผู้นำเพียงผู้เดียว แต่ชาวบ้านก็ยอมรับและยินดีปฏิบัติตามแม้จะรู้สึกว่าขาดความเป็นธรรมในชุมชน สาเหตุหนึ่งเป็นเพราะชาวบ้านไม่ต้องการขัดแย้งกับผู้นำตามที่ชาวบ้านบางคนเคยประสบมารวมทั้งชาวบ้านต้องการได้รับการยอมรับจากชาวบ้านด้วยกันเอง แต่สิ่งที่ปรากฏขึ้นทำให้เกิดความแตกแยกขึ้นทางความคิดและกระบวนการการทำงาน เพราะผู้นำไม่กระจายอำนาจความรับผิดชอบไปสู่ชาวบ้านอย่างทั่วถึงมีเพียงกลุ่มเครือญาติของผู้นำ ส่วนกลุ่มอื่น ๆ ไม่ได้รับความไว้เนื้อเชื่อใจจากผู้นำ ด้วยเหตุเพราะผู้นำมีอคติหรือกลัวผลประโยชน์ไม่กระจุกตัวอยู่เฉพาะพี่น้องของตนเอง

ผลการวิจัยพบว่า จากการพิจารณาถึงความพอใจของชาวบ้านต่อการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจการทำงานและไม่ให้ความร่วมมือต่อการทำกิจกรรมของชุมชน สาเหตุเป็นเพราะชาวบ้านขาดความรู้สึกความรับผิดชอบในความเป็นเจ้าของทรัพยากร (Belonging) ที่มีอยู่ในชุมชน ดังเช่นแหล่งน้ำกุดหวายในอดีตเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชน ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในการจับปลาและสัตว์น้ำได้ ปัจจุบันผลของการรวมกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ปลาในกุดหวายไม่ได้เป็นผลดีแก่ชาวบ้านเพราะชีวิตความเป็นอยู่ไม่ดีขึ้น รวมทั้งเกิดผลกระทบทางสังคมเกิดการแบ่งพวกพ้องเครือญาติของใครของมัน ทั้งนี้ย่อมเป็นผลจากผู้นำและชาวบ้านขาดความไว้เนื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน ในที่สุดชาวบ้านมีความรู้สึกว่าขาดความรักความหวงแหนความผูกพันกับแหล่งน้ำในชุมชน ปรากฏว่ามีชาวบ้านบางคนลักลอบโมยจับปลาและสัตว์น้ำอยู่เสมอ

ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมไม่สอดคล้องกับที่กล่าวไว้ในงานการศึกษาขององค์การอนามัยโลก (1936) และแนวคิดเรื่องแนวทางดำเนินงานการพัฒนาท้องถิ่นของ บัญชร แก้วส่อง (2531) เนื่องจากเป็นการทำงานที่ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในการวางแผน การทำงานเป็นเพียงคนบางกลุ่มเมื่อการทำงานเป็นไปในลักษณะอย่างนี้การมีส่วนร่วมในการใช้และรับผลประโยชน์จึงไม่ได้กระจายไปสู่ชาวบ้านทั้งหมด ส่งผลทำให้ชาวบ้านไม่อยากเข้ามามีส่วนร่วมทำงานในองค์กร ทำให้การบริหารงานขาดประสิทธิภาพและแตกสลายในอนาคตได้

บทที่ 5
บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยเรื่ององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉาบ้านโขงกุดหวาย ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยซึ่งเน้นการวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่และองค์กรชุมชนในการวิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เนื่องจากเป็นองค์กรชุมชนที่สามารถบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำได้อย่างประสบความสำเร็จ ผู้วิจัยเห็นว่าเมื่อทำการวิจัยเสร็จสิ้นแล้วสามารถนำรูปแบบ พัฒนาการ โครงสร้างหน้าที่ กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขององค์กรชุมชนแห่งนี้ เป็นแบบอย่างในการพัฒนาองค์กรชุมชนอื่น ๆ ต่อไปได้

1. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1.1 เพื่อศึกษาพัฒนาการขององค์กรชุมชน รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการในแต่ละขั้นตอนขององค์กรชุมชน

1.2 เพื่อศึกษาโครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในฐานะที่องค์กรชุมชนทำหน้าที่ในด้านการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ

1.3 เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ ขององค์กรชุมชนและองค์กรท้องถิ่นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. ระเบียบวิธีวิจัย

2.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1) ประชากรของการศึกษา ได้แก่ ชาวบ้านโขงกุดหวาย หมู่ที่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

2) กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษามี 2 ระดับคือ ระดับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย 1. กลุ่มผู้รู้/ผู้นำหมู่บ้าน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้อาวุโส บุคคลที่ชาวบ้านให้การยอมรับ 2. กลุ่มคณะกรรมการองค์กรชุมชน ได้แก่ กรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน กรรมการกลุ่มสตรี กรรมการกลุ่มเยาวชน กลุ่มครูและพระสงฆ์ 3. สมาชิก ได้แก่ ผู้ที่ได้ประโยชน์/ไม่ได้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ และ 4. บุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอ พัฒนาการสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

ส่วนระดับครัวเรือนประกอบด้วย ชาวบ้านหัวหน้าครัวเรือนที่มีบทบาทสำคัญต่อการบริหารและดำเนินงานขององค์กรชุมชน ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ เช่น การเข้าร่วม การประชุม การจัดโครงสร้าง กฎระเบียบ การวางแผน การควบคุมดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรแหล่งน้ำ การประชาสัมพันธ์ การดำเนินงาน การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมจัดการแหล่งน้ำกุดหวาย

2.2 หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นระดับองค์กรชุมชน

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

2.3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นการเก็บข้อมูลที่รวบรวมจากเอกสารทางวิชาการต่าง ๆ เช่น ตำรา วารสาร บทความ หนังสือ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ โดยค้นคว้าจากห้องสมุดต่าง ๆ ของสถาบันการศึกษา และเอกสารที่เกี่ยวข้องจากสำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม สภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวายและที่ทำการผู้ใหญ่บ้านโขงกุดหวาย หมู่ที่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

2.3.2 การเก็บรวบรวมภาคสนาม (Field Research) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความสมพันธ์ระหว่างสภาพทางสังคมกับสภาพนิเวศน์ของชุมชน พัฒนาการขององค์กรชุมชน โครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยมีวิธีการดังนี้

1) การเก็บรวบรวบข้อมูลระดับองค์กรชุมชน เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในแนวลึก (Indept Interviews) จากกลุ่มตัวอย่าง 4 กลุ่มคือ

(1) กลุ่มผู้รู้/ผู้นำชุมชน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้อาวุโส และผู้มีความรอบรู้ซึ่งได้รับการยอมรับจากทุก ๆ คนในชุมชน

(2) กลุ่มคณะกรรมการขององค์กรชุมชน ประกอบด้วย คณะกรรมการ สภาวัฒนธรรม คณะกรรมการกลุ่มสตรี คณะกรรมการกลุ่มเยาวชน ครูและพระสงฆ์

(3) กลุ่มสมาชิก ประกอบด้วยผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์/ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ

(4) กลุ่มบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ผู้ช่วยศึกษาธิการ พัฒนากร สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับครัวเรือน เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหัวหน้าครัวเรือนที่เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการบริหารและดำเนินงานขององค์กรชุมชน โดยพิจารณาอายุ เพศ เป็นเกณฑ์ในการเลือก ทั้งนี้เพื่อทราบข้อมูลเกี่ยวกับการเข้าร่วม การประชุม การจัดโครงสร้าง กฎระเบียบ การวางแผน การควบคุมดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรแหล่งน้ำ การประชาสัมพันธ์ การดำเนินงาน การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมจัดการแหล่งน้ำกุดหวาย

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยใช้อาศัยวิธีสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ/ไม่เป็นทางการตามแนวทางการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมตามแนวทางการสังเกต รวมทั้งใช้สมุดบันทึกและการสังเกตของผู้วิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่สำคัญ เป็นจริง เจาะลึกและสามารถนำไปวิเคราะห์ได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ยังอาศัยการบันทึกภาพและการบันทึกเทปเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.3.3 **การวิเคราะห์ข้อมูล** การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพจึงเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลทุกประเภทที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกต โดยการตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลแล้วนำมาจัดระบบข้อมูลแยกประเภทข้อมูลตามวัตถุประสงค์ จากนั้นจึงประมวลข้อมูลทุกประเภทเข้าด้วยกันเป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยใช้แนวคิด ทฤษฎีเป็นกรอบในการอธิบาย

2.3.4 **พื้นที่ดำเนินการวิจัย** ได้แก่บ้านโชงกุดหวาย หมู่ที่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

2.3.5 **ระยะเวลาดำเนินการวิจัย** รวมระยะเวลา 12 เดือน ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2542 หลังจากนั้นเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลและเขียนรายงาน ถึงเดือนตุลาคม 2543

3. สรุปผลการศึกษา

3.1 บริบททางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน

ผลการศึกษาบริบทของชุมชนพบว่า บ้านโชงกุดหวายมีอายุประมาณ 150 ปี ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกมาจากจังหวัดนครราชสีมา 2 ครอบครัว และมาจากบ้านเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม 3 ครอบครัว สาเหตุที่กลุ่มคนเหล่านี้อพยพมาเพื่อแสวงหาพื้นที่ทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ จึงเลือกบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านแห่งนี้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน จนกระทั่งมีชาวบ้านอพยพมาจากจังหวัดอื่น ๆ ใกล้เคียงเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ บ้านโชงกุดหวายได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2514 ผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายทอง แก้วเพชร และผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันคือนายอุทัย มาโชติ บ้านโชงกุดหวายมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 57 ครัวเรือน มีประชากร 306 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาในชั้นประถมศึกษา ส่วนการปกครองออกเป็น 5 คุ้ม โดยแต่ละคุ้มมีหัวหน้าคุ้มเป็นผู้คอยให้คำปรึกษาหรือให้คำแนะนำแก่สมาชิกในคุ้มของตัวเอง รวมทั้งประสานงานด้านการพัฒนา ความเป็นอยู่และเรื่องอื่น ๆ เพื่อแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านรับทราบ รวมทั้งนำข้อมูลทั้งหมดเข้าที่ประชุมสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านภายในสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านชาวบ้านได้รวมกลุ่มย่อย 5 กลุ่มในการสร้างงานและรายได้แก่สมาชิกในชุมชน อันเป็นการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้มีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น

บ้านโชงกุดหวายมีโครงสร้างกลุ่มอาชีพที่คล้ายคลึงกันคือการทำนา ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และการรับจ้าง เนื่องจากรายได้ของชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่แน่นอนและเป็นไปตามยถากรรม ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงค่อนข้างยากจน เมื่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านไม่ดีขึ้นจึงได้รวม

กลุ่มจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน เพื่อพัฒนาชุมชนและหนองน้ำกุดหวายซึ่งเป็นแหล่งน้ำสาธารณประโยชน์ตั้งอยู่กลางชุมชนให้มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต และพัฒนาด้านต่าง ๆ แก่ชุมชนในเวลาต่อมา

ประวัติการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย ผลการวิจัยพบว่า เมื่อวันที่ 20 – 21 ตุลาคม 2539 สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองมหาสารคาม ได้เสนอโครงการและแผนงานปฏิบัติการตามแนวทางของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) จัดโครงการรักหมู่บ้านเพื่อสร้างจิตสำนึกพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนของตนเอง หลังการประชุมชาวบ้านโขงกุดหวายได้รวมกลุ่มจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย โดยใช้สถานที่วัดพิทักษ์สามัคคีโพธิ์ศรี 2 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เนื่องจากองค์กรชุมชนตั้งอยู่ในเขตวัดปัจจุบันเป็นเพียงสำนักสงฆ์ยังไม่ได้จัดตั้งเป็นวัดโดยสมบูรณ์ บางปีมีพระสงฆ์จำพรรษาน้อยหรือไม่มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษา สาเหตุเพราะชาวบ้านโดยผู้นำไม่ให้ความสำคัญต่อพระสงฆ์เท่าที่ควร รวมทั้งเกิดความขัดแย้งระหว่างพระกับผู้นำอยู่เสมอ ในที่สุดพระไม่สามารถอยู่ได้เพราะขาดความเอาใจใส่จากชาวบ้าน ขณะที่ผู้นำและชาวบ้านมุ่งเอาผลประโยชน์จากทางวัดทุกอย่าง แม้ว่าพื้นที่วัดในปัจจุบันผู้นำชุมชนและคณะกรรมการต้องการนำพื้นที่ทั้งหมดจัดสร้าง และปรับปรุงเป็นแหล่งท่องเที่ยวและใช้ประโยชน์เพื่อองค์กรมากกว่าที่เป็นอยู่ จึงทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างวัดกับผู้นำหมู่บ้านเรื่องมาจนถึงปัจจุบัน

3.2. พัฒนาการขององค์กรชุมชน

การรวมกลุ่มจัดตั้งสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย เกิดจากความต้องการของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) โดยได้รับการตอบสนองจากผู้นำชุมชน เริ่มต้นจากการจัดโครงการรักหมู่บ้าน ในช่วงเริ่มต้นดำเนินการตั้งแต่การวางแผนการวางกรอบแนวคิดและหลักการทำงานมีลักษณะเป็นไปตามข้อตกลงของบุคคลทั้งสองฝ่าย เมื่อการจัดตั้งขึ้นไม่เกิดจากความต้องการของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญและตื่นตัวในการเข้าร่วมกิจกรรมในการทำงาน ขณะเดียวกันการทำงานยึดผู้นำเป็นสำคัญซึ่งมีเฉพาะผู้นำและเครือญาติของผู้นำชุมชนเป็นผู้ดำเนินการและรับผลประโยชน์ทั้งหมด ดังนั้นการกระจายผลประโยชน์จึงกระจุกตัวเฉพาะกลุ่มเดียวไม่ได้กระจายไปสู่ชาวบ้านอย่างทั่วถึง รวมทั้งเกิดความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในองค์กรชุมชนอยู่เสมอ

การทำงานโดยอาศัยผู้นำเพียงคนเดียวจึงเท่ากับใช้อำนาจแบบเผด็จการทั้งทางความคิดและการกระทำ โดยเห็นว่าความคิดเห็นของตนเองถูกต้องที่สุด ไม่ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น เมื่อการทำงานเป็นไปในลักษณะอย่างนี้ย่อมทำให้องค์กรขาดประสิทธิภาพการทำงานอาจจะล้มเลิกไปในที่สุด

3.3. โครงสร้างหน้าที่และบทบาทขององค์กรชุมชน

การจัดโครงสร้างขององค์กรชุมชนมีลักษณะรูปแบบเป็นทางการแบบหลวม ๆ ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน กรรมการฝ่ายต่าง ๆ และเลขานุการ สาเหตุที่จัดโครงสร้างแบบหลวมเป็นเพราะบทบาทอำนาจของคณะกรรมการถูกควบคุมโดยผู้นำชุมชน โดยผู้นำชุมชนเป็นผู้วางตำแหน่งและตัวบุคคลทำงานในองค์กรทั้งหมดไว้แล้ว ดังนั้นการดำเนินงานหรือกิจกรรมใด ๆ ต้องได้รับคำสั่งหรือการตัดสินใจจากผู้นำทุกครั้ง

3.4 กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนขององค์กรชุมชน

จากการดำเนินการจัดตั้งและจัดโครงสร้างการทำงานขององค์กรชุมชน ชี้ให้เห็นว่าความรู้ทั้งหมดกระจุกตัวอยู่เฉพาะผู้นำเพียงคนเดียว คณะกรรมการและสมาชิกชาวบ้านเป็นเพียงผู้รับทราบข้อมูลและปฏิบัติตามความเห็นของผู้นำชุมชนเท่านั้น เหตุผลสำคัญที่ผู้นำส่งเสริมการเรียนรู้แบบนี้เนื่องจากผู้นำกลัวว่าจะมีคนอื่นมีความรู้เท่ากับตัวเอง และนำมาซึ่งความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นภายในองค์กรชุมชน เพื่อตัดปัญหาทั้งหลายอันจะเกิดขึ้นในภายหลัง ผู้นำจึงวางแผนและดำเนินการในลักษณะของการรับผิดชอบเพียงผู้เดียว แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ตาม

บรรณานุกรม

กรมการพัฒนาชุมชน กองพัฒนาสังคม. (2538). **เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม** . ชุดฝึกอบรมนักวิชาการและพัฒนาการ หลักสูตรการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. เอกสารอัดสำเนา.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม.(2540). **สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.** สำนักนายกรัฐมนตรี. กรุงเทพฯ: เม็ดทรายพริ้นติ้ง.

กรมแผนที่ทหาร. (2537ก). **ระวาง 5542 III จังหวัดมหาสารคาม.** ลำดับชุด L7017 พิมพ์ครั้งที่ 3-RTSD.

กรรณิกา ชมดี. (2524). **การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ตำบลท่าช้าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กรรณิกา ยงเจริญ. (2522). **อิทธิพลของผู้นำในการทำงาน.** ลพบุรี : วิทยาลัยครูเทพสตรี. (เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม).

เกษม จันทร์แก้ว. (2525). **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์.

_____. (2527). **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** . เอกสารประกอบการสอนวิชาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

กาญจนา แก้วเทพ. (2538). **การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน.** กรุงเทพฯ : สามัคคีสาสน์.

_____. (2540). **องค์กรชุมชนกลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม.** สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2535). **แผนการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2535.** กรุงเทพฯ: อรรถพลการพิมพ์.

คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2538). **ปัจจัยแห่งความสำเร็จ-ความล้มเหลวของฝายน้ำล้นและอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** วิทยานิพนธ์ปริญญาวิศวกรรมศาสตร์ มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

คณะอนุกรรมการเพื่อจัดทำคู่มือการจัดทำแนวทางการจัดการทรัพยากรฯ ระดับจังหวัด. (2533). **คู่มือการจัดทำแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดและอำเภอ.** กรุงเทพฯ: ห.จ.ก.โรงพิมพ์อักษรไทย.

คมเพชร ฉัตรศุภกุล. (2522). **กระบวนการกลุ่ม.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

จิตติ มงคลชัยอรัญญา. (2532). กระบวนการและขั้นตอนในการจัดตั้งและสนับสนุนการดำรงอยู่ของกลุ่ม.เอกสารประกอบการศึกษาการพัฒนาชุมชนการเศรษฐกิจการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ . (อัดสำเนา)

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (2526). **การระดมประชาชนเพื่อการพัฒนาชน.** เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์, 6 (1) : 1-29.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช . (2529). "องค์กรประชาชน : ความเคลื่อนไหวทางแนวความคิดของภาครัฐบาล". **ทางเลือกการพัฒนา** . 4, 1 (มกราคม-มีนาคม 2529).

ชนัญ วงษ์วิภาค, (มปป). **นิเวศวิทยาวัฒนธรรม.** นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ดิเรก ฤกษ์หร่าย. (2524). **การนำการเปลี่ยนแปลงโดยเน้นกระบวนการแบ่งกระจายนวัตกรรม.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ดำรง มัธยมมันทนี. (มปป). **จิตวิทยาเกี่ยวกับการเรียนรู้ของผู้เข้ารับการฝึกอบรม.** บทความวิจัย.

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์. (2527). **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา.** กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภาการพิมพ์.

ทองจันทร์ หอมเนตร. (2538). **การจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่น : กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำห้วยทราย จังหวัดขอนแก่น.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ทิศนา แขมมณี. (2524). รายงานการวิจัยเรื่อง การผลิตและการใช้เทปโทรทัศน์ประกอบการฝึกอบรมกระบวนการกลุ่ม (อัดสำเนา).

ทองทิพย์ สุนทรชัย และคณะ. (2538). **สตรีอีสานกับการจัดการทรัพยากรน้ำ.** องค์การบริหารวิเทศกิจแห่งประเทศแคนาดา (CIDA) ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ธงชัย สันติวงษ์และ ชัยยศ สันติวงษ์. (2526). **พฤติกรรมบุคคลวนองค์การ.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนพานิช.

นิภา สุวรรณแสง (ตุมรสุนทร). (2525). **การสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์.

นิภา ชมไพบูลย์. (2529). **การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทของกลุ่มเกษตร.** กรุงเทพฯ.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ . (2527). **แนวทางวิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน : การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา** . กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภาการพิมพ์.

นลินี ตันธุวนิตย์ และคณะ. (2529). **ปัจจัยแห่งความสำเร็จ-ความล้มเหลวของการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาแหล่งน้ำขนาดเล็ก.** รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

นลินี ตันธุวนิตย์. (2538). **การสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่อง องค์กรชาวบ้าน.** สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

นิวัติ เรืองพานิชย์. (2528). **การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม.** คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ: เฉลิมการพิมพ์.

นาท ตัณฑวิรุฒ และพูนทรัพย์ สมุทรสาคร. (2538). **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการบริหารทรัพยากร.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนานิช.

บัญชร แก้วส่อง. (2537). **รูปแบบสังคม-จิตวิทยาสำหรับการอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา.** วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินวิโรฒ ประสานมิตร.

บุญเติม พันธอบ. (2529). **สังคมวิทยา มานุษยวิทยา.** ภาควิชาสังคมวิทยา, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.

บุญเทียน ทองประสาน. (2530). **แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา.** กรุงเทพฯ: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

บรรพต วีระสัย. (2517). **สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา.**กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ประกอบ วิโรจนกุฎ. (2535). **รายงานการศึกษาสภาวการณ์เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำของประเทศไทย.** สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประทุมมา พลภักดี. (2535). **บทบาทของหญิงและชายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : ศึกษาเฉพาะกรณีฝ่ายประชาอาสา.** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประเวศ วะสี. (2535). **องค์กรชุมชน : ทางรอดของรัฐบาลและสังคมไทย. มติชนรายวัน.** 10 ธันวาคม 2535.

_____. (2540). ยุทธศาสตร์การเรียนรู้. **ค้ำคูณ,**ปีที่ 7 ฉบับที่ 4 (1 ก.ค. 40-30 ก.ย. 2540)

_____. (2540). องค์กรชุมชนกับกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนหัวใจของการพัฒนา. **ค้ำคูณ,** ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (1 ม.ค.2540- 31 มี.ค.2540)

ประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2535). **สรุปผลการฝึกอบรมหลักสูตร Rural Appraisal for Irrigation Project Planing.**จัดโดยโครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น ร่วมกับสำนักงานที่ปรึกษาการพัฒนาบูรพา ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.

ปาริชาติ ลอตระกูล. (2534). **แผนพัฒนาชนบทในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6:10 ปีชนบทไทย.** สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมชน สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และ ชอบ เซ็มกลัด. (2533). **องค์กรประชาชนกับการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง : คุณภาพชีวิตคนเมืองหลวง.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.

พัฒน์ บุญยรัตพันธ์. (2517). **การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน .**กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนพานิช.

พะยอม วงศ์สารศรี. (2538). **องค์การและการจัดการ.** คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.

ไพฑูรย์ เครือแก้ว. (2520). **สังคมชนบทไทยและหลักพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. (2540). **ประชาสังคม : ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย.** พิฆเณศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.

ไพรัตน์ เตชะรินทร์. (2527). **นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบันของประเทศไทยในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา .** กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภาการพิมพ์.

ภูมิธรรม เวชชัย. (2528). **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศ.** สาร ส.ป.ก. 9 (4) : 5-15.

มนัส สุวรรณ. (2527). **ประชากรกับการพัฒนาชนบท : การวิเคราะห์เชิงนิเวศน์วิทยามนุษย์.** หน่วยพิมพ์ออฟเซท. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มนัส สุวรรณ. (2530). **นิเวศวิทยาของมนุษย์.** กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้ง.เฮ้าส์.

มนัส บารมีชัย. (2526). **เอกสารประกอบการอบรมหลักการจัดการ .** กรุงเทพฯ. ศูนย์เพิ่มผลผลิต กระทรวงอุตสาหกรรม. (อัดสำเนา).

มัลลี เวชชาชีวะ. (2535). **เอกสารทางวิชาการเรื่องการกำหนดความจำเป็นของการฝึกอบรม.** (อัดสำเนา)

ยุวดี สิทธิพาที. (2527). **ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร โครงการปฏิรูปที่ดินสาธารณประโยชน์ดงเทพรัตน์ ตำบลดงคอน อำเภอสวรรคบุรี จังหวัดชัยนาท วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต** มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี . (2526). **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท.** กรุงเทพฯ: หจก.ไทยอนุเคราะห์ไทย.

เยาวพา เตะคุปต์. (2522). **กลุ่มสัมพันธ์ ทฤษฎีและปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: .

เยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ. (2533). **รายงานการวิจัยเรื่อง กลุ่มสังคมในชุมชนป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

เยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ. (2536). **เอกสารประกอบการสอนวิชาสังคมวิทยาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** (415718) . ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์. (2534). **การวางแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติระดับอำเภอ : กรณีศึกษาอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น.** โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

_____. (2535). **ศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เอกสารสัมมนาเรื่องวนศาสตร์ : ทางเลือกในการพัฒนาป่าไม้.** โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

_____. (2541). **เอกสารประกอบการสอนวิชาสังคมวิทยาการพัฒนา** (415 710). ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (อัดสำเนา).

วิรัช วิรัชภาวรรณ. (2535). **บทบาทขององค์กรในท้องถิ่น ที่มีผลต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดอุบลราชธานี.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

วิไลวัจส์ กฤษณะภูติ และคณะ. (2529). **รายงานการวิจัยเรื่องกลุ่มศึกษาเฉพาะกรณีบ้านหินลาด ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น** .โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สงวน สุทธิเลิศอรุณ. (2522). **จิตวิทยาสังคม.** นนทบุรี : ชัยศิริการพิมพ์.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2515). **การพัฒนาชุมชน.**กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

_____. (2523). **หลักสังคมวิทยา** . กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

_____. (2527). **การพัฒนาชุมชน** . กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2540). **องค์กรชุมชน:กลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม.** โรงพิมพ์บริษัทแปลน พริ้นติ้ง : กรุงเทพมหานคร.

สัมพันธ์ เตชะอธิกะ. (2536). **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน.** สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมบัติ เสาร์แก้ว. (2536). **บทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้านในการบริหารและจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก : กรณีศึกษาจังหวัดมหาสารคาม** .วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. 2537. **ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น.** เจริญวิทย์การพิมพ์ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาขอนแก่น.

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. (2540). **การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน.** เจริญวิทย์การพิมพ์. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมพงษ์ เกษมสิน. (2521). **การบริหาร.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2534). **สังคมวิทยาชุมชน : กลักการวิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน.** คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สีลาภรณ์ นาครทรรพ.(2529). **แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม/ชุมชน.** กรุงเทพมหานคร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

_____ (2541). **แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม/ชุมชน.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุวิทย์ ยิ่งวรพันธุ์. (2521). **พัฒนาชนบทในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสาสน์.

สุรางค์ จันทร์เอง. (2529). **จิตวิทยาสังคม.** วิทยาลัยครูจันทรเกษม. โรงพิมพ์อักษรบัณฑิต.

สุรพล กาญจนจิตรา. (2529). **รายงานวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของกลุ่มอาชีพ.** กองวิจัยและการประเมินผล กรมพัฒนาชุมชน.

สุรวุฒิ ปัดไธสง. (2542). **การเรียนรู้เพื่อความเป็นพลเมือง : รากแก้วของกระบวนการสร้างประชาสังคม.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.

สานิตย์ บุญชู. (2530). **การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน.** วารสารคณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2539). **สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544).** เม็ดทราย พริ้นติ้ง.

เสริมศักดิ์ วิสาลาภรณ์. (2525). **พฤติกรรมผู้นำทางการศึกษา.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนพานิช.

โสภา ชูพิกุลชัย. (2522). **จิตวิทยาสังคมประยุกต์.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนพานิช.

อคิน รพิพัฒน์. (2527). **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยในการมีส่วนร่วมของประชาชน.**นครปฐม : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุขมหิดล.

อคิน รพิพัฒน์. (2541). **รายงานการศึกษาและประเมินผลโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง.** สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติและ Danish Cooperation for Environment and Development.

อังคณา อาตมียะนันทร์. (2529). **บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ในการส่งเสริมการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม** : กรณีศึกษาโครงการพัฒนาชนบทแควระบม-สียัด.

อดุลย์ อภินันทร์. (2525). **เอกสารประกอบการฝึกอบรมการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก.** สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย. มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น.

อนงค์ พัฒนจักร. (2535). **การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาหมู่บ้านห้วยม่วง จังหวัดขอนแก่น.** วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อนุชาติ พวงสำลีและอรทัย อาจอ่ำ. (2539). **การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย.**กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อนุชาติ พวงสำลี. (2540). **บทสังเคราะห์ความเคลื่อนไหวของภาคีอันหลากหลายในขบวนการประชาสังคมไทย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอน์ พับลิชชิ่ง.

อนุสรณ์ สุภรรณสทิศกร. (2529). **การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสภาพตำบลต่อโครงการ กสช. ปี 2528.** อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น.

อเนก นาคะบุตร. (2536). **คนกับดิน น้ำ ป่า : จุดเปลี่ยนแห่งความคิด.** กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อุทัย หิรัญโต . (2522). **หลักสังคมวิทยา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์.

อานนท์ อาภาภิรมย์. (2525). **บทบาทของสภาตำบลกับการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** รายงานการวิจัย ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อำนาจ คำสมหมาย. (2537). **กลุ่มผู้ใช้น้ำในโครงการชลประทานขนาดเล็ก : กรณีศึกษาฝายน้ำล้นลำห้วยบอง บ้านดินดำ ตำบลดินดำ อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อานุภาพ ถิรลาภ. (2528). **การวิเคราะห์เชิงสมุฏฐานการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Bales,R.F.1 (1950). **Introduction process analysis** : A method for the study of small groups. Reading mass : Addision wesley publishing.

Darwin Cartwright and Alwin Zander. (1968). **Group: dynamics.** New York : Harper and Row.

Cook ,Earl. (1979). "Limits to exploitation of non-renewable resourses". **science.** 191,20 (feb).

Dunlap, Rilley E. and William R. Catton. Jr.[n.d.]. **Environmental sociology a framwork for Analysis** : "progress in resources management and enviroment and planing. vol. john wiley and som\ns.

Flied, Donald R. and William r. Burch, Jr. (1991). **Rural sociology and the environment.** Wiscousin : Social Ecology Press..

Gibson l, Jamess. (1982). **Organization/Behaviour. : structure and Process.** Texas : Bussiness Publication.

Gill, Cell A. (1963). **Leadership: Handbook of Social psychology.** Vol.II ; Addition-wesley.

Guley,H.E. (1986). **Discussion, conference and group process.** 2 d. ed. New York : Holt Rinchart & Winston Inc.

Gulley, Halbert E. (1963) .**Discussion, conference and group process ; the group in Discussion.** New York ; Holt ; Rinehart And Winston . Inc.

Hebding, D and Glick, L. (1976). **Introduction to sociology.** Massachusetts : Addison-Wesley publishing. Co.

Homans , George A. (1950). **The human group.** New York, Harcourt Brance Jovanovich.

Lindgren, H.C. (1973). **An Introduction to Social Psychology** .Wiley Eastern Private Limited, New Delhi.

Rambo. A.Terry. (1983). **An Introduction to Human Ecology : Research on agricultural system in Southest Asia.** East-West Environment and Policy Institute and University of the Philippine at Los Bonos.

Rambo. A.Terry And Percy E. Sajise. (1984). **Human Interaction with Tropical Agrecosystems** : An Introduction to Human Ecology Research on Southeast Asian Agricultural Systems. Environment And Policy Institute, Workshop On Human Ecology, Khon Kaen University, Khon Kaen Thailand.

Rogers , Everett M. and Floyed F .Shoemarker. **Communication and Innovation : A Crass Cultural Approach.** (2d.Ed.). New York : The Free Press.

Samoff A. Menick and Katz daniel. (1954). The Motivation Bases of Attitude Change. **Journal of Abnomal Social Psychology,** Vol.49.

United Nations (Department of International Economic and Social Affair). (1981). **Popular Participation Programmes** : An Inquiry into power, conflict and Social Change. Geneba : Unrisd's Research Note, Geneva.

Uphoff Norman. (1981). Feasibility and Application of Rural Development Committee.

Uphoff Norman. (1986). **Local Institutional Development** : An Analysis Source Book With Case. West Hartfort. Conrecticu Kumarian Press.

Warters, J. (1960). **Group guidanced principles and practices.** New York : Mc grawhill book Co, Inc.

Waston, G. (1966). **Social psychology : Issues and insights.** New York : J.B. Lipp incott company.

World Health Organization. (1936). **Community Involvement in Health for Primary Health Care.** Bethesda : Md. Paper No, SHS. (41-49).

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ก. แนวทางการสัมภาษณ์

แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guides)
เรื่อง
องค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ : กรณีศึกษาอุทยานมัจฉา บ้านโขงกุดหวาย หมู่ที่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ส่วนที่ 1 แนวทางการสัมภาษณ์ระดับผู้ให้ข้อมูลสำคัญในชุมชน (Key Informant)

1.1 ข้อมูลทั่วไปของแต่ละบุคคลและครอบครัว

1) ชื่อ นามสกุล เพศ อายุ ที่อยู่ อาชีพ การศึกษา สถานภาพ ตำแหน่งทางสังคมในชุมชน ปัจจุบันเป็นคณะกรรมการ การอยู่ในตำแหน่ง

1.2 ประวัติหมู่บ้าน

1) การตั้งหมู่บ้าน : ที่มาของชื่อ ผู้ตั้งชื่อ เวลาในการก่อตั้ง กลุ่มแรกที่ดำเนินการก่อตั้ง
2) การอพยพเข้ามาในระยะแรก : กลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาครั้งแรก แหล่งภูมิลำเนาเดิมที่อพยพมา จำนวนครอบครัวและผู้อพยพเข้ามาในระแรก และประกอบอาชีพหลักก่อนที่จะอพยพเข้ามา
3) สาเหตุที่อพยพมาจากภูมิลำเนาเดิม เหตุผลในการเลือกตั้งถิ่นฐานใหม่ที่หมู่บ้านแห่งนี้
4) สภาพการอพยพเข้ามาในหมู่บ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน แหล่งที่อพยพเข้ามา
5) การดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน
6) เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

1.3 สภาพทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้าน

1) ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ตำบล อำเภอ จังหวัด
2) สภาพภูมิประเทศ ลักษณะดิน การใช้ประโยชน์ ความเหมาะสมสำหรับการเกษตร
3) ลักษณะการตั้งบ้านเรือน
4) ลักษณะการใช้ที่ดินของหมู่บ้าน ที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำการเกษตร พื้นที่สาธารณประโยชน์ การถือครองที่ดิน

5) สภาพแหล่งน้ำ ปริมาณน้ำ ความพอเพียง การใช้ประโยชน์ การเปลี่ยนแปลงของสภาพแหล่งน้ำการใช้ประโยชน์จากอดีตถึงปัจจุบัน

6) สภาพฝน ภูมิอากาศในรอบปี สภาพโดยทั่วไป

7) แหล่งสาธารณประโยชน์ในชุมชน : พื้นที่ป่า แหล่งน้ำ พื้นที่สาธารณะอื่น ๆ

8) ทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านที่นำมาใช้ประโยชน์

ทรัพยากรธรรมชาติ : ทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านนำไปใช้ประโยชน์
: ประเภทของทรัพยากรที่นำมาใช้ประโยชน์
: รูปแบบการจัดหาและการใช้ประโยชน์
: กลุ่มคนที่เข้าไปใช้ประโยชน์

9) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการส่งเสริมและสนับสนุนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

10) ส่วนราชการ/เอกชนที่เข้ามามีส่วนในการส่งเสริมและสนับสนุน

1.4 สภาพทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน

1) อาชีพ รายได้ ความสัมพันธ์ระหว่างการเข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์กรที่มีต่อรายได้ของชาวบ้าน

2) พื้นที่ถือครอง กรรมสิทธิ์

3) หนี้สิน แหล่งหนี้สิน สัดส่วนการเป็นหนี้ การนำมาใช้ประโยชน์

4) ตลาด : ตลาดผลผลิต ตลาดปัจจัยการผลิต

1.5 สภาพทางสังคม

1) ประชากร

ลักษณะ : จำนวน สัดส่วนเพศและอายุ เชื้อชาติ

การอพยพ : ช่วงเวลา รูปแบบ แหล่งที่ไป สัดส่วนเพศวัยที่อพยพ ผลกระทบของการอพยพที่มีต่อชุมชน (ผลกระทบของการอพยพต่อการดำเนินงานขององค์กร)

2) การศึกษา : สถานศึกษา ระดับการศึกษาของประชากร แนวโน้มในการศึกษา ค่านิยมในการศึกษาต่อ

3) สาธารณสุข : แหล่งรักษาพยาบาล พฤติกรรมในการรักษาพยาบาล สถานการณ์เจ็บป่วยในรอบปี

4) การเมืองและการปกครอง : การเลือกผู้นำ ลักษณะการปกครองท้องถิ่น ความสามารถของผู้นำต่อการพัฒนาหมู่บ้าน ความปลอดภัยในหมู่บ้าน ความคิดเห็นต่อการปกครอง

5) กลุ่ม/องค์กรในชุมชน : ประเภทของกลุ่ม/องค์กร วัตถุประสงค์
สมาชิก กิจกรรมที่ทำ

6) ความสัมพันธ์ทางสังคม : ความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ระหว่างชาวบ้านทั่วไป
: ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ
: ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน
: ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน
: ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับองค์กรชุมชน
: ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับองค์กร
: ความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก

7) ประเพณี/ศาสนาและความเชื่อ : บุญประเพณีประจำปี ช่วงเวลาที่จัดการ
มีส่วนร่วมของประชาชน
: วัด บทบาทของพระสงฆ์ต่อชุมชน
: ความเชื่อที่สำคัญในชุมชน

8) สาธารณูปโภค

การคมนาคม : เส้นทาง สภาพเส้นทางในแต่ละฤดูกาล ความสะดวก
ลักษณะการคมนาคม

ไฟฟ้า : ช่วงเวลาที่เริ่มมีไฟฟ้าใช้ สัดส่วนครัวเรือนที่มีไฟฟ้าใช้
การเปลี่ยนแปลงหลังจากมีไฟฟ้าใช้

แหล่งน้ำเพื่ออุปโภค/บริโภค : ประเภท (บ่อน้ำดื่ม บาดาล ประปา)
: ความพอเพียง

ร้านค้า : จำนวนร้านค้า ประเภทของสินค้า ร้านค้าสหกรณ์ชุมชน
(ช่วงเริ่มต้นของการขายสินค้า ประเภทของผู้มารับบริการ
ช่วงเริ่มต้นของการขายสินค้า การบริหารจัดการ
การเปลี่ยนแปลงหลังมีสหกรณ์ตั้งขึ้นในชุมชน)

ศาลากลางบ้าน : จุดเริ่มต้นคิดก่อตั้ง ผู้ร่วมดำเนินการก่อตั้ง
ลักษณะการใช้งาน

หอกระจายข่าว : ช่วงเวลาติดตั้ง ภาวะการใช้งาน ประโยชน์ของหอ
กระจายข่าวที่มีต่อชุมชน

โทรศัพท์ : ปีที่เริ่มทำการติดตั้งในหมู่บ้าน สถานที่ตั้ง สภาพการใช้งาน
จำนวนผู้มาใช้บริการ ประโยชน์และการเปลี่ยนแปลงหลัง
จากมีโทรศัพท์

แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guides)

ส่วนที่ 2 แนวทางการสัมภาษณ์ผู้นำ/กรรมการ

2.1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

: ชื่อ นามสกุล อายุ อาชีพ เพศ การศึกษา ตำแหน่งในองค์กร ประสบการณ์นอกชุมชน ประสบการณ์ในการเข้าร่วม กิจกรรมการพัฒนาของชุมชน

: บ้านเลขที่ หมู่ที่ ตำบล อำเภอ จังหวัด

: สัมภาษณ์วันที่ เดือน พ.ศ.

2.2 พัฒนาการขององค์กรชุมชน (อดีต : ปัจจุบัน)

1) การก่อตั้งขึ้น : ผู้เริ่มก่อตั้ง ปีที่ก่อตั้ง วิธีการก่อตั้ง ลักษณะการรวมตัว วัตถุประสงค์ของการก่อตั้ง การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

2) สมาชิก : จำนวนสมาชิก กลุ่มผู้เข้าเป็นสมาชิก คุณสมบัติของสมาชิก เงื่อนไขของการเข้าเป็นสมาชิก การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

3) โครงสร้างขององค์กร : โครงสร้างการบริหารงานของกลุ่ม การเข้าร่วมเป็นสมาชิก กิจกรรมขององค์กร งบประมาณ บัญชีการทำงานขององค์กร วัสดุอุปกรณ์ขององค์กร การติดต่อสื่อสาร การประชาสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก จำนวนแรงงาน ข้อมูลข่าวสาร ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

4) กรรมการ : วิธีการคัดเลือก จำนวนกรรมการ ผู้มีสิทธิ์คัดเลือก คุณสมบัติของกรรมการ บทบาทและหน้าที่กรรมการ วาระการอยู่ในตำแหน่ง การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

5) การดำเนินงาน/การมีส่วนร่วมของสมาชิก : กิจกรรมที่ทำ ขั้นตอนการทำงาน (การวางแผน การลงมือปฏิบัติ) ความสอดคล้องระหว่างแผนแผนกับปัญหาและความต้อง การลงมือทำงาน ความสัมพันธ์กับองค์กรอื่น ๆ การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

6) งบประมาณ ทรัพยากรอื่น ๆ ขององค์กร การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

7) การแลกเปลี่ยนแนวคิด : (การอบรม การศึกษาดูงาน การประชุม การพบปะกัน การทำกิจกรรม) ความถี่ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยน แนวคิดการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

8) การประสานงานภายในและภายนอกองค์กร : ผู้ประสานงาน การติดต่อกับหน่วยงาน เรื่องที่ดำเนินการติดต่อ การสนับสนุนด้านทรัพยากร แหล่งข้อมูลข่าวสารจากหน่วยงานภายนอก การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

9) ด้านปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานขององค์กรชุมชน

(1) ปัญหาอุปสรรคในการริเริ่มแนวคิด/การเริ่มวางแผน

(2) ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน

(3) แนวทางในการแก้ไขปัญหา

(4) แนวทางในการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในอนาคต

(5) การเปลี่ยนแปลงและสาเหตุการเปลี่ยนแปลงในทุกประเด็น

2.3 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

1) กระบวนการเรียนรู้ : วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ องค์ความรู้ที่ต้องการ ขั้นตอนของการเรียนรู้ แนวทางการเรียนรู้ (การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนเวทีเรียนรู้ การทำกิจกรรม การนำความรู้ไปใช้ประโยชน์) การสร้างความเข้าใจให้กับสมาชิก การสร้างกลุ่มเครือข่าย การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือข่าย

2.4 กระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน

1) กระบวนการมีส่วนร่วม : วัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วม กลไกการเข้ามามีส่วนร่วม รูปแบบ/ขั้นตอนการมีส่วนร่วม ปัจจัยของการมีส่วนร่วม แนวทางการร่วมแก้ไขปัญหา การร่วมกันเรียนรู้งานขององค์กรชุมชน การสนับสนุนร่วมจากภายนอก

แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guides)

ส่วนที่ 3 แนวทางการสัมภาษณ์สมาชิกขององค์กร

1) ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์
   : ชื่อ นามสกุล อายุ อาชีพ เพศ การศึกษา ตำแหน่งในองค์กร ประสบการณ์นอกชุมชน ประสบการณ์ในการเข้าร่วม กิจกรรมการพัฒนาของชุมชน
   : บ้านเลขที่ หมู่ที่ ตำบล อำเภอ จังหวัด
   : สัมภาษณ์วันที่ เดือน พ.ศ.
2) โครงสร้างครอบครัว : สมาชิก แรงงาน การแบ่งบทบาทหน้าที่ การเข้าร่วมกิจกรรมของครอบครัว การอพยพ ที่ดินที่ทำกินและการใช้ประโยชน์
3) อาชีพ/รายได้ : กิจกรรมที่ทำ รายรับ รายจ่าย
4) ภาวะหนี้สิน แหล่งหนี้สิน
5) บทบาทของสมาชิกต่อองค์กร : ขั้นตอนการเข้าเป็นสมาชิก (จำนวนสมาชิก กลุ่มผู้เข้าร่วมเป็นสมาชิก คุณสมบัติของสมาชิก วิธีการคัดเลือก เงื่อนไขในการเข้าเป็นสมาชิก วาระการอยู่ในตำแหน่งของสมาชิก)
   : กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิก(การสื่อสารข้อมูล การเข้ารับการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การประชุม การพบปะกัน การรับรู้/เรียนรู้จากกิจกรรม)
   : กิจกรรมที่ทำร่วมกันของสมาชิกในองค์กร (การร่วมกันคิดวางแผนขั้นตอนการวางแผน แผนงานกับปัญหาความต้อง การในการลงมือทำงาน การเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม การเรียนรู้งานและความสัมพันธ์กับองค์กรอื่น ๆ)
   : สิ่งที่คาดหวังจากองค์กร (การได้รับการยอมรับ การเรียนรู้งานจากองค์กร ลักษณะความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน การสนับสนุนจากองค์กร)
6) ผลประโยชน์ที่ได้รับจาการเป็นสมาชิก : ทางตรง ทางอ้อม
7) ความคิดเห็นของสมาชิกต่อการดำเนินงานขององค์กร

แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guides)

ส่วนที่ 4 แนวทางการสัมภาษณ์บุคคลภายนอก

1) ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

: ชื่อ นามสกุล อายุ อาชีพ เพศ การศึกษา ตำแหน่งในองค์กร ประสบการณ์นอกชุมชน ประสบการณ์ในการเข้าร่วม กิจกรรมการพัฒนาของชุมชน

: บ้านเลขที่ หมู่ที่ ตำบล อำเภอ จังหวัด

: สัมภาษณ์วันที่ เดือน พ.ศ.

2) โครงสร้างครอบครัว : สมาชิก จำนวนแรงงาน การแบ่งบทบาทหน้าที่ การเข้าร่วมกิจกรรมของครอบครัว การอพยพ ที่ดินที่ทำกินและการใช้ประโยชน์

3) อาชีพ/รายได้: กิจกรรมที่ทำ รายรับ รายจ่าย

4) ภาวะหนี้สิน แหล่งหนี้สิน

5) บทบาทที่มีต่อองค์กร : ขั้นตอนการเข้าร่วม (วิธีการเข้าร่วม ลักษณะการเข้าร่วม เงื่อนไขในการเข้าร่วม จำนวนผู้เข้าร่วม)

: บทบาทและหน้าที่ที่มีต่อองค์กรชุมชน (การเข้าร่วมเป็นสมาชิก การเข้าร่วมบริหาร การประสานงาน การเป็นแรงงาน การให้การสนับสนุนองค์กรชุมชน)

: กระบวนการเรียนรู้ที่ได้ (การสื่อสาร เข้ารับการอบรมศึกษาดูงาน การประชุม/พบปะกัน การเรียนรู้จากกิจกรรม วิธีการ/แนวทางการเรียนรู้)

: กิจกรรมที่ทำร่วมกันของสมาชิกในองค์กร (ลักษณะของกิจกรรม การเปิดโอกาสในการทำกิจกรรม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมมาก/น้อย การปรับตัว/พฤติกรรมการเข้าร่วม)

: ชาวบ้านคาดหวังว่าจะได้รับอะไรจากองค์กร (การได้รับการยอมรับ การเรียนรู้งานจากองค์กร ความสัมพันธ์/การมีส่วนร่วมกับองค์กร การได้รับการสนับสนุนจากองค์กร ความคิดเห็นต่อการทำกิจกรรม)

6) ผลประโยชน์ที่ได้รับจาการเข้าร่วมทำกิจกรรม : ทางตรง ทางอ้อม

7) ความคิดเห็นของสมาชิกต่อการดำเนินงานขององค์กร

8) ปัญหาของชุมชน

ภาคผนวก
ช. แนวทางการสังเกต

แนวทางการสังเกต (Observation Guide)

ส่วนที่ 5 แนวทางการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

1) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

1. สภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้าน
   - (1) ที่ตั้งและขนาดของหมู่บ้าน
   - (2) สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศและแหล่งน้ำ
   - (3) สภาพการคมนาคม
   - (4) ลักษณะดินและการใช้ประโยชน์
   - (5) ชนิดของพืชที่ชุมชนเพาะปลูก/ผลผลิต วิธีการเพาะปลูก
   - (6) การดูแลรักษาและเก็บเกี่ยว
2. สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม
   - (1) ลักษณะการตั้งบ้านเรือน การแต่งกาย ภาษา ประเพณีและวัฒนธรรม
   - (2) การแบ่งบทบาทหน้าที่ของบุคคลภายในครอบครัว
   - (3) การประกอบอาชีพ และการได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ (หน่วยงานภายนอกชุมชน)
   - (4) การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน/กลุ่มบุคคล
   - (5) ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว
   - (6) ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับเจ้าหนาที่หน่วยงานของรัฐ (หน่วยงานภายนอก)
   - (7) ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับชุมชน และนอกชุมชน
3. สภาพทางเศรษฐกิจ
   - (1) สภาพบ้านเรือนและที่อยู่อาศัย สิ่งอำนวยความสะดวกและเทคโนโลยีการผลิต
   - (2) สัตว์เลี้ยงในครอบครัว สภาพการซื้อขายและการแลกเปลี่ยน

2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)

1. การดำเนินงานของกลุ่มองค์กรชุมชน
   - (1) การเข้าร่วมเป็นสมาชิก/เงื่อนไขการเป็นสมาชิก
   - (2) การพัฒนาองค์กรชุมชน
   - (3) การคัดเลือกผู้นำ/คณะกรรมการ
   - (4) การบริหาร/การดำเนินงานขององค์กรชุมชน
   - (5) การประชุม

(6) การประสานงานภายใน/นอกชุมชน

(7) ปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานขององค์กรชุมชน

(8) การแลกเลี่ยนแนวคิดในการบริการ

2. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

(1) ชนิด สถานที่ ระยะเวลา การใช้ประโยชน์

(2) การมีส่วนร่วมใช้ประโยชน์กับสิ่งอื่น ๆ (แสดงความคิดเห็น การอนุรักษ์ทรัพยากร การนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ การเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากร)

(3) บุคคลที่เกี่ยวข้อง (นำประโยชน์ที่ได้ไปใช้กับกลุ่มบุคคลใด)

3. การจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำกุดหวาย (อุทยานมัจฉา)

(1) ระยะเวลา การบริหารจัดการ

(2) การวางโครงสร้าง การกำหนดกฎระเบียบ การจัดระเบียบ

(3) การวางแผน ประเภทของแผนงาน ลักษณะของการวางแผน ช่วงเวลาในการผู้ร่วมวางแผน เหตุผลในการวางแผนแต่ละอย่าง

(4) การควบคุมดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรแหล่งน้ำ ประเภท/ลำน้ำที่ควบคุม การติดตามหรือสิ่งที่ติดตาม วิธีการควบคุมและติดตาม ผู้ควบคุมและติดตาม ช่วงเวลาในการติดตาม เหตุผลในการติดตาม

(5) การประชาสัมพันธ์ เรื่องที่ประชาสัมพันธ์ ลักษณะการประชาสัมพันธ์ ผู้ประชาสัมพันธ์ ช่วงเวลาในการประชาสัมพันธ์แต่ละเรื่อง เหตุผลการประชาสัมพันธ์

(6) การดำเนินการ สิ่งที่ดำเนินการ ลักษณะการดำเนินการ ผู้ดำเนินการ ผลการดำเนินการ

(7) การส่งเสริมการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม

(8) ความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ประโยชน์กับสิ่งอื่น ๆ (ประโยชน์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งใดบ้าง)

(9) บุคคลที่เกี่ยวข้อง (นำประโยชน์ที่ได้รับไปใช้กับกลุ่มบุคคลใด)

(10) การประเมินผลการดำเนินงาน สิ่งที่ประเมินผล ลักษณะการประเมินผล ช่วงเวลาในการประเมินผล เหตุผลในการประเมินผล ผู้ประเมินผล

3. บทบาทขององค์กรกับการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำกุดหวาย

1) บทบาทของผู้นำในการจัดการแหล่งน้ำ

- กิจกรรมการจัดการแหล่งน้ำของผู้นำมีอะไรบ้าง
- ผู้นำปฏิบัติกิจการอย่างไร
- ทำไมจึงปฏิบัติกิจกรรมนั้น ๆ
- กิจกรรมมีผลต่อการจัดการแหล่งน้ำอย่างไร

2) บทบาทของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรม

- บทบาทของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมมีอะไรบ้าง
- คณะกรรมการปฏิบัติในแต่ละบทบาทอย่างไร
- ทำไมจึงมีการปฏิบัติในบทบาทและหน้าที่นั้น ๆ
- การปฏิบัติมีผลต่อการจัดการแหล่งน้ำกุดหวายอย่างไร

3) กฎระเบียบและข้อปฏิบัติ

- สร้างกฎระเบียบอะไรบ้าง
- ปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างไร/แค่ไหน
- ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
- การปฏิบัติมีผลต่อการจัดการแหล่งน้ำอย่างไร

4) การเรียนรู้

- ประสบการณ์ในการจัดการแหล่งน้ำ
- ชุมชนมีประสบการณ์ในการจัดการน้ำอย่างไร
- ประสบการณ์/ความรู้มีผลต่อการจัดการแหล่งน้ำในปัจจุบันอย่างไร

5) การมีส่วนร่วม

- การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน/สมาชิกผู้ใช้น้ำเป็นอย่างไร
- ลักษณะการมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร
- เหตุผลในการมีส่วนร่วม
- มีส่วนร่วมในกิจกรรมอะไรบ้าง
- การมีส่วนร่วมมีผลต่อการจัดการแหล่งน้ำของชุมชนอย่างไร

ภาคผนวก

ค. ปฏิทินปฏิบัติงานสภาวัฒนธรรมบ้านโขงกุดหวาย

20

ปฏิทินปฏิบัติงานโดยการจัดตั้งแหล่งท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ "อุทยานมัจฉาโขงกุดหวาย" ประจำปีงบประมาณ 2540

สภาวัฒนธรรมหมู่บ้านโขงกุดหวาย บ้านโขงกุดหวาย หมู่ 7 ตำบลเกิ้ง อำเภอเมืองมหาสารคาม

	กิจกรรม	ระยะเวลา ต.ค.2539 - กันยายน 2540												งบประมาณ	หมายเหตุ
		ตค	พย	ธค	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย		
๑.	ประชุมปรึกษาหารือระดับพื้นถิ่น 3 ครั้ง														-
๒.	ประชุมปรึกษาหารือสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน 3 ครั้ง														-
๓.	ประชุมปรึกษาหารือสภาวัฒนธรรม อำเภอ 1 ครั้ง														-
๔	แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน														
๕	ประชุมปรึกษาหารือคณะกรรมการดำเนินงาน 3 ครั้ง														3,000
๖	จัดทำแผนปฏิบัติงานโครงการเป็นรูปเล่ม 40 เล่ม														3,000
๗	เสนอของบประมาณจากกระทรวงศึกษาธิการ														30,000
๘	เสนอขอความอนุเคราะห์จากส่วนราชการ หน่วยงาน สถานศึกษา														4,500,000
๙	ดำเนินกิจกรรมตามโครงการและโครงการย่อย 30 โครงการ														4,530,000
๑๐.	ประชุมปรึกษาหารือการจัดตั้งกองทุนพัฒนาอุทยานและการจัดงานวันเปิดอุทยาน														1,000
๑๑.	เปิดป้ายอุทยานและประชาสัมพันธ์สื่อมวลชน														20,000
๑๒.	ติดตามประเมินผล														-
๑๓.	รายงานผล														-

ปฏิทินปฏิบัติงานโครงการย่อย 25 โครงการ

ลำดับที่	โครงการ/กิจกรรม	ระยะเวลาดำเนินงาน ต.ค. 2539-ก.ย. 2540												งบประมาณ	หมายเหตุ
		ตค	พย	ธค	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย		
1.	โครงการจัดสร้างสวนหย่อม 26 แห่ง													240,000	ขอบริจาคส่วนราชการ
2.	โครงการจัดสร้างถนนเข้าสู่อุทยาน													840,000	สภาตำบลสร้างแล้ว
3.	โครงการจัดสร้างป้ายชื่อโครงการ													15,000	ศธอ. เมืองฯ
4.	โครงการจัดสร้างสะพานข้ามคู่ขนาน													200,000	ขอรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา
5.	โครงการจัดสร้างศาลาท่าน้ำชมปลา 5 หลัง													250,000	วิทยาลัยเทคนิค
6.	โครงการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน 1 หลัง													200,000	ขอรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา
7.	โครงการจัดสร้างรั้วกั้นได้แบบถาวรในหมู่บ้าน													30,000	ศธจ.มค.
8.	โครงการจัดสร้างกรงนก สวนสัตว์นกน้ำ													200,000	ขอรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา
9.	โครงการจัดสร้างสวนป่า พืชผักพื้นบ้าน													100,000	สภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน
10.	โครงการจักรยานน้ำ													80,000	ส.ส. เขต 1 บริจาค
11.	โครงการจัดสร้างกระชังอนุรักษ์พันธุ์ปลาหน้าวัด													100,000	ประมงอำเภอ
12.	โครงการจัดสร้างถนนคอนกรีต บริเวณอุทยาน													100,000	ขอรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา

ลำดับที่	โครงการ/กิจกรรม	ระยะเวลาดำเนินงาน ต.ค. 2539-ก.ย. 2540												งบประมาณ	หมายเหตุ
		ตค	พย	ธค	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย		
13.	โครงการจัดสร้างร่องน้ำ ระบายน้ำ													100,000	ขอรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา
14.	โครงการจัดสร้างระบบน้ำ													100,000	ขอรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา
15.	โครงการจัดสร้างระบบไฟ													100,000	ขอรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา
16.	โครงการจัดสร้างม้านั่งหินอ่อน 20 ชุด													30,000	ศนอ. เมืองฯ
17.	โครงการจัดฝึกอบรมวิชาชีพหัตถกรรมของว. อาชีวะ													100,000	วิทยาลัยอาชีวะ
18.	โครงการสวนผักไร้พิษ วิทยาลัยเกษตร													100,000	วิทยาลัยเกษตร
19.	โครงการจัดฝึกอบรมวิชาชีพ วิทยาลัยเทคนิค													100,000	วิทยาลัยเทคนิค
20.	โครงการจัดฝึกอบรมวิชาชีพระยะสั้น ศนอ. เมืองฯ													100,000	ศนอ. เมืองฯ
21.	โครงการของส่วนราชการระดับอำเภอ													100,000	ทุกส่วนราชการ
22.	โครงการสภาตำบลเกิ้ง													100,000	อบต. เกิ้ง
23.	โครงการจัดสร้างป้ายประชาสัมพันธ์													10,000	ศธอ. เมืองฯ
24.	โครงการจัดกองทุนพัฒนาอุทยาน													500,000	ทุกส่วนราชการ
25.	โครงการเปิดอุทยานมัจฉาโขงกุดหวาย													20,000	ทุกส่วนราชการ

แบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม

รหัสผู้ให้ข้อมูล.....

สถานที่.....

เวลา.....

สัมภาษณ์ครั้งที่.....

บุคคลในสถานการณ์.....

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ พระมหาสุนทร ปัญญะพงษ์

วันเดือนปีเกิด วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2517

สถานที่เกิด บ้านเลขที่ 35 หมู่ที่ 5 ตำบลขอนแก่น อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

การศึกษา
- พ.ศ. 2533 สอบได้นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนคณะจังหวัด จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. 2540 สอบได้ ป.ธ.3 สำนักเรียนวัดโพธิ์ศรี จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ. 2540 สำเร็จการศึกษาประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ปวค.) มสธ.
- พ.ศ. 2540 สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์ เกียรตินิยม อันดับ 1) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดตราชูวนาราม ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น 40000
โทรศัพท์ (043) 242230